ТРУДЫ

ЭТНОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦІИ

ВЪ

ЗАПАДНО-РУССКІЙ КРАЙ

СНАРЯЖЕННОЙ

ИМПЕРАТОРСКИМЪ РУССКИМЪ ГЕОГРАФИЧЕСКИМЪ ОБЩЕСТВОМЪ

ЮГО-ЗАПАДНЫЙ ОТДѢЛЪ

МАТЕРІАЛЫ и ИЗСЛѢДОВАНІЯ

СОБРАННЫЯ

Д. ЧЛ. П. П. ЧУБИНСКИМЪ

ТОМЪ ПЕРВЫЙ

ВЫПУСКЪ ВТОРЫЙ

ПОСЛОВИЦЫ, ЗАГАДКИ, КОЛДОВСТВО

ИЗДАНЪ ПОДЪ НАБЛЮДЕНІЕМЪ

Д. ЧЛ. П. А. Гильтебрандта

ПЕТЕРБУРГЪ

1877

ЭТНОГРАФИЧЕСКІЯ ИЗДАНІЯ

Императорскаго Русскаго Географическаго [illegible]

Этнографическій Сборникъ:

Выпускъ первый, 1853, подъ ред. Н. И. Надежд[illegible] Д. Кавелина. Ц. 1 р. 50 к.

Собраніе мѣстныхъ этнографическихъ описаній Россіи: Сельцо [illegible] Нижегородскаго уѣзда.—Сельцо Ульяновка, Лукояновскаго уѣзда.—[illegible] Покровско-Ситская, Мологскаго уѣзда. — Приходъ Станиловской [illegible] Ярославскаго уѣзда. — Бытъ крестьянъ Тверскаго уѣзда. — Бытъ [illegible] Нижнедѣвицкаго уѣзда.—Село Бобровки, Ржевскаго уѣзда.—Прихо[illegible] скій, Лидскаго уѣзда.—Село Кобылья, Новградъ-Волынскаго уѣзда.—[illegible] Александровка, Сосницкаго уѣзда.—Домашній бытъ Малоросса, Х[illegible] уѣзда.

Выпускъ вторый, 1854, подъ ред. К. Д. Кавелина. Ц. 1 [illegible]

Собраніе мѣстныхъ этнографическихъ описаній Россіи: село Дав[illegible] шехонскаго уѣзда.—Село Липицы, Каширскаго уѣзда.—Село Голунь [illegible] михайловское, Новосильскаго уѣзда.—Бытъ Бѣлорусскихъ крестьянъ.

Выпускъ третій, 1858. Ц. 1 р. 50 к.

Статьи о Русскихъ и ихъ соплеменникахъ: Слобода Трехъизбянская [illegible] робѣльскаго уѣзда. — Бытъ Малорусскаго крестьянина, преимуществе[illegible] Полтавской губерніи. — Замѣтки о западной части Гродненской губерніи. — Этнографическій взглядъ на Виленскую губернію.

Выпускъ четвертый, 1858. Ц. 1 р. 50 к.

Статьи объ инородцахъ: О Карагассахъ.—Самоѣды Мезенскіе. — Б[illegible] скія поэмы Минусинскихъ Татаръ. — Курсъ Буддійскаго ученія. — О ре[illegible] некрещеныхъ Черемисъ, Казанской губерніи. — Этнографическія замѣчанія и наблюденія Кастрена о Лопаряхъ, Корелахъ, Самоѣдахъ и Остякахъ.

Выпускъ пятый, 1862, подъ ред. Н. В. Калачова и В. И. [illegible] манскаго. Ц. 2 р. 50 к.

Изслѣдованія, описанія и матеріалы: Очеркъ этнографіи Русскихъ Евреевъ.— Отрывокъ изъ путешествія въ Хиву. — Остатки Славянъ на южномъ [illegible] Балтійскаго моря. — Волжско-Двинскіе удѣльные крестьяне.—Городъ Ко[illegible] ничъ.—Бытъ крестьянъ Обоянскаго уѣзда. — Вельскіе свадебные обряды.— Библіографическій указатель.

Смѣсь: Сводные браки.—Сибирскіе дворяне и дѣти боярскіе.—Опись города Шуи 1778 года.—Другая опись того же города.—Рѣка Локня. — Изъ книги Козмы Индиклопова.—Былины объ Иванѣ Грозномъ.—Стихъ о лѣни.—Стихъ о 12 пятницахъ.—Молитва св. Іосафа.—Стихи о временахъ антихристовыхъ.— Сказаніе о лѣстовкѣ.—Черты религіозности.—Нравы Молдаванъ.—Крестья[illegible] скіе нравы Тотемскаго уѣзда.—Обычаи въ Зарайскѣ и уѣздѣ. — Свадеб[illegible] обычаи въ Ржевскомъ уѣздѣ,—въ Холмогорскомъ уѣздѣ.—Чертежъ З. [illegible] 1701 года, съ картою.

ПОСЛОВИЦЫ И ЗАГАДКИ.

Exchange with
The Russian [illegible]
[illegible], Leningrad
Rec'd. April 21, 1933

Послѣ изданія г. Номисомъ, замѣчательнаго по полнотѣ и обработкѣ, сборника Малорусскихъ пословицъ и поговорокъ,—всякое другое собраніе представляется бѣднымъ. Таково и предлагаемое нами собраніе пословицъ и поговорокъ. Многія изъ приводимыхъ здѣсь пословицъ имѣются и въ сборникѣ Номиса; но мы все-таки нашли нужнымъ напечатать ихъ въ „Трудахъ Экспедиціи", по слѣдующимъ соображеніямъ: 1) пословицы и загадки уясняютъ міровоззрѣніе народа, а потому служатъ дополненіемъ къ матеріаламъ, напечатаннымъ въ 1 выпускѣ I-го тома; 2) всѣ пословицы и загадки, приводимыя нами, взяты изъ рукописныхъ источниковъ, а именно: или записанныхъ нами, или сообщенныхъ намъ другими собирателями. Такъ, по Ушицкому уѣзду Подольской губерніи, большая часть пословицъ сообщена намъ г. Дыминскимъ, по Черкасскому Кіевской губерніи—Г. М. Симиренкомъ. Большая часть пословицъ записана въ западной части Подольской губерніи, а равно въ Подлясьѣ и Полѣсьѣ, откуда до сихъ поръ было наименѣе этнографическихъ матеріаловъ, и потому предлагаемыя пословицы и загадки представляютъ интересъ, свидѣтельствуя о степени распространенности однородныхъ пословицъ по территоріи Малорусскаго населенія. 3) Независимо отъ этого, предлагаемое собраніе пословицъ и загадокъ служитъ матеріаломъ для изученія языка, представляя особенности фонетическія, лексическія и грамматическія, характеризующія

или Подольское, или Полѣсское, или Украинское нарѣчія. 4) Наконецъ, мы расположили пословицы по предметамъ, или понятіямъ, ими характеризуемымъ; поэтому представляется извѣстное удобство пользованія ими, хотя, конечно, при этой группировкѣ, потребовавшей не мало времени и труда, неизбѣжны недостатки. Наприм., пословица иногда имѣетъ нѣсколько значеній; но мы, избѣгая повторенія, помѣщали ее одинъ разъ, по понятію или предмету, характеризуемому ею, или, въ случаѣ трудности подведенія подъ то или другое понятіе,—по предмету, въ пословицѣ упоминаемому. Но, не смотря на неизбѣжныя ошибки отъ такого или иного толкованія пословицы, мы смѣемъ думать, что принятый нами способъ группировки пословицъ и загадокъ—практичнѣйшій, по удобству пользованія матеріаломъ.

П. Чубинскій.

Марта 12-го дня 1873 года.
Городищенскій заводъ.

ПОСЛОВИЦЫ.

А.

Ангелъ.

Якъ дитина паде, то ангілъ подушку кладе; а якъ старий лижить, то чортъ камінь держить. [Уш. у.]

Б.

Баба (*женщина, старуха, знахарка*).

Якъ світъ світомъ—то не буде баба війтомъ. [Чер. у.]
Бабине грімно—всімъ людямъ дивно.
Не буде баба дівкою.
Гарна баба й безъ єдвабю [Уш. у.]
Якъ би де въ затинку, то стала би за дівку. [Уш. у.]
Бабо, давай сало, аби за моє стало.
Зъ чимъ баба на торгъ, зъ тимъ зъ торгу.
Хотіла баба видри, та насилу сама видерлася.
Изгадала баба дівера, що добрий бувъ. [Черк. у.]
Сідай, бабо, підвезу тя.—Нема часу: треба йти.
Баба зъ воза—конямъ легше.
Баба й чортъ—то все ідно:
Де чортъ не може, то тамъ бабу пошле.
Бабу й чортъ не змудрує.
Баба й чорта звела. [Уш. у.] (См. Жінка).

Багатство, Заможність (*богатство, богатый, зажиточность, зажиточный*).

Повне пролитимъ не буває. [Черк. у.]
Багатство Богъ на вилахъ носить: кому схоче, тому й дасть. [Рад. у.]
Хиба птичого молока въ нёго нема.
Тілько пташечого молока нема. [Уш. у.]
Багатство дме, а нещастя вдвоє гне.
Багатий бідного не знає.
Хто їсть фляки, той думає, що каждий таки.
Багатий дивується, чимъ убогий харчується. [Уш. у.]
Багатому щастя, а убогому діти.
Багатому чортъ діти колише.
Багатому и дурневі мисце дадуть.
Хто багатъ, тому радъ. [Уш. у.]
Багатый, якъ земля свята. [Уш. у.]
Мужикъ багатий, а панъ кудлатий, то все їдно.
Багачі їдять калачі, але вони сплять въ день, а мало въ ночі. [Уш. у.]
Багато задумає, а смерть за плечима. [Уш. у.]
Якъ є колô чôго тупать, то є що й хрупать. [Черк. у.]
Тоді чоловікъ весело співає, якъ пятерикомъ погоняє.
Хлібъ вбірає, хто ёго має. [Уш. у.]
Я умію ворожить, якъ є що въ ротъ уложить. [Черк. у.]
Добре дуріти, якъ приступає.
Ситий голôдного не понімає. [Рад. у.]

Бадёристый (*бодрый духомъ, бойкій, бравый*).

(См. Веселий).

Ага! вбоки взялася, аби ребро не боліло. [Черк. у.]
Хлопъ біду по боку, коли докучає, трястя її матері, нехай мене знає! [Черк. у.]
Не говори, біда; мовчи, лихо!
Помолися въ скалі, въ лісі, та нічого не бійся.
Дай, Боже, якъ дававъ. [Уш. у.]

Важання, Молитва (*желаніе, пожеланіе*).

(См. Проклёнъ).

Дай, Боже, троє разомъ: щастя, здоровъя и души спасення. [Черк. у.]
Пошли, Господи, съ неба чого кому треба. [Черк. у.]

Дай, Боже, старимъ очі, а молодимъ розумъ. [Черк. у.]

Ой, Боже, батьку, дай грошей и въ препілъ и въ шапку. [Черк. у.]

Дай ему, Боже, въ землі легко лежати. [Уш. у.]

Борони, Боже, відъ пана Яна, козячого кожуха, соломъяного капелюха, вербовихъ дровъ. [Уш. у.]

Сідайте, най все добре сідае. [Уш. у.]

Колибъ то можно бути черезъ зіму котомъ, черезъ літо пастухомъ, а на Великдень попомъ. [Уш. у.]

И моя душа не зъ лика—того хоче, що й людська.

И моя душа не зъ лопуцька, того хоче, чого й людська. [Берд. у.]

Бодай васъ лихо минуло.

Щобъ васъ пророкувáла добра година [Черк. у.]

Най ёму легенько икнеться. [Уш. у.]

Бакаляръ (*бакалавръ*).

Бакаляру, не дрімайте, беріть перігъ та кусайте. [Уш. у.]

Балакливий (*словоохотливый*).

(См. Лепетень).

Більше іжъ, а меньше говори. [Уш. у.]

Варшиполецъ.

Що пьяна жінка, що скаженна кішка, що зъ Воршиполя чоловікъ — все одна. [Полт. губ.]

Васаринка (*выговоренный подарокъ, взятка*).

Дай куку въ руку. [Черк. у.]

Треба ёму дати куку въ руку.

Батько (*отецъ*).

(См. Мати. Діти. Дочка. Синъ).

Батькове и мамине благословіння и въ воді не тоне, и въ огні не горить. [Уш. у.]

Якъ кажуть, то й батька вьяжуть. [Уш. у.]

Одинъ тому часъ, що батько въ плахті, а мати що-дня, то й не кажуть, що брідня. [Черк. у.]

Выгравъ батько справу: взявъ въ шкуру и до-дому пішовъ. [Уш. у.]

Впавъ батько зъ гори—чортъ ёго бери.

Байка (*басня, выдумка*).

Не все то правда, що байка каже. [Уш. у.]

Безгрішье (*безденежье*).

(См. Гроші. Бідность. Багатство).

Все купи, та купи — купила притупило. [Черк. у.]

Віда (*бѣдность, несчастіе*).

(См. Лихо. Недоля. Злидні. Нещастя).

Нікому не хочеться за горячий камень ухватиться. [Черк. у.]
И муха на заваді. [Черк. у.],
Міні (чи тамъ ій, ёму і д.) и муха на заваді. [Чер. у.]
Одною поганяю, а другою слези втираю. [Черк. у.]
Кому що, а мені якъ разъ підъ стежку. [Черк. у.]
Аби тільки торбинка розвязалась, а тамъ и мешечокъ. [Черк. у.]
То тільки цвітокъ, а впереді ягідки. [Уш. у.]
На около вода, а въ середині біда. [Уш. у.]
Ідна біда не докучить, а десять.
Ідна біда не докучить, мовлять старі люде,
Бо якъ ідна заверушить — то сотня прибуде. [Берд. у.]
Зъ бідою, якъ зъ рідною мамою.
Ідь хутко — біду наженемъ, ідь по волі — тебе нажене.
Не ходить біда по лісі, а по людяхъ.
Бісъ біду перебуде, — ідна згине, друга буде.
Біда біду породила, а біду чортъ. [Уш. у.]
Вже иду, взявшися за біду. [Уш. у.]
Булобъ краще, та нікуди — хочъ у боки, та навприсядки. [Черк. у.]
Відъ біди поли вріжъ та втікай. [Уш. у.]

Відність, Неспроможність, Убожество (*бѣдность, нищета*).

(См. Біда).

Куди не обирни, то дзюравимъ на верхъ. [Уш. у.]
Що потімъ, якъ борщъ ні съ чимъ. [Уш. у.]
Якъ нема статку, то й нема упадку. [Черк. у.]
При злидняхъ, та ще й зъ перцемъ. [Черк. у.]
Зъ пустоі стодолі пусті горобці. [Уш. у.]
Кожухъ козиний, вербові дрова — то й смерть. [Черк. у.]
На світі стількі латъ, скілько въ селі хатъ. [Уш. у.]

Наша хата зъ Богомъ тріма: якъ на дворі, то и у насъ тепло.

Коли убогому женитися, то тоді нічь мала.

Утікай голий, бо ти обдеруть. [Уш. у.]

Зимно—то не димно. [Уш. у.]

Збіранимъ колосьямъ не напхаєшъ рота.

„Іжъ, куме, хлібъ, хочь позичений.“—„Та меніжъ ёго не оддавати.“ [Черк. у.]

Такъ чисто въ хаті, що хоть каши розкинь. [Черк. у.]

Куди пішовъ, то весь хвесь. [Черк. у.]

Кому те добро зістанеться, що нема нічого — прийде голий, забере въ пазуху, та й понесе. [Черк. у.]

Вставъ, підперезався, та й зовсімъ зобрався. [Уш. у.]

Чи зискъ, чи страта—одна заплата.

Бодай той іздурівъ, що мені виненъ. [Уш. у.]

Чого въ багатимъ дворі нема,—хіба хліба та солі. [Черк. у.]

Спать зъ панами, а істи зъ свинями. [Черк. у.]

Не скупость—така спроможність. [Золот. у.]

Якъ умре богатиръ, то іде весь миръ; а якъ умре біднякъ, то тільки піпъ та дякъ. [Уш. у.]

Пийте, діти, воду, бо вода свячена. [Уш. у.]

Якъ въ стодолі не молотиться, то въ хаті не колотиться. [Уш. у.]

Якъ я се добро мавъ, то я тоді кумовавъ, а якъ теперь підупавъ, то я вже не кумъ ставъ. [Каменец. у.]

Де коротко, тамъ и рветься. [Уш. у.]

Де тонко, тамъ ся рве. [Уш. у.]

Який борщъ—такъ ёго й морщъ. [Полт. губ.]

Купивъ-би село, та грошей голо. [Черк. у.]

Прийшовъ нестатокъ, випивъ остатокъ. [Уш. у.]

Меньше вкусу, меньше й трусу. [Черк. у.]

Ото зібрався, якъ убогій на сісіль. [Уш. у.]

(См. Біда. Лихо).

Більмо.

Більмо окові не искодить, а тілько на него не бочить. [Уш. у.]

Більший (*высшій по положенію или средствамъ*).

(См. Старший.)

Більшому більше й треба.

Великому велика й яма.

Війка (*битье, драка*).

(См. Сварка. Кий).

Палиця має два кінця.

Бьють такъ якъ Гамана Жидівського.

Въ очахъ миготить, а въ голові світиться.

За битого двухъ небитыхъ дають, та ще й не беруть.

Богъ.

(См. Образъ. Набожний. Чортъ).

Іденъ Богъ безъ гріха.

Такъ буде, якъ Богъ дасть. [Уш. у.]

Що Богъ дасть, то буде. [Уш. у.]

Хто зъ Богомъ—Богъ зъ нимъ.

Якъ бувши въ Бога годенъ, то не будеть голоденъ. [Черк. у.]

Кого Богъ засмутить, того й потішить.

Которий Богъ помочивъ, той и висушить. [Уш. у.]

Кого Богъ судить, чоловікъ не розсудить. [Уш. у.]

Якъ Богъ дає, то й вікномъ пхає. [Уш. у.]

Якъ Богъ дасть вікъ, то найдеться лікъ. [Уш. у.]

Якъ Богъ нашъ, такъ ми бісові. [Уш. у.]

Якъ Богъ не позволить, то й свиня не зъїсть.

Якъ би Богъ слухавъ пастуха, то бъ вся череда виздихала.

Якъ Богъ дасть, батко хату продасть, та собаку купить, то до хати ні хто не приступуть.

Якъ би не Вігъ, хто бы намъ помігъ.

Якъ зачнуть сіно косити, не треба Бога за дощъ просити. [Уш. у.]

Якъ ми Богові, такъ нашъ Богъ. [Уш. у.]

Чоловікъ мислить, а Богъ керує.

Божоі моці ні хто не переможе. [Уш. у.]

Богу помолись—зачинай, не бійсь.

Богъ терпівъ и намъ казавъ. [Уш. у.]

Богъ терпить до пори. [Рад. у.]

Черезъ те чоловікъ и вольнує, що Богъ милосердний. [Черк. у.]

Богъ не злізе зъ неба зъ кіемъ бити, але якъ накаже, то ажъ очі повилазять. [Уш. у.]

Богъ не прийде батогомъ карати. [Рад. у.]

Богові Святому дякуйте. [Уш. у.]

Богъ має більше, якъ роздавъ. [Уш. у.]

Богъ бачить, якъ сирота плаче.
Богъ давъ, Богъ взявъ. [Уш. у.]
Богъ-би за васъ говоривъ.
Бога хвали, а чорта не гніви. [Рад. у.]
Богъ знає хто живий, а чортъ знає хто вмре. [Уш. у.]
Безъ Бога ні до порога, а зъ Богомъ хоць и за море. [Рад. у.]
Безъ Божоі волі не згинешъ ніколи. [Бѣльск. у.]
Хто Бога не боиться, той людей не соромиться. [Уш. у.]
Передъ Богомъ гріхъ, передъ людьми сміхъ.
Боженьки, Боженьки! надъ кими ви богуватимате, якъ насъ не буде? [Черк. у.]
Набрався Богъ богатихъ да бідними роскидає. [Каменецк. у.]
Бога не вчить, якъ хлібъ родить. [Ч. П.]

Болото.

Болото—золото.

Борода.

Борода—честь, а вуси и въ собаки есть. [Рад. у.]

Вридкий, **Нечипурний** (*безобразный*, *некрасивый*, *неряшливый*, *неопрятный*).
(См. Вдача. Лінощи).

Вродила мати, та не облизала.
Не дивись, що забродивсь, аби халявъ не покалявъ. [Гадяч. у.]
Задріпалась, якъ мельникова корова. [Уш. у.]
Такий чистий, якъ жидівський пантофель.
Нечистаго и вода не обмоє. [Уш. у.]
Їли, якъ пани, а наляли, якъ свині [Уш. у.]
Масти мужика медомъ, а вінъ смердить гноёмъ. [Уш. у.]

Брехня (*неправда*, *ложъ*, *лгунъ*).
(См. Лепетень. Наговіръ. Поговіръ).

За-що купила (або:, купивъ), за те й продаю.
То така правда, якъ вошъ кашляє.
Песъ бреше, а вітеръ несе.
Песъ би того не слухавъ. [Уш. у.]
Людямъ брехні не перещекати.

Не все то правда, що на весіллі плещуть.
Правда що раки: бо червона юшка. [Уш. у.]
Якъ скаже сухо, то застряне по ухо. [Уш. у.]
Нехай брешуть, аби не вкусили. [Черк. у.]
А хочешъ що збрехати—язикъ прикуси. [Уш. у.]
Брехнею світъ перейдешъ, а назадъ не вернесся. [Уш. у.]
Брехню люблять, а брихнівъ ні.
Хто бреше, той ся пробреше. [Уш. у.]
По правді бреши, по правді очі вилізуть. [Кам. у.]
Хто разъ збреше и другий разъ не вірять.
Бреше, ажъ за нимъ куриться.
Бреше, якъ шовкомъ шиє.
Заклявсь, ажъ сорочка полотномъ стала.
Вітеръ віє, собака бреше, а брехунъ говоре—то все їдно. [Рад. у.]
Брехать не ціпомъ махать. [Черк. у.]

Бувалий (*опытный*, *практичный*).
(См. Зрістя. Розумний. Наука).

Бувъ я на коні и підъ конемъ. [Уш. у.]
Знаю я де козамъ роги втинають.
Чоловікъ хочь не молочений, та по току волочений. [Черк. у.]
Не питай вченого, а питай бувалого. [Черк. у.]
Не питай старого, а бувалого. [Рад. у.]
Колибъ той разумъ на переді, що на заді. [Уш. у.]

В.

Вартість (*стоимость*).

Не йде о каштунокъ, але наідокъ. [Уш. у.]
Худший—то золотий, который хороший—то сорокъ грошей. [Уш. у.]

Вдова, Вдовецъ.
(См. Рідъ. Семья).

Богъ за жінку, чоловікъ за дівку.
Хто вдову мина, то щастя нема. [Черк. у.]

Вдача (*характеръ*, *природныя качества*).
(См. Кроса. Бридкій).

Така Парася придалася. [Рад. у.]
Який вродився, такий и згине. [Уш. у.]

Лисий вродився, лисий згине. [Уш. у.]
Ще ся той не вродивъ, щоби всімъ угодивъ. [Уш. у.]
Піймаєшъ—поідешъ, а не піймаєшъ—пішки підемъ. [Уш. у.]

Веселість (*веселый нравъ, веселое состоянiе духа*).
(См. Бадёристий).

Хоць біда, та гоцъ. [Уш. у.]
Та нехай люде сміються який я веселий. [Уш. у.]

Весілля (*свадьба*).

Гарне весілля на воротяхъ не висить.
Поки ся весілля скоіть, то и рана загоіть. [Кам. у.]
Якийсь то дідько жениться, та весілля нема. [Кременецк. у.]

Верба (*ива*).

Сукъ не верба.

Вербичъ (*вербная недѣля*).

Вербичъ! а на себе кожухъ тербичъ. [Рад. у.]

Вередливість (*капризъ*).

Хоць гіршик, аби инший. [Уш. у.]
Зъ него и чортъ въ ступі не потрафить. [Уш. у.]

Видъ (*лицо*).

На чолі не написано хто який.

Вила.

Вила острі, а іденъ конець мають.

Вина, Пеня, Напасть (*виновность, придирка, несправедливое обвиненiе*).
(См. Кара).

По нитці клубокъ ся знайде. [Уш. у.]
Ударъ стілъ—ножниці обізваться.
Не бісъ батька нісъ—самъ улізъ.
Святий та божий, свічки поівъ, та пдночі сидівъ. [Чер. у.]
Не богатий платить, а виноватий.
Кінь на чотирохъ ногахъ спотикається. [Уш. у.]
Не жаль впасти, та каби зъ добраго коня. [Уш. у.]
Дядько на тітку насівся: тітку, голубко, засмійся. [Черк. у.]
На моій Насті вчипилися напасті. [Уш. у.]

Чиї родини, а наші уходини. [Уш. у.]
Накривъ ёго мокримъ рядномъ.
На кімъ скрутиться, а старому змелеться. [Ушицк. у.]
Горобці просо зъіли, а синиця въ клітку впала. [Уш. у.]
Знає кішка чиє сало зъіла. [Уш. у.]

Выродокъ (*отродье*).
(См. Рідъ).

Рідъ не безъ вирода.

Витребеньки (*затъи*).

Спустився на витребеньки. [Уш. у.]

Виховання (*воспитаніе*).
(См. Наука. Пеступъ. Діти).

Гни тоді дерево, якъ воно молоде.
На круте дерево крутого клина треба.
Чимъ горнець накипівъ, тимъ буде смердіти. [Уш. у.]
Де сімъ нянекъ, тамъ дитина безъ очей. [Уш. у.]

Вівця (*овца*).

Вівцю стрежуть, а друга дивиться.
Ідна паршива вівця все стадо заразить.

Въідливість (*надоъдливость, придирчивость, навязчивость*).

Лізе въ очі, якъ слота.
Причепився, якъ сліпий до затирки. [Уш. у.]
Приліпився, якъ пьявка до тіла.
Вчепився, якъ слипій плота.
Мовъ реняхомъ взявся.
Безъ Гриця и вода не освятиться. [Кам. у.]
Де не посієшъ, то тамъ вродится.

Відплата (*отмщеніе, воздаяніе*).

Якою мірою міряєшъ, такою и тобі отдадуть. [Уш. у.]
Що посіявъ, то ся вродить. [Уш. у.]

Візъ (*возъ*).

Маєшъ візъ и перевізъ.

Вілъ (*волъ*).

Працюе, якъ чорний вілъ. [Уш. у.]
Силованимъ воломъ не доробишся.
Безъ вола хата гола. [Уш. у.]
Старий вілъ борони не попсуе. [Уш. у.]
Волові дай, положись и жини по волі. [Уш. у.]

Вірність (*вѣрность*).

Разлучить рискань та лопата. [Уш. у.]

Вісті (*вѣсти*).

Ні пісьма, ні посла. [Уш. у.]

Вітеръ (*вѣтеръ*).

Вітеръ дощъ пропудить. [Черк. у.]

Війна (*война*).

До завою, треба строю. [Уш. у.]

Владика (*владыка, архіерей*).

У владикі два язики: однимъ Бога хвалить, другимъ людей дурить.

Власність (*собственность*).

(См. Свое. Користь. Чуже.)

Ліпше своя латана, ніжъ нова хапана. [Уш. у.]
Чужого не бери, а свого не попусти. [Черк. у.]
Ваша хата, ваша й правда. [Уш. у.]

Вовкъ (*волкъ*).

(См. Злість.)

Не затрубить такъ песъ, якъ вовкъ. [Уш. у.]
Вовкъ не такий недобрий, якъ страшний. [Уш. у.]
Вовка ноги годують. [Уш. у.]
Вовча натура тягне до ліса. [Уш. у.]
Вовка бояться, то и въ лісъ не йти. [Уш. у.]
И ліченого вовкъ бере [Уш. у.]

Не поганий вовкъ, що въ порожню лізе комору. [Черк. у.]
Носивъ вовкъ вівці, понесли и ёго. [Уш. у.]
Одізвуться вовкові коровьячи слёзи.
О вовку помовка, а вовкъ и есть. [Рад. у.]
Кусь мене, вовче, хоць зубівъ не маешъ.
Зъ вовками по-вовчи вий. [Уш. у.]

Вода.

Скільки води ни пий, а все пьяннимъ не будешъ.
Тиха вода береги ломить. [Уш. у.]
Всёго не переймешъ, що водою пливе. [Уш. у.]
Вода въ ідного бере, другому дае. [Уш. у.]

Водохрище (*канунъ Богоявленія*).

Чудо не водохрищи: цілий день пости, а въ вечері води напийсь. [Уш. у.]

Волоцюга (*бродяга*).

Хто втікъ, той пропавъ. [Уш. у.]

Воля (*свобода*).

Всякому своя воля. [Уш. у.]
Вольному воля, спасенному рай. [Уш. у.]
Горе тобі, воле, коли тебе корова рогомъ коле.

Ворогъ (*врагъ*).

Доки не нагодуешъ своімъ хлібомъ, доти не будешъ ворога мати. [Уш. у.]
Ворога хлібомъ карай. [Уш. у.]

Ворожба.

Баба ворожила: або вмре, або буде жива. [Уш. у.]
Баба ворожила, та й головою наложила.
Ворожила, даки въ пісокъ не вложила.

Вошъ.

Держиться, якъ вошъ кожуха.

Встидъ (*стыдъ*).

(См. Соромъ).

Такий встидъ, якъ тій кобилі, що візъ переверне. [Уш. у.]

Г.

Гадюка (*змѣя*).

Дівчата не бийте гадюки, бо не спечете хліба чорного. [Черк. у.]

Гиря (*шалопай*).

(См. Гульвіса).

Захтіла гиря кісниківъ. [Полт. губ.]

Гладкий (*жирный, толстый*).

(См. Здоровье.)

Треба шести, щоби звести.
Поки тлустий схудне, а худий згине. [Ушин. у.]

Глухий (*глухой*).

(См. Ухо.)

Глухий не дочуе, то видумае.
Мовчи, глуха, менше гріха. [Уш. у.]

Голінний (*отважный, смѣлый*).

(См. Швидкий).

Або панъ, або пропавъ. [Уш. у.]
Або збуду, або дома не буду.

Голодъ.

(См. Біда. Бідность).

Голодъ не панъ. [Уш. у.]
Голодний куми хлібъ на умі. [Уш. у.]
Голодний зъість и холодне. [Уш. у.]
Добро собаці й муха. [Уш. у.]
Въ степу и хрущъ мясо. [Уш. у.]
Не голодна корова, якъ въ стрісі солома є. [Черк. у.]
Такъ їсть—ажъ за вухами трещить. [Уш. у.]
Зося, Ядоха, колибъ борщу хочь трохи. [Уш. у.]
За круля Собка—не зосталось на хаті снопка. [Уш. у.]

Голова.

(См. Разумъ. Здоровье).

Що голова, то розумъ. [Уш. у.]
Що зъ голови, то и зъ мислі.
Голова велика, а розуму мало.
Голова місця шукае.
Сива голова—а дурна. [Уш. у.]
На те Богъ давъ голову, щобъ посторонокъ не зсунувся.
Твоя голова не до позолоти.
А де-жъ бъешъ, якъ не въ голову. [Уш. у.]

Голота (*нищета*).

(См. Бідність. Старець).

Голота вилізла зъ болота.
Голому розбій не страшенъ. [Рад. у.]
Голота не боіться ні грому, ні тучи. [Бѣльск. у.]
Голота не боіться ні дощу, ні болота. [Бѣл. у.]

Горбатий.

(См. Вдача).

Не приліпить горбатого до стіни. [Черк. у.]

Горе.

(См. Лихо. Недоля. Жаль. Біда).

Ні, отъто горе—що важко нести, а жаль покинути. [Черк. у.]
Не въ думці печена редька. [Черк. у.]

Горілка (*водка*).

(См. Пиття)

Горілка не дівка, здорова злодійка.

Гори (*горы*).

Шануй гори, мости будуть ціли кості. [Уш. у.]

Городяне (*горожене*).

Розумнійше міске теля, якъ сільска дитина.

Горобець (*воробей*).

Горобець малий, та й то мое серце. [Уш. у.]

Господарство и Господаръ (*хозяйство, хозяинъ*).

(См. Хліборобство. Жінка. Чоловікъ).

При готовой колодці добре вогонь класти. [Уш. у.]

Якъ не гарно, то не господарно. [Уш. у.]

Хто купуе садъ, то гроші вернутся назадъ, а хто купуе млинъ, то й гроші зъ нимъ. [Черк. у.]

До святого Миколи—не сій гречки, не стрижи овечки. [Уш. у.]

На жито ору, а гречки не маю. [Уш. у.]

Меньше на дворі, легше въ голові. [Кам. у.]

И когутъ на своімъ сміті господаръ. [Уш. у.]

Добра господиня, коли повна скриня. [Уш. у.]

Господиня! Сімъ городівъ одна диня. [Уш. у.]

Наварила, Луця-же не буде істи цюця.

За першоі небожки, були на маслі пирожки; а за цієі бридохи и но киселя трохи. [Уш. у.]

За сієі Евдохи—колибъ борщу хоць трохи. [Уш. у.]

Де багацько господинь, тамъ хата неметена.

Пішло ноле въ лісъ [Уш. у.]

Гостюванне и Гість (*гощеніе и гость*).

(См. Щирий. Рідъ.)

Въ гостяхъ добре, а въ дома ще лучше. [Уш. у.]

Въ гостяхъ добре пити и істи, а въ дома спати.

Де люблять—не вчащай, де не люблять—не бувай. [Уш. у.]

Тутъ мені ради, а тамъ мене ждуть. [Черк. у.]

Першого дня гость—якъ золото, другого—якъ срібло, третёго—якъ мідь: хоть сідай, та до дому ідь.

Гость, якъ невільникъ, де посадять, тамъ и сидить.

Гость увидить чого треба. [Уш. у.]

Дай, Боже, гостя, то й наллюся. [Уш. у.]

Який гість, така ему честь. [Уш. у.]

На прошеного гостя багато треба. [Уш. у.]

Грибъ.

Сиди, грибе, поки тебе хто здибле. [Уш. у.]

Обібрався грибомъ, то лізь въ борщъ. [Уш. у.]

Гріхъ.

(См. Богъ. Чортъ. Рай. Пекло.)

Гріхъ не йде въ губу, але зъ губи. [Уш. у.]
Все минется, а гріхи зостанутся. [Уш. у.]
Гріхъ зъ губи холяву робить. [Черк. у.]
Коли гріхъ, то сховай въ міхъ.
Що гріхъ, то въ міхъ, а що спасибі—то въ торбу. [Черк. у.]
Чоловікъ не святий, щобъ не согрішивъ, а не чортъ—щобъ не покаявся.

Громада (*міръ, общество*).

(См. Гуртъ.)

Громада—великий чоловікъ.
Голосъ громади—голосъ Божий. [Уш. у.]
Міръ – великий чоловікъ, запоможе одного. [Черк. у.]
Що буде бабці, то буде и громадці.

Громниці.

На громниці—напьется півень водиці. [Бѣльск. у.]

Гроші (*деньги*).

(См. Багатство. Бідність).

Въ грошей очей нема. [Черк. у.]
Гроші—не полова. [Уш. у.]
Грошей, якъ въ жида вошей. [Уш. у.]
Грошей багацько, а щастя нема.
На ві-що намъ гроші, коли ми сами хороши.
Хто має гроші—всюди хороший.
За свій грошъ, всюди хорошъ.
Все добре, якъ-би то гроші.
Чого за гроші не можна зробить — и Бога за гроші можна купить. [Черк. у.]
Аби побренькачи, будутъ послухачи.
Якъ підешъ безъ грошей въ городъ, то самъ собі будешъ ворогъ.
Пропали мої гроші, и собаки не брехали. [Черк. у.]
Біда зъ грішми—біда и безъ грошей. [Уш. у.]
Охъ! Боже, Батьку! Дай мені грошей въ припілъ и въ охапку. [Черк. у.]

Гуртъ (*общество, компанія*).

(См. Громада.)

Де густо, тамъ не пусто.
Гуртъ зробить, гуртъ и зъість.
Въ гурті істи, въ гурті робить й треба. [Черк. у.]

Гульвіса (*шалопай*).

(См. Гиря. Ледащо).

Гуляй, гиро,—три дні святъ.
Дзюраваго мішка не насипишъ.
За тобою скрізъ золоті верби ростуть.

Гуска (*гусь*).

Штири гуски—дві подушки.

Д.

Дання (*отрава*).

Се вже такъ—зъ даннѧ причина. [Черк. у.]

Дбалість (*заботливость*).

Зеренце до зеренця, то й буде мірка.
Піду до господи, щобъ не було шкоди. [Черк. у.]

Делікатний (*нѣжный*).

Делікатний, якъ панськый хортъ.

День.

Прибуло дня на курячу пъядь. [Уш. у.]

Дівка.

(См. Жінка. Кохання. Любощи).

Дівка, якъ верба, де еі посадишъ, тамъ вона прийметься. [Уш. у.]
Хочъ кривонісъ, аби Богъ принісъ.
Неси, Боже, патлатого, щобъ було за-віщо скубти [Черк. у.]
На ногахъ не зігнієшъ, та й дівкою не вирешъ [Черк. у.]
Соломъяний нарубокъ візьме золоту дівку.

Скорійше ожениться соломъяний парубокъ, ніжъ оддасться золота дівка.

Такъ мене, мамко, хлопці дуже любять, що за кулаками світа не бачу. [Каменец. у.]

Тікай до дідька, бо мамка ся дивлять. [Уш. у.]

Тілько виску, що въ писку. [Уш. у.]

Тоді дівку віддавай за-міжъ, коли ся люде шлють.

Треба чепко ходити, будуть хлопці любити. [Уш. у.]

Хоць ряба и погана, та доля кохана. [Уш. у.]

Якъ прийде перша Причиста—тоді лисиця чиста. [Черк. у.]

Объіхало двіръ білою конякою. [Черк. у.]

До Дмитра дівка хитра, а по Дмітрі лавку витри. [Уш. у.]

Кому калачъ пікся, а кому довівся. [Черк. у.]

Дідъ (*дѣдушка*).

(См. Рідъ. Семья).

Лучше соломъяний дідъ, ніжъ золотий синъ. [Уш. у.]

Наши діди зазнали біди.

Дідько (*чортъ*).

(См. Чортъ).

Дідька зъіжъ не печінку. [Уш. у.]

Дідько ся наплаче, якъ часто мруть. [Уш. у.]

Діло (*дѣло*).

(См. Праца. Работа. Хліборобство).

Пішло діло назадъ, що й дідько не радъ. [Уш. у.]

Не дивись на чоловіка, а на его діло. [Уш. у.]

Не кажи: „гоцъ“, поки не перескочишъ. [Уш. у.]

Діти (*дѣти*).

(См. Батько. Мати. Семъя. Дочка. Синъ).

Дасть Богъ діти, дасть Богъ и на діти. [Черк. у.]

Мали діти—малий клопітъ, а підростуть—буде великий. [Уш. у.]

Сего пальца вріжъ—болить, и того вріжъ—болить.

Пъять пальцівъ на руці, которого не обріжъ, то все болить. [Рад. у.]

Їдної мами діти, та не їдноки. [Уш. у.]

И сова хвалить своі діти.

Якъ би не діти, то булобъ добре въ корчмі седіти.
Люби дитину якъ душу, а тряси, якъ грушу. [Уш. у.]
Свого розуму пробує.
Дитина каже, що бита, але не каже за-що. [Уш. у.]
Дитина не плаче, мати не догадається. [Уш. у.]
Вмерла мала дитинка—хороша годинка. [Черк. у.]
Така дитина, якъ опецокъ. [Уш. у.]
Гуща дітей не розгонить. [Кіевск. у.]
Натягни, Боже, на кисіль шкурку, поки мати зъ церкви прийде.

Дніпро (*Днѣпръ*).

Роби, якъ Дніперъ робить. [Черк. у.]

Довгъ (*долгъ денежный*).

Дай руками, а не виходишъ ногами.
Довгъ мутить, а голодъ краде. [Уш. у.]

Добро, Добрий (*добро, благотворительность, доброта*).

Кинь назадъ себе, знайдешъ передъ собою. [Уш. у.]
Ліпше зъ добримъ загубить, якъ зъ дурнимъ найти. [Уш. у.]
Зъ добримъ найдешъ, то й поділишъ.
Доброму скрізь добре. [Рад. у.]
Доброму—добра память.
Такій, якъ хлібъ мьякий. [Чер. у.]

Доля (*судьбина, счастье*).

(См. Щастя. Недоля).

На щасливого долю. [Уш. у.]
Лихоі долі не вгодаешъ. [Уш. у.]

Дорідъ (*урожай*).

(См. Хліборобство).

Роди, Боже, на щастливого долю. [Уш. у.]
Роди, Боже, на всякого долю. [Уш. у.]
Такъ багато губъ, що й лісъ захрясне. [Чер. у.]
Якъ мокрий Май, то жито—якъ гай.
Нажато, якъ на довгій ниві. [Уш. у.]

Дорога.

Хто дорогу простує, той дома не ночує. [Бѣльск. у.]
Хто колує, то вдома ночує.
Подъ носомъ вѣеться, та въ руки не дається. [Чер. у.]
Гай, гай, та не дома. [Уш. у.]

Дороге (*дорогое*).

Тяжко брати, а важко кидати. [Уш. у.]
Тяжко нести, а жаль покинуть. [Уш. у.]

Достатокъ и Прибутокъ (*зажиточность, прибыль*).
(См. Багатий).

Отъ прибутку голова не болить. [Чер. у.]
Коли стало на Юшку, стане и на Петрушку. [Уш. у.]
Кашу масломъ не зопсуешъ.

Дочка (*дочь*).
(См. Батько. Семья. Діти. Дівчина).

Годуй дочки, хоць безъ сорочки.

Дощъ (*дождь*).

Дай, Боже, погоду, и зверху воду. [Чер. у.]
Знову дощъ—чи винъ накупився.
За великою хмарою малий дощъ буває.

Дружба.

Для милого друга и воли зъ плуга.

Дуля (*шишъ*).

Невелика штука—загни палець, та й корлюка. [Чер. у.]

Дурень (*дуракъ, глупецъ*).
(См. Недотепний).

Що не скаже, то все півтора людського. [Чер. у.]
Торохъ! діда въ кашу; слава Богу, що въ нашу. [Уш. у.]
Пуць зъ неба! Ось и ми коли вамъ треба. [Чер. у.]
Таке меле, що и купи не держиться. [Чер. у.]
Великий до неба, а дурний якъ треба. [Чер. у.]

Великий, якъ світъ, а дурний, якъ сакъ.
Високий, ажъ до неба, а дурний, якъ не треба. [Рад. у.]
Вирісъ, а розуму не винісъ. [Уш. у.]
Пъяниця проспиться, а дурень ніколи. [Уш. у.]
Не має третёі клепки въ голові. [Уш. у.]
Дурна голова нічого не поможе. [Уш. у.]
За дурною головою, то и ногамъ біда.
И въ ночі и въ день—завше пень.
Не знає нічого, якъ табака въ розі. [Уш. у.]
Учений, та не дрюкований.
Возиться, якъ дерень зъ ступою. [Чер. у.]
Рветься, якъ дурний до образа. [Уш. у.]
Зъ дурнимъ найдешъ, то й не поділисся.
Зъ дурнемъ зайди самъ дурнемъ будешъ.
Зібралося два Юриі, та обидва дурниі. [Уш. у.]
Дурному первазія, а умершому ладанъ—то все ідно.
Дурному вічная памъять.
Дурному огню въ руки не давай. [Уш. у.]
Дурний думкою богатіе.
Дурний не спить, а дурному ся снить. [Уш. у.]
Дурнівъ не сіють, сами ся родять.
На дурні—не орутъ, не сіють, сами ся родять.
Багатому и дурневі місце дадуть.
Нà, дурний, печеноі редьки—будешъ розумний. [Кам. у.]
Ні въ пъять, ні въ десять. [Уш. у.]
Ти ёму говори лубки, а вінъ каже, що образки.
Ти тільки знаєшь, що зъ миски та въ ротъ. [Уш. у.]
У людей дурні мруть, а у насъ якъ зъ води йдуть. [Кам. у.]
Пішли дурня по раки, а вінъ жабъ наловить. [Уш. у.]
Ворона литає, а дурень голову задирає.
Ані івши, ані пивши,—скачи, дурню, ошалівши. [Уш. у.]
Ані до сака, ані до бовта—вічний дурень. [Уш. у.]
Ані шити, ані пороти. [Уш. у.]
Плаче що мала галузка на шию впала. [Уш. у.]
Поіхавъ вітра въ полі шукати.
„Що дурню робишь?“ Воду міряю.
Ти ёго въ воду, а вінъ проситься въ болото.
Отàкъ наши галки бъють. [Чер. у.]
Я кажу: „образи“, а вінъ мині лубъя провадить. [Чер. у.]

Вискочивъ, якъ козакъ зъ маку.
Напитавъ сорокъ святихъ безъ великого посту.
Першъ розжвякай, а потомъ говори.
Ще тютя зъ поливянимъ носомъ. [Уш. у.]
Неначе й гапка люде! [Чер. у.]
И Богъ за дурнимъ. [Уш. у.]

Дурниця (*пустякъ*).

Не спускайся, Грицю, на дурницю. [Уш. у.]
Не здавайся, Грицю, на дурницю. [Кам. у.]
Вари воду, вода й буде, вкинь храну—юшка буде. [Уш. у.]

Душа.

Гарний на лиці, а поганий на души. [Уш. у.]
Пішла душа по рукамъ, та й чорту досталась. [Уш. у.]
Радабъ душа до раю, да гріхи не пускають.
Бідний той,—що души не має. [Уш. у.]

Дяка (*благодарность*).

(См. Бажання).

Задзінкуе,—тато мами не цілуе. [Уш. у.]
Цілую васъ въ закаблуки. [Уш. у.]
Одна дяка за рибу, ще за рака. [Уш. у.]
Дай вамъ, Боже, здоровья и вікъ. [Чер. у.]

Дятелъ.

Чортъ би дятла знавъ, колибъ на ёго нісъ. [Уш. у.]

Ж.

Жаба (*лягушка*).

Дметься, якъ жаба въ болоті. [Уш. у.]
Пнеться, якъ жаба до гусяти. [Уш. у.]

Жаль (*сожальніе*).

(См. Горе. Журба. Плачъ).

Мати моя часто и густо плаче за мною. [Чер. у.]
Жаль, та не дуже; плакалабъ, та не хочеться. [Чер. у.]

Такъ плакали за нимъ батько и мати, що трохи въ голову не позаходили. [Чер. у.]

Жалько пива, жалько й дива [Чер. у.]

Багатому жалько карабля, а вбогому кошеля. [Чер. у.]

Жарти (*шутки, заигрыванія*).

Зъ жартівъ добра нема. [Уш. у.]

Дай, Боже, жартовати, аби не хорувати. [Уш. у.]

Жартъ—жартомъ, а хвістъ на бікъ. [Уш. у.]

Життя (*жизнь*).

(См. Здоровъя).

Живий—жива загадка.

Нехай мруть, та дорогу труть, а ми сухарівъ насушимъ, та за ними рушимъ. [Чер. у.]

Пишно не пишно, лишби затишно. [Кам. у.]

Зъ кимъ жити, того й пізнавати.

Що на світі прожилось, такъ якъ во сні здалось. [Уш. у.]

Чортъ бери все коли життя зле. [Уш. у.]

Іму такъ жити, якъ въ Бога за дерми. [Уш. у.]

Половина світа скаче, половина плаче. [Чер. у.]

Поміжъ гіллямъ влучай. [Чер. у.]

Треба жить, якъ набіжить. [Уш. у.]

Не такъ жий якъ хочеться, а такъ якъ можеться. [Уш. у.]

Жий тихо, тихо, та не рушай лихо. [Уш. у.]

Такъ жить, якъ набіжіть:—не такъ якъ хочеться, а такъ, якъ можеться. [Чер. у.]

Тимъ ся концемъ чисати, которимъ можно достати.

Живітъ (*желудокъ, животъ*).

(См. Здоровъя.)

Лядащому животові и пирогі водять [Уш. у.]

Слабому животові и перігъ зашкодить.

Жидъ (*еврей*).

Жидъ не сяде обідати, доки кого підмане. [Уш. у.]

Жидівське заразъ, а паньське почекай. [Уш. у.]

Жидъ брехнею живе и все зъ носъ тягне.

Якъ біда, удавайся до жида.

Рабинъ умеръ, а книжка осталась. [Уш. у.]

Де десять жидівъ,—тамъ ярмарокъ. [Уш. у.]
Чваниться, якъ Берко въ колоді. [Уш. у.]
Горе моій аренді зъ паршивимъ жидомъ. [Уш. у.]
Якъ киемъ набито жидівъ въ хаті. [Чер. у.]

Жінка (*жена, женщина*).

(См. Чоловікъ. Одружина. Баба).

Жінка перша—відъ Бога, друга—відъ людей, а третя—відъ чорта. [Уш. у.]
Жінка въ чоловіка вкраде и передъ ёго поставить [Чер. у.]
Воду вари—вода й буде; їдна жінка вмре—друга буде. [Уш. у.]
Розумна жона—якъ два міха пшона. [Уш. у.]
Розумна жона чоловіка зъ біди вирятуе, а дурна ще втовкмачить. [Уш. у.]
Дівкою—повна улиця, жінкою—повна піч. [Уш. у.]
Розумна жона якъ стуга пшона, а якъ пшоно въ узлі, то й розумъ въ г...і. [Чер. у.]
Біда якъ жінка бліда, але жъ лиха година, коли жінка — якъ калина. [Чер. у.]
Не гнівись жона, коли въ каморі міхъ пшона.
У баби волосъ довгий, а розумъ короткий.
Волосся довге, а розумъ короткий. [Уш. у.]
Не віръ жінці дома, кобилі въ дорозі. [Уш. у.]
Нігде жінці правди не кажи [Уш. у.]
Зъ паномъ не братайсь, жіньці правди не кажи, а чужоі дитини за свою не бери. [Чер. у.]
Хто жінці волю дае, той самъ себе продае. [Уш. у.]
Який дідько Хомка, така й ёго жінка.
Якъ чоловікъ жінки не бъе, то вона якъ колода гние.
Чоловікъ, якъ ворона, а все жінці оборона. [Уш. у.]
Не кажи бабці, а лишъ всій громадці. [Уш. у.]
Не хвалися зъ семого дня, а зъ семого року. [Чер. у.]
Колібъ було раньше прийшовъ, то бувъ би зъ хвостомъ знайшовъ.

Журба (*кручина*).

(См. Жаль. Горе).

Журба ссе за серце якъ жаба. [Рад. у.]
Журба нічого не дасть. [Рад. у.]

З.

Завада.

Ёму и муха на заваді [Чер. у.]

Заєць.

(См. Хорий. Квороба).

Вінъ такъ боїцця, якъ заєць бубна.
Волочиться, якъ заєць зъ хвостомъ. [Уш. у.]
Куди куцому до зайця.

Заздрість, Зазіхання *(задность и зависть).*

(См. Чуже. Користь).

Очима пиво випъєшъ.
Єсть въ глеку молоко, та голова не влазить. [Уш. у.]
Риба въ воді, та їсти її годі. [Уш. у.]
Зазіхни гіршъ, щобъ було більшъ. [Чер. у.]
Въ чужихъ рукахъ завше більший кавалокъ.

Залежнисть (*зависимость*).

(См. Багатий. Сила. Старший. Наймитъ).

На чимъ возі ідешъ того и пісню співай. [Уш. у].
Не ходять ясла за волами а воли за яслами. [Уш. у.]
Якъ дудку настроишъ, такъ вона грає. [Уш. у.]

Запасъ.

Запасъ біди не чинить. [Рад. у.]

Запомога (*помощь*).

Протри мині смажні уста, а сахарни и самъ соби протру. [Чер. у.]

Зарикання (*зарокъ*).

Не зарикайся нічого робити, тілько ухо укусити. [Кам. у.]
Не зарикайся бути въ старцяхъ. [Уш. у.]

Зайвий (*лишній*).

Приший кобилі хвістъ.

Збіжжя (*хлѣбъ*).

Хлібъ моє ноги й руки.

Звіръ (*звѣрь*).

Не виръ, бо звіръ,—хоть не вкусить, то злякає. [Уш. у.]

Звичай (*приличія и обыкновенія*).

Я знаю кому день добрий, а кому добридень. [Уш. у.]
Яке добридень, таке й помагай Боже. [Уш. у.]
Въ гостяхъ всёго було, а припрохи ні трохи. [Чер. у.]

Здоровъя (*здоровье*).

(См. Живітъ. Зубъ. Ліки.)

Глянь на лице, та не питай о здоровья. [Уш. у.]
Здорова, якъ вода. [Уш. у.]
На добрий камень що насипъ, то змеле. [Уш. у.]
Здоровий, якъ поліськії злодій. [Чер. у.]
Такий слабий, якъ вчетверо мотузъ. [Уш. у.]

Земля.

Багатий, якъ земля свята. [Уш. у.]
На чорний землі хліба сіють. [Уш. у.]

Зіма.

Зіма на дитячий розумъ переведе. [Уш. у.]

Злість (*злость и злостливость*).

(См. Вдача. Люде. Песъ. Чортъ.)

Якъ нема риби безъ кості, такъ чоловіка безъ злості. [Уш. у.]
Тілько кости, а повно злости. [Уш. у.]
Гризешъ мене, яка ржа залізо. [Уш. у.]
Бігає зъ язикомъ, якъ зъ мечемъ. [Уш. у.]
И межъ капустою есть болото гнилыхъ качанівъ.
Сотворивъ Богъ три зла: чорта, бабу и козла.
Добро довго памятається, а зло ще довше.
Не будуть ся за ними звони звонити.

Злидні (*злосчастіе*).

(См. Бідний.)

Просилися злидні на три дні, та й вигнать не можна. [Чер. у.]
Черезъ злидні світа не бачу.
Чисті злидні, ажъ на три дні. [Кам. у.]

Злодій (*воръ*).

(См. Вина. Крадіжъ. Кара. Чуже.)

Злодія на шибеницю ведуть а вінъ ще каже, що не правда.
Злодієві—одна дорога.
Зли замки и доброго злодія зроблять. [Уш. у.]
Хто порося вкравъ тому въ ушахъ пищить.
На злодію шапка горить. [Бѣльск. у.]
Дoти, доки своєю головою не наложивъ.
Не винуватъ Гнатъ, а винувата хата, шо въ хату. [Чер. у.]
Кортить, якъ того злодія красти. [Чер. у.]
Обдирай церкву, а дзвоницю латай.

Знаёмість (*знакомство*).

Знаються, якъ лисі коні.

Зневага (*неуваженіе*).

Теперъ яйці стали розумніші, якъ курі.

Золото.

Дорогій товаръ зъ земли лізе. [Чер. у.]
Золото и въ болоти світиться.

Золотоноша.

Золотоноша! якажъ ти хороша. [Чер. у.]

Зрістъ (*возрастъ, лѣта*).

(См. Молоде. Старисть).

Якій зрістъ—така й сила, які літа—такій розумъ. [Чер. у.]
Які літа—такій розумъ. [Уш. у.]
Рісъ—якъ мокрого літа.
Бувъ кінь добрий, та зъіздився. [Уш. у.]
Пройшли мої літа, якъ вітри округъ світа. [Уш. у.]
Минулося моє время, не рветься, не плаче. [Чер. у.]
Більшъ я забувъ, якъ ти знаєшъ.

Зуби.

Аби зуби, то хлібъ буде. [Рад. у.]
Каби зуби, а хлібъ буде. [Кам. у.]
Добрі зуби, що й кисіль ідять. [Чер. у.]
Щука вмре, та зуби ii будуть.

И.

Искра.

(См. Пожежа).

Зла искра все спалить и сама згине. [Уш. у.]

Зъ малоі искри великій вогонь буває.

І.

Іжа (*пища, кушанье*).

Колибъ не губка, то булабъ и шубка. [Уш. у.]

Щоби не губка то була би шубка.

Якъ есть що ісги, добре на печи сісти. [Уш. у.]

Стільки смаку, скильки гріху. [Чер. у.]

Хоць ненасипчасто, аби накипчасто. [Уш. у.]

Хлібъ та каша, то іда наша. [Чер. у.]

Хлібъ та вода, то козача іда. [Чер. у.]

Тоди іжъ, якъ ість
ся; тоді пий, якъ пъеться.

Густа каша дитей не розгонить. [Уш. у.]

Не стане кишка за начинку. [Уш. у.]

Казнащо (*дрянь*).

Не буде зъ неі муки хліба. [Уш. у.]

Камінь (*камень*).

На однімъ місті й камень оброста. [Полт. губ.]

Підъ лежачій камінь и вода не потіче. [Рад. у.]

Пропавъ, якъ камінь въ воду. [Уш. у.]

Що може зродить камінна гора, коли въ ій води нема. [Чер. у.]

Каня (*коршунъ*).

Вигдядае, якъ каня дощу. [Уш. у.]

Нехай коршакъ на ваші півні насядеться. [Рад. у.]

Кара (*наказаніе*).

(См. Вина. Злодій).

Чия кривда, най того Богъ скарае.

Зъ єдного вола двохъ шкуръ не деруть. [Рад. у].

Хто підъ кимъ яму копае, той въ неі самъ упадае.

Грицъ наваривъ, Грицъ и поівъ.

Прийдеться ёгò, до ёгò. [Чер. у.]
Прийдеться ниточка до клубочка. [Чер. у.]
Звідки пришло, туди й пішло. [Уш. у.]
Нехай знає два кроки назадъ. [Уш. у.]
Нехай разбирає по суботахъ. [Уш. у.]
Якесь наваривъ пива, такъ и випий ёго.
Катюзі по заслузі.

Кацапъ (*великоруссъ*).

Богъ сотворивъ цапа, а чортъ кацапа. [Чер. у.]

Кашель.
(См. Здоровья.)

Кашель безъ кольки—нічого невартъ. [Чер. у.]

Квасъ.

Такій квасъ, якій въ насъ. [Уш. у.]

Кій (*палка*).

Хто хоче собаку вдарити, той кій знайде. [Бѣльск. у.]
Хто хоче пса вдарити, той знайде чимъ. [Уш. у.]

Кінь и Кобила.

Коня купить—не бублики купить. [Чер. у.]
Дай коневі вівса та гони якъ пса. [Уш. у.]
Киньську головку де здибаєшъ, загнуздай.
Силуванимъ кóнемъ не наіздисся. [Чер. у.]

Кітъ.

Перший кітъ за плітъ. [Уш. у.]

Кліщи (*клещи*).

На те циганъ кліщи держить, щобъ ёго въ руки не пекло.

Клопитъ (*хлопоты*).

Не мала баба клопоту, та купила порося.

Клятьба (*божба*).

Хрестъ мене—хрестикомъ далебі зашморгомъ, коли неправда. [Чер. у.]

Ковбаса.

Не для пса ковбаса.

Коза и Козелъ.

Не борони козі ліса—най гложе. [Уш. у.]
Зъ козла ні шерсти, ні молока.
Бовть, якъ козелъ у воду.

Козакъ.

Козакъ, якъ голубъ, куди не полетить, то наїсться. [Чер. у.]
Не пивъ води Дунайськоі, не ївъ соли козацькоі.
Коли козакъ въ полі, тогди вінъ на волі. [Уш. у.]

Колісникъ (*колесникъ*).

Колісникъ по шиі въ трісках, по коліно въ довгахъ. [Уш. у.]

Комаръ.

Кусає комаръ до пори.

Компанія.

Зли компаніи и доброго чоловіка запутають.
При компаніи и смерть добра.

Користь, Користливість (*корыстолюбіе, личная польза*).

(См. Заздрість. Чуже).

Кождий за себе дбає.
Рука хоць крива, та собі горнить.
Своя губа близче.
Своя рука владика.
Близча сорочка тіла, якъ сукмана, або кожухъ. [Уш. у.]
Самъ собі чоловікъ не ворогъ. [Рад. у.]
Іжъ рибу, та рибалки не зъіжъ. [Чер. у.]
Куй залізо, якъ гаряче, а якъ захолоне—тоді не вколупнешъ. [Чер. у.]
И твоє моє и моє твоє, тільки моє не твоє. [Чер. у.]
То тимъ, то сімъ, аби за моє стало. [Уш. у.]
Риба пливе де глибче, а чоловікъ де лучче.

Корова.

Корова, що дуже реве, мало молока дає.

Ходивъ до коровъ и кожухъ роспоровъ. [Уш. у.]
Ходить якъ корова за телямъ.

Корчма (*кабакъ*).

(См. Горілка. Пиття).

Хто корчму минае, той щастя не мае.

Кохання (*любовь*).

(См. Любощи. Миле. Краса).

Хоць на два дні, аби ладний. [Кам. у.]
Любишь мене убрану, люби и неубрану. [Кан. у.]
Хоць въ одній лёли, аби до любові. [Чер. у.]
Нехъ не буде чого їсти, аби було зъ кімъ сісти. [Кам. у.]
Що будемо робити, коли погана не хоче любити,—то ли будемо бити. [Чер. у.]

Краса, Врода (*красота*).

Що грубе, то й люба. [Уш. у.]
Хорошій—чорту на гроші, поганий—Богу коханий. [Уш. у.]
Пребери пень—то буде подобень. [Уш. у.]
Одъ поганихъ не втікла, гарнихъ не догнала. [Черк. у.]
Не впувала на худобу, а впувала на уроду. [Черк. у.]
Красоту на тарильці не крають. [Уш. у.]
Чичко товаръ продае. [Уш. у.]
На чорпому й хлібъ родить, а на білому—ср..ь ходять. [Чер. у.]
Дала красу, та не дала долі. [Уш. у.]

Кравець (*портной*).

Такъ кравець крае, якъ матеріи стае. [Кам. у.]

Крадіжъ (*воровство*).

(См. Вина. Злодій).

Взявъ чуже личко, віддай ремінець.
Хто вміе вкрасти, той уміе и сховати.
Не за те, що зле схова́е. [Уш. у.]
Сира красти не можно, буде за зубами знати.
Не стілько іди, скілько біди. [Уш. у.]
Не піймавъ—не скубй. [Уш. у.]
Прощай, ряба кобило, черезъ тебе зъ світа іду.

Нема лучче, якъ старому брехати, а богатому красти. [Уш. у.]
Хто кравъ, той тішився; а кто видивъ, той висівъ. [Уш. у.]

Кривда (*кривосудъ, неправда, несправедливость*).

(См. Правда. Брехня. Лукавство).

До неба високо, до Царя далеко.
Неправда па столі, а правда на дворі. [Уш. у.]
Чужа біда—за цукоръ.
Була колись правда, та заржавіла. [Чер. у.]
Хто тягне, того ще й підтинають.
Чия згуба, того гріха повна губа. [Кам. у.]

Кровъ (*кровь*).

Кровъ не вода—розливати шкода. [Уш. у.]

Кузка (*насѣкомое*).

Жеби кузка не скакала, то би й ноги не зломала. [Уш. у.]

Куликъ.

Сидить куликъ на болоті.

Кума.

Такъ ходить, якъ нова кума. [Уш. у.]

Купець.

(См. Торгъ).

Купець! щобъ тобі усохъ пупець. [Уш. у.]

Курка (*курица*).

Сліпий курці просъ сниться.
Трапилось разъ на віку сліпий курці пшоно.

Кухаръ (*поваръ*).

Жаба до покою, а кухаръ зъ рожномъ и зъ мукою.

Куций (*безхвостый*).

Такий я добрий куций, якъ ти зъ хвостомъ.

Л.

Ладъ (*согласіе*).

Най буде бабці пихано, а дідові мелено. [Кам. у.]
Мова мовиться, а хлібъ ісьться. [Уш. у.]

Ла̀сощі (*лакомство*).

(См. Роскішь).

На ласий шмато̀чокъ найдеться куточокъ. [Черк. у.]
Ласий, якъ кітъ на ковбасу. [Уш. у.]
Якъ медъ, то й ложкою.
Не будь-но ласий, якъ попівна заміжъ.
Козакові Омелькові картопельки тепленькоі. [Черк. у.]
За каваловъ кишки бігъ штири милі пішки. [Уш. у.]
Залізъ, якъ муха въ патоку.

Ласка́вий (*ласковый*).

Ласка̀ве телятко дві матки ссе.

Ла́йка (*ругань, ссора*).

(См. Сварка. Бійка).

Лайка—байка, а битва—молитва. [Уш. у.]
Лайка—байка, а бить—купить. [Рад. у.]
Нехай бісова віра лає, не пристає, якъ горохъ до стіни. [Черк. у.]

Лѐгка нажива (*легкое пріобрѣтеніе*).

Легко прийде, легко піде. [Уш. у.]

Легке (*лёгкое*).

Дуеться, якъ легке въ горшку. [Уш. у.]

Леда́що (*лѣнтяй, никуда негодный*).

(См. Лінощи. Неоглядність. Недотепність. Лежунъ).

На ледачого и кий положи, то все едно.
На лядаякого—вибий весь лісъ, то все іденъ бісъ. [Уш. у.]
Рання пташка носокъ чистить, а пізна очі протирае.

Ледащому всюди зле.
Ледащо ледащимъ и згине.
Сюдю, якъ та святоха. [Черк. у.]
У слідъ—хочъ тупицею.
На, головка, щобъ не спадала вірёвка. [Зол. у.]
Ледачаго можна дослаться, а сонливого можна добиться. [Черк. у.]
Вінъ хоче лёжаного хліба! [Черк. у.]
Такъ пристае, якъ горохъ до стіни. [Уш. у.]
Доброго далёко чути, а ледачого ще далі. [Рад. у.]
Шити,—білити,—взавтра Великдень. [Уш. у.]
Якъ-би хотівъ робити, то-бъ робивъ и дома.
Якъ пішовъ по масло, то и въ печі погасло. [Уш. у.]

Лежу́нъ (*лежебока*).

Лежунові Богъ щастя дае.
Лежить, лежить, а Богъ ему дôмо держи́ть. [Уш. у.]
Лежить, якъ песъ на стерві.

Лемекуватий (*неповоротливый*).

Повôли, Грицю, бо на корито впадешъ. [Уш. у.]
Мне, якъ вовну. [Черк. у.]
Поки зберéсся, то бояре и медъ попъють. [Черк. у.]
Козакъ охота не вилізъ на коня безъ плота. [Уш. у.]
Ото, ще говôрить!—рябоі кобили сонъ росказуе. [Черк. у.]

Лéпетень (*болтунъ, пустомеля*).

(См. Брехня. Балакливисть. Язикъ).

Лéпетень лепéче, а дурень слухае.
Литовский ціпъ—на обидва бôки молóтить. [Черк. у.]
Говори, говори, а колись-ты договôрисся.
Писокъ роспустивъ, якъ циганъ файду.
Чувесь де дзвôнять, а не знаешъ въ котрі церкві.
Лепèче, якъ той пустий млинъ.
Сюди торôхъ, туди торôхъ, та й вродиться горохъ. [Черк. у.]
Меле язычкомъ, якъ песъ хвостомъ. [Уш. у.]
Те-жъ, та дру́гимъ бокомъ. [Черк. у.]

Лихо (*бѣдствіе*).

(См. Біда. Недоля).

Не шукай лиха—само тебе знайде. [Рад. у.]
Лихо нікого не красить. [Черк. у.]
Лихо въ горло влізло.
Мовчи, та макъ товчи; а сиди, грибе, поки тебе лихо здибле. [Чигир. у.]
Біда лихомъ свище. [Уш. у.]
Безъ лиха не бува добра. [Рад. у.]
Лихо не згине, ані пропаде.
Лихе не згубиться.
Однако висіти, якъ за обі ноги, такъ и за ідну. [Уш. у.]
Рости псу трава, коли мого коня нема. [Уш. у.]
Рости псу трава, коли кобила здохла.
Разъ мати родила, разъ гинути. [Уш. у.]
Хто потопає, той ся бритви хапає. [Уш. у.]
Взявъ чортъ корову, нехай бере и теля. [Уш. у.]

Липа.

Обдеръ, якъ липку. [Уш. у.]

Лико.

Тоді лико дери, коли дереться. [Уш. у.]
Немає чимъ смердіти, то ликами.

Линъ.

Ходе по світі, якъ той линъ по воді, до жадноі риби не доторкається. [Уш. у.]

Литвинъ.

Богъ не дитина—слухати дурного Литвина.

Ліки (*лѣченіе*).

Десять бабъ—десять родъ, сто бабъ—сто родъ. [Уш. у.]
Приличъ сто бабъ, то скажуть сто ліkъ. [Зол. у.]

Лінощи (*лѣность*).

(Ледащо. Неоглядність. Бридкій).

За спання нема коня, а зъ лежи нема одежи. [Уш. у.]
Кабы грушка въ писокъ впала. [Уш. у.]

Колибъ хлібъ та одежа, івъ би чоловикъ лежа. [Уш. у.]
Облупи яечко, та дай. [Уш. у.]
Дай ёму яечко, та ще й облупи.
Рано встала, а мало напряла. [Чер. у.]
Якъ не стане—то батько достане, якъ не буде—то мати добуде. [Чер. у.]
Робить, якъ мокре горить. [Чер. у.]
Тень, тень, отъ прийшовъ день. [Чер. у.]
Такъ ставъ лінуватись, що не робить, та й въ рукахъ захолоне. [Кан. у.]
Посидь, сусідко, поки видко. [Чер. у].
Трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса. [Чер. у.]
Радуйся, Касъяне, Савка цеберъ несе. [Чер. у.]
Тпру! бо вже дома. [Чер. у].
Хто пізно встає, у того хліба не має.
Ёго тілько по смерть посилати. [Уш. у.]
Ідьмо, поки пішки трапиться. [Кам. у.]
И близько видать, та далеко дибать. [Кам. у.]
Що хвилька-томилька, а спіткнеться—то й дві. [Чер. у.]
Въ поле мене не бери и дома не лиши. [Уш. у.]
Вчи лінивого не молотомъ, а голодомъ. [Уш. у.]

Літо.

Літомъ качка прачка. [Рад. у.]
Разъ літо родить.
До св. Духа не скидай кожуха, а по святимъ Дусі ужежъ у кожусі. [Уш. у.][1]
Сверху святий та божій, а въ середині на чорта похожій. [Полт. губ.]

Лукавство (*хитрость, коварство*).
(См. Вдача. Песъ. Кривда).

Нате и мою мазничку на деготь, бо и моя голова паршива. [Уш. у.]
Въ вічі правда, а за очи брехня. [Черк. у.]
Дурний говорить, якъ ворона, а хитріщий за чорта. [Черк. у.]
Говорімо гоже, та Боже. [Черк. у.]
Сімъ зъ окомъ и бісъ зъ бокомъ [Черк. у.]
Ангельский голосокъ, чортова думка. [Род. у.]
Хитро, мудро, не великимъ коштомъ.
Кума не безъ ума. [Уш. у.]

Любощи (*любовь*).
(См. Кохання. Миле).

Кусокъ хліба зъ водою аби серце зъ тобою. [Кам. у.]

Близько да слизько, далеко да легко. [Уш. у.]
Якъ дасть обняться, то дасть и поцілуваться. [Уш. у.]
А не любишъ, не цілуй. [Уш. у.]

Люде (*люди*).

(См. Чоловікъ. Людьска натура. Вдача).

Що Богъ—то Богъ, а що люде—то люде. [Черк. у.]
Світъ, якъ світъ, а люде, якъ баньки. [Уш. у.]
Люди не татари—дадуть хліба и сметани. [Уш. у.]
Є люде й людища. [Рад. у.]
Не святий, щобъ не согрішивъ. [Уш. у.]
Кому біда, а людямъ сміхъ. [Уш. у.]
Кому весілля, а курці смерть. [Уш. у.]

Ляхъ (*полякъ*).

(См. Шляхта. Панъ).

Буде зъ Ляха й курки. [Черк. у.]
Доти Ляхъ мутивъ, доки не наівся. [Уш. у.]
Розумний Ляхъ по шкоді.
Ляхъ якъ істи хоче, то свище.
Страхи на Ляхи.
Сімъ тимъ да Ляха одурила.

М.

Макъ.

Не родивъ макъ сімъ літъ, та голоду не було. [Уш. у.]

Мана (*обманчивый видъ*).

Не въ тімъ сила що кобила сива, а въ тімъ що не везе. [Рад. у.]
Не въ тімъ річь, що въ хаті піч. [Уш. у.]
Не все золото, що світить.

Масниця (*сырная недѣля*).

Почекайте, вареники, прийде на васъ масниця. [Уш. у.]

Мати (*мать*).

(См. Батько).

У кого мати рідненька, у того сорочка біленька. [Уш. у.]
Все єсть купити, тільки мами нема. [Уш. у.]

Мами ні купишъ, ні заслужишъ. [Уш. у.]

Нема того краму, щобъ купити маму. [Черк. у.]

Цить, не плачь! мати принесе калачъ, медомъ помаже, тобі покаже, а сама зъість. [Черк. у.]

Майстеръ (*мастеръ*).

Що майстеръ—то и ні якъ. [Уш. у.]

Медвідь.

Реве медвідь, а не знае чого.

Медвідь реве, бо мала гільяка на нёго впала. [Уш. у.]

Медъ.

Та то не медъ, щобъ істи ложкою. [Уш. у.]

Мрецъ (*мертвецъ*).

(См. Хвороба. Смерть).

Умеръ! та й всего ся збувъ.

Мертві зъ гробу не встають. [Рад. у.]

Мертвого зъ гробу не вертають.

Такъ помагае, якъ умерлому кадило. [Уш. у.]

Що ся відволоче, то не втіче. [Уш. у.]

Вони на правді, а ми на кривді. [Черк. у.]

Микола святий.

Миколаю, я тебе не маю.

Св. Миколо, горараздъ зъ тобою.

Миле (*дорогое*).

Хоць гнило—та мило. [Уш. у.]

Най буде кому якъ постілъ, а мені якъ сокілъ. [Уш. у.]

Милостиня.

Ялмужна нікого не зубожить. [Уш. у.]

Мала милостинка, та вартъ за велику. [Черк. у.]

Миръ.

(См. Громада. Гуртъ).

Зъ миру по нитці, то голому сорочка. [Рад. у.]

Мишъ.

Мишъ за два чоловіка важить на возі. [Уш. у.]
Мишко, Мишко! нейди въ поле, бо тамъ тебе коза сколе. [Черк. у.]

Міра (*мѣра*).

Все любить міру. [Рад. у.]

Місяць.

Аби мені місяць світивъ, а зори якъ схотять. [Уш. у.]
Аби мені місяць світивъ, а звізди и коломъ побъю.
Місяць чернець—світові конець. [Уш. у.]

Мішканне (*жилище*).

Сяке таке плесканне, аби добре мішканне. [Уш. у.]
Димъ не коробка—не розсиплеться. [Уш. у.]

Мова (*рѣчь*).

(См. Лепетень. Балакливість.)
Въ вола язикъ довгій, та говорить не вміе. [Уш. у.]
Що зъ мови, то зъ мисли.

Мовчаливість (*молчаніе, неразговорчивость*).

(См. Мова).

Хто мовчить, то двохъ навчить. [Уш. у.]
Менше говори—більше вчуешъ. [Уш. у.]
Отакъ собі седимо, хоть макъ сій. [Черк. у.]

Мода (*мода*).

Чортъ плаче, що моди не настаче. [Черк. у.]

Молоде (*молодость*).

(См. Зрістъ).

Молоде—золоте.

Москаль (*солдатъ*).

(См. Кацапъ).

Москаль добрий чоловікъ, але шенеля ёго злодій.
Причепився, якъ Московска пеня.

Отъ-то Московска пеня.

Одъ чорта одхристисся, а одъ Москаля ні. [Канев. у.]

Де ви були, Москалі, що васъ куля не минула, що васъ лизень не лизнувъ. [Черк. у.]

Крупа крупу гонить, а крупу и чортъ не догонить. [Уш. у.]

Мудрація (*мудреность*).

Не велика штучка—та мудра. [Уш. у.]

Мужикъ (*простолюдинъ*).

Мужикъ хитрійшій відъ чорта.

Мужикъ жінку бъе, коли хоче істи, а панъ свище.

Мужикъ дурний, якъ ворона, а хитрий якъ чортъ.

Не буде зъ Ивана пана.

Не дай Боже зъ Ивана пана, а зъ Марійки господині. [Уш. у.]

Музика.

Музика що витерликавъ, то и проликавъ. [Уш. у.]

Або грай, або гроши віддай.

Муха.

Чує муха де струпъ.

Чує муха де струпъ,—туди й летить. [Черк. у.]

Мъясо.

Тане мъясо пси ідять. [Уш. у.]

„Ти дурний!“—„Дурний хлібъ безъ мъяса“. [Черк. у.]

Н.

Набожний (*набожный*).

(См. Богъ. Бажання.)

Набожний, якъ св. Юръя кінь. [Уш. у.]

Такий набожний, якъ жидъ подорожній. [Уш. у.]

„Климе, а чому въ церкві не буваєшъ?“—„Якъ то! А мене разъ пси загнали.“ [Уш. у.]

Наговіръ (*клевета*).

Баба виновата, що дівка черевата.

Надія (*надежда*, *ожиданіе*).

(См. Богъ. Набожний.)

Не журись, да Богу молись. [Радом. у.]
Колись и въ мое вікно сонце загляне. [Уш. у.]
Колись и на мому підвірі буде болото. [Уш. у.]
Гора зъ горою не зійдется, а чоловікъ съ чоловікомъ зійдется.
Стало на юшку—стане и на петрушку. [Уш. у.]
Не що дня й бредня. [Черк. у.]
Зійде колись сонце и передъ нашими ворітьми.
Не вважай на урожай, сій жито—хлібъ буде. [Уш. у.]
Хто сіє, той ся надіє.
Не уважай на урожай—гречку сій.
Де сподієсся нічъ ночувати, то тамъ дві будешъ.

Насмішкуватий (*насмѣшливый*).

Хто сміеться, тому не минеться. [Черк. у.]

Натякання (*намёкъ*).

Навдогадъ буряківъ,—а капусти дайте. [Уш. у.]
Навтяки буряки, щобъ капусти дали. [Черк. у.]
Барана стрижуть, а козлові на вишки дають. [Черк. у.]

Наука (*наука*, *знаніе*).

(См. Бувалий. Розумний. Дотепний.)

За ідного вченого дають десять невченихъ.
Добре все знати, а не все робити. [Уш. у.]
Не святі горшки ліплять.
Запознайте світа, поки служать літа. [Уш. у.]
Вікъ живи, вікъ учись.
Чоловікъ до віку вчиться, а дурнемъ вмре. [Черк. у.]
Чоловікъ цілий вікъ розуму вчиться, а дурнемъ вмірає. [Уш. у.]
Цілий рікъ, або вікъ вчись, а дурнемъ умрешъ. [Уш. у.]
Девять убий, а десятого навчи. [Рад. у.]

Наймитъ (*батракъ*).

(См. Залежність).

Якъ нанявсь, якъ продавсь. [Черк. у.]
Не вжалуєшъ тата въ наймахъ. [Уш. у.]

И гроші дає, и шкуру дере. [Уш. у.]
Яка служба, така и плата.
Не той добрий, що въ доброго вибуде, а той що въ злого. [Уш. у.]
Дослужився—хоць въ одежу вбився. [Кан. у.]
Біда и пішому безъ наймита. [Уш. у.]
Хто служить, той не тужить.

Нéбій (*безстрашный*).
(См. Страхъ).

И нéбоя вовки ідять. [Уш. у.]
Я тебе такъ боюсь, якъ торішнёго снігу.

Небувалий (*неопытный, малосвѣдущій*).

Ти ще не бачивъ смаляного вовка.

Невартість Негідність (*неумѣнье*).

Не вартъ и печеноі цибулі.
Такъ потрібенъ, якъ дзюра въ мості. [Уш. у.]
Шкода псові білого хліба.

Невмілость (*неумѣнье*).

Втікайте зъ хати, бо буду веретеномъ микати.
Въ невмілого руки не болять. [Черк. у.]

Невчений (*неучъ*).

Якъ не коваль, то й губи не погань.
Мовчи! коли пісьма не знаєшъ. [Уш. у.]
Що ти знаєшъ, въ ночи вродившись? [Уш. у.]
Говорити було не мало, та розуму не стало.

Негодиться (*указываются поступки, которыхъ слѣдуетъ избѣгать*).

Не плюй въ воду, бо самому доведеться напиться. [Рад. у.]
Не плюй въ криницю, бо може коли прийдеться води напиться.
Не копай по-підъ кимъ ями, бо самъ въ неі впадешъ.
Зъ кимъ жити—того не гнівити. [Уш. у.]

Недбалість (*незаботливость, безпечность.*)
(См. Лінощи. Недотепність. Неоглядність.)

Недбалиця гірше пъяниці.
На чужі галиці—викидає палиці. [Черк. у.]

Дбаєшъ за мене, якъ песъ за пяту ногу. [Уш. у.]
Стоіть—хоць дійницею підставь. [Уш. у.]
По моій голові—хоць вовкъ траву іжъ.

Недо́глядъ (*недостатокъ вниманія или присмотра*).

Охъ! шкоди багато; того й конемъ не нагнать, що пропало безъ доглядy. [Черк. у.]

Недоладу, **Недостаті** (*некстати*, *неподстать*).
(См. Дурний. Неоглядність).

Найшовъ монастиръ Богу молиться! [Уш. у.]
Коня кують, а жаба ногу підставля.
Не до тебе пьють, не кажи: дай Боже здоровья. [Уш. у.]
Коли не піпъ, не суйся въ ризи. [Уш. у.]
Коли не Кирило, то не пхай тамъ рило. [Уш. у.]
Коли не перігъ—то не пирожися. [Уш. у.]
Не твоє діло, Самійло! [Черк. у.]
Вінъ грає, якъ знає; а той танцює, якъ уміє. [Уш. у.]
Пристало,—якъ свині на ритники. [Черк. у.]

Недоля, **Несчастя** (*злая доля*, *несчастіе*).
(См. Доля. Щастя).

Не було добра зъ-ранку не буде до останку.
До нашого берега ні що добре не припливає: коли не гній, то тріска.
Якъ лихо—той болячка зверху. [Черк. у.]
Пливъ, пливъ, та при березі и втопився. [Уш. у.]
Штурхъ! Панька въ око! Бо Панько и такъ сліпий. [Уш. у.]
Заживай Ѳедьку—то хрінъ, то редьку. [Уш. у.]
Бувесь лісничимъ, а теперь нічимъ.
Було—той позбуло. [Уш. у.]
У сусіда повна пічь дровъ—та гарять; а у мене єдно—та не хоче.
Пропавъ сватъ за три гроші.
Коли не википувъ, то випхавъ. [Уш. у.]
Колись була сімъ ділъ по переду, а теперъ и трижъ таки, тудижъ таки. [Черк. у.]

Покіль сонце зійде, то роса очи виість. Рад. у.]

Недорідъ (*неурожай*).

Такій баштанъ—що, прикупивши, и продать можно. [Черк. у.]

Недотепністъ (*неспособность*).

Куди тобі зъ паршивою головою, та въ духъ лізти. [Черк. у.]
Нема зъ нёго нічого,—якъ зъ снісу марцёвого. [Уш. у.]
Скорий—та босий.

Нездолність (*не по силамъ*).

Не втне Абрагамъ Исаака.
Не втне, Панько, тіста бо ячмінне.

Неладъ (*несогласіе*).

Іденъ дивиться до ліса, а другий до біса.
Ідно до ліса—друге до біса.

Нелюбъ (*нелюбимый*).

Любить якъ сіль очи. [Уш. у.]

Ненадія (*безнадежность*).

Тогді доробишъся, якъ на моей долоні волосся виросте. [Уш. у.]
Якъ би на васъ чекавъ, то досі вмеръ-би. [Черк. у.]

Неситий (*ненасытный, жадный*).

(См. Заздрість).

Радъ, якъ би ёго хто на сто коней посадивъ.
Пігнався за зайцемъ,—та коневі голову зломавъ. [Уш. у.]
Івъ би очима, та душа не приймае.

Необачність, Неоглядність (*непредусмотрительность, неосторожность*).

(См. Недотепність. Недбалість).

Не тогді, мати, лежи губи, якъ солодкі, а тогді—якъ горкі.
Прійде коза до воза, та сіна не буде. [Черк. у.]
Не тоді давати конёві вівса, якъ вінъ дивиться на пса.
Не тоді коня сідлати, якъ треба ждати.
Не тоді хорти годувати, коли на влови йти. [Уш. у.]
Іхати на полевання, тоді пси кормити.
Не продерешъ очі, продерешъ калитку. [Уш. у.]
Де окомъ не доглядишъ, тамъ калиткою доплатишъ.
Вершіть у стозі, бо нема на возі. [Черк. у.]
Міняй бики на волы, аби дома не були. [Уш. у.]

Суботнімъ штрихомъ на недільный торгъ. [Уш. у.]
Шкуру пропивъ,—а вовкъ у лісі. [Уш. у.]

Неповинний.

Не іла душа часнику, не буде смердіти. [Уш. у.]

Неправдивість (*несправедливость*).
(См. Кривда. Лукавство).

За моє жито—ще мене и набито. [Уш. у.]
Людямъ калачъ купи, якъ не вгоденъ,—то самъ зъіси. [Черк. у.]
Чуже видитъ підъ лісомъ, а свого підъ носомъ не видитъ.
У людей бачишъ запороху въ оці, а въ себе и бервена не бачишъ. [Черк. у.]
Мацько зробивъ, Мацько зъівъ. [Уш. у.]

Нерівня (*неравенство*).

Ти мені не Татьяна, а я тобі не Савка. [Уш. у.]
Прийшла свиня до коня, та шерсть не така. [Уш. у.]
Рівнялась свиня до коня, тількі шерсть не така. [Уш. у.]
Рівняйся кінь съ конемъ, а вілъ зъ воломъ.
Кінь коньві нерівни.

Несвідомість (*невѣдѣніе*).

Ні хто не відає, якъ хто обідає. [Уш. у.]
Не знати, чи є въ Кузьми гроші. [Уш. у.]

Несправний (*неисправный*).

Справний,—якъ вілъ до корита. [Уш. у.]

Несподіване (*неожиданное*).

И въ голову не клавъ собі.

Нетерплячка (*нетерпѣніе*).

Нетерплячий Омелько зъ діжи рощину бере, на сковороді перепечку пече. [Черк. у.]

Неудача.

Куди не кинь,—а все клинъ.
Хвативъ шиломъ патоки. [Уш. у.]

Тоді будешъ бачивъ—якъ ракъ свисне.
Зъ вогню да въ полоия.
Виміняв мило на швайку. [Уш. у.]
Напитавъ підрядъ, що ёму и дідько нерадъ. [Уш. у.]
Идуть наші—везуть кваши. [Каменец. у.]
Набравсь, якъ май грушъ. [Уш. у.]
По бороді тікло, а въ роті сухо. [Уш. у.]
Трафивъ добре! зъ дощу підъ ринву. [Уш. у.]
По добромъ обіді, зла вечера. [Уш. у.]
Сподівався дідъ на медъ, та й безъ вечери лігъ спати.
Тинфу дали оттаку! [Черк. у.]
Підъ носомъ въється, та въ руки недається. [Черк. у.]
Опаривcя, якъ окропомъ.
Опаривcя на молоці, то на зімну воду дує. [Уш. у.]

Неймовірний (*недовърчивый*).

Хто не вірить, той нехай собі переміріть. [Черк. у.]

Нікчемне (*никуда негодное*).

Ні Богові свічка, ні чортові огарокъ.
Зробивесь дядя—на себе глядя.
Цю вербу не можна и побить на віръ. [Черк. у.]

Ні се, ні те (*ни сё, ни то*).

Ні лій, ні масло. [Уш. у.]
Ні лиха, ні грушъ. [Уш. у.]
Ні се риба, ні се мясо. [Уш. у.]
У нашої Параски ні гніва, ні ласки. [Кам. у.]

Нісенітнеця (*вздоръ, пустяки*).

Якъ би не сее, тобъ було тее. [Уш. у.]
Зъ пустого въ порожне переливати.
Городить ні се, ні те. [Черк. у.]
Городить теревені. [Черк. у.]
Що ти мелишъ?—ні зіму, ні літо. [Черк. у.]
До путтяпоговбримо не знать-що. [Черк. у.]
Якъ нема чого, то й се здасться. [Черк. у.]
Ідного часу несли грушки зъ лясу. [Уш. у.]
Ідному,—вісімнадцять, другому—безъ двухъ двадцять. [Уш. у.]

Ні сюди, ні туди (*неловкое положенiе*).

И сюди боляче, и туди горяче. [Уш. у.]

Німець (*нѣмецъ*).

По німецькі нецкі, по руські корито. [Уш. у.]

Нічь (*ночь*).

Нічь своє право має.
Нічь—мати, все покриє.
Хто по ночі ходить, той немочі шукає.
По ночі—всі корови чорні. [Уш. у.]

Нужда.

(См. Біда. Бідний. Злидні. Лихо).

На безрибъї и ракъ риба, на безлюдъї и Хома чоловікъ. [Радом. у.]
Кого не припікає, той не посуває. [Уш. у.]
Навчиться ворожити, якъ нема що въ ротъ вложити. [Уш. у.]
Коза не хоче на торгъ—та видуть.
Якъ не підешъ на місто, то не буде чого істи.

О.

Образъ (*икона*).

(См. Богъ).

Якъ вже ми Бога маємъ, то вінъ вже свячений. [Черк. у.]

Обіцянка (*обѣщанiе*).

(См. Надія).

Дзінькує, паночку, за теплеє слово, а я вже зіму перезімовавъ. [Камен. у.]
Багацько офирує, та нічого не дарує. [Рад. у.]
Мягка пистелюга—а твердо спати.

Обопольність (*взаимность*).

Рука руку миє, аби обидві біли були.
Мамко! хвали насъ,—ви мене, а я васъ. [Кам. у.]

Огляднїсть и Осторога *(осмотрительность, предусмотрительность, осторожность, предосторожность).*

(См. Розумний. Прозірність).

На все вважай и на усъ собі мотай.
Десять разъ одміряй, а разъ одріжъ.
Лягай спать, та подумай якъ встать. [Рад. у.]
Хто не важить, той не має. [Уш. у.]
Треба світить очима по-за плечима. [Черк. у.]
Стереженного и Богъ стереже.
Стереже якъ ока въ голові. [Уш. у.]
Держись берега—риба буде. [Чер. у.]
Цілий свій вікъ зъ торбою не зварися.
Не всякому віръ. [Уш. у.]
Не зъ всякимъ витайся, лучше людей распитайся. [Уш. у.]
Не спитавшись броду, не суньса въ воду.
Напередъ невода не иди.
Напередъ не вириваися, а зъ заду не мішайся.
Чувъ-нечувъ, бачивъ-небачивъ,—мовчи. [Уш. у.]
Не клади пальця межи двери.
Не клади пальця въ ротъ, бо вкусишъ.
Не кайся рано встати, молодимъ женитись и пізно лягти. [Уш. у.]
Хто рано жинився, хто рано вставъ — ніколи не пожалкувавъ. [Черк. у.]
Хто хлібъ носить, той істи не просить. [Уш. у.]
Вздихай тяжко—повезешъ легко. [Камен. у.]
Чеши, дядьку, зъ—рідка, щобъ не задорнути.
Не кашляйте, бо шляхъ близько. [Черк. у.]
Зъ гори моя мила, щобъ ти воза не побила. [Уш. у.]
Де ідять—тамъ пхайся, де бьються—звідти втікай. [Уш. у.]
Що пиши, а що лиши.

Огонь

Якъ мало дровъ, то и вогонь не хоче горіти. [Уш. у.]

Одежа.

Назадъ свитка—бо зъ узами. [Черк. у.]
Сукманка—не мамка, якъ ся істи хоче. [Уш. у.]
Не пізно хороше ходити.. [Уш. у.]

Одесъ.

Одесъ—песъ, пересипъ—собака. [Черк. у.]

Одружини (*бракъ*).

(См. Жінка. Чоловікъ. Кохання).

Оженився—зажурився. [Уш. у.]
Хто хоче крику, той нехай ожениться, або заміжъ вийде. [Черк. у.]
За гарного піди, гарне буде й лихо. [Уш. у.]
Заміжъ хоче заразъ, а робить ні просить. [Черк. у.]
За гарного підешъ—лиха нажиєшъ. [Уш. у.]
Не плачъ, небого, що йдешъ за него; най плаче вінъ, що бере біду въ дімъ. [Уш. у.]
Наівшися, напившися та й кгвалтъ женитися; а якъ зголоднію, то де жинку подію. [Черк. у.]

Онуки (*внукъ—грядущія поколѣнья*).

Наші онуки зазнають муки.

Ополоникъ (*розливная ложка*).

Якъ ополоникъ міжъ ложками. [Чер. у.]

Осінь.

Ложка води, цеберъ болота. [Уш. у.]
Прийшовъ Спасъ, держи руковиці про запасъ. [Уш. у.]

Охота.

Охота гіршъ неволі.

Очи (*глаза*).

Віръ своімъ очамъ, а не своімъ річамъ. [Уш. у.]
Що очи не видять, того й не жаль. [Уш. у.]

П.

Панъ, пані и панна (*баринъ, барыня и барышня*).

(См. Ляхъ. Шати).

Більшъ панівъ, ніжъ курей. [Уш. у.]
Знати пана по халявахъ.

Панъ въ чоботяхъ, а боси сліди знати.
Пани, съ чого сорочка—съ того штани.
Який панъ, такий и крамъ. [Уш. у.]
Обіщавъ панъ кожухъ, та тепле его слово.
Паньска ласка на бистромъ коні іздить.
Паньска ласка до порога.
Пани бъются, а мужикамъ чуприни трясутся.
Пани бъются—Ивана чуприна болить. [Уш. у.]
Паньске око коня тучить.
Який вінъ панъ, коли хати не має. [Уш. у.]
На нозі сапьянъ рипить, а въ горшку біда кипить. [Уш. у.]
Самъ панъ, самъ халаманъ. [Уш. у.]
Мужикъ жинку бъє, коли хоче істи, а панъ—свище.
Зъ панами не будь за панъ-братъ.
Пишлабъ мама за пана, та папъ єі не хоче. [Уш. у.]
Жаба на порігъ, а панъ за стілъ.
Жаба свище, пана істи кличе.
Не годишъ панамъ, а годишъ своєму лихові. [Черк. у.]
Не оббирай мене до живого, видбороню тя відъ всего злого. [Уш. у.
Въ паньскімъ дворі брама широка, а вузько вийти.
Якъ до пана идуть, то два хваляться, а одъ пана—одинъ. [Черк. у.]
Така пані—аби мухи не сідали. [Полт. губ.]
Я паньского роду, не ходила боса зъ роду. [Черк. у.]

Пекло *(адъ).*

Товчеться, якъ Марко по пеклі. [Уш. у.]
Туди дорога широка, звідти узька. [Уш. у.]

Переляк *(испугъ).*

(См. Страхъ).

Труситься якъ осичина. [Уш. у.]
Битому й різку покажи, то вінъ боіться.
Втікає, якъ варъятъ. [Уш. у.]
Господи! прости—була на страсти! [Уш. у.]
Утіканка не славна, але дуже пожитечна. [Уш. у.]

Перігъ *(пирогъ).*

(См. Іжа).

Перігъ животові не шкодить.
Чекайте, пироги, прийде на васъ мясниця.

Песъ.

(См. Лукавство. Злість).

Не диво що кобила здохла, але диво, хто давъ псамъ знати — що зъіли.

Песъ пса їсть, якъ нема барана. [Уш. у.]

Не зъїсть песъ поки не поваляє. [Уш. у.]

Песъ знає кого кусає. [Уш. у.]

Не віръ собаці, бо вкусить. [Уш. у.]

Не іденъ песъ—гливко. [Уш. у.]

Песъ и на Бога буде брехати. [Уш. у.]

Скажена собака свого господаря кусає. [Уш. у.]

Крутиться якъ песъ въ сливкахъ. [Уш. у.]

Війско псове и на Владику брехатиме.

Не біжить собака відъ калача, але відъ бича. [Уш. у.]

Не втікає песъ відъ колеса, тілько відъ бича.

Виляє, якъ той песъ въ човні.

Собака відъ хліба не утіче. [Уш. у.]

Доти песъ не навчиться плавати, доки ёму ухами наллється. [Уш. у.]

Живуть якъ песъ съ котомъ. [Уш. у.]

А бий же пса, най буде попомъ. [Уш. у.]

Собачі голоса нейдуть по-підъ небеса.

Богатий, якъ песъ кудлатий. [Уш. у.]

Звикла собака за возомъ бігти—побіжить и за саньми. [Черк. у.]

Виєшъ такъ, якъ песъ коло ятки.

Собаці собача й честь. [Рад. у.]

Не радъ песъ, що вбито, та ще ногами дригає.

Зсунувся, якъ песъ зъ соломи. [Уш. у.]

Зъ псячого хвоста сита не буде. [Уш. у.]

Я тутъ, а пси горшки дома деруть. [Уш. у.]

Пропавъ, якъ песъ въ ярмарокъ.

Пусти пса підъ стілъ, то вінъ ноги на стілъ. [Уш. у.]

Пестунъ (*баловень*).

Такий хлопець, що батькові штани короткі. [Черк. у.]

Підлиза, Облесливий (*льстецъ, подлипало*).

Хто мастить, тому візъ не скрипить. [Уш. у.]

Підлазить, якъ чортъ підъ монастиръ.

Підсліпий (*близорукій*).

Очи якъ баньки, да нічого не бачать. [Рад. у.]

Підъячий (*подъячій*).

Нашъ підъячий любить хлібъ горячий, а якъ голодный — то ість и холодний. [Черк. у.]

Піпъ, попадя и попівна (*попъ, попадья и поповна*).

Нема нікому такъ добре на світі, якъ попові та котові: оба лежать, та хлібъ дурно ідять. [Уш. у.]

Аби люде, то піпъ буде. [Уш. у.]

Що не піпъ—то батько.

Який піпъ, таке благословенство. [Уш. у.]

Піпъ попові не рівня. [Уш. у.]

Піпъ людей ховає, сховають и ёго [Уш. у.]

Піпъ своє, чортъ своє, а вітеръ своє. [Уш. у.]

Такий світъ наставъ, що й піпъ засвиставъ. [Черк. у.]

На те піпъ посвятився, щобъ по церкві крутився.

Дурний піпъ, дурна ёго й молитва. [Черк. у.]

Освятивъ піпъ паску—не стою ёго ласку.

Не давъ піпъ дари, чортъ ёго бери. [Уш. у.]

Піпъ живе зъ олтара, а писаръ зъ каламара. [Уш. у.]

Піпъ-дерунъ дере и зъ живого и зъ мертвого. [Уш. у.]

Піпъ и панъ—то одно. [Уш. у.]

Попу отдай діжу зъ тістомъ, то вінъ тісто вибире и очі тоби видере. [Черк. у.]

У попа здачи, якъ у шевця остачи. [Черк. у.]

Нехай дзвонить—ёго нихто на панщину не гонить. [Черк. у.]

Піпъ дзвонить за-для своеі користі, може чує де хаптури поісти. [Черк. у.]

Бий попа, тільки голову сховай, бо вона свячена. [Уш. у.]

Останя въ попа жінка. [Черк. у.]

Попові дзвонять, попадю зъ села гонять. [Уш. у.]

Хто любить попа, а я попадкю. [Уш. у.]

Хватається, якъ попівна заміжъ. [Уш. у.]

Свищи попоньку—дочка зъ москалями пішла. [Уш. у.]

Пісня (*пѣсня*).

Зъ пісні и казки слова не викидають. [Уш. у.]

На що мині музики, коли въ насъ довги язики. [Уш. у.]

Пістъ (*постъ*).

Понеділокъ такъ помаґа, якъ старому палиця. [Черк. у.]

Якъ поститимешъ, такъ виспешся. [Уш. у.]

Пічъ (*печь*).

И въ сиримъ пецу чортъ палить.

Пильнування (*высматриванье, досматриванье, внимательность*).

Пильнуй себе, буде зъ тебе. [Каменец. у.]

Свого не бачишъ підъ носомъ, а чуже підъ лісомъ. [Уш. у.]

Писанне (*письменность, акты письменные*).

Пісьмо очі коле. [Радом. у.]

Писаного сокірою не вирубаєшъ. [Уш. у.]

Що записано перомъ, того не вирубаєшъ топоромъ. [Бѣльск. у.]

Що записано перомъ—не витягнешъ и воломъ. [Уш. у.]

Пиття и **Пъянство** (*питье и пьянство*).

(См. Горілка. Корчма).

Де пъють, тамъ и льють. [Уш. у.]

Не стілько пива, скількі дива. [Уш. у.]

Напився,—скрутився. [Уш. у.]

Пийте жили—поки живи, бо якъ замрете, тоді чорта запъєте. [Уш. у.]

Я німецького роду—пъю горілку, якъ воду. [Черк. у.]

До загину горілку питиму. [Черк. у.]

Прощай, розуме, взавтра побачимося. [Черк. у.]

Хто пьє до дна, тому не видать добра.

Не на те козакъ пъє—що є; а на те—що буде. [Черк. у.]

Руки золоті, та горло погане. [Уш. у.]

Лату на лату сади, а грішъ на горілку клади.

Грішнику, покайся: покинь кварту, та возьмися до чланку. [Уш. у.]

Добро пьяниці й кварта. [Черк. у.]

Наші неборачки, одинъ пішки, другой рачки. [Черк. у.]

Збувся, тато, клопоту: жито змолотивъ, гроши пропивъ.

Святий Царю, ані грошей, ні товару. [Уш. у.]

Дувся, дувъ и здоровья ся позбувъ.

У пьяного на язиці, а у твердого на умі.

Раки зъ рота летять.

Ёму світъ—якъ банька, а люде—якъ мухи. [Уш. у.]

Якъ пьянъ—то капітанъ, а якъ проспиться — то и свині боїться. [Уш. у.]

Та вінъ би маму свою пропивъ.

Пъяному и Богъ зъ дороги звертає. [Радом. у.]

Пъяному море по колина. [Уш. у.]

Пъяний—гірше скаженого пса.

Пъяний, такъ якъ дурний. [Радом. у.]

Пъяний, якъ швець.

Пъяній свічки не поставить. [Уш. у.]

Пъяниця! пропивъ штани, да ще й чваниться. [Рад. у.]

Пъяниця—недбалиця. [Уш. у.]

Пъяниця пъє, а ему Богъ дае. [Уш. у.]

Духъ святий зъ нами—швець прийшовъ. [Черк. у.]

Въ кого въ рукахъ, въ того въ устахъ. [Черк. у.]

Гірко! колибъ іще стільно. [Черк. у.]

Пийте більше—дурнімі будете. [Черк. у.]

Випиймо по повні, бо нашъ вікъ не довгій. [Уш. у.]

Хто не випъє до дна, той не мисле добра. [Кан. у.]

На здоровъя намъ, на безъголовья великимъ панамъ.

Якъ цёму сволоку не розвиваться, такъ намъ не упиваться. [Черк. у.]

Якъ до цего сволока чесну громаду збирали, такъ щобъ насъ чесно за чубъ съ хати тягали. [Черк. у.]

Випъємъ по-повні, вікъ же нашъ не довгій; не биймося, не лаймося - будьмо здорові.

Безъ горілки—нема говірки. [Уш. у.]

Будьмо здорові, якъ сірі корови, а я якъ бикъ ізъ чарки смикъ. [Черк. у.]

На здоровъє намъ, на злість ворогамъ, на безголовъє великимъ панамъ и тімъ бісовімъ синамъ, що завидують намъ. [Черк. у.]

Шинкарь пьяницю любить, та дочку за нёго не видасть. [Уш. у.]

Пиха̀ (*гордость, чванство, заносчивость*).

(См. Хвастливість).

Носиться, якъ съ писаною торбою. [Черк. у.]

Носиться, якъ баба зъ ступою.

Хвальби повні торби, а въ тіхъ торбахъ пусто. [Бѣльск. у.]

Родомъ—кури чубати. [Уш. у.]

Величается и куцій бикъ въ городі. [Уш. у.]

Великого роду, а псёго ходу.

Ми-то кислиці, зъ насъ то квасъ. [Черк. у.]
На шиі штири хустки, а въ кешені самі пустки.
Є де сісти, да нема чого зъісти. [Рад. у.]
Зъ верха блищить, а въ середині свищить. [Уш. у.]
Що въ тому титулі, коли пусто въ шкатули. [Чер. у.]
Хочъ зъ чинами, та пó по-підъ тинами. [Черк. у.]
Високо літавъ, а низько сівъ.
Хто високо літає, той низько сідає. [Уш. у.]

Плата.
(См. Рахунокъ).

Собъ! бицю до плота, яка заплата, така й работа.

Плачъ.
(См. Жаль).

Такъ плаче, кричить: жива до Бога лізе. [Черк. у.]
Сегодня такъ ридала, що до сліду приподала. [Черк. у.]

Плохий (*скромный*).

На низьке дерево и коні скачуть. [Черк. у.]
Будь вивцею—вовкъ найдеться.
Нахились—то й піша ворона буде бить. [Черк. у.]

Повільність, Помірність (*умъренность въ движеніяхъ и поступкахъ*).

Хлібъ, сіль да вода, нема голода.
Не будь гіркий—бо тя приплюють, не будь солодкій—бо тя злижуть. [Уш. у.]
Хто иде по волі, того голова не болі. [Уш. у.]

Погане (*скверное, гадкое*).

Чортъ—не чортъ, а люде не такі.
На криві узюрки криві палки. [Уш. у.]

Поговіръ (*дурная молва*).

Чи все то пириймати, що по воді пливе. [Уш. у.]

Подарунокъ (*подарокъ*).

Даровому конёві не заглядують въ зуби. [Уш. у.]
На тоби, небоже, що мені не гоже.
Чого не купити, того не жаловати. [Уш. у.]

Пожежа (*пожаръ*).

Не вмірай, кобило! пожарі горять. [Черк. у.]

Покірность (*покорность*).

Покірне телятко дві матері ссе. [Бѣльск. у.]

Покій (*спокойствіе*).

Святий спокою! гараздъ зъ тобою.

Покута (*покаяніе*).

Де гріхъ, тамъ и покута.

Попрікъ (*упрекъ*).

Згодюсь я тобі не теперъ, то въ четверъ.

Порада (*совѣтъ*).

Що порада, то не зрада. [Черк. у.]
Послухай часомъ и дурня, то будешъ розумнимъ. [Уш. у.]

Поселъ и Посланецъ.

Посла ні бъють, ні січуть.
Посла ні січуть, ні рубають.
Ні посла, ні козла.

Посміхъ (*насмѣшка*).

Сміялася верша зъ сака, та й сама така. [Уш. у.]

Потайний (*скрытный*).

Наша хата зъ краю, я нічого не знаю.

Потреба (*необходимость*).

Аби біда—гроши найдуться. [Уш. у.]

Похвальба (*угроза*).

Жарти, жарти—а хвістъ на бікъ. [Чер. у.]
Кому, кому—а куцому змелеться.
Кому скрутиться, а куцому змелиться. [Уш. у.]

Починокъ (*пряжа*).

Починокъ безъ семи долинокъ. [Уш. у.]

Пошесть (*эпидемія*).

Та дідько ся наплаче, якъ часто мруть. [Уш. у.]

Правда.

Правда зъ моря виренає. [Радом. у.]
Правда холодна, а брехня тепла. [Уш. у.]
Давно торба полотномъ стала. [Уш. у.]
Що правда, то не гріхъ. [Чер. у.]
По правді роби, по правді й очи вилізуть. [Чер. у.]
Люби, Боже, правду. [Чер. у.]
По правді роби – доброго кінця сподівайся. [Уш. у.]
Чужого доброго не гудь, а свого ледачаго не хвали. [Черк. у.]
Якъ умію—такъ і пію. [Чер. у.]
Не схотілось у брехні язика поломить. [Черк. у.]
Роби добре, добре и буде. [Радом. у.]
Говоришъ на вовка, але и по-за вовка. [Уш. у.]
Хочъ голъ, та справедливъ. [Чер. у.]

Празникъ.

Не всякий день празникъ. [Уш. у.]
Три дні работи—а день празнику. [Уш. у.]

Праця и Працевитість (*трудъ и трудолюбіе*).

(См. Лінощи. Робота. Діло).

Хто зъ молоду працює, той на старість панує. [Уш. у.]
Якъ робить, такъ и ходить.
Якъ хочешъ богацько жити, то треба мало спати.
Що хто робить, все собі. [Уш. у.]
Якъ дбаєшъ, такъ маєшъ. [Уш. у.]
Безъ праці не будуть калачі. [Уш. у.]
Рано пташка росу оббиває.
Не відкладай на завтра, що ниньки будешъ робити.
Аби хтіли, можно найти муки на руки. [Уш. у.]
Що робити, то робити, аби сидячого татары не взяли. [Уш. у.]
Збувся тато лиха—все жито змолотивъ. [Ушиц. у.]
Роби, небоже, то и Богъ поможе. [Радом. у].
Роби коли можъ, іжъ коли хочъ. [Уш. у.]
Робить—якъ чорний вілъ. [Уш. у.]
Хто везе, того погонять не можно. [Черк. у.]

Привитання (*привѣтствіе*).

Ані слихомъ слихати, ані видомъ видати. [Уш. у.]

Приплідъ (*приплодъ*).

Чиі бички, а наші телички. [Уш. у.]

Причина.

Безъ причини смерті нема.
Безъ підпоги дрова не горять. [Уш. у.]

Прозірність (*прозорливость*).

Колибъ чоловікъ знавъ що впаде, тобъ соломи постеливъ. [Уш. у.]
Щоби знаття, що въ кума пиття, то и діти забравъ.
Переведуться люде на Ицкову сучку. [Черк. у.]

Проклёнъ (*проклятье*).

Нехай коршакъ на ваши кури пасядиться. [Чер. у.]
Щобъ тебе по-підъ лави.

Пропажа (*потеря*).

Пиши що пропало.

Прорва (*обжора*).

Сиріта—а писокъ якъ ворота.

Процесія (*крестный ходъ*).

Хапай бики, бо процесія иде. [Уш. у.]

Призвичаянне (*привычка, навыкъ*).

Чого бикъ навикъ, того и въ ночі реве.
Привикъ зъ бідою—якъ риба зъ водою. [Уш. у.]

Птиця (*пташка*).

Всяка пташка свою пісьню співае.
Всяка пташка свое гніздо знае.
Рано пташка заспівала, якъ би кішка не зъіла.
Нема такого дерева, щобъ на нёго птиця не сідала.

Р.

Ракъ.

Змилувавсь Богъ надъ ракомъ, та давъ ёму очи не тамъ де треба.

Ракъ—небоpакъ, де вщепне, тамъ и знакъ.

Рахунокъ (*расчетъ, расплата*).

Прийдешъ, Юрку, по рахунку.

Рай.

Хто батька шануе, той собі рай готуе. [Уш. у.]

Хочъ не въ раю, хочъ-би съ-краю. [Чер. у.]

Ремество (*ремесло*).

(См. Кравець. Швець. Колісникъ. Ситнікъ. Різникъ).

Більше ремесла, більше й злиднівъ. [Чер. у.]

Було ремесло, та зільемъ поросло.

Репъяхъ (*репейникъ*).

Держиться,—якъ репъяхъ кожуха. [Уш. у.]

Рівня (*ровня*).

Братайся вілъ зъ воломъ, кінь зъ конемъ, а свиня объ тинъ, коли нема зъ кимъ. [Уш. у.]

Якій іхавъ—таку здибавъ. [Чер. у.]

Чортъ сімъ паръ постолівъ стоптавъ, поки іхъ до копы зобравъ. [Уш. у.]

Сімъ паръ чортъ ходаківъ зносивъ, поки іхъ до купи зложивъ. [Уш. у.]

Якій чортъ, така ёго й жінка. [Чер. у.]

Такий я добрий голий, якъ ти безъ сорочки. [Уш. у.]

Рідъ (*родъ, родство, родственники*).

(См. Семья. Батько. Мати. Діти. Дідъ. Внукъ. Дочка. Синъ. Сирота.)

Доброго куща—добрий й одростокъ. [Радом. у.]

Не відкотиться яблучко відъ яблуньки. [Уш. у.]

Якій рідъ, такий плідъ. [Уш. у.]

Яка яблунька, таки яблука. [Уш. у.]

Яке коріння, таке насіння. [Уш. у.]

Яка мама—таки дітки. [Уш. у.]
Яка колода—такий клинъ, якій батько—такий синъ.
Нашому роду—нема переводу. [Полт. губ.]
Нема роду безъ вироду. [Кам. у.]
Поганому роду нема встиду. [Уш., у.]
Де своі ся пси кусають, най чужі ся не мішають. [Уш. у.]
Рідъ, рідъ! Якъ би загнавъ на лідъ, то такъ би й розчахнувся. [Черк. у.]
Въяжи мене на всі чотири, тілько кинь мене межъ своіми. [Чер. у.]
Сорочка ближща—якъ свита.
Біда не наші, та й біда зъ нашими. [Чер. у.]
Свій хоць не заплаче, то скривиться.
Свій коли не вкусить—то вщепне. [Уш. у.]
Сестра собі несла, а братъ собі бравъ. [Уш. у.]
Братъ любить сестру богату, а чоловікъ жінку здорову.
Зять любить взять, а тесть любить честь. [Уш. у].
Зять любить взять, а шуринъ очи жмурить, та не хоче дать. [Чер. у.]
Якъ єсть, то єсть, а все-таки собака лучше, якъ тесть. [Чер. у.]

Різникъ (*мясникъ*).

Теля ще десь, а різникъ вже зъ голкою забигає. [Уш. у.]

Річка (*рѣка*).

Де річки текли, тамъ и будуть. [Уш. у.]

Риба (*рыба*).

Єсть риба въ воді, та істи іі годі. [Уш. у.]
Якъ таку рибу істи, то тілько хлібъ розплёвувати. [Чер. у.]
Риба шукає де глибше, а чоловікъ де лінше. [Уш. у.]
Передъ неводомъ риби не лапай. [Уш. у.]

Риньдя.

Ходімъ, ринде, куди инде, де насъ люде незнатимуть и риньдями не зватимуть. [Полт. губ.]

Робота (*занятіе, трудъ*).
(См. Праця. Діло).

Всему є кінець, тілько роботі нема кінця. [Рад. у.]
Що зробити—то сегодня, а що зъісти—то завтра.
Аби руки, біда буде. [Черк. у.]

Найся ходакъ находить, німся чобітъ нагодить. [Уш. у.]
Швидка робота—животу скорбота. [Уш. у.]

Роззява (*ротозѣй*).

Въ Римі були и папи не видали.
На коневі іде и коня шукає. [Черк. у.]
Щось не доглядівъ, то доплативъ. [Уш. у.]
Хто пізно приходить, той самъ собі шкодить. [Кам. у.]

Розмова (*разговоръ*).

Люба розмова, якъ зъ кобилою въ болоті. [Уш. у.]

Розумъ (*умъ, разсудокъ*).

Розумъ більший якъ сила. [Уш. у.]
Кожна голова має свій розумъ.
Мудрий голові досить дві слові.
Людей питай, а свій розумъ май. [Уш. у.]
Що знаешъ—о тімъ не питай, а свій розумъ май.
Якѣ скаже що, то такъ якъ въ око влiпить. [Черк. у.]
Не зъ Микити кпити, але зъ нимъ поговорити. [Уш. у.]
Слухає, та на усъ мотає.
Розсказує, якъ съ писаного. [Уш. у.]
И вовкъ ситий, и кози цілі. [Уш. у.]
Знає на чимъ світъ стоіть. [Уш. у.]
Ви мене розберіть по чисницямъ. [Черк. у.]

Роскішъ (*роскошь*).

(См. Багатий).

Плаває, якъ вареникъ въ маслі.

Роспуста (*развратъ, похотливостъ*).

(См. Вдача. Вина. Кара. Жінка.)

До чого бикъ навикъ, до того й реве. [Черк. у.]
Забувъ що оженився, та й пішовъ въ солому спати. [Уш. у.]
Кумъ не кумъ, а въ горохъ не лізь.
Хочъ свиняча...., аби гаряча. [Черк. у.]
Не всилуєшъ дівки, коли паробокъ не хоче. [Уш. у.]
Граєся, якъ мишка зъ котомъ. [Кам. у.]

Сідина въ бороді, а чортъ въ я...хъ. [Кіевск. у.]
Мало посту бабиному хвосту.
Зъ діда, зъ прадіда скаче въ борозну. [Уш. у.]
Ой вийду я на майданъ, кому зхочу, тому и дамъ. [Рад. у.]
То въ тебе, куме, то у васъ, а до насъ въ солому спать. [Черк. у.]
И псові въ одну діру наскучить лазити.
За трохи молока—такъ бити бока. [Уш. у.]
Не за то бито, що ходила въ жито, але за те, що не ночувала дома. [Уш. у.]
Якъ бочились въ горосі, то й досі. [Чер. у.]

С.

Сакъ (*рыболовный снарядъ*).

(См. Риба).

Вибачайте, сакомъ піймавъ риби. [Черк. у.]

Сварка (*сора*).

(См. Лайка. Війна).

Подерлися, якъ песъ съ котомъ.
За онучу збили бучу.
Два бъються—третій не мішайсь. [Радом. у.]
Безъ піджогу дрова не горять. [Черк. у.]
Святий на святого кривиться. [Черк. у.]
И меже святими буває суперечка. [Уш. у.]
Сварка на воротяхъ не вісить.

Сваха.

Достанеться каждій свасці по ковбасці.

Свідокъ (*свидѣтель*).

У свідка очи якъ у дідька. [Черк. у.]

Світъ (*вселенная, міръ*).

Скільки світа, стільки й дива. [Черк. у.]
Сей світъ, якъ маківъ цвітъ. [Уш. у.]
Цей світъ, якъ маківъ цвітъ: днемъ дише, а въ ночі спаде. [Уш. у.]
Не тілько світа, що въ вікні.

Хиба тільки й світа, що въ вікні — за вікномъ більше. [Черк. у.]
Світъ широкий — и дурні містяться. [Уш. у.]

Свиня (*свинья*).
(См. Злість. Рівня. Нерівня).

Понура свиня, глибоко корінь копає. [Уш. у.]
Знай свиня стійло. [Черк. у.]
Знає свиня — що морква.
Свині зъ землі не підняти.
Побраталась свиня съ пастухомъ. [Уш. у.]
Якъ би свиня роги мала, тобъ всіхъ людей виколола.
Добре Богъ зробивъ, що не давъ свині рогівъ. [Уш. у.]
Не дай, Боже, свині роги, бо всі гори покопає. [Кам. у.]
Нема надъ попову свиню.
Свині не до поросятъ, коли іі смалять. [Уш. у.]

Своє (*свое*).
(См. Власть. Користь. Чуже).

Своя сермяжка не тяжка.
Братъ не братъ — а въ горохъ не лазь.
Бодай и песъ свою хату мавъ. [Уш. у.]

Село.

Нема села — безъ мужика богатого, пса кудлатого и білоі кобили. [Уш. у.]
Нема ліса безъ вовка, а села безъ сукиного сина. [Рад. у.]

Семья.
(См. Чоловікъ. Жінка. Рідъ. Батько. Мати. Дочка. Синъ. Дідъ. Вдова. Вдовецъ. Діти).

Своя хата покришка.
Боявъбись я своєі сорочки. [Уш. у.]
Мужъ и жона — ідна сатана.
Чоловікъ и жіна — одна сатана.
Чоловікъ любить жінку здорову, а тещу богату. [Уш. у.]
Зъ синомъ сварися — за стілъ берися, зъ зятемъ сварися — за двери берися. [Уш. у.]

Сердитий (*сердитый*).
(См. Злість).

Надувся, якъ сичъ на морозъ.
Надувся, якъ вошъ на морозъ. [Уш. у.]

Сила.

(См. Богатство. Старшій).

Скачи, враже, якъ панъ каже.
Зъ богатимъ не судися и зъ сильнимъ не борись.
Сильного руку Богъ судить. [Уш. у.]
Чия лата, того й правда.
За тимъ, Боже, хто кого зможе. [Уш. у.]
Поздоровъ, Боже—спину, а кулаки видержать. [Черк. у.]
Побачимо, чий чортъ дужчий. [Черк. у.]
Кому, кому—а куцому змелиться.
Лiпше поклонись головi, нiжъ хвостовi.

Синъ (*сынъ*).

(См. Семья. Батько).

Хто має синки, той готуй сумки. [Черк. у.]

Синиця (*синица*).

Пропадешъ, якъ синиця въ кузобi. [Черк. у.]

Сирота.

(См. Рiдъ. Семъя).

Що сирота, то пустота. [Уш. у.]
Свiтъ великий, а нема де дiтись.
Чуже добро —по-пiдъ очима мокро. [Уш. у.]
За сиротою Богъ зъ калитою. [Уш. у.]
Горе сиротi и бородатому. [Уш. у.]
Тодi въ сироти недiля, коли сорочка бiла. [Черк. у.]
Якъ сирота ожениться, то и нiчъ мала. [Кам. у.]
Не изъ iдного пеца хлiбъ iвъ. [Уш. у.]
Сирiтськi слези не пропадуть. [Уш. у.]

Сиръ (*творогъ*).

Сиръ тiлько вiдкладний добрий. [Уш. у.]

Ситникъ (*дѣлающій сита*).

Не сватъ ситникъ коробейниковi. [Черк. у.]
За́ново ситце на кiлочку. [Уш. у.]

Скажений (*бѣшеный, сумасшедшій*).

(См. Дурень).

Не поможе бабі кадило, якъ бабу сказило. [Уш. у.]

Скупий (*скупой*).

(См. Богатство).

Сидить песъ на сіні, самъ не ість и другому не дає.
Лежить, якъ песъ на стерві, и самъ не ість, и другому не дає. [Уш. у.]
Захтівъ ти у яловоі корови молока! [Уш. у.]
Ідного минувъ, а другому не давъ. [Уш. у.]
Багацько два грибки въ борщъ.
Багато двухъ грибківъ въ борщъ, буде й одного. [Кам. у.]
Давъ би на молебень—та собі потребенъ. [Уш. у.]
Ні вамъ, ні мені, ні попові, ні наймитові. [Черк. у.]
На що намъ люде зъ насъ самихъ буде. [Черк. у.]
Радъ би гостю—хліба шкода. [Кам. у.]
Тілько для нихъ—що въ нихъ. [Кам. у.]
Такоі ласки—можно достати и въ Параски. [Уш. у.]
У нёго зімою лёду не випросишъ. [Уш. у.]
Та вінъ зъ рідного батька злупить.
Живъ такъ, якъ бісяка въ скаляхъ. [Черк. у.]
Скупий збірає, а чортъ калитку носить.
Хто бугаями оре, а дякомъ збірає, той нігди хліба не має. [Уш. у.]
Мале пожалуєшъ, велике втераєшъ.
Якъ умремо—нічого не заберемо. [Черк. у.]

Сліпий (*слѣпой*).

(См. Підсліпий).

Небачить—якъ сліпа курка проса.
Чогобъ хотівъ сліпий, якъ би бачивъ світъ. [Уш. у.]

Слово.

(См. Письмо. Мова).

Добре слово лучше якъ готові гроши. [Уш. у.]
Слово—не горобець, назадъ не вернеться.
Съ пісьма слова не викидають.

Служба.

За Богомъ молитва, за Царемъ служба не заводиться. [Черк. у.]

Смакъ (*вкусъ, вкусное*).

Нема надъ рибу—линину, надъ мясо—свинину.
Смаку— якъ въ печеному раку. [Уш. у.]
Инший любить попа, а инший попадю.
Добре зъ макомъ, добре й такъ. [Черк. у.]
Трошки—та чого доброго.

Смерть.

(См. Судженє)

Ідноі смерті не минешъ, а двохъ не буде. [Уш. у.]
Хто жис, той умре. [Уш. у.]
Смерті не відперти. [Уш. у.]
Відъ смерті и въ склепу не заморуєшъся. [Уш. у.]
Умірать—не на візъ властись.
Самъ собі смерті не придаси. [Черк. у.]
Не шукай смерті—сама знайде. [Уш. у.]
Яке життя—така смерть. [Уш. у.]
Думка—за моремъ, а смерть—за плечима. [Радом. у.]
Думка наша за горами, а смерть за плечами.
Не така страшна смерть, якъ намалёвана. [Уш. у.]
Нехай мруть, та дорогу труть, а якъ ми сухарівъ насусимо, то й сами рушимо. [Черк. у.]

Сміхъ (*смѣхъ*).

(См. Насмішковатий).

Засміись, Матвійку, дамъ копійку. [Черк. у.]
Зъ кого ся насміваютъ, зъ того люди буваютъ. [Уш. у.]

Смутокъ (*грусть*).

Більше смутку—ніжъ радості. [Уш. у.]

Сова.

Знати сову по полёту.
Чи совою въ пень, чи совою въ дуба, а все сові дуба. [Уш. у.]

Сонъ.

Не буде лиха—коли спить.
Спали, спали, въ курячу ногу заснули. [Черк. у.]

Дурниця, коли батько сниться! [Черк. у.]
Якъ живеться, такъ и плететься. [Черк. у.]

Сорока.

Заглядае, якъ сорока въ кістку.
Що чула сорока, то дубові сказала. [Уш. у.]
Сорока зъ кола, а девять на ii місце.

Соромъ (*срамъ, стыдъ*).

Псові очи продавъ. [Уш. у.]
Дайте ёму стидъ! [Черк. у.]
Тамъ тільки черезъ огонь перескочишъ, то й соромъ покинешъ. [Черк. у.]

Спілка (*товарищество, артель*).

Тамъ ся добре діе, де два оре, третій сіе. [Уш. у.]
Спілка—чоловікъ та жінка. [Уш. у.]

Старість (*старость*).

(См. Зрістъ. Краса).

Старість не радість.
Поки діда—поти й хліба. [Черк. у.]
Де старий споткнеться, тамъ нехай молодий добре напнеться. [Черк. у.]
Старого коня не навчишъ. [Черк. у.]
Старий—якъ малий. [Рад. у.]
Старе—якъ мале, що побачить, того й просить. [Рад. у.]
Старий—а дурний. [Уш. у.]
Якъ-би літа вернулися, то щебъ хлопці горнулися. [Черк. у.]
Якъ була молода, то була и врода; а теперъ на виду, то й въ дзеркалі не найду. [Золот. у.]
Не надовго старий сміется.

Старший (*начальство, старшій по положенію или возрасту*).

Волій—голові кланяться, якъ хвостові.
Безъ голови—війско гине. [Уш. у.]
Безъ порядку війско гине. [Радом. у.]
Куди голка—туди й нитка.
Куди голова, туди й хвістъ.
Старший Грицъ—якъ Параска. [Камен. у.]

Старець (*нищій*).

(См. Бідность).

Якъ не називай, а хліба дай.
Хто мае хлібъ въ торбі, той не сяди на горбі. [Уш. у.]
А ну-те, сліпці,—збірайтесь до корьця! [Черк. у.]
Хто не мае, той не теряе. [Уш. у.]

Страхъ.

(См. Переляк. Небій).

Страхъ мае очи велики. [Уш. у.]
У страха очи велики. [Уш. у.]
Де страхъ, тамъ и Богъ. [Радом. у.]
Бояться вовка та въ лісъ нейти. [Уш. у.]
Бояться попа, нейти въ вівтаръ. [Уш. у.]

Стрілець.

Стрілець стріляе, а Богъ кулі носить. [Уш. у.]

Судъ.

(См. Басаринка. Кривда. Панъ).

Нехай буде, якъ скажуть люде. [Уш. у.]
Не помастишъ не поідишъ. [Уш. у.]

Судженe (*суженое*).

(См. Вдача. Доля. Недоля).

Такъ буде, якъ Богъ дасть. [Уш. у.]
Смерть и жона – отъ Бога назначона.
Суженого конемъ не объідишъ. [Радом. у.]
Сужене не роспужене.
Скорий самъ біжить, а на тихого Богъ нашле. [Уш. у.]
Крути не верти, а треба вмерти.
Не шукай моря, и въ ковбані втопишъся. [Уш. у.]
Мруть люде, и намъ то буде. [Уш. у.]
На кого Богъ, на того й люде.
Не всякому паномъ бути. [Уш. у.]
Рубай дерево, куди хилиться. [Радом. у.]

Схожість (*подобіе, сходство*).
(См. Рівня).

Чортъ чорта познавъ и на пиво позвавъ. [Уш. у.]
Якій чортъ, така ёго й жінка. [Черк. у.]
Лихий лихого зъ далека бачить.
Крукъ крукові ока не виклює.
Який іхавъ, таку здибавъ. [Уш. у.]
Трафила коса на камінь.
Пізнає свиня своє порося. [Уш. у.]
Пізналися, якъ лиси коні. [Уш. у.]

Т.

Таємність (*тайна*).

Якъ би въ серці дверці, то увесь світъ би знавъ. [Чер. у.]

Таланъ.
(См. Дотепність. Вдача. Доля).

Кому таланъ, тому й дуля. [Чер. у.]
Хоть роби, простягься, якъ нема талану, то нема нічого. [Уш. у.]

Танецъ (*танецъ*).

Танець не робота, але зъ нёго яка громота. [Уш. у.]
Куди бідному за грішъ танцювати. [Уш. у.]
Ледаякіі танечниці и фортухъ на заваді. [Уш. у.]

Теля (*теленокъ*).
(См. Корова. Дурень).

Гарцює, якъ теля на мотузі.
Скаче, якъ теля на мотузку. [Уш. у.]
Дурному теляті не давати чепеляти, бо заріжеться. [Кам. у.]

Тепло.

Добра річъ, якъ въ хаті пічъ.

Терплячка, Потерпіння (*терпѣніе*).
(См. Надія. Чекання).

Эхе! терпи,—що терпець увірвався. [Чер. у.]
За потерпіння дасть Богъ спасіння. [Рад. у.]

Перемелеться—мука буде. [Уш. у.]
Сиди тихо, най спить лихо.
Терпи шило, чогось хтіло. [Уш. у.]
Перемнеться, та й такъ минеться. [Чер. у.]
Сиди у моря та чекай погоди. [Уш. у.]
Хто терпенъ, той спасенъ. [Уш. у.]
Чекай, и на нашій улиці буде празникъ. [Уш. у.]
Терпи душа, спасена будешъ. [Уш. у.]
Терплячка ввірветься. [Жит. у.]

Терличъ (*растеніе*).

Колибъ не терличъ, не бувъ би я твій паничъ. [Уш. у.]

Тіснота (*тѣснота*).

Густо, якъ въ горшку.

Торгъ (*торговля*).

Отто набравъ грошей за перець. [Уш. у.]
Бачили очи, що купували, теперь іжте, хоть повилазьте.
Не навчить купча, а навчить продажа. [Чер. у.]
Першого купця не кидайся. [Уш. у.]
Купити—не купити, а поторговати можна. [Уш. у.]
Заочного купця батогами бъють. [Чер. у.]

Трудість (*трудность*).

Трудно, якъ до Божого гробу. [Уш. у.]

Туръ.

Ми теперь, якъ тури въ горахъ. [Пол. губ.]

Тютюнъ (*табакъ*).

Ну-те, синки,—за люльки, паска постоіть, а поросяти чортъ не візьме. [Чер. у.]
Покуримо люльки, та забудимось думки. [Чер. у.]
Табаки понюхати,—ради послухати. [Уш. у.]

У.

Умілий (*умѣлый, умѣющій*).

(См. Дотепний. Наука. Бувалий).

У вмілого руки не болять. [Чер. у.]

Умова (*договоръ*).

Взявся за гужъ, то не кажи, що не дужъ. [Рад. у.]

Упартий (*упрямый*).

Говори, чорте, за попомъ. [Уш. у.]
Упартий якъ цапъ. [Уш. у.]
Хоць ёму клинъ на голові теши. [Уш. у.]
Горбатого випрямить могила, а упрямого дубина.

Ухо.

Якъ не глухо, до що скажи, то почуе. [Рад. у.]

Х.

Хлібъ (*хлѣбъ*).

(См. Хліборобство. Іжа).

Треба неба, треба й хліба.
Лежачого хліба нігде нема. [Рад. у.]
Єденъ хлібъ завше приїсться.
Кий на кий водить, а хлібъ на хлібъ ні.
Безъ хліба не обідъ. [Черк. у.]
Зъ хліба звідъ не буде. [Черк. у.]
Дурне сало безъ хліба. [Черк. у.]

Хліборобство.

(См. Хлібъ. Дорідъ. Господарство).

Сякий, такий торгашъ, та все їсть калачъ, а хліборобъ — хліба робить, хлібъ и їсть. [Черк. у.]

Вюри мілко, посій рідко, та и уродиться дідько. [Уш. у.]
Якъ посієшъ, такъ и зберешъ.
Якъ посіє, такъ ся вродить. [Уш. у.]
Збожже сій, та ся надій. [Уш. у.]
Де оре сошка, тамъ хліба трошка.
Якъ будемо робити, такъ буде и родити. [Черк. у.]
До Миколи, —нема добра ніколи,
На св. Макара, —пізній овесъ, а раньше татара.

Хворість, Хвороба (*слабое здоровье, болѣзнь*).
(См. Смерть).

Скрипливе дерево довго живе.
Скрипуче колесо довго живе. [Рад. у.]
Скрипливе колесо багацько їздить.
Худий, якъ смерть. [Уш. у.]
День біжить, а три дні лижить.
Кого болять кості, той не думає въ гості.

Хвалько, Хвальба (*хвастунъ, хвастовство*).
(См. Пиха. Брехня.)

Поки хвалько нахвалиться, то будько набудеться. [Черк. у.]
Хвальба сорочки не дасть. [Уш. у.]
Ще не зловивъ, а вже скубе.
Дай, Боже, нашому теляті вовка зъїсти. [Уш. у.]
Не хвались въ сімъ день, а въ сімъ літъ. [Уш. у.]
Не хвалися, а Богу молися.
За іднимъ пострилом сорокъ сімъ качокъ убивъ. [Уш. у.]
Не такъ ся добре діє, якъ ся говорить. [Уш. у.]
Добре дуть, якъ дадуть. [Черк. у.]

Ц.

Цариця и Царь.

За цариці *) іли паляниці, а за царя **) нема й сухаря. [Черк. у.]
Царъ, якъ отець, візьме корову, пришле по скопець. [Уш. у.]

Циганъ.

Лакомий якъ циганъ на сало.
Уміла готувати, та не виіла давати. [Черк. у.]
Приставъ, якъ циганъ до точила. [Черк. у.]
Крутить, якъ циганъ сонцемъ.
Казавъ циганъ: нема правди въ світи—тільки въ Бога, та у мене трошки. [Уш. у.]
Якъ біжить—то дріжить, якъ впаде—то лежить. [Уш. у.]
Обійдеться циганьське весілле и безъ марципанівъ. [Канев. у.]
Циганъ за компанію дався повісить.

---

*) Екатерины II-й.
**) Павла I-го.

Цікавий (*любопытный*).

Цікавий, то босий. [Уш. у.]

Хто багацько знає, той мало має.

Цілування (*поцълуй*).

На здогіньці не націлуєшся.

Ч.

Часъ (*время*).

(См. Прозірность. Зрістъ.)

Часъ на часу не стоіть. [Уш. у.]

Ще до того багацько води утіче. [Уш. у.]

До св. Духа не кидай кожуха, а по святому Дусі—зновъ ходи въ кожусі. [Черк. у.]

Ни разомъ Кравівъ збудовано.

Зъ однимъ разомъ дерево не звалиться.

Часъ плаци, часъ траци. [Уш. у.]

Въ злій часъ мовчати, а въ добрий говорити. [Уш. у.]

Було добре, та давно,—буде гораздъ, та не заразъ. [Черк. у.]

Минули ти часи, що літали ковбаси.

Минули ті роки, що распірало боки.

За старого Хмеля, якъ було людей жменя. [Черк. у.]

Свята година була колись, а теперь перевелась. [Черк. у.]

Се було за короля Горошка, якъ було людей трошка.

Доти збанъ воду носить, доки ухо не урветься. [Уш. у.]

До часу збанъ воду носить, допуки•ся ухо урве.

Дочекався гречаноі паски.

Чекання (*ожиданіе*).

Ждала баба внукового книша, та вилізла душа. [Чер. у.]

Дощикъ сёгодня клався, клався та й ни зібрався. [Чер. у.]

Ждемо, ждемо та й жданки поіли. [Чер. у.]

Два третёго не ждуть. [Рад. у.]

Чернець (*монахъ*).

Найшовъ чернець клубокъ—не радовався, згубивъ—не смутився. [Уш. у.]

Буде зъ ченця яйця, а зъ жида курки. [Черк. у.]

Манашецька злоба до гроба. [Черк. у.]

Чирякъ (*чирей*).
(См. Хорій.)

И чиракъ даремне не сяде—хиба почешешь.

Чирякъ великій, а гною мало.

Чоловікъ (*человѣкъ, мужъ*).
(См. Люде. Жинка. Одружини).

Не місце красить чоловіка, а чоловікъ місце.

Чоловікъ—всёму порядокъ. [Уш. у.]

Сякий, такій—аби бувъ, аби хліба раздобувъ. [Уш. у.]

Най буде якъ ворона, та всежъ хоті оборона. [Уш. у.]

Чортъ.
(См. Богъ. Пекло. Дідько. Баба).

Бога хвали, а чорта не гніви. [Уш. у.]

Богу молись, а чорта не гудь. [Чер. у].

Богу ся моли, а чорта не дражни. [Уш. у.]

Богъ знае хто живий, а чортъ знае хто вмре. [Уш. у.]

Кому служишъ, а куцому кланяйся. [Уш. у.]

Німъ Богъ змалюе, а чортъ зъість. [Уш. у.]

Давъ Богъ празникъ, а чортъ работу. [Рад. у.]

Чорта христи,. а вінъ въ воду лізе.

Чортъ и горами переверне.

Чортъ, чорте, на́ грушъ, та тільки мене не рушъ. [Уш. у.]

Чортъ на кривий нозі живе. [Черк. у.]

Піпъ въ дзвінъ, а чортъ въ колотило. [Уш. у.]

Піпъ въ дзвінъ, а чортъ въ колотило та й каже, що голосніше.

Приступи дідько до попа. [Кам. у.]

Засівъ чортъ въ болоті.

Закохався якъ чортъ въ сухий вербі. [Уш. у.]

Де чортъ любить?—Въ болоті. [Уш. у.]

Убрався якъ чортъ на утренню.

Зъ чужого чортяти не доховаеся свойго дитяти. [Уш. у.]

Не такий чортъ страшній, якъ ёго малюють.

Чудеса.

Чудеса въ решети: дірокъ багацько, та нікуди вилізти. [Чер. у.]

Чуже (*чужое*).
(См. Заздрість. Користь. Крадіжъ. Злодій. Вина. Кара).

Меже чужи щипці не клади свихъ пальцівъ. [Уш. у.]

Не нашъ візъ, не нашъ и кінь.

Въ чуже просо не пхай носа. [Уш. у.]
Въ чужий загороді не буде худоби. [Уш. у.]
Зъ чужого воза середъ дороги злізай. [Уш. у.]
Зъ чужого коня середъ дороги злізай. [Уш. у.]
Хто чуже бере, того Богъ побъє.
Чужого возмешъ жменю, а свого дашъ пригоршнею. [Уш. у.]
Чужими руками тільки вогонь загортать. [Уш. у.]
Добре коло чужого вогню ноги гріти. [Уш. у.]
На чужий коровай—очей не поривай. [Черк. у.]
На чужий коровай рукъ не протягай. [Бѣльск. у.]
На чужий коровай рта не роззявай.
На чужий трудъ ласий не будь.
Де не оравъ, тамъ не сій.

Чужина (*чужбина*).

Тамъ добре—де насъ нема.

Ш.

Шати (*убранство*).

Наши лати переходять паньски шати.

Швець (*сапожникъ*).

Зібрався, якъ швець на торгъ.
Швець не наша віра, бо натягає шкуру. [Уш. у.]

Швидкій (*скорый*).

Швидкій, якъ муха на окропі.
Не хватайтесь дуже, якъ попівна заміжъ. [Чер. у.]
Вінъ тільки за дугу, а ви вже й на возі. [Чер. у]
Біжить, якъ по свячену воду. [Уш. у.]
Не біжи по-передъ батька въ пекло. [Чер. у.]
Спрягнувъ якъ зъ лука.

Шибениця (*висѣлица*).

(См. Кара).

Пішли наші въ гору, по два на шибеницю.

Шило (*шило*).

Шила въ мішку не утаішъ. [Уш. у.]

Шляхта.

(См. Панъ).

Шляхта не нашоі віри—въ середу солонину іла. [Уш. у.]

Щ.

Щастя (*счастье*).

(См. Доля).

Щастя лучче, якъ готові гроши. [Уш. у.]

Щастя, якъ трясця—кого схоче, того нападе. [Уш. у.]

Прибудь щастя, розумъ буде. [Уш. у.]

Хто доброго чоловіка минае, той щастя не мае. [Чер. у.]

Не родись хороша, а родись щастлива. [Чер. у.]

Не родись красній, а родись щасній. [Кам. у.]

Щедрий.

На щедрого Богъ посилае гостя, на скупого злодія. [Чер. у.]

Хто дае, той мае. [Уш. у.]

Щирий (*искренній*, *радушный*).

Чимъ хата богата, тимъ и рада. [Уш. у.]

Іжте гості и мовчайте, а за решту вибачайте. [Уш. у.]

Щука.

Щука вмерла, а зуби не вмерли. [Чер.

Ю.

Юра Св. (*Св. Георгій*).

На Юра сховаеся въ житі кура. [Уш. у.]

Юриста (*адвокатъ*).

(См. Підъячій).

Дере коза лозу, а козу вовкъ, а вовка мужикъ, а мужика панъ, а пана юриста, а юристу чортівъ триста.

Я.

Язикъ (*языкъ*).

(См. Мова. Мовчаливість).

Мовчи, язичку, дамъ кашки. [Чер. у.]

Язикъ на конець світа заведе. [Уш. у.]

Тоді ій наврочить, якъ черезъ голку язикъ проволочить. [Уш. у.]

ЗАГАДКИ.

Б.

Барабанъ. Зверху кожа, знизу тоже, а въ серединi пусто.

Безмiнъ. Тяжча голова одъ тiла. [Бѣльск. у.]

Бiда. Єсть таке зiлля, що и слiпи знають. [Ушиц. у.]

Блоха. а) Чорненьке, маленьке—хоць би яку гнилу колоду то переверне. [Уш. у.] б) Стоiть панна на кганку, чухається въ поганку. [Ушиц. у.]

Богъ, земля, вiтеръ, ничъ. Батько високий, мати низька, синъ кручений, дочка слiпа. [Уш. у.]

Богъ, земля, очи. Що въ свiтi богатше, що лiпше, а що швидше?

Богъ, пiчъ, вiтеръ. Тато високо, мама слiпа, дочка крива. [Ушиц. у.]

Ворона. а) Чорна верста все поле вкрила. [Ушиц. у.] б) Дирява верста все поле закрила. [Каменец. у.] в) Дирява радюжка все поле збiгає. [Бѣльск. у.] г) Дирява плахта все поле закрила. [Бѣльск. у.] д) Попова хортиця по полi вертиться. [Балтск. у.]

Бочка. Стоiть дiвка на дворi, на iй голи пацюри. [Бѣльск. у.]

Будякъ. а) Цвiтки англьскиi, а кiхтi диявольськиi. б) Стоiть колихаєтьця, красною головою величаєтьця, лежачи бодаєтьця.

Буравъ. Сiрий кiлъ черезъ дерево прошовъ.

Буракъ. а) Червоний когутъ по-пiдъ землю плює. [Ушиц. у.] б) Кондратъ, мiй братъ, пiдъ землю пiшовъ, грошей пайшовъ. [Ушиц. у.] в) Зелений когутъ червонiє. [Ушиц. у.] г) Сидить пiвень у хлiвi, а косицi на дворi. д) Надъ водою стоiть когутъ зъ бородою. [Ушиц. у.]

В.

Варстатъ. На штирохъ ногахъ, на двохъ верхахъ, на двохъ кишкахъ' на одний голові. [Ушиц. у.]

Великдень. Сімъ літъ мосту, на мості яблунька, на ній цвітъ – весело, на весь світъ. [Ушиц. у.]

Відра. Два голуби летять—зъ нихъ кровъ каптить. [Ушиц. у.]

Вікно, пічъ, попілъ у печи. Одно каже: „світай Боже"; друге каже: „не дай Боже"; а третє каже: „мені все одно, що въ день, що въ нічъ". [Ушиц. у.]

Вілъ. Штири тики, два патики, сёме замахайло. [Ушиц. у.]

Віникъ. а) Шатається, матається, по-підъ пічъ ховається. б) Скручений, звязаний—по хаті танцює. [Ушиц. у.]

Вітеръ. а) Що безъ нігъ біжить? [Ушиц. у.] б) Меже діръ біжить кінь. [Уш. у.] в) Що рідше відъ води? [Ушиц. у.] г) Безъ рукъ, безъ нігъ— двери відчиняє.

Вітракъ. На восьми ногахъ стоіть, а штирма очіма на вітеръ глядить. [Бѣльск. у.]

Вовкъ, песъ, вівця. Прийшла потата підъ мої ворота—питається лепети,—чи въ домі понура. [Уш. у.].

Вовкъ, коза, собака, люди, коні. Прийшла шайда-байда, взяла стрики-брики; якъ почули мълкиники, та сказали житникамъ: „сідайте на вівсяники, доганяйте шайду-байду, віднимайте штрики-брики.

Вогонь. Червоне теля чорну корову ссе.

Вода, болото, очеретъ. Ідно біжить, друге лежить, третє стоіть. [Уш. у.]

Вода. а) Іду, іду—ні дороги, ні сліду. [Уш. у.] б) Въ чимъ дзюри не вивертишъ? [Уш. у.]

Вода и очеретъ. Одно каже: „ходімъ", а друге каже: „поклонимся".

Воли и пшениця. Ишовъ дорогою, найшовъ добро въ добрі и добро добромъ вигнавъ. [Уш. у.]

Воскъ. а) На вогні париться, а на вітрі сушиться. б) По воді ходить, по воді сохнить.

Вишня. Вишневий смакъ,—чого воно такъ? [Уш. у.]

Г.

Гадюка. Кругленьке, довгеньке, на чолику лисеньке. [Уш. у.]

Гадюка и шабля. а) Ишовъ дорогою, найшовъ зло и зло зломъ зарубавъ. [Уш. у.] б) Середъ ліса кавалокъ желіза. [Уш. у.] в) За лісомъ-перелісомъ желізо лежить; ніхто ёго не може підняти. г) Посередъ села лежить залізо—ніякъ ёго въ руки взяти. [Уш. у. и Балтск. у.]

Гарбузъ. а) Безъ віконъ, безъ дверей—повна хата людей. [Уш. у.] б) Маленькій погребець повенъ яєць. в) Безъ рукъ, безъ нігъ на плітъ лізе.

Гарбузиня. Тянулися старці черезъ плітъ за пальці. [Уш. у.]

Голка. а) Желізна свиня, мотузяний хвістъ. [Радом. у.] б) Тоненька, тоненька—два пхає, а третій тримає. [Уш. у.]

Голова. Стоіть хапунъ, підъ хапуномъ сапунъ, підъ сапуномъ моргульці, підъ моргульцями поляна, підъ поляною лісъ. [Уш. у.]

Голосъ. а) Не видати, не слихати,—тілько знати. [Уш. у.] б) Якъ Богъ дасть, то й вікномъ подасть.

Горохъ. Кріпко стоіть, слабко вісить, самъ косматий, конець лисий. [Уш. у.]

Горшокъ. Чернець-молодець по коліна въ золоті. б) Чорна овечка на огні горить. [Уш. у.] в) Де впавъ, тамъ пропавъ. [Уш. у.] г) Живъ, живъ—не нажився, вмеръ—не поховався. [Уш. у.] д) Чернець-молодець горе-горувавъ, своіхъ дітокъ годувавъ,—впавъ на землю, ніхто зъ него костей не позбиравъ. е) Ідну кобіту двоє дітей ссуть.

Гребень. Костяне, сростяне—черезъ гору свині жене. [Уш. у.]

Грімъ. а) Заривівъ вілъ за сто миль, за сто гіръ. [Уш. у.] б) На тимъ світі буби рубають—на цей світъ трискі летять. в) Шило-вило мотовило по-підъ небесами ходило, съ панами говорило. [Бѣльск. у.] г) Гуркотить, стукотить—сто коней летить. [Уш. у.]

Груба. Насередъ села лежить телиця вбита, хто йде, той руки до неі кладе.

Груша. Віса висить, хода ходить, віса впала, хода зъіла. [Бѣльск. у.]

Грибъ. Стоіть при дорозі на одній нозі.

Гуска. Стоіть пані на дорозі, кричить: ай—ахъ! [Уш. у.]

Д.

День. Сірий вілъ всіхъ людей підвівъ.

Дерево, сердце. У лісі росте, зъ лісомъ ривняеться, а зъ світомъ не видаеться.

Дзвони. а) Крикнувъ вілъ на сто гіръ, — зачалися збігать до ідной хати. [Уш. у.] б) Въ тучи дрова рубають—до насъ тріски литають. [Уш. у.] в) За лісомъ, за прилісомъ золоте теля реве. [Уш. у.] г) За лісомъ, за пролісомъ два вовки трублять. [Уш. у.] д) Сірні воли до Бога ревли. е) Вийду я на містъ, потягну за хвістъ, а воно кгвалтъ кричить. [Радом. у.] ж) Крикнула вутка, на морі чутко; збіглися дітки до ідноі матки. з) Сидить кокгутъ на вербі, спустивъ коси до земли. [Каменецк. у.]

Дорога. Лягла Кася — простяглася, якъ би встала—до неба достала. [Уш. у.]

Дривітня. Єсть у насъ баранъ, та ніхто не вгадае скілько на ёму ранъ.

Душа. Безъ носа, безъ зубівъ, безъ тіла,—а все живе. [Уш. у]

Димъ. а) Ще ся батько не вродивъ, а синъ уже ходивъ. [Уш. у.] б) Безъ рукъ, безъ нігъ на гору лізе. [Ушицк., Балтск. и Каменецк. уу.] в) Закімъ ся тато вродить, то' синъ ся по світі находить. [Уш. у.]

Дитина, парубокъ, старецъ. Зрану ходило на чотири нозі, потому на дві, а послі на три. [Уш. у.]

Ж.

Жаба. Ходить по городу великого роду,—ноги якъ лопати, а сліда не знати. [Бѣльск. у.]

Жорна. Стукотить, грукотить, сімъ паръ коней летить; треба загадати, що імъ істи дати. [Каменецк. у.]

Жорновий камень. Сивий кінь викідае съ-подъ себе білий гний. [Бѣльск. у.]

Жолудь. Два столи, два човни и шапочка. [Уш. у.]

Жукъ. Летить—кричить, упаде на землю—землю рие. [Бѣльск. у.]

З.

Завертка (въ дверяхъ). Круть-верть,—въ черепочку смерть.

Замокъ и ключъ. Бігъ біглець, задравъ конець; нагнавъ дівку, штурхъ у дірку.

Засувъ. а) Дідъ бабі туркоче, бабі ся не хоче; дідъ бабу за тіло, — бабі ся схотіло. [Ушиц. у.] б) Пробивъ, прометеливъ поповій телиці при самій сростиці. [Ушиц. у.]

Заяць. Сивеньке, чорненьке—все подвіръя збігае. [Уш. у.]

Звізди, небо, місяць. Череда не лічена. толока не міряна, пастухъ не найманий. [Ушиц. у.]

Зерно макове. Чернець-молодець пішовъ въ землю, червону шапочку найшовъ и наверхъ вийшовъ. [Уш. у.]

Зольниця. Стоіть панна въ хаті, на ній листи въ латі. [Уш. у.]

Зори. Ишовъ Волохъ, розсипавъ горохъ, зачало світати, нема що збирати. [Уш. у.]

Зуби. а) За лісомъ, за прилісомъ дві жердки білого плаття висить. [Радомисл. у.] б) Два шнури хустъ білихъ висить, а межъ ними червона запаска. [Ушиц. у.]

К.

Кабакъ (тыква). Стоять коні на припоні, — ні пъють, ні ідять,—все гладки стоять. [Балтск. у.]

Каганецъ. а) Червоний дзендзеликъ, чорна ниточка. [Уш. у.] б) Очи зъ глини, а самъ зъ плятини. [Каменецк. у.] в) Чорна коробочка—золотий чопень. [Уш. у.]

Кагла (труба). а) Чорна курка чубкомъ . . . . . . [Уш. у.] б) Сівъ дідъ підъ кучою, заткнувъ дзюру онучою. [Уш. у.] в) Сидить півень надъ кручею, заткнувъ . . . . онучею г) Пришовъ чернець до черниці,— ляпъ черницю по потилиці. [Уш. у.]

Калатало. Помежъ двума дубками бъються Жидки лобками. [Ушиц. у.]

Калина. а) Середъ ліса-ліса червоне плаття вісить. [Ушиц. у.] б) Стоіть дідъ надъ водою зъ червоною бородою.

Камінь. Що росте безъ коріння? [Уш. у.]

Капуста. Була собі панна, мала на собі сто кожухів. [Уш. у.]

Каша. Седить панна на припічку, говорить пáціръ по-німецьку. [Уш. у.]

Кітъ и сало. Віса вісить, хода ходить; вона просить коби віса впала— на віки пропала. [Уш. у.]

Ключъ надъ колодцемъ. Дідъ надъ дзюрою плаче. [Бѣльск. у.]

Кобила. Двоє слухає, четверо пляше, сто свище. [Бѣльск. у.]

Коваль. Прибігъ Харкіньскій, заржавъ по кіньські, вклякнувъ, стукнувъ, та й далі побігъ. [Уш. у.]

Колёса. а) Два брати старшихъ, два брати меньшихъ, старшиі зъ-заду, а молодши попереду біжать. [Уш. у.] б) Гурготить, стукотить, — штири коні біжить. [Уш у.] в) Штири брати, —іденъ другого не догонить. [Уш. у.] г) Штири брати: двое не дожене, двое не втече. [Уш. у.] д) Братъ брата гонить, николи не догонить. [Бѣльск. у.]

Колодязь. а) Насередъ села стоіть бочка вина; съ тоі бочки волочитьця кишечка. [Балтск. у.] б) У діда вісить, а у баби блищить.

Коминъ. Мама грубуля, дочка грубуля, а синъ кучерявий. [Ушиц. у.]

Коноплі. Жиноцьке ремесло около обросло, посередині дірка.

Корона. Що вишче Бога? [Ушиц. у.]

Коцюба. Стоіть панна въ кутку въ червонимъ жупанку, въ червонимъ платку. [Уш. у.]

Килишокъ. Чи въ дому, чи въ дорозі на іднии нозі, а хто его скалічить — жденъ (sic) дохторъ не злічить. [Ушиц. у.]

Кудель. Мамине чересло наоколо обросло. [Ушиц. у.]

Кульбака. Лізу, лізу по залізу на мъясову гору. [Ушиц. у.]

Курка. Въ нашоі невісти сорочокъ двісті, вітеръ повіває—тіло видно.

Кишка. Іжъ, не іжъ, то все ідно буде. [Ушиц. у.]

Л.

Лава. а) Дві ятровки склали до купи головки. [Ушиц. у.] б) Двоє ягнятъ ідну вівцю ссуть. [Ушиц. у.]

Ластівка. Шило-мотовило по-підъ небесами ходило, по-турецьки говорило, по-німецьки закидало.

Леміпгъ. Сивий селезень по-підъ землю лазить.

Лідъ. а) Світлий якъ дияментъ, родюся відъ мами, боюся вогню. [Ушиц. у.]

Лідъ на річці. Разъ въ годъ криеться бродъ.

Лижко. а) Штири ноги, а не звіръ; есть піръя, а не пташка. [Бѣльск. у.] б) Въ лісі було, листье міло, — теперъ тримає душу й тіло. [Бѣльск. у.]

Люди въ церкві и піпъ. Повенъ хлівець овець, а межъ ними одинъ баранець. [Бѣльск. у.]

Лёхъ. Игнатъ-багнатъ, при землі не знать. [Ушиц. у.]

М.

Макъ. а) Тичка, на тичці капличка повна людей. [Ушиц. у.] б) Насередъ села стоіть стріла, а въ тий стрілі сімсотъ и дві. [Балтск. у.] в) Підъ однимъ ковпакомъ сімсотъ мужиківъ. г) Стоіть паличка, на ній капличка. [Каменецк. у.]

Макогінъ. Батько деревяний, мама зъ глини, а діти трискачи. [Ушиц. у.]

Макітра. а) Мама широка, тато узенькій, а діти щенята. [Ушиц. у.] б) Мамина потичка, а татунівъ потакъ.

Мелникъ. Бігла щитка по-підъ воритка, вибігъ лечикъ, заклавъ мечикъ—щитка стала. [Уш. у.]

Містъ. Ношу тягіръ кренкій, излучаю скали, а кріпко стою. [Уш. у.]

Місяць. а) Иде лісомъ не трісне, иде водою не плюсне. [Уш. у.] б) Сама на дворі, а сукня у хаті. в) Виросла верба посерідъ села, роспустила гільє на все підпільє. г) Лисий вілъ крізь ворота дивиться. д) Безъ рукъ, безъ нігъ, тілько зъ рогами, а ходить по-підъ небесами. [Радомысл. у.] е) Повна піцъ паляниць, а на середині книги. [Ушиц. у.]

Млинъ. а) Стукотить, грукотить, якъ сто коней біжить; треба встати погадати, треба конямъ трави дати. [Балтск. у.] б) Стоить данъ нъ данахъ, на дванадцяти ногахъ. [Ушиц. у.] в) За лісомъ, за прилісомъ два кабани гуде. Вийшовъ Юрвисъ, стукнувъ бужисъ — перестало гудіти, зачало шуміти. [Уш. у.]

Молотъ. Самъ худий, а голова важитъ зъ пудъ. [Уш. у.]

Морква. а) Сидитъ пані въ коморі, роспустила косы. [Ушиц. у.] б) Сама въ коморі,—коси на дворі. [Уш. у.] в) Жовта курица підъ тиномъ кублиться. [Радомыс. у.]

Мрака. Сива кобила все поле облягла. [Уш. у.]

Миска. Коло ями вві стоять зъ булавами. [Ушиц. у.]

Мишъ, кокгутъ, кітъ. Бігла моргуля, питала кривуля: „чи є въ дома хапуля?“ [Уш. у.]

Н.

Нагайка. Що то такеє, що скрученеє вдвоє, зубівъ не має, а добре кусає. [Бѣльск. у.]

Небо, земля, вода, нічъ. а) Мама широка, тато высокій, синъ кручений, а невістка сліпа. [Ушиц. у.] б) Два стоіть, два ходить — шкоду робить. [Ушиц. у.]

Нічъ и день. а) Чорна корова всіхъ людей поборола, а біла кобила всіхъ зведе. [Ушиц. у.] б) Чорне сукно лізе въ вікно. [Ушиц. у.]

Ніжъ. Тиснешъ—лізе, не тиснешъ—то стоить. [Ушиц. у.]

Ножниці. Два кінці, два кольці, посередині цвяхъ. [Ушиц. у.]

Ніс. Стою меже двома світлами, природа моя горбата, богати соки мої збірають, а бідни на землю кидають. [Ушиц. у.]

О.

Обідъ. Коло хати, коло ями всі сидять зъ колами. [Каменец. у.]

Облака. Толока неміряна, череда не лічена, а пастухъ рогатий. [Ушиц. у.]

Образи. а) Ставъ підъ стіною, підперся палицею костяною. [Ушиц. у.] б) Стоить дерево середъ села, въ каждий хатці по шлячці, тілько въ коршмі нема. [Ушиц. у.]

Огірки. Підъ хворостомъ двоє зъ хвостомъ. [Уш. у.]

Огірокъ квашений. а) Встромивъ якъ рігъ, а винявъ якъ хлякъ, а зъ нього капъ-капъ. [Ушиц. у.] б) Всунувъ якъ мъяло, винявъ да й звяло. [Радомысл. у.] в) Стоять коні на припоні, — не пьють, не ідять, а все повни стоять. [Ушиц. у.]

Огонь. а) Якъ літо такъ зиму чоловікъ безъ его не може бути. [Ушиц. у.] б) Прийшовъ хтось, узявъ щось, — вийду я за нимъ, — не знаю за кимъ. [Ушиц. у.]

Око. Голе въ середину ховається, а мохнате зъ мохнатимъ стуляється.

Оріхъ. а) Рісъ, рісъ—не дорісъ, ему ся тіло залупило, вінъ на дівчину полізъ. [Ушиц. у.] б) Кругленьке, маленьке, на чолику лисеньке. [Ушиц. у.]

в) Крепко стоіть, слабко вісить; самъ космитій, конецъ лисий. [Уш. у.]

Очеретъ. Стоить дідъ надъ водою, трясе бородою. [Ушиц. и Бѣльск. у.]

Очі. а) Два шнури до неба. [Бѣльск. у.] б) Братъ зъ братомъ черезъ дорогу живуть, а іденъ другого не бачить. [Бѣльск. у.] в) Черезъ межу братъ брата не бачить. г) Два ужики все підъ лісъ бігали. [Каменецк. у.] д) Людська природа кругомъ обросла, прийде біда, потече вода. [Бѣльск. у.]

П.

Палка. Ні очей, ні ушей, а сліпцівъ водить. [Бѣльск. у.]

Пальці (прядуть кужиль). а) Стоіть пять бративъ підъ стріхою, пять на дворі, и ти, що на дворі, сухи, а ти, що підъ стріхою мокри. [Ушиц. у.] б) Десять козъ тягнуть на ноги роги.

Папіръ. а) Хоць зъ якоі высокоі гори впаде—не разібъеться, а впаде на воду—росплинеться. [Ушиц. у.] б) Поле біле, а чорне насіння, хто не вміе, то не посіе. [Радомысл. у.]

Павутиня. Що есть въ хаті не тесане? [Уш. у.]

Песъ. Штири стоіть, а пятий спати лягае. [Уш. у.]

Перо. Зверха космате, знизу гостре, сунешъ сухо, выймешъ мокре. [Ушиц. у.]

Пічъ. а) Мати гладуха, дочка красуха, синъ кучерявий. [Уш. у.] б) Біла кобила весь лісъ переіла. [Бѣльск. у.] в) (Пічъ съ хлібомъ). Седить медвідь на яйцяхъ. [Бѣльск. у.] г. Лата на латі, а нитокъ не знати. [Бѣльск. у.]

Плугъ. а) Стоіть на дорозі, росклавъ нозі; прийшовъ хлопъ—о землю нимъ—гопъ! Бігъ помагай! б) Мій братъ Кондратъ по-підъ землю ходить, червонці находить. [Ушиц. у.] в) Червоне чересло все поле занесло. [Ушиц. у.]

Подушка. а) Корова лежить, а шкура до води біжить. [Ушиц. у.] б) Чоловікъ якъ ляже спати, не може заснути безъ нього. [Ушиц. у.]

Покійникъ. Бігунчики біжать, ревунчики ревуть, — сухе дерево несуть. [Ушиц. у.]

Помочи. Въ день якъ драбина, въ ночі якъ вужъ. [Ушиц. у.]

Поросята. За лісомъ, за прилісомъ вовки шкуру мнуть. [Радомысл. у.]

Порогъ. Въ насъ есть такиі пахолки, що каждий кобіті заглядають підъ подолки. [Ушиц. у.]

Постілъ. Мае штири ноги, а не звіръ; мае піръя, а не птиця; мае тіло, а не чоловікъ. [Ушиц. у.]

Пранікъ. а) Загрива собака на воду бреше. [Ушиц. у.] б) Золоте теля на воду реве. [Каменец. у.] в) Білий песъ надъ водою бреше. [Ушиц. у.]

Птиця. Два рази родиться, а разъ хреститься. [Бѣльск. у.]

Пчола. а) Легка худоба, вбіра користь и для себе, и для Бога. [Бѣльск. у.] б) Вийду я на гірку, одчиню комірку; якъ би не гайдамаки, то зъілибъ собаки. [Радомысл. у.] в) Летівъ птахъ черезъ Божій дахъ да й каже: „тутъ мое діло огнемъ погоріло.“ [Радомысл. у.] г) Ходить по

городу великого роду, а слідивъ не знати. [Бѣльск. у.] д) Повний пень черешень,—ніякъ іхъ изъісти. е) Повенъ пень черешень, а въ серединѣ напхато. [Ушиц. у.] ж) На череві тарвалокъ, а въ череві ярмарокъ. [Радомысл. у.] з) Стоить Покрова, въ ній дірочка готова; летить Святъ-Духъ—у дірочку штурхъ!

Пъявка. а) Чорне щеня безъ костей, безъ тіла. [Ушиц. у.] б) Безкосте, безмозгле—все море спливае [Ушиц. у.] в) Чорний... безъ косточокъ перепливае море й Дунай.

Р.

Ракъ. а) Руками впираеться, ногами лізе. [Ушиц. у.] (Ракъ вареный.) б) Иде въ баню чорний. зъ бані йде червоний одною головою, пятнацятю ногами. в) Иде рицаръ, при нимъ дві орудини на боці; вплавъ пливе, а поринать не вміє. [Ушиц. у.]

Редька. Баранъ у хліві, а хвістъ на дворі. [Радомысл. у.]

Рікъ. а) Стоить стовпъ до неба, на німъ дванадцять гніздъ; въ каждимъ гнізді по чотири яйця, въ каждимъ яйці по сімъ зародківъ. [Ушиц. у.] б) Триста шпаківъ, пятдесятъ кавокъ, дванадцять воронъ зъ іднoго яйця вилізло. [Ушиц. у.]

Рожество, Паска, Тройця. Верхъ зелений, гилля золоте, листя мастке. [Ушиц. у.]

Роса. Впередъ ишла—ключи найшла; місяць уздривъ, сонце вкрало. [Каменец. у.]

Рукавиця. а) Не на томъ тя взявъ, щобимъ съ тобою спавъ, а на то, що би свое тіло въ тебе пхавъ. [Ушиц. у.] б) Загорожу хлівець на пять овець. [Ушиц. у.] в) Мацу-мацу по лавці — надибала рогача, устромила голяча. [Ушиц. у.] г) Мацъ-мацъ по лавці—найшовъ мохнавці. [Ушиц. у.] д) Червоне пхае въ чорне. [Ушиц. у.]

Рушниця. Въ куточку на колочку нагла смерть висить. [Бѣльск. у.]

Риба. а) Шуварова дочка шуваромъ ишла, сімъ сорочокъ несла, та й ще змерзла. [Ушиц. у.] б) Кину я палицю, пійму нагалицю: скубаю не пірья зъ неі, а мъясо. [Ушиц. у.] в) Не тимъ я богачокъ, що по десять сорочокъ. [Ушиц. у.] г) Безъ рукъ, безъ ногъ по воді плавае. [Ушиц. у.] д) Очеретомъ — роговою шарить, сімсотъ сорочокъ на собі носить. [Ушиц. у.]

С.

Самоваръ. У доброго молодця тече зъ кінця. [Ушиц. у.]

Са́ні. а) Иде по-підъ лісъ—задеръ нісъ. [Ушиц. у.] б) Два вовки біжать—обидва въ небо глядять. [Ушиц. у.]

Свердолъ. а) Лізе якъ вужъ зъ ями, викидає трубами. [Ушиц. у.] б) Седить на острішку, крутить лемішку. [Ушиц. у.] в) Чорний волище черезъ стіну дрище. [Ушиц. у.]

Світъ. Чорне сукно 'лізе въ вікно. [Ушиц. у.]

Сволокъ. Десятеро поросятъ одну лёху ссуть. [Ушиц. у.]

Свиня. а) Що то таке: не слабе, а все стогне? [Бѣльск. у.] б) Прийшли Німці підъ бабини сінці, стукотять, а не вміють одчинити.

Серпъ. а) Мусій горбатий—на все поле богатий. [Ушиц. у.] б) Кривенькій, маленькій—все поле збігавъ. [Каменец. у.] в) Горбате, зубате—все поле збігає. [Ушиц. у.] г) Горбатий дідокъ все поле збігавъ. д) Кривеньке-маленьке усе поле оббігало, у коваля обідало. [Балтск. у.]

Сідло. Чоловікъ може іхати, але безъ ёго дуже трудно бути. [Уш. у.]

Сіль. Въ воді рості, води боїться. [Ушиц. у.]

Скрипка. а) Веселий пташокъ весело співає, кінь на барана хвостомъ ківає. Ушиц. у.] б) Въ лісі росло, до дому прийшло, на печи сохло, на рукахъ плаче. в) У лісі вирубана, сокирою вытесана—на рукахъ плаче.

Слива. Сикель викінь, тіло зъіжъ. [Ушиц. у.]

Сновалка а) Чотири коні на одний козі, пята но середині, жене за ними свині. [Ушиц у.]

Снопи, стигъ. Всі синки подвъязани, батько—ні. [Ушиц. у.]

Сонъ и Сонце. Що наймилійше и що наймсмачнійше? [Ушиц. у.]

Сонце. а) За лісомъ, за пролісомъ золота діжа сходить. [Ушиц. у.] б) Въ день є, въ ночі нема. [Ушиц. у.] в) Що найбарзій въ солому влізе, якъ вона мокра. [Ушиц. у.] г) Напередъ ліса поляничка ся пече [Ушиц. у.] д) Мету, мету—не вимету, несу, несу—не винесу, пора прийде, само вийде. е) За горами, за лісомъ золотий кружокъ встає. ж) Въ вікно, въ двері не входить, а світло всюди. [Ушиц. у.]

Со́пли. Що богачъ ховає у кешеню, то бідний кидає на землю. [Ушиц. у.]

Сопілка. За лісомъ, за прилісомъ золоте теля реве. [Балтск. у.]

Сорока, свиня и вовкъ. Скакля скаче, риндя риє, тікай, ринде—хорманъ іде. [Радомысл. у.]

Соха. Сивеньки кролики підъ землею ходять. [Балтск. у.]

Старость. Въ що чоловікъ вбирається, якъ встає рано. [Ушиц. у.]

Стеля. а) Сімсотъ невістокъ, ідна подушка. [Ушиц. у.] б) Дванадцятеро лебедятъ на одний подушці сплять. [Ушиц. у.]

Стерно́. Кільки на небі зірочокъ, стілько на землі дірочокъ. [Бѣльск. у.]

Стіни. Стоятъ коні на препоні, не пьють, не ідять, тілько кращче стоять. [Каменец. у.]

Стілъ. а) Дубъ, на дубі липа, на липі конопля, на коноплі глиняникъ. [Ушиц. у.] б) Сімсотъ соколятъ на ідний подушці спить. [Ушиц. у.] в) Штири поросята одну свиню ссуть. [Ушиц. у.] г) Штири брата підъ одною гилякою стоять. [Ушиц. у.]

Ступа и чупіръ. а) Мамине ся роздявило, татине ся наставило. [Ушиц. у.] б) Прийду до неі, стану неі,—зжену охоту до самого поту. [Радомысл. у.]

Сито. а) Въ лісі росло, на полю ся пасло, до дому прийшло, бабами трясло. [Бѣльск. у.] б) Въ лісі росте, въ стайні кохається, меже бабами хітається. [Ушиц. у.]

Т.

Терлиця. а) Безъ черева сучка бреше. б) Меже двома дубами завъязло теля зубами. в) За лісомъ, за прилісомъ, меже двома дубами січе баба зубами. [Ушиц. у.] г) За лісомъ, за прилісомъ гавкає сучка безъ кишокъ. [Ушиц. у.] д) Стоить панна на дорові, росклала штири нозі. [Ушиц. у.]

Тінь въ хаті. См. **Сонце** (д).

Тісто. а) Чимъ хлібъ у пічъ сажають? [Радомысл. у.] б) Звечора загорілось, къ світу засандачилось.

Туманъ. Сиви кабани усе поле залягли.

Х.

Хрестъ. Безъ чого християнинъ не може бути. [Ушиц. у.]

Ц.

Цвітъ. Безъ чого хлібъ не буде? [Ушиц. у.]

Церква. Стоіть дві труби, а въ тий трубі сорочкі дві. [Ушиц. у.]

Цукоръ. а) Що солодше за медъ? [Ушиц. у.] б) Білий якъ снігъ, зубами мене кусають, або на воду пускають. [Ушиц. у.]

Цибуля. а) Червоне яйце по горі ся товче. [Ушиц. у.] б) Приіхала панна зъ чужихъ сторонъ. в) Я изъ тихъ бочокъ, що по вісімъ сорочокъ. [Ушиц. у.] г) Бігла лялька коло ковалька въ трохъ кожухахъ та ще й змерзла [Ушиц. у.] д) Вийшла баба зъ-за-гіръ, на ній дванадцять шкіръ. [Ушиц. у.]

Ч.

Часи. Неість и не пъе—ходить и бъє. [Бѣльск. у.]

Челюсти. Въ нашоі корови чорниі брови. [Ушиц. у.]

Чорнило. Папіръ єсть, перо єсть, але писати безъ нёго не буде. [Ушиц. у.]

Чобітъ. Маму-мацу по-підъ лавку, надибала щось тепле. [Ушиц. у.]

Човенъ. а) Ногами сидить, руками робить и воно пливе. [Ушиц. у.] б) Візъ безъ восей, дорога безъ піску, бичъ безъ тршаску.

Часникъ. Голова наверху, а борода въ землі. [Ушиц. у.]

Я.

Яблуко и чоловікъ. Виса висить, хода ходить; виса впаде, хода зъість. [Балтск. у.]

Язикъ. Лежить колода середъ болота—не сгние, не спорхніе. [Ушиц. у.]

Яйце. а) Барилка безъ обручівъ, безъ дна, а въ німъ два сорти вина. [Ушиц. у.] б) Впаде зъ гори бочка—розибъеться, нема такого майстера, щобъ іі направивъ. [Ушиц. у.] в) Безъ обручівъ, безъ дна повна бочка вина. г) Амінь, амінь—замурований камінь. [Ушиц. у.] д) Въ іднiй бочці два трунки—безъ чопа, безъ дюрки [Ушиц. у.] е) Барило, два трунки; ні чопа, ни дзюрки. [Бѣльск. у.]

КОЛДОВСТВО.

(Изслѣдованіе профессора университета Св. Владиміра В. Б. Антоновича и документы, извлеченные имъ изъ Кіевскаго Центральнаго Архива).

Нижеслѣдующее изслѣдованіе профессора В. Б. Антоновича и приложенные къ нему акты, извлеченные изъ книгъ гродскихъ и магистратскихъ судовъ Юго-Западнаго края, даютъ обильный матеріалъ для характеристики повѣрій и суевѣрій населенія здѣшняго края. Сближая данныя актовъ съ современными этнографическими данными о суевѣріяхъ, нельзя не замѣтить, что тѣ же вѣрованія въ таинственныя силы природы существуютъ и теперь; что народъ и теперь вѣритъ въ возможность принести пользу, или вредъ употребленіемъ извѣстныхъ предметовъ, тѣмъ или другимъ способомъ. Почти всѣ вѣрованія, заключающіяся въ процессахъ XVIII вѣка,— тождественны съ современными. Такъ, вѣра въ вѣдьмъ, упырей, „лятавцевъ"—существуетъ и теперь. Тотъ же взглядъ на „завитку" во ржи, тѣже воззрѣнія на обливаніе пути, тѣже и средства колдовства или знахарства. Вообще, упомянутые процессы могутъ служить богатымъ матеріаломъ для характеристики народныхъ вѣрованій, предлагая, въ тоже время, матеріалъ историко-юридическій, такъ какъ они выражаютъ отношеніе суда къ процессамъ о колдовствѣ, а также характеризируютъ судопроизводство, въ особенности судебныя доказательства. Не можемъ не упомянуть и о томъ, что, какъ въ процессахъ прошлаго вѣка, такъ и въ современныхъ вѣрованіяхъ народа, колдовство обходится безъ чорта. Оно совершается посредствомъ предметовъ природы, или дѣйствій, имѣющихъ таинственную силу. Ко всему этому чортъ непричастенъ. Онъ, въ понятіяхъ народа, вообще представляется скорѣе комическимъ, чѣмъ грознымъ существомъ.

П. Чубинскій.

Кіевъ.
1-го мая 1874 года.

При пересмотрѣ актовыхъ книгъ Кіевскаго Центральнаго Архива, нерѣдко попадались мнѣ документы, относящіеся къ процессамъ, возбужденнымъ по поводу подозрѣній разныхъ лицъ въ чародѣйствѣ. Перечитывая внимательно документы, я, помимо предвзятаго ожиданія, не нашелъ въ нихъ ничего аналогическаго съ тѣми процессами, которые возникали въ Западной Европѣ до конца прошлаго столѣтія. Тотъ жестокій характеръ, какой приняли на Западѣ процессы о колдовствѣ, предавшіе пламени тысячи невинныхъ, болѣзненныхъ или умопомѣшанныхъ жертвъ, выработался вслѣдствіе распространившейся во всемъ обществѣ и пустившей глубокіе корни въ общественномъ сознаніи вѣры въ непосредственное участіе злого духа во всѣхъ, даже мельчайшихъ, отправленіяхъ человѣческой жизни. Демонологія впродолженіе многихъ столѣтій занимала воображеніе людей и обогащалась самыми разнородными понятіями, почерпнутыми и изъ старыхъ культовъ передне-Азіатскихъ и классическихъ народовъ, и изъ младенческихъ вѣрованій и несложившихся еще миѳологическихъ представленій полудикихъ народовъ, населявшихъ континентъ Европы. Понятіе о зломъ духѣ, основанное на старомъ Еврейскомъ преданіи, видоизмѣнялось постепенно подъ вліяніемъ сосѣднихъ культовъ и, главнымъ образомъ, подъ вліяніемъ Зендскаго дуализма, проникавшаго въ христіанскій міръ путемъ ересей (въ родѣ Манихейства), возникавшихъ на восточной его окраинѣ. Персоналъ царства темной силы умножался до безконечности зачисляемыми въ сонмъ злыхъ духовъ божествами сломанныхъ христіанствомъ языческихъ миѳологій, пока, наконецъ, подъ вліяніемъ средневѣковыхъ политическихъ понятій, онъ предсталъ встревоженному воображенію современниковъ въ видѣ грозной, правильно организованной по феодальному строю, расположенной по всѣмъ ступенямъ ленной іерархіи, незримой, но вездѣ сущей, адской монархіи. Опасность отъ нападеній подданныхъ этой монархіи и повседневная борьба съ нею—это главная забота средневѣковаго человѣка. Всякое проявленіе непонятное, необъяснимое, странное или рѣдко встрѣчаемое, хотя бы невинное, приписывается

злому духу. При слабомъ развитіи реальныхъ познаній, чортъ составляетъ гипотетическую причину всѣхъ явленій, необъясненныхъ строгимъ изслѣдованіемъ и научною критикою. „Физическія неудачи, нравственныя страданія, поврежденіе собственности, таинственныя излѣченія, перемѣны погоды и т. п. приписываются чорту“ *). Въ видахъ самосохраненія люди стараются угадать средства, которыми дѣйствуетъ злой духъ, и разрушить ихъ. Но злой духъ—незримый и ускользаетъ отъ изслѣдованія чувствъ человѣческихъ; потому вступить съ нимъ непосредственно въ борьбу — невозможно; за то вполнѣ доступны его слуги, т. е. тѣ лица, которыя, по мнѣнію встревоженнаго общества, вошли въ сдѣлку съ злымъ духомъ, признали себя его вассалами, и при посредствѣ которыхъ проявляется, главнымъ образомъ, его сила на землѣ. Все общество стремится, въ видахъ сохраненія собственной безопасности, открыть признаки, по которымъ можно бы было опредѣлить слугъ злого духа, обличить ихъ дѣйствія и истребить ихъ. Въ началѣ XIII столѣтія начинается интензивное розыскaніе и преслѣдованіе колдуновъ и чародѣевъ. Духовенство признаетъ своею прямою обязанностью руководство подобнаго рода усиліями и становится во главѣ всеобщаго стремленія,—начинается длинный рядъ многочисленныхъ недоразумѣній, которыя постепенно слагаются въ юридическія формы. Наконецъ, извѣстный фанатическимъ настроеніемъ папа Иннокентій VIII, буллою „Summis desiderantes“ (5 декабря 1484) предписываетъ инквизиціи заняться истребленіемъ чародѣевъ и возводитъ въ обязательную дѣятельность членовъ всей церковной іерархіи преслѣдованіе колдуновъ. Въ буллѣ подробно перечислены всѣ опасности, которымъ подвергаются люди отъ дѣйствій злого духа и его клевретовъ, и указано на необходимость принять мѣры противъ возрастающей силы ада. Такимъ образомъ, по остроумному замѣчанію Нѣмецкаго писателя, „Иннокентій VIII, гонитель Гусситовъ и Вальденсовъ, отецъ семи незаконнорожденныхъ дѣтей, былъ отцомъ и этого восьмого незаконнаго потомка, пережившаго, къ несчастію, на нѣсколько столѣтій своихъ братьевъ **).

Вслѣдъ за изданіемъ папской буллы, въ 1487 г., предсѣдатель инквизиціоннаго суда въ при-Рейнскихъ провинціяхъ, Яковъ Шпренгеръ, свелъ въ одинъ кодексъ всѣ, до того времени разсѣянныя и бродившія въ ви-

*) Gustav Roskoff, „Geschichte des Teufels“, I.

**) Soldan, „Geschichte der Hexenprocesse“, стр. 213.—Для характеристики Иннокентія VIII, авторъ приводитъ современную каламбуръ-эпиграмму, представляющую слѣдующее двустишіе:

Octo Nocens pueros genuit totidem puellas:
Hunc merito poterit dicere Roma patrem.

дѣ спорадическихъ данныхъ, извѣстія какъ о признакахъ, по которымъ можно узнать чародѣевъ, такъ и о предполагавшихся ихъ дѣйствіяхъ, сношеніяхъ съ злымъ духомъ, обязательствахъ и т. д. Въ заключеніе Шпренгеръ начертилъ весь ходъ юридическаго процесса, весь ритуалъ пріемовъ испытаній, разслѣдованій, пытокъ и казней, который долженъ былъ примѣняться къ лицамъ обвиненнымъ въ колдовствѣ. Сочиненіе Шпренгера,—знаменитый Malleus maleficarum сдѣлался подручною книгою инквизиціонныхъ судовъ: въ немъ были указаны и предполагаемыя, искомыя въ процессѣ, преступленія; съ малѣйшими подробностями передавались способы составленія „пакта", заключаемаго съ чортомъ, обстановка празднества „саббата", условія сношеній съ инкубами и суккубами и т. д., и, вмѣстѣ съ тѣмъ, опредѣлялось вѣрное средство добиться признанія обвиненныхъ во всѣхъ взводимыхъ обвиненіяхъ,—пытка, и, наконецъ, помѣщенъ былъ ритуалъ неминуемаго во всѣхъ почти процессахъ финала—auto-da-fé.

Костры запылали во всей Западной Европѣ, усердно раздуваемые фанатизмомъ инквизиторовъ и суевѣрною публикой, и пламя ихъ, нѣсколько лишь ослабѣвшее подъ вліяніемъ реформаціи, потухло только въ исходѣ XVIII столѣтія, подъ давленіемъ широко развившагося на новыхъ началахъ положительной критики европейскаго просвѣщенія.

Но почти до исхода XVIII столѣтія, законоположенія, опредѣлявшія за колдовство смертную казнь черезъ сожженіе, были въ полной силѣ во всей Европѣ. Въ уголовномъ кодексѣ, изданномъ Іосифомъ I для Чехіи, Моравіи и Силезіи въ 1707 году, нѣсколько параграфовъ посвящены опредѣленію сущности преступленія чародѣйства, а также мѣропріятіямъ, необходимымъ для его истребленія, - костеръ указанъ, какъ необходимая казнь виновныхъ. Постановленія эти отмѣнены были только Маріею Терезіею въ 1766 году. Во Франціи еще въ 1718 году парламентъ города Бордо приговорилъ къ сожженію лице, обвиненное въ чародѣйствѣ. Въ Испаніи послѣднее сожженіе чаровницы происходило въ Севильѣ въ 1781 г., хотя процессы о колдовствѣ и аресты по поводу этого обвиненія встрѣчаются еще въ 1804 году. Послѣдній приговоръ о сожженіи чаровницы въ Швейцаріи подписанъ былъ въ Глярусѣ в 1782 году. Наконецъ сожиганіе чаровницъ долѣе всего продолжалось въ Польшѣ: въ окрестности Познани, по приговору магистратскаго суда, сожжена была женщина, заподозрѣнная въ колдовствѣ, въ 1793 году, въ то уже время, когда Прусская коммиссія находилась въ Познани и

принимала во владѣніе эту область *). Около того же времени, въ окрестности Кракова, по приговору помѣщичьяго суда, сожжено было 14 женщинъ, заподозрѣнныхъ помѣщикомъ въ причиненіи болѣзни его женѣ посредствомъ чародѣйства **).

На основаніи вышеприведенныхъ фактовъ можно было бы полагать, что тоже отношеніе къ чародѣйству существовало въ Южной Руси, находившейся въ теченіи почти трехъ столѣтій подъ непосредственнымъ вліяніемъ Польши и совершенно подчинившейся послѣдней въ отношеніи юридическомъ, заимствовавшей изъ Польскаго государственнаго склада и порядокъ судопроизводства, и основныя юридическія понятія, и множество отдѣльныхъ законоположеній, вошедшихъ въ обязательное законодательство края, какъ при передѣлкахъ редакцій Литовскаго статута и при дополненіяхъ его сеймовыми постановленіями, такъ и при устройствѣ городскаго распорядка, на основаніи перешедшаго черезъ Польскую редакцію Саксонскаго права. Между тѣмъ, на дѣлѣ оказывается, что фанатическій взглядъ на чародѣйство и примѣненіе къ нему всѣхъ послѣдствій выработаннаго инквизиціонными судами процесса не переходили этнографической границы, до которой простиралось католическое народонаселеніе Речи-Посполитой. Хотя существовавшая въ Польшѣ съ XIV вѣка „Святая инквизиція“ имѣла право суда и въ Русскихъ областяхъ Речи-Посполитой, по мѣрѣ присоединенія ихъ къ Польшѣ ***), примѣръ чему, по отношенію къ чародѣйству, мы видимъ въ одномъ изъ приложенныхъ актовъ (см. №№ 51, 53), хотя въ Магдебургскомъ правѣ, которымъ управлялись Южно-Русскіе города, и положены были строгія наказанія за чародѣйство ****); тѣмъ не менѣе, на практикѣ эти строгія законоположенія не находили почти примѣненія.

*) Soldan, стр. 457—478.

**) Adrian Krzyżanowski, «Dawna Polska».

***) Постановленіемъ 1555 года суду инквизиціи подчинены были только лица недворянскаго происхожденія (Moraczewski, «Starożytności Polskie», I, стр. 407.

****) Въ четвертой части городскаго устава мы находимъ слѣдующую статью: „Ренегатъ, отрекшійся отъ христіанской вѣры, долженъ быть сожженъ. Таже казнь назначается и для чародѣевъ“ („Porządek sądow mieiskich“, Krakow, 1629, ч. IV, стр. 221—222). Еще болѣе обстоятельныя законоположенія о чародѣйствѣ находимъ въ дополненіяхъ, во- шедшихъ въ обязательный кодексъ Магдебургскаго права, заимствованныхъ изъ кодек[illegible] Карла V; въ дополненіяхъ этихъ мы находимъ слѣдующія постановленія о колдовств[illegible] Статья XIV: „Если бы оказалось, что кто-либо училъ чародѣйству другое лицо, и угрожалъ кому либо колдовствомъ, а потомъ приключилось бы дѣйствительно несчас[illegible] тому, противъ котораго была произнесена угроза, равно еслибы на кого либо па[illegible] дозрѣніе въ чародѣйствѣ, вслѣдствіе его словъ, обычаевъ, внѣшняго вида и дру[illegible] обстоятельствъ, свойственныхъ колдунамъ, то, въ силу установившейся молвы, [illegible] лице должно быть обвинено передъ судомъ, и если признаки чародѣйства ока[illegible]

Въ числѣ почти ста дѣлъ, встрѣчавшихся мнѣ среди актовъ XVIII столѣтія, нигдѣ не примѣняется строгость взгляда Германскаго уложенія и инквизиторскихъ кодексовъ; среди всѣхъ дѣлъ, возбужденныхъ о чародѣйствѣ, никогда ни гродскіе, ни магистратскіе суды не помышляютъ о наказаніи виновныхъ сожженіемъ и, по большей части, не даютъ процессамъ даже значенія уголовнаго иска. Обыкновенно уплатою штрафа въ пользу церкви, церковною эпитеміею, или очистительною присягою отдѣлываются обвиненные отъ взводимаго на нихъ подозрѣнія. Среди немногочисленныхъ примѣровъ болѣе тяжелыхъ наказаній, почти всегда исключенія приходятся въ тѣхъ случаяхъ, когда истцемъ противъ чародѣя является лицо дворянскаго званія. Помимо необходимости усилить наказаніе, въ виду сохраненія гарантій безопасности привилегированнаго сословія, въ этихъ случаяхъ дѣйствовала еще и другая причина—разница въ основномъ взглядѣ дворянъ и народа на причину чародѣйства.

Причина относительной мягкости судебныхъ приговоровъ всѣхъ судовъ, въ особенности магистратскихъ, лежала не столько въ гуманномъ настроеніи судей, сколько въ отсутствіи тѣхъ демонологическихъ понятій, которыя вызвали на Западѣ жестокое преслѣдованіе колдуновъ. Допуская возможность чародѣйнаго, таинственнаго вліянія на бытовыя, повседневныя обстоятельства жизни, народный взглядъ не искалъ начала этихъ вліяній въ сношеніяхъ со злымъ духомъ; демонологія не только не была развита, какъ сводъ стройно развитой системы представленій, но, до самаго конца XVIII столѣтія, на сколько можно судить по процессамъ, совсѣмъ не существовала въ народномъ воображеніи, даже въ видѣ неяснаго зародыша. Народный взглядъ на чародѣйство былъ не демонологическій, а исключительно пантеистическій. Допуская существованіе въ природѣ силъ и законовъ, невѣдомыхъ массѣ людей, народъ полагалъ, что многіе изъ этихъ законовъ извѣстны личностямъ, тѣмъ или другимъ образомъ успѣвшимъ проникнуть, или узнать ихъ. Само по себѣ, обладаніе тайною природы не представлялось, такимъ образомъ, дѣломъ грѣховнымъ, противнымъ ученію религіи. Если поднимался искъ, то судьи не преслѣдовали обвиняемаго за самый фактъ обладанія, или упо-

---

...немъ, оно должно подвергнуться пыткѣ" (тамъ же, дополненія, стр. 19—20). Статья ...XII. „Во время пытки чернокнижника и чародѣя, должно допрашивать обо всѣхъ ...стоятельствахъ его преступленія: какія онъ употреблялъ средства, какимъ образомъ ...ъ какое время, какія при этомъ онъ произносилъ слова, или совершалъ дѣйствія? ...ѣмъ слѣдуетъ допросить у кого онъ учился чародѣйству, или какимъ образомъ ...оилъ его пріемы, сколько разъ прибѣгалъ къ нему, и какое бѣдствіе и кому при...илъ?"

требленія таинственнаго средства, а старались опредѣлить, употреблено ли оно было въ пользу, или во вредъ другому лицу? и только во второмъ случаѣ, разсматривая дѣло съ точки зрѣнія гражданскаго иска, соразмѣряли наказаніе со степенью причиненнаго вреда. Западныя понятія объ отношеніи злого духа къ колдовству вовсе не проникали въ сознаніе народныхъ массъ Южно-Русскаго народа до самаго исхода XVIII столѣтія, и только въ рѣдкихъ случаяхъ заимствовались, путемъ книжнымъ, лицами, принадлежавшими къ болѣе просвѣщеннымъ сословіямъ: дворянами и духовными. Если такое лицо поднимало искъ о чародѣйствѣ, то только тогда строгость законовъ примѣнялась до извѣстной степени по настоянію истца, какъ это видно изъ нижеприведенныхъ процессовъ. Впрочемъ, такіе случаи бывали весьма рѣдки. Изъ ста почти документовъ, относящихся къ процессамъ о колдовствѣ, только въ пяти упомянуто имя „чорта", и только въ одномъ случаѣ, гдѣ дѣйствующими лицами являются дворяне, вліянію злого духа приписывается довольно серьезное значеніе. Въ остальныхъ случаяхъ намеки на чорта являются скорѣе результатомъ пустословія и общимъ мѣстомъ, неимѣющимъ ни какого серьезнаго значенія и необращавшимъ даже на себя вниманія суда.

Вотъ перечень указанныхъ дѣлъ: Въ началѣ XVIII столѣтія въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло по жалобѣ ткацкаго цехмистра Петра Дерочевскаго, обвинившаго нѣсколько сосѣдокъ своихъ въ томъ, что онѣ распространили слухъ, будто его жена причинила болѣзнь мастеру Костю, наславъ на него чорта. Показанія свидѣтелей, собранныхъ по этому дѣлу, указываютъ на то, что оно возникло изъ пустыхъ сплетень и случайныхъ разговоровъ, но не представляютъ указаній на то, чтобы свидѣтели сами вѣрили въ возможность сношеній Дерочевской со злымъ духомъ (см. Приложен., № 1).

Въ 1709 г. въ тотъ же магистратъ жаловалась мѣщанка Агнеса Шагиновая на сосѣдку свою Клецкую за клевету: Клецкая оговорила ее въ чародѣйствѣ и, между прочимъ, распространила слухъ, будто Шагиновая состоитъ въ связи съ „Лятавцемъ" *). На судѣ Клецкая старалась оправдаться, отрицая распущенные ею же слухи: „О лятавцѣ я ничего не говорила, сказала она, и ничего объ этомъ предметѣ не знаю" (см. № 9).

Въ 1741 году. дьячекъ Григорій Комарницкій былъ обвиненъ въ Дубенскомъ магистратѣ въ обольщеніи дѣвицы Екатерины Сахнюковой. Онъ оправдался отъ вмѣняемаго ему преступленія, доказавъ alibi, и, желая

*) Лятавецъ—летучій злой духъ,—одно изъ суевѣрныхъ объясненій падающихъ звѣздъ.

объяснить, какое обстоятельство могло подать поводъ къ обвиненію, онъ высказалъ предположеніе, что „можетъ быть, бѣсъ принялъ на себя мой видъ и въ моемъ лицѣ ходилъ къ Сахнюковой совершать грѣхъ“. Судъ не обратилъ никакого вниманія на это заявленіе (смотри № 47).

Въ 1710 году въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралась тяжба между уніатскимъ священникомъ Іоанномъ Ставицкимъ и мѣщаниномъ Григоріемъ Бабиженкомъ; священникъ жаловался на то, что Бабиженко распространялъ оскорбительные слухи о немъ и о его женѣ и, между прочимъ, утверждалъ: „что попъ этотъ имѣетъ въ своемъ распоряженіи чорта“. Обвиненный признался въ произнесеніи приведенныхъ словъ, утверждая, что священникъ самъ подалъ къ тому поводъ, угрожая Бабиженку, будто онъ можетъ вызвать злого духа. Магистратъ не обратилъ на это обстоятельство ни какого вниманія и покончилъ дѣло миромъ, предписавъ Бабиженку извиниться передъ истцомъ (см. №№ 11 и 12).

Единственное дѣло, въ которомъ имя злого духа упоминается въ болѣе серьезномъ значеніи, записано въ книгахъ Виницкаго гродскаго суда; оно производилось по обвиненію дворянки Викторіи Рябчинской въ желаніи отравить своего мужа; задумавъ отъ него избавиться, Рябчинская наняла къ себѣ въ услуженіе дворянку Костецкую и дала ей спеціальное порученіе пріискивать средства для того, чтобы наслать чертей на мужа. Костецкая обращалась ко многимъ знахарямъ, но ни одинъ изъ нихъ не взялся за исполненіе порученія, не смотря на предлагаемую плату. Не желая, вѣроятно, ронять своей репутаціи признаніемъ въ этой некомпетентности, колдуны подъ разными предлогами уклонялись отъ сношенія съ чортомъ. Одна знахарка отвѣтила: „Я не могу околдовать этого человѣка, ибо онъ владѣетъ чортомъ болѣе знатнымъ, чѣмъ мой.“ Другой знахарь сказалъ: „Я не хочу насылать чертей, ибо помню, что когда мать моя наслала чорта на одну дѣвку, то чортъ убилъ и дѣвку и мать, потому я и боюсь прибѣгать къ этому средству“. Не будучи въ состояніи найти эксперта, который умѣлъ бы насылать чертей, Рябчинская была принуждена прибѣгнуть къ отравѣ, но Костецкая побоялась исполнить это порученіе и выдала свою госпожу, разсказавъ передъ судомъ весь ходъ дѣла (см. № 49).

Во всѣхъ остальныхъ процессахъ имя чорта вовсе не упоминается, и дѣла разсматриваются исключительно съ пантеистической точки зрѣнія безъ всякаго участія демонологическихъ понятій. Въ подтвержденіе этой мысли мы изложимъ содержаніе встрѣтившихся намъ процессовъ о чародѣйствѣ, причемъ сперва обратимъ вниманіе на цѣли, съ которыми колдовство

производилось, а затѣмъ на средства, употреблявшіяся для достиженія этихъ цѣлей. Употребленіе чаровницами и чаровниками таинственныхъ силъ природы, имъ однимъ вѣдомыхъ, могло служить въ пользу, или во вредъ. Всѣ факты, имѣющіеся у насъ подъ рукою, располагаются на слѣдующія группы, въ томъ или другомъ направленіи:

1) Самыя многочисленныя данныя свидѣтельствуютъ о посягательствѣ посредствомъ чародѣйствъ на жизнь, здоровье и разсудокъ, а также объ излѣченіи таинственными средствами различныхъ болѣзней.

2) Другая группа фактовъ относится къ примѣненію колдовства съ цѣлью снискать, или предотвратить любовь.

3) Далѣе слѣдуютъ указанія, касающіяся причиненія пользы или вреда въ хозяйствѣ, или ремеслѣ.

4) Затѣмъ слѣдуетъ группа фактовъ, свидѣтельствующая о прибѣганіи къ чарамъ при разнообразныхъ предпріятіяхъ.

и 5) Наконецъ, пятая группа заключаетъ въ себѣ факты о колдовствѣ, которыми пользуются стороны при судебномъ процессѣ.

Перейдемъ къ разсмотрѣнію самыхъ фактовъ.

Понятіе о томъ, что посредствомъ чародѣйства можно было лишить здоровья и самой жизни, было распространено во всѣхъ классахъ общества, такъ, напримѣръ, въ концѣ XVII-го столѣтія въ Овручскій гродскій судъ поступила жалоба дворянъ Домашевскихъ на дворянъ Ходаковскихъ о разныхъ обидахъ и оскорбленіяхъ, въ которой истцы, между прочимъ, говорили: „не удовлетворившись всѣмъ вышепоименованнымъ, Ходаковскіе съ обдуманнымъ ранѣе намѣреніемъ приготовили составъ, съ цѣлью лишить истцовъ здоровья и *уморить* ихъ. Для этого они научились *докторству*, неприличному шляхетскому званію, и выжидали удобнаго времени; и дѣйствительно, въ прошломъ, 1686 году, 1-го февраля, увидѣвъ, что истецъ идетъ изъ своего дома въ гумно, приказали дочери своей, Еленѣ Ходаковской, приготовленнымъ на погибель истца составомъ облить путь около воротъ, по которому истецъ долженъ былъ проходить. Отъ дѣйствія этого яда собака, бѣжавшая впереди, опухла и околѣла“ *).

Въ 1716 году, въ магистратѣ города Выжвы (на Волыни) разбиралось дѣло по обвиненію мѣщанки Ломазянки мѣщанами Супрунюками въ томъ, что она таинственнымъ образомъ причиняла смерть всѣмъ лицамъ, имѣвшимъ съ нею тяжбу въ судѣ, и, въ томъ числѣ, посягала на жизнь

*) „Архивъ Юго-Западной Россіи“, часть IV, т. I, стр. 232.

матери Супрунюка. Лука Супрунюкъ упрекалъ обвиняемую такъ: „Ты уже съѣла Токарика и Хильчука, а теперь принялась ѣсть мать нашу; погоди, чаровница, это даромъ не пройдетъ; хотя бы пришлось лишиться пары воловъ, мы вызовемъ палача, чтобы онъ тебя пыталъ“.—Сама Супруниха прибавила на очной ставкѣ: „дѣйствительно ты свела со свѣта Токарика и Хильчука, утверждаю по истинѣ, г.г. судьи, принимая на себя отвѣтственность за свои слова, что если она съ кѣмъ нибудь поссорится, то даромъ это не пройдетъ: и Токарикъ, и Хильчукъ лишь только завели съ ней тяжбу, немедленно померли,—въ подтвержденіе незачѣмъ свидѣтелей приводить, по истинѣ утверждаю—они умерли по ея винѣ“ (См. № 21).

Въ 1733 году, въ Овручскомъ гродскомъ судѣ дворяне Ярмолинскіе обвинялись въ томъ, что они *похвалялись* публично,—посредствомъ колдовства умертвить дворянъ Верповскихъ и искоренить ихъ родъ (См. № 40).

Въ 1739 году, въ магистратѣ города Олыки разбиралось дѣло по обвиненію мѣщанки Райской въ томъ, что будто она чародѣйствомъ причинила смерть сыну мѣщанки Анны Шкопелихи (См. № 44) и т. п.

Еще болѣе встрѣчаемъ примѣровъ, относящихся къ посягательству не на самую жизнь, а только на здоровье пострадавшихъ лицъ. Вслѣдствіе обще-распространеннаго мнѣнія о томъ, что болѣзни могутъ быть насланы колдовствомъ, народонаселеніе склонно было искать причины каждой болѣзни не въ естественныхъ и гигіеническихъ условіяхъ, а въ таинственномъ вліяніи враговъ, или сосѣдей. Всякое дѣйствіе, сколько-нибудь эксцентрическое и не ежечасно случавшееся, хотя бы самое невинное и совершенно случайное, принималось за пріемъ чародѣйства, направленный ко вреду здоровья заболѣвшаго лица, или почиталось угрозою кому-либо изъ свидѣтелей этого дѣйствія. Часто, пользуясь существованіемъ вѣрованія въ чародѣйство, стороны, состоявшія въ тяжбахъ, прибѣгали къ угрозамъ чародѣйствомъ, чтобы склонить своихъ противниковъ къ уступкамъ въ свою пользу.

Вотъ перечень фактовъ въ подтвержденіе сказанныхъ замѣчаній:

Въ 1700 году, въ Ковельскомъ магистратѣ разсматривалось дѣло по поводу жалобы мѣщанина Ѳеодора Андріевича на еврея Авраама Иршовича и на еврейку Пейсю о томъ, что послѣдняя поймала кота истца, занесла его въ домъ Иршовича и тамъ оскопила. Андріевичъ полагалъ, что это дѣйствіе можетъ причинить болѣзнь ему и его семейству. Иршовичъ-же объяснялся, что оскопленіе кота произведено было „не на какія-либо чары и не со злобы къ христіанамъ, а исключительно на лѣкарство“. Ковельскій магистратъ, принявъ во вниманіе безупречное поведе-

ніе Иршовича. освободилъ его отъ отвѣтственности, подъ условіемъ, что онъ, въ сопровожденіи двухъ другихъ осѣдлыхъ евреевъ, принесетъ въ синагогѣ слѣдующую присягу по еврейскому обычаю: „что онъ оскопилъ кота не изъ злобы къ христіанамъ, но для облегченія собственной болѣзни, что онъ отрѣзанныхъ частей не мочилъ ни въ медѣ, ни въ пивѣ, ни въ водкѣ, ни въ водѣ и не поручалъ этого дѣлать ни женѣ, ни домочадцамъ своимъ". Вмѣстѣ съ тѣмъ, еврейка Пейся приговорена была къ эпитиміѣ: она должна была въ теченіи трехъ сабашевъ стоять въ притворѣ синагоги, отрѣзанныя же у кота части Иршовичъ долженъ былъ представить въ магистратъ *).

Въ 1701 году, Каменецкій мѣщанинъ, почтарь Судецъ, жаловался на Гречанку Антоніеву о томъ, что она желала причинить ему болѣзнь, посыпая порогъ его дома какимъ-то порошкомъ. Магистратъ также освободилъ обвиняемую отъ отвѣтственности, приказавъ ей принять очистительную присягу (См. № 3).

Въ 1705 году въ Каменецкій магистратъ жаловалась мѣщанка Морская о томъ, что она находится въ опасности потерять здоровье отъ чародѣйства сосѣдки ея, Зелинской, что она видѣла Зелинскую ночью ходящею по двору обвиняющей, со свѣчкой, въ одной рубашкѣ, „босую и простоволосую", что затѣмъ, въ слѣдующую субботу, она, Зелинская, въ костелѣ Доминиканцевъ сломала свѣчу и „обратила ее внизъ". Зелинская пояснила, что она ходила ночью раздѣтая, отыскивая дочь свою, бѣжавшую изъ дому, что свѣчку она поставила какъ слѣдуетъ. Магистратъ не имѣлъ возможности дознаться, какъ была поставлена свѣча, но, на всякій случай, приговорилъ Зелинскую къ эпитиміи, состоящей въ томъ, что она должна была втеченіе двухъ обѣдень лежать „крижемъ" въ томъ же костелѣ Доминиканцевъ. Между тѣмъ, узнавъ о ходѣ этого дѣла, Армянинъ Богданъ Лукашевичъ заявилъ магистрату, что онъ подозрѣваетъ, что свѣча была зажжена въ обратномъ положеніи во вредъ не Морской, а женѣ его, Лукашевича, которая въ этотъ именно день очень серьезно заболѣла, тѣмъ болѣе, что за нѣсколько дней передъ этимъ Зелинская произносила таинственныя угрозы его женѣ (у Лукашевича была тяжба съ Зелинскою за домъ), слѣдующими словами: „не могла съ тобою сладить пани Шаиновая, такъ я тебя

---

*) См. книгу Ковельскаго магистрата № 1451, листъ 233, и № 1452, листъ 18 на оборотѣ.

упрячу,—не будешь ты здоровая обитать въ этомъ домѣ". Приговоръ магистрата по жалобѣ Лукашевича не сохранился въ книгахъ *).

Въ 1766 году Ковельскій мѣщанинъ Трофимъ Григорьевичъ жаловался на сосѣда своего, Михаила Максимовича, о томъ, что обвиняемый съ женою совершили „такое преступленіе, какого и высказать нельзя: очевидно посягая на здоровье истцевъ, они вылѣпили изъ тѣста что-то круглое, въ видѣ калача, и въ собственномъ саду истцевъ повѣсили на деревѣ". Истецъ сильно встревожился и опрашивалъ черезъ сосѣдей жену Максимовича, что означаетъ это дѣйствіе. Максимовичева отвѣтила со злостію: „это вамъ не повредитъ". По распоряженію магистрата, отправленъ былъ присяжный лавникъ освидѣтельствовать фактъ, и дѣйствительно нашелъ на вербѣ кругло-вылѣпленный калачъ изъ ржаного тѣста. Максимовичъ не явился въ судъ къ отвѣту и былъ заочно приговоренъ къ уплатѣ штрафа и судебныхъ издержекъ **).

Въ 1710 году въ Каменецкій магистратъ жаловался мѣщанинъ Ѳедоръ Яцевъ о томъ, что онъ, желая приготовить лѣкарство для больнаго ребенка, варилъ въ печи какое-то зелье, между тѣмъ, горшокъ съ лѣкарствомъ былъ похищенъ изъ печи его сосѣдомъ, Григоріемъ Бабиченкомъ, который вслѣдъ за тѣмъ распространилъ молву объ истцѣ, будто послѣдній занимается чародѣйствомъ (См. № 13).

Въ томъ же году и въ томъ же судѣ состоялся приговоръ, предписывавшій мѣщанкѣ Дабижихѣ принять очистительную присягу въ томъ, что составъ, который она варила ночью въ домѣ своемъ, былъ назначенъ для излѣченія ея ребенка, а не для чародѣйства ***).

Въ 1716 году въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло по поводу обвиненія мѣщанки Солтовской мѣщанкою Фурикевичевою въ томъ, что обвиняемая пыталась причинить вредъ здоровью обвинительницы, собирая на дворѣ послѣдней щепки и соръ. Обвинительница спаслась отъ послѣдствій чародѣйства только тѣмъ, что немедленно окропила дворъ святою водою (См. № 23).

Въ 1718 году въ магистратѣ города Выжвы разбиралось дѣло, возникшее по жалобѣ жены бурмистра Потаповича на мѣщанку Доминичеву. Дѣло состояло въ слѣдующемъ: Потаповичева предложила обвиняемой удѣлить ей сыворотки и отправилась въ свою „комору", чтобы отлить ея. Доминичевая заглянула въ двери и утверждала, будто уви-

---

*) См. книгу Каменецъ-Подольскаго Магистрата, № 4440. листъ 68, 73 и 77.
**) См. книгу Ковельскаго Магистрата, № 1452, листъ 102 и 103.
***) См. книгу Каменецъ-Подольскаго Магистрата, № 4440, листъ 518.

дѣла, что Потаповичева, наливъ въ миску сыворотки, обмываетъ ею свои половыя части. Встревожившись, Доминичева убѣжала и стала разсказывать сосѣдкамъ о видѣнномъ. Одна изъ сосѣдокъ вспомнила при этомъ, что когда-то Потаповичева, въ разговорѣ съ нею, отрѣзала у нея кусокъ пояса, и что вслѣдъ за тѣмъ у ней пропало молоко въ груди. Въ городѣ установилось мнѣніе о томъ, что жена бурмистра—колдунья. Когда до послѣдней дошли подобные слухи, она объяснилась публично съ Доминичевою (при чемъ спорившія стороны нанесли другъ другу тяжкія оскорбленія) и затѣмъ пожаловалась въ магистратъ за клевету. Магистратъ приказалъ тяжущимся помириться и, подъ угрозою штрафа, запретилъ имъ заводить разговоры о данномъ случаѣ (См. № 28).

Въ 1729 году въ Кременецкомъ магистратѣ два брата: Степанъ и Юрко Охримчуки, спорившіе о наслѣдственномъ домѣ, обвинили взаимно своихъ женъ въ колдовствѣ и въ причиненіи другъ другу болѣзней посредствомъ обливанія. Магистратъ оставилъ это обвиненіе безъ послѣдствій (См. № 32).

Въ 1731 году, въ Кременцѣ-же мѣщанинъ Леончикъ обвинилъ сосѣдей своихъ Хильковичевыхъ въ томъ, что они, желая причинить ему болѣзнь, приказали малолѣтней дочери своей бросать соръ въ его усадьбу. Судъ нашелъ обвиненіе бездоказательнымъ, приказалъ тяжущимся помириться и „разгородить усадьбы ихъ плетнемъ“ (См. № 36).

Въ 1732 году Кременецкій мѣщанинъ Адамъ Еткевичъ жаловался на мачиху своей жены, Анастасію Зеленскую, на то, что она, имѣя тяжбу съ истцемъ за спорный грунтъ, похвалялась, что она недопуститъ истца и его жену до судебнаго разбирательства, лишивъ ихъ здоровья. Зеленская говорила слѣдующее, публично въ шинкѣ: „Когда Адамъ подалъ первый позовъ въ судъ—онъ заболѣлъ, другой позовъ подалъ—сломалъ руку, а когда я подамъ третій позовъ, то сломитъ шею,—жену же его будетъ болѣзнь вертѣть и ломать по всему тѣлу“. Магистратъ отказался отъ разбирательства этого дѣла и препроводилъ его на судъ державцы (См. № 37).

Въ томъ же году, въ Дубенскомъ магистратѣ разбиралось дѣло по жалобѣ солдата Степана Гембажевскаго на его сосѣдку, мѣщанку Дембскую, что она причинила истцу семинедѣльную болѣзнь тѣмъ, что разложила на его заборѣ какое-то истолченное зелье. Обвиненная объясняла, что зелье это не имѣло значенія, приписываемаго истцемъ, что она только просушивала истолченную горчицу, приготовленную на лѣкарство больнаго ребенка. Магистратъ опредѣлилъ, чтобы Дембская при-

няла очистительную присягу, а Гембажевскій извинился въ неосновательномъ обвиненіи (См. № 38).

Въ 1733 году въ Каменецкій магистратъ поступила жалоба мѣщанки Екатерины Гломбовичевой на мѣщанку Елену Кузицкую о томъ, что Кузицкая имѣла въ виду выйти замужъ за Гломбовича. Когда же послѣдній женился на истицѣ, то Кузицкая проклинала его неоднократно и тѣмъ причинила ему смертельную болѣзнь; въ настоящее же время утверждаетъ, что ей извѣстно, будто Гломбовичъ скоро умретъ (См. № 41).

Въ 1746 году жаловался въ Кременецкій магистратъ дьячекъ Прокопъ Ѳедоровичъ на тестя своего, священника Матвѣя Подчешинскаго, между прочимъ и о томъ, что тесть научилъ крестьянку Гапку Романиху подмѣшать ему въ борщъ какой-то вредный составъ и, кромѣ того, прибѣгалъ къ разнымъ другимъ подозрительнымъ средствамъ; въ доказательство обвиненія онъ представилъ въ судъ захваченные имъ предметы, служившіе для чародѣйства, а именно: гнѣздо и шкуру ужа (См. № 58).

Въ 1747 году состоялся приговоръ Овручскаго магистрата по жалобѣ мѣщанина Опанаса Мойсіевича, обвинившаго мѣщанку Омельчиху въ томъ, что она, желая причинить ему вредъ, вылила какой-то составъ подъ его хлѣвъ. Обвиняемая объяснялась, что она вылила „щелокъ" для того, чтобы тамъ не было грязи. Магистратъ опредѣлилъ, чтобы Омельчиха вмѣстѣ съ мужемъ приняла очистительную присягу и извинилась передъ истцемъ, „а впередъ, если она осмѣлится выливать чтобы-то ни было, доброе или злое, въ чужую усадьбу, то безотлагательно будетъ наказана 50-ю ударами" (См. №№ 62 и 63).

Въ 1750 году въ Кременецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло по жалобѣ мѣщанина Грицька Марченка на брата его, Павла. Павелъ Марченко обвинилъ жену Грицька въ томъ, что она больна скверною болѣзнью и что распространяетъ эту болѣзнь, проливая на улицу ванны, которыя она принимаетъ. Жена Грицька Марченка доказала, что она больна не скверною болѣзнью, а „гостцемъ". Судъ приказалъ Павлу Марченку извиниться за клевету, а женѣ Грицька предписалъ не выливать своихъ ваннъ въ такія мѣста, гдѣ могутъ проходить люди, или скотъ (См. № 68).

Въ 1767 и 1768 годахъ въ Дубенскомъ магистратѣ тянулось дѣло по обвиненію въ чародѣйствѣ мѣщанина Тимка Середы. Свидѣтельскія показанія, собранныя по этому дѣлу, указываютъ, что Середа занимался постоянно чародѣйствомъ; такъ, онъ былъ приглашенъ солдатомъ Лашкевичемъ приготовить такое средство, чтобы росли дѣти у Лашкевича.

Онъ сварилъ какіе-то два состава, указалъ ихъ употребленіе и часть одного изъ нихъ унесъ съ собою для другой практики. Послѣ его ухода Лашкевичъ показалъ оставленные составы какой-то бабѣ, которая признала одинъ изъ нихъ надлежащимъ, а о другомъ сказала, что его не годится и въ домѣ держать. Главное же обвиненіе противъ Середы состояло въ томъ, что онъ сообщилъ мѣщанкѣ Духинской какой-то составъ, которымъ она облила мельника Карпа, когда тотъ въ совершенно пьяномъ видѣ лежалъ безъ чувствъ на дорогѣ, вслѣдствіе чего Карпъ получилъ параличь обѣихъ ногъ. Свидѣтели показали, что самъ Середа похвалялся, что онъ произвелъ болѣзнь Карпа. Онъ говорилъ многимъ свидѣтелямъ: „заработалъ я въ этомъ дѣлѣ 8 злотыхъ..... Я, по просьбѣ Яцка Мельника, отнялъ ему ноги..... Бѣсъ его не возьметъ, а до пояса отниметъ у него движеніе, потому-что меня Яцко Мельникъ просилъ, чтобы онъ пересталъ ходить.... Онъ, впрочемъ, ходить еще могъ-бы“.... и т. д. Приговоръ магистратскій въ актовой книгѣ не записанъ (См. №№ 69 и 70).

Значительное количество цитированныхъ актовъ свидѣтельствуетъ, что существовало въ населеніи убѣжденіе, что болѣзни могутъ быть причинены чародѣйствомъ; но, какъ уже было замѣчено, магистратскіе суды, члены которыхъ раздѣляли общія убѣжденія, тѣмъ не менѣе разсматривали жалобы на колдовство, какъ гражданскіе иски о вредѣ, не придавая имъ религіознаго характера, и, поэтому, не относились къ такимъ дѣламъ фанатически. Въ рѣдкихъ только случаяхъ, когда мѣстность была поражена эпидемическою болѣзнью, настроеніе народонаселенія становилось тревожнымъ, и паническій страхъ побуждалъ прибѣгать къ крутымъ мѣрамъ по отношенію къ мнимымъ чародѣямъ; примѣромъ этого могутъ служить слѣдующіе три процесса.

Въ 1720 году, въ южной Волыни распространилась моровая язва; въ г. Красиловѣ мѣщане совѣщались о томъ, какія мѣры слѣдуетъ принять для предотвращенія бѣдствія. Всѣ были убѣждены, что зараза происходитъ отъ чьего-то наважденія. Общее вниманіе обратила на себя жившая въ городѣ старуха, Проська Каплунка. Подозрѣнія пали на нее потому, что она дожила до рѣдко достигаемаго возраста (ей было 120 лѣтъ). Въ видѣ предварительной мѣры, мѣщане, съ вѣдома управлявшаго Красиловымъ дворянина Стеткевича, заключили Каплунку подъ стражу, сами-же отправили депутацію, которой поручено было розыскать свѣдущаго знахаря и вывѣдать отъ него, на сколько ихъ подозрѣнія справедливы. Пока депутація розыскивала знахаря, старуха пять сутокъ си-

дѣла въ тюрьмѣ, гдѣ чуть не умерла отъ страха и лишеній. Дѣти ея, зятья и внуки обратились къ управляющему съ просьбой выпустить ее на поруки. Ходатайство ихъ было удовлетворено, и принявшій ее зять Ѳедоръ Мельникъ немедленно, со всѣмъ семействомъ, выѣхалъ изъ города и укрылся въ лугахъ, на берегу рѣки Случи. Но въ это именно время возвратились отправленные къ знахарю депутаты. Знахарь вполнѣ подтвердилъ подозрѣнія мѣщанъ. Тогда жители Красилова собрались всею *громадою* на перекресткѣ двухъ дорогъ за городомъ и отправили четырехъ человѣкъ отыскивать мнимую колдунью. Убѣжище Мельника было найдено; его, вмѣстѣ съ тещею, посадили на возъ и привезли на сборный пунктъ. Вотъ въ какихъ словахъ Ѳедоръ Мельникъ разсказывалъ впослѣдствіи ходъ народной расправы: „мы застали у перекрестныхъ дорогъ множество собравшихся людей, ожидавшихъ нашего прихода, и много приготовленнаго хворосту. Немедленно принялись рыть яму. Затѣмъ, схвативши Каплунку, сняли ее съ воза и поволокли къ ямѣ, не спрашивая ее, дѣйствительно-ли зараза распространилась по ея винѣ, не оставляя ей времени для покаянія и не призвавъ священника для исповѣди. Они посадили ее въ яму по плечи, забросали землею, и землю кругомъ ея плотно утоптали бревнами, такъ-что изъ земли видна была голова и плечи. Сверху набросали хворосту и зажгли его. Въ это время десятникъ, Хвесько Винникъ, обратился къ зятю покойной и, угрожая ему палкою, сталъ требовать съ ругательствами выдачи камня изъ его мельницы. Подъ конвоемъ пяти отряженныхъ человѣкъ, Мельникъ долженъ былъ отправиться въ свою мельницу, изъ нея вынутъ былъ жерновой камень, которымъ и было привалено то мѣсто, гдѣ сожгли покойницу“ (см. № 30).

А вотъ случай, совершенно аналогическій, разсказанный еще съ большими подробностями: Въ 1738 году въ Подоліи распространилась моровая язва. Желая предохранить свое село отъ заразы, жители села Гуменнецъ предприняли ночью крестный ходъ по своимъ полямъ; между тѣмъ, въ сосѣднемъ селѣ, Пржевратьи, у дворянина Михаила Матковскаго пропали лошади. Матковскій ночью-же отправился на поиски. Онъ наткнулся на крестный ходъ. Жители Гуменнецъ сообразили, что неизвѣстный имъ человѣкъ, ходящій ночью по полямъ съ уздечкою, есть не что иное, какъ олицетвореніе моровой язвы; подозрѣвая, что онъ *упыръ*, парубки бросились на Матковскаго, жестоко его избили, порвали на немъ одежду и полумертваго оставили на землѣ. Едва возвратился Матковскій домой, какъ изъ Гуменнецъ прибѣжалъ посланный разузнать, живъ-ли онъ? Освѣдомившись о его возвратѣ, посланный побѣжалъ поспѣшно

назадъ. Затѣмъ, еще до восхода солнца, въ Пржевратье пришли всѣ жители Гуменнецъ, вооруженные ружьями, пиками, косами, цѣпами, и окружили домъ Матковскаго. Они послали депутацію къ владѣльцу имѣнія, Маковецкому, просить о выдачѣ имъ Матковскаго, какъ человѣка вреднаго для всей мѣстности. Маковецкій не далъ яснаго отвѣта. Прождавъ до полудня, Гуменницкая громада получила, какъ кажется, ложное извѣстіе отъ дворянина Бжозовскаго, будто владѣлецъ выдаетъ имъ Матковскаго. Немедленно двери были разбиты, и Матковскаго повели въ Гуменцы. Здѣсь, у дома дворянина Качковскаго, собрались всѣ жители села. Предварительно арестованному дали 50 ударовъ, допытываясь связи его съ моровою язвою. Несмотря на увѣреніе въ невинности, большинствомъ голосовъ рѣшили его сжечь. Нѣсколько лицъ заявило, впрочемъ, сомнѣніе о юридической правильности приговора. Нѣкто дворянинъ Выпршинскій протестовалъ, что дворянина нельзя жечь безъ приговора гродскаго суда. Тогда большинство потребовало отъ него, чтобы онъ далъ запись о томъ, что онъ принимаетъ на себя отвѣтственность за всѣ бѣдствія, могущія возникнуть вслѣдствіе оставленія въ живыхъ Матковскаго. Отъ этого Выпршинскій уклонился, отговариваясь сначала отсутствіемъ чернильницы и, наконецъ, сказалъ: „некогда мнѣ писать — жгите“. Впрочемъ, громада пришла въ раздумье, боясь судебной отвѣтственности. Но тутъ нашлись лица, выведшія ее изъ сомнѣнія. Дворянинъ Скульскій прискакалъ верхомъ на сборный пунктъ и крикнулъ: „жгите скорѣе, я готовъ уплатить сто злотыхъ, если за это будетъ штрафъ“. Затѣмъ явился священникъ и, исповѣдавъ Матковскаго, объявилъ: „мое дѣло заботиться о душѣ, а о тѣлѣ ваше; жгите скорѣй.“ Въ толпѣ раздался крикъ: „нужно жечь“! и Матковскаго передали въ руки экспертовъ. Таковыхъ явилось три: дворянинъ Лобуцкій вырѣзалъ поясъ изъ сыромятной кожи, окрутилъ имъ голову жертвы, заложивъ въ уши подъ повязку камушки, и, затѣмъ, вложивъ въ узелъ пояса палку, сталъ его сильно стягивать. Какой-то Войтѣхъ Дикій замазывалъ свѣжимъ навозомъ ротъ Матковскаго, а дьякъ, Андрей Софончукъ, намочивъ большую тряпку въ деготь, обвязалъ глаза Матковскаго. Послѣ этого устроили костеръ изъ сорока возовъ дровъ и двадцати возовъ соломы, втащили на него Матковскаго и сожгли. Наконецъ, послали въ домъ Матковскаго за его одеждою и ее также бросили въ огонь (см. № 55).

Такая-же участь постигла въ 1770 году какого-то захожаго изъ Турціи, Іосифа Маронита, въ м. Ярмолинцахъ, Подольской губерніи, во время чумы, свирѣпствовавшей въ томъ-же году. Подозрѣніе навлекъ на

себя Маронитъ тѣмъ, что былъ иностранецъ и занимался лѣченіемъ въ теченіи нѣсколькихъ лѣтъ, впрочемъ, весьма удачно. Его сожгли, погрузивъ предварительно въ бочку со смолой *).

По общераспространенному взгляду, таинственныя силы природы могли служить какъ во вредъ здоровью, такъ и въ пользу; поэтому, мы относимъ къ этой-же группѣ документовъ и такіе, въ которыхъ говорится объ употребленіи знахарями медицинскихъ средствъ. Дѣйствительно, при полномъ почти отсутствіи въ краѣ медиковъ, народонаселеніе по необходимости должно было прибѣгать къ помощи лицъ, которыя добросовѣстно, или лживо утверждали, что обладаютъ таинственными цѣлебными средствами. Мы приведемъ нѣсколько свидѣтельствъ, относящихся къ медицинской практикѣ такихъ лицъ. Общая характеристика этой практики состоитъ въ томъ, что употребляются исключительно симпатическія средства и свѣдѣнія о нихъ сохраняются въ тайнѣ.

Въ 1699 году въ Ковельскомъ магистратѣ разбиралось дѣло о неудачномъ лѣченіи мѣщанкою Василевичевою дворянки Стеблевской. Мужъ Стеблевской жаловался, что Василевичева неправильно опредѣлила болѣзнь жены, назвавъ ее *дворскою хворобою* (сифилисъ), между-тѣмъ, какъ на дѣлѣ оказался *гостецъ*; что употребляла для лѣченія какія-то *незвычайныя* лѣкарства и ухудшила состояніе больной, получивъ за лѣченіе 38 злотыхъ и *катонку*. Василевичева объяснила, что она принялась за лѣченіе по просьбѣ родственниковъ больной, лѣченіе вела правильно, вѣдомыми ей средствами и получила по уговору только 16 злотыхъ. Судъ вполнѣ ее оправдалъ **).

Въ 1705 году, въ Каменецкомъ магистратѣ, Гапка Мельничка, обвиненная въ колдовствѣ, была оправдана, на основаніи данныхъ ею показаній. Она созналась, что дѣйствительно посовѣтовала кухаркѣ войта Гржибовскаго зарыть подъ порогомъ желѣзо отъ стараго плуга, но что средство это было ею присовѣтовано въ пользу хозяевъ; въ доказательство она разсказала передъ судомъ употребленный ею заговоръ, состоявшій въ слѣдующихъ словахъ: „чтобы Господь давалъ имъ здоровье на многія лѣта, чтобы ничто не вредило имъ, какъ не вредитъ этому желѣзу; чтобы здоровы были, какъ это желѣзо, люди, которые черезъ него будутъ переступать“ ***).

*) См. Przezdziecki, „Podole, Wolyn, Ukraina“, т. II, стр. 35.
**) См. книгу Ковельскаго магистрата, № 1451, листъ 233.
***) См. книгу Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4440, листъ 267.

Въ 1710 году, въ Ковельскомъ магистратѣ обвиненъ былъ мѣщанинъ Григорій Козловскій въ неудачномъ лѣченіи посредствомъ чародѣйскихъ пріемовъ. Изъ показаній многихъ свидѣтелей, судебнаго осмотра домовъ и показаній самого подсудимаго оказалось, что онъ обладалъ секретомъ, сообщеннымъ ему отцемъ, для лѣченія болѣзней, сопряженныхъ съ безсонницей. Козловскій пользовался обширною практикой, хотя, по большей части, неудачно. Употреблялъ онъ постоянно одни и тѣже пріемы, состоявшіе въ слѣдующемъ довольно сложномъ процессѣ. Онъ толокъ вмѣстѣ: полынный корень, какую-то траву, названіе которой не сказалъ, вѣроятно наркотическую, и стружки изъ золотаго червонца. Составомъ этимъ онъ подкуривалъ больнаго, смазывалъ имъ веревки, которыми обвязывалъ больные члены. Затѣмъ обрѣзывалъ у больнаго ногти и четыре пряди волосъ и все это забивалъ осиновымъ колышкомъ въ дыру, которую высверливалъ въ вершинѣ дверныхъ лутокъ. Магистратъ, обративъ вниманіе на частые примѣры безполезности этого средства, воспретилъ обвиняемому употреблять его, подъ угрозою штрафа въ 100 гривенъ, и, сверхъ того, приговорилъ его къ отдачѣ какъ въ костелъ, такъ и въ церковь довольно значительнаго количества воска и къ эпитиміи (лежанію крижемъ) въ теченіи трехъ обѣдень въ костелѣ и трехъ обѣдень въ церкви *).

Въ 1718 году въ Каменцѣ арестована была Еврейка Хайка Шмулиха въ то время, когда зарывала въ навозъ горшокъ съ какимъ-то составомъ. При разслѣдованіи оказалось, что она это сдѣлала по порученію другой еврейки, Іосевой, дочь которой была больна. Приглашенная Іосевою, захожая знахарка приказала сварить множество съѣстныхъ припасовъ и, удаливъ свидѣтелей, что-то производила съ ними, а за тѣмъ приказала закрытый горшокъ спрятать въ такое мѣсто, гдѣ люди не ходятъ. Дѣло это судомъ было оставлено безъ послѣдствій (см. № 27).

Изъ показаній по постороннему дѣлу, разбиравшемуся въ 1720 году въ Дубнѣ, мы видимъ, что знахарки считали весьма полезнымъ, при ненормальномъ теченіи беременности, опрокинуть больную вверхъ ногами и встряхивать её, пока она не почувствуетъ движенія ребенка (см. № 31).

Въ 1729 году Каменецкимъ магистратомъ приговорена была къ 100 ударамъ *канчуками* крестьянка Хвеська Чумачиха за то, что, по совѣту неизвѣстной женщины, она употребляла подозрительное средство для излѣченія своего мужа отъ *гнильца* и *болячекъ*. Средство состояло въ

*) См. Книгу Ковельскаго магистрата, № 1753, л. 234—236.

томъ, что она обмакивала ножъ въ пиво и капала имъ но лѣстницѣ, приговаривая таинственныя слова. Вѣроятно строгое опредѣленіе магистрата зависѣло отъ убѣжденія судей, что средство это клонилось болѣе ко вреду, чѣмъ къ пользѣ мужа (см. № 33).

Въ 1746 году, въ магистратѣ города Ольки разсматривалось дѣло между мѣщанами Андріевичемъ и Остаповичемъ, возникшее по слѣдующему поводу: дитя Андріевича заболѣло отъ испуга; жена его, посовѣтовавшись со свѣдущими людьми, рѣшилась *вылить переляк* (испугъ). Совершивъ условленный пріемъ обливанія больнаго, она вынесла воду и поставила на углу своего дома, а за тѣмъ вылила ее на собаку въ усадьбѣ Остановича. Послѣдній счелъ это дѣйствіе вреднымъ для себя и сталъ упрекать Андріевичеву въ чародѣйствѣ и *вовкулацтвѣ*. Судъ, выслушавъ показанія сторонъ и свидѣтелей, опредѣлилъ, чтобы Андріевичи извинились передъ Остаповичемъ, а такъ-какъ они прибѣгали къ шептаніямъ и вѣрятъ въ предразсудки, что̀ грѣшно передъ Богомъ, то должны уплатить штрафъ въ пользу магистрата и дать два фунта воска въ костелъ и по одному фунту въ каждую изъ Ковельскихъ церквей (см. №№ 59 и 60).

Въ 1747 году въ Дубенскій магистратъ прислана была изъ села Гурникъ крестьянка Анастасія Иваниха, для выпытанія у нея показаній относительно чародѣйства, въ которомъ она была заподозрѣна. Подсудимая показала, что она дѣйствительно занимается лѣченіемъ, которому выучилась у своей свекрови, превосходно знавшей свойства всѣхъ травъ; что она можетъ лѣчить головную боль, гостецъ, чахотку, колики, лихорадку и нѣкоторыя другія болѣзни, но не знаетъ никакой травы, пригодной на дурныя дѣла или чародѣйство. Она не знаетъ средствъ, которыми можно было-бы повредить, причинить смерть, или вообще нанести какое-бы то ни было зло (см. № 61).

Въ 1741 году, въ Дубенскій магистратъ жаловался мѣщанинъ Иванъ Михайлюкъ на солтыса Демка Халичука за употребленіе вреднаго средства для прекращенія бездѣтности жены истца, 30 лѣтъ бывшей замужемъ. Халичукъ, „учинившись ворожбитомъ“, т. е. докторомъ, уговорилъ эту женщину принять какое-то средство, послѣ котораго явились признаки мнимой беременности, чѣмъ обвиненный сильно хвастался. Михайлюкъ, по просьбѣ жены, приготовился къ крестинамъ къ опредѣленному сроку,-но родовъ не послѣдовало. Беременность продолжалась $1^1/_2$ года; тогда мужъ обратился къ свѣдущимъ бабкамъ и, узнавъ отъ нихъ, что беременность мнимая, отправилъ жену въ Острогъ къ доктору.

Несмотря на это, жена его умерла. Тогда онъ позвалъ къ суду ворожбита, требуя возврата издержекъ, затраченныхъ на лѣченіе жены, простиравшихся, по его словамъ, до крупной суммы 500 злотыхъ. Но Халичукъ, не дожидаясь судебнаго разбирательства, бѣжалъ изъ города. Привлеченная вмѣсто него жена объявила, что она не знаетъ, куда скрылся мужъ, что не въ состояніи пополнить претензіи истца, и обратилась къ послѣднему съ просьбою, чтобы онъ оказалъ ей милосердіе и не доводилъ до нищеты ея дѣтей. На это Михайлюкъ отвѣчалъ: „по истинѣ, у меня убытковъ на 300 злотыхъ, но, не желая тебя обижать, я требую только 100 злотыхъ, которые обязываюсь отдать въ церковь на молитвы, какъ за душу покойницы жены, такъ и за душу твою и твоего мужа; затѣмъ, выдамъ тебѣ квитанцію въ полномъ удовлетвореніи, чтобы мужъ твой могъ возвратиться и заняться воспитаніемъ дѣтей.“ Отвѣтчица согласилась на это требованіе, которое и было утверждено судомъ (см. № 46).

Кромѣ вліянія таинственныхъ средствъ на здоровье, общественное мнѣніе приписывало имъ могущественную силу относительно вліянія на сердечныя влеченія. Снискать любовь, или уничтожить ее можно было, какъ полагали, посредствомъ секретныхъ пріемовъ, извѣстныхъ знахарямъ и чародѣямъ. Факты такого рода рѣдко подавали поводъ къ искамъ, тѣмъ не менѣе, въ числѣ пересмотрѣнныхъ нами актовъ оказалось нѣсколько процессовъ подобнаго рода. Такъ, напримѣръ, въ 1702 году въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло между мѣщанами Хржановскими и Вахчинскою, возникшее по слѣдующему поводу: обѣ стороны заискивали выгоднаго жениха для своихъ дочерей, именно мѣщанина Бернацкаго. Онъ женился на дочери Вахчинской, съ дочерью-же Хржановскихъ съ горя случилась болѣзнь, похожая на умопомѣшательство. Тогда Хржановскіе приписали болѣзнь дочери чародѣйству Вахчинской и, въ свою очередь, принялись чаровать ея зятя. Они похвалялись передъ знакомыми, что могутъ поручиться, будто новобрачные не проживутъ вмѣстѣ долѣе 3 недѣль, и за тѣмъ пытались подсылать Бернацкому какіе-то чародѣйственные пироги, которые, впрочемъ, не дошли по назначенію (см. № 4).

Въ 1713 году, въ томъ-же магистратѣ разбиралось дѣло между солдатомъ Матвѣемъ Рыковскимъ и мѣщанкою Мариною Дубенящкою. Жена Рыковскаго ревновала своего мужа къ Дубенящкой и, подозрѣвая послѣднюю, будто она приворожила къ себѣ ея мужа, заставила послѣдняго пожаловаться въ магистратъ. Судъ нашелъ обвиненіе бездоказательнымъ, приказавъ Дубенящкой принять очистительную присягу, и въ

рѣшеніи своемъ опредѣлилъ, что если впредь она будетъ замѣчена въ чародѣйствѣ, или въ любовной связи съ Рыковскимъ, то подвергнется тѣлесному наказанію у позорнаго столба и будетъ изгнана палачемъ изъ города. (Наказаніе это обыкновенно полагалось за развратную жизнь) (см. № 16).

Въ 1716 году въ Каменцѣ, въ домѣ Армянскаго войта, арестована была нищая Марина, при которой нашли какой-то подозрительный узелокъ. Въ немъ были завязаны: горсть пыли, куски костей и человѣческій зубъ, неизвѣстно почему признанный за зубъ мертвеца. Подсудимая при допросѣ показала, что она ночевала въ домѣ мѣщанина Павла Святовича, гдѣ дѣвушка обратилась къ ней съ просьбою, употребить какое-нибудь таинственное средство для того, чтобы она вышла замужъ. Нищая, желая получить вознагражденіе, похвалилась, что ей такое средство извѣстно и, затѣмъ, завязавъ въ платокъ вышеуказанные предметы, отправилась въ домъ Армянскаго войта. Судъ магистратскій нашелъ дѣйствія подсудимой весьма подозрительными и постановилъ подвергнуть ее пыткѣ, для разузнанія дѣйствительнаго значенія найденныхъ предметовъ (см. № 22).

Въ 1731 году въ Барскомъ замкѣ разсматривалось дѣло, возникшее между дворянами Гольчинскимъ и Новосельскимъ по слѣдующему поводу. Новосельскій похвалялся передъ сосѣдями, что, если-бы жена Гольчинскаго жила въ одномъ селѣ съ нимъ, то онъ навѣрно имѣлъ-бы съ нею любовную связь, а мужъ ничего-бы не зналъ объ этомъ, потому-что Новосельскій напоилъ-бы его отваромъ *чемерицы* (veratrum nigrum) съ какими-то, ему извѣстными, приправами. Выпивъ этотъ составъ, мужъ теряетъ возможность слѣдить за поведеніемъ жены. Когда слова эти дошли до Гольчинскаго, онъ при встрѣчѣ нанесъ саблею раны Новосельскому. Судъ замковый приговорилъ Гольчинскаго къ излѣченію на свой счетъ противника, а Новосельскаго, за непристойную похвальбу, къ уплатѣ 15 гривенъ штрафа въ пользу замка (см. № 35).

Въ 1749 году, въ Каменецкомъ гродскомъ судѣ сняты были показанія съ парубка Андрея, обвиненнаго въ незаконной связи съ дворянкою Ружковскою. Обвиненный показалъ, что онъ дѣйствительно состоялъ въ этой связи въ теченіи нѣсколькихъ лѣтъ, но постоянно пытался уклониться отъ нея, и разъ десять убѣгалъ изъ дома Ружковской; но послѣдняя различными способами заставляла его возвращаться назадъ. Съ этою цѣлью она, между прочимъ, послѣ каждаго побѣга Андрея, прибѣгала къ чародѣйству; послѣднее исполняла, по порученію Ружковской,

приближенная къ ней женщина, мамка Евдоха. Пріемы ея состояли въ слѣдующемъ: она потрясала плетнемъ, затѣмъ сыпала горячіе угольи и совершенно нагая бѣгала кругомъ дома; послѣ этого пересыпала угольи на собственную рубашку и прикрывала ихъ горшкомъ. Если рубаха не загоралась, то это было предзнаменованіемъ возврата Андрея въ домъ. Послѣдній, во время одной изъ своихъ отлучекъ, поплатился тяжелою болѣзнью за нежеланіе возвращаться въ домъ Ружковской (см. № 66).

Въ 1746 году въ Кременецкомъ магистратѣ разсматривалось дѣло между мѣщаниномъ Зиневичемъ и его женою, и тестемъ, Саввою Нестеренкомъ. Изъ обстоятельствъ дѣла оказалось, что дочь Нестеренка была матерью насильно выдана замужъ за Зиневича 10 лѣтъ отъ роду. Выросши, она желала разстаться съ мужемъ и, съ этою цѣлью, прибѣгла къ чародѣйству. Мужъ жаловался, что она насыпаетъ ему въ сапоги какія-то *любощи*. Обвиненная не отрицала факта, объясняя, что это былъ порошокъ безвредный, долженствовавшій только вселить мужу отвращеніе къ ней. Магистратъ нашелъ, что дѣло исполнено соблазна, отказался отъ постановленія рѣшенія и предписалъ сторонамъ хлопотать о разводѣ въ консисторскомъ судѣ (см. № 56).

Такое-же полезное, или вредное вліяніе чародѣйству приписывалось и на состояніе хозяйства и благосостоянія. Вслѣдствіе распространеннаго предразсудка, всякая неудача въ хозяйствѣ, неурожай хлѣба, продолжительная засуха, падежъ скота и т. п. приписывались таинственнымъ средствамъ, употребленнымъ съ злобною цѣлью врагами. Вотъ нѣсколько примѣровъ, свидѣтельствующихъ о распространенности этого предразсудка.

Въ 1743 году, въ магистратѣ города Олыки разсматривалось дѣло по жалобѣ мѣщанина Еремѣя Максимовича на президента города, Петра Шепельскаго. Обстоятельства дѣла состояли въ слѣдующемъ: Максимовичъ былъ прежде подмастерьемъ у Шепельскаго, но затѣмъ, сдѣлавшись мастеромъ, онъ женился и обзавелся собственнымъ хозяйствомъ. Вѣроятно, отъ конкурренціи по ремеслу, между нимъ и бывшимъ его хозяиномъ развились мало-по-малу враждебныя отношенія; Шепельскій перебивалъ работниковъ у Максимовича, наносилъ побои его слугамъ и подмастерьямъ и даже стрѣлялъ по нимъ. Максимовичъ также принималъ въ свой домъ слугъ и работниковъ, прогнанныхъ Шепельскимъ. Между прочимъ, онъ взялъ къ себѣ въ услуженіе служанку Агриппину, подвергавшуюся наказанію и тюремному заключенію по настоянію Шепельскаго. Съ этого времени Максимовичъ сталъ замѣчать постоянныя попытки къ тому, чтобы околдовать,

какъ онъ полагалъ, его домъ. Подъ окна и на дворъ усадьбы кто-то подбрасывалъ подозрительные предметы: потухшія лампы, зелье, куски вывалившагося изъ печи камня, рогъ, наполненный углемъ и шерстью, и т. п. Максимовичъ ожидалъ съ каждымъ часомъ невиданнаго бѣдствія въ семьѣ, или хозяйствѣ; новая-же служанка поддерживала это тревожное состояніе. Наконецъ, онъ рѣшился устроить вмѣстѣ съ женою ночную засаду. Дѣйствительно, жена его поймала какую-то женщину, проходившую по улицѣ мимо дома. Пойманную втащили въ комнату,—это была слуга Шепельскаго, посланная хозяиномъ розыскивать бѣжавшаго мальчика; пока ее допрашивали и обыскивали, Шепельскіе узнали о задержаніи своей слуги. Они вооружили свою челядь, ворвались въ домъ Максимовича, избили и поранили хозяина и его домочадцевъ и отняли задержанную служанку. Максимовичъ жаловался въ магистратскій судъ за нападеніе ночью съ оружіемъ на его домъ, за что, по Магдебургскому праву, полагалась смертная казнь, и за продолжительное употребленіе колдовства во вредъ его дома. Магистратъ раздѣлилъ оба дѣла и, признавъ себя компетентнымъ въ разбирательствѣ уголовнаго дѣла, предоставилъ обсужденіе вопроса о чародѣйствѣ депутатамъ духовнаго суда, вызваннымъ по этому случаю изъ Олыкскаго капитула. Послѣдніе выслушали многихъ свидѣтелей и разсмотрѣли всѣ доказательства, подвергая каждое обстоятельство тщательному обсужденію. Противъ Шепельскихъ были слѣдующія показанія: служившая у нихъ Агриппина показала, что, въ ея присутствіи, Шепельская варила какія-то травы и призывала старуху нашептывать таинственныя слова надъ отваромъ; что другими травами она окуривала свой домъ; что, наконецъ, самой Агриппинѣ поручала выливать какой-то составъ на перекрестныхъ дорогахъ за городскими воротами. Судьи подвергли свидѣтельницу двойному допросу, она сбилась въ показаніяхъ и накопецъ созналась, что все сказанное ею было выдумано изъ мести за оскорбленіе, которое она испытала отъ Шепельскихъ. Судъ отстранилъ ея показанія. Затѣмъ, разсмотрѣвъ вещи, брошенныя разновременно въ усадьбу Максимовича, судьи хотя и признали, что онѣ были подкинуты съ злымъ умысломъ, но не нашли основанія приписать этотъ поступокъ Шепельскому. Наконецъ, по настоянію Максимовича, произведенъ былъ обыскъ въ домѣ Шепельскихъ и на шеѣ у самой Шепельской найденъ былъ мѣшечекъ, въ которомъ заключалась сухая трава и какое-то вещество, похожее на кусокъ изсохшей земли. Шепельская показала, что трава эта привезена была ея мужемъ изъ города Жолкви, гдѣ онъ получилъ ее, въ качествѣ святости, въ тамошнемъ Базильянскомъ монастырѣ, изъ гроба св. Іоанна Сочавскаго; что она,

будучи беременною, носила эту траву на шеѣ, для предотвращенія выкидыша. Судьи разсмотрѣли эти травы и нашли, что это была трава „материнка“ (serpillum); находившійся-же въ срединѣ ихъ комокъ признанъ былъ случайно попавшею частицею почвы. На основаніи этого изслѣдованія, духовные судьи признали обвиненіе въ чародѣйствѣ неосновательнымъ и возникшимъ исключительно изъ „бабьихъ сплетень и выдумокъ.“ Для очищенія-же Шепельскихъ отъ всякаго подозрѣнія и дурной молвы, предписано имъ было принять очистительную присягу съ пятью почетными свидѣтелями (см. №№ 51, 52, 53 и 54).

Въ 1714 году въ Летичевскомъ магистратѣ получено было письмо отъ мельника Ивана Боровскаго, съ порученіемъ прочитать это письмо въ полномъ присутствіи магистрата. Боровскій требовалъ должной ему отъ города суммы, угрожая, въ случаѣ если его не удовлетворятъ, прибѣгнуть къ таинственнымъ средствамъ, ему одному вѣдомымъ; онъ утверждалъ, что въ его власти уничтожить городскія плотины и мельницы; сверхъ того, похвалялся, что мѣщане Летичевскіе должны молить Господа за него и приносить вклады въ церковь за то, что Боровскій, находясь въ городской мельницѣ, не прикоснулся рукою къ жернову, отчего могли-бы выйти весьма дурныя послѣдствія для города. Магистратъ до того былъ встревоженъ этимъ письмомъ, что немедленно явилъ это посланіе въ гродскія книги (см. № 17).

Въ случаѣ продолжительной засухи, общественное мнѣніе приписывало это бѣдствіе злому умыслу женщинъ, занимающихся чародѣйствомъ. Обыкновенно въ такихъ случаяхъ разыскивали виновныхъ посредствомъ такъ называемаго *плаванія вѣдьмы.* Какъ самъ предразсудокъ, такъ и способъ разыскиванія виновныхъ были происхожденія не мѣстнаго: въ современныхъ Французскихъ и Нѣмецкихъ процессахъ мы находимъ тоже вѣрованіе, съ тѣмъ-же ритуаломъ разслѣдованія, совпадающимъ съ нашими процессами въ мельчайшихъ подробностяхъ. Въ подтвержденіе заимствованія этого обычая съ Запада, мы укажемъ на то обстоятельство, что въ обоихъ встрѣтившихся процессахъ иниціатива плаванія принадлежитъ лицамъ дворянскаго сословія.

Такъ, въ книгѣ Дубенскаго магистрата, подъ 1711 годомъ, мы находимъ замѣтку о томъ, что управляющій этимъ имѣніемъ, дворянинъ Θеодоръ Ковнацкій, ссылаясь на старые обычаи, потребовалъ отъ магистрата, чтобы онъ подвергъ испытанію водою мѣщанокъ, заподозрѣнныхъ Ковнацкимъ въ причиненіи засухи. Десять указанныхъ имъ женщинъ были арестованы, такъ какъ онѣ не тонули во время плаванія, маги-

страть, однако, освободилъ впослѣдствіи арестованнихъ на поруки, по просьбѣ ихъ мужей (см. № 15).

Гораздо подробнѣе разсказано дѣло о плаваніи вѣдьмы въ книгѣ гродской Каменецкой подъ 1709 годомъ. Во время засухи, бывшей въ этомъ году въ Подоліи, владѣльцы мелкопомѣстнаго села Подфилипья, дворяне: Дружковскіе, Нагурскіе, Локучевскіе и Рущинскіе совѣщались о томъ, какія мѣры слѣдуетъ принять для прекращенія бѣдствія. Дружковскій настаивалъ на томъ, что засуха произведена по злому умыслу чаровницъ. Въ видѣ перваго испытанія, приказано было всѣмъ крестьянкамъ носить ведрами воду изъ рѣки Збруча черезъ поля и поливать ею крестъ, стоявшій у дороги на значительномъ разстояніи отъ рѣки. Такъ какъ всѣ крестьянки исполнили приказаніе, то подозрѣніе отъ нихъ было отклонено. Для совѣщавшихся стало ясно, что удерживаетъ дождь одна изъ дворянокъ. Сосѣдкѣ своей, дворянкѣ Яворской, Дружковскій долженъ былъ значительную сумму денегъ; уже два года уклонялся онъ отъ уплаты ей долга и подвергался сильнымъ преслѣдованіямъ со стороны Яворской. Теперь онъ убѣдилъ остальныхъ сосѣдей, что именно Яворская произвела засуху. Съ общаго совѣта устроили на берегу Збруча нужныя приспособленія, созвали въ это мѣсто всѣхъ жителей села и пригласили Яворскую; когда она явилась, то крестьяне, по приказанію Дружковскаго, бросились на нее, раздѣли до нага, связали особеннымъ образомъ, установленнымъ для подобнаго рода испытаній (большой палецъ правой руки привязывали къ большому пальцу лѣвой ноги и тоже дѣлалось на-крестъ). Затѣмъ, между связанными членами продѣта была веревка, и Яворскую принялись на блокахъ опускать въ рѣку и подымать вверхъ. Такъ какъ при этомъ она тонула, то признана была невинною *).

Впрочемъ, удержаніе дождя не было единственнымъ средствомъ повредить хлѣбнымъ посѣвамъ, посредствомъ чародѣйства. Не менѣе важный вредъ хлѣбу, по общему предразсудку, причиняли такъ называемые *завитки* (клочекъ ржи среди нивы, скрученный въ узелъ). Такъ, напримѣръ, въ 1723 году въ селѣ Мошкахъ, около Овруча, дворянки Люба и Анастасія Мошковскія заподозрѣны были своимъ односельцемъ, дворяниномъ Ильею Духовскимъ, въ томъ, что онѣ занимаются чародѣйствомъ и дѣлаютъ завитки. Когда же завитка оказалась на нивѣ Никона Мошковскаго, то Духовскій взялся отворожить ее и, съ этою цѣ-

*) См. книга гродская Каменецъ-Подольская, № 4021, листъ 311, и № 4022, листъ 3.

лью, встрѣтивъ Любу Мошковскую, ударилъ ее въ грудь на-отмашь такъ сильно, что опрокинулъ ее ударомъ на землю *).

Въ 1718 году въ Овручскій же гродскій судъ жаловались дворяне Невмержицкіе на своихъ сосѣдей, дворянъ Верповскихъ и Ярмолинскихъ, за то, что отвѣтчики „очаровали и завили яровую пшеницу истцевъ" **).

Кромѣ хлѣба, вредъ чародѣйствомъ можно было принести и всѣмъ другимъ отраслямъ хозяйства. Такъ, напримѣръ, подъ 1710 годомъ въ магистратскихъ книгахъ города Выжвы записано дѣло, возникшее по обвиненію мѣщаниномъ Даниломъ Олефировичемъ жены мѣщанина Никиты Веремейчика, будто бы она владѣетъ секретомъ задерживать ростъ огородныхъ овощей; такъ, Олефировичъ приписывалъ неурожай капусты на своемъ огородѣ тому обстоятельству, что мимо этого огорода часто проходила обвиняемая. Судъ призналъ обвиненіе несправедливымъ и приказалъ Олефировичу извиниться (См. № 10).

Въ 1700 году въ гродскій Луцкій судъ поступила жалоба отъ дворянъ Порванецкихъ и другихъ лицъ на дворянъ Березницкихъ и родственниковъ ихъ за многія обиды и оскорбленія; между прочимъ Порванецкіе жаловались, что Березницкіе очаровали стадо ихъ овецъ, привязывая конскія кости къ шеямъ животныхъ. Неудовлетворившись этимъ, Березницкіе научили крѣпостную свою женщину Хведониху, подозрѣваемую односельцами въ чародѣйствѣ, чтобы она причинила вредъ истцамъ. Хведониха публично похвалялась, что причинитъ уронъ Порванецкимъ, стала околдовывать ихъ какими-то узелками, обливала водою дорогу въ ихъ имѣніи и безъ спросу ходила въ ихъ пасѣку. Истцы замѣтили, что съ этого времени стали околѣвать у нихъ лошади, скотъ и другія животныя, и пасѣка перестала приносить доходъ. Изъ нея они не получали ни роевъ, ни меду (См. № 2).

Въ 1711 году въ Каменецкій гродскій судъ жаловались дворяне Стеблевскіе на крестьянина Ивана Короваша о томъ, что, вслѣдствіе какихъ-то произнесенныхъ имъ заклинаній, лошадь истцевъ околѣла ***).

Въ 1708 году въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло, по поводу обвиненія мѣщанина Александра Божкевича мѣщаниномъ Стефаномъ Жульниченкомъ, будто обвиняемый имѣетъ таинственное средство, которымъ портитъ кожи. Молва эта о Божкевичѣ распространилась не только въ Каменцѣ, но и въ сосѣднемъ городѣ Жванцѣ. Судъ ма-

*) См. книгу Овручскую гродскую, № 3227, листъ 556.
**) „Архивъ Юго-Западной Россіи", часть 4-я, т. I, стран. 388.
***) Книга гродская Каменецкая, № 4022, листъ 300.

гистратскій нашелъ обвиненіе неосновательнымъ, приговорилъ Жульниченка къ уплатѣ штрафа и къ тюремному заключенію за клевету, приказалъ ему публично извиниться и запретилъ всѣмъ вообще жителямъ города повторять слухи о чародѣйствѣ Божкевича, подъ опасеніемъ штрафа и тюремнаго заключенія *).

Теперь приведемъ нѣсколько фактовъ объ употребленіи чародѣйственныхъ средствъ на пользу хозяйства. Въ этомъ отношеніи мы имѣемъ свидѣтельства, касающіяся употребленія колдовства ремесленниками, для расширенія своихъ доходовъ и пріобрѣтенія заказовъ. Такъ, въ 1704 году въ Каменцѣ возникла тяжба между мастеромъ ткачемъ Иваномъ Затвардзяловичемъ и его подмастерьемъ Василіемъ Фіалковскимъ, по поводу неаккуратности въ разсчетѣ. Во время судебныхъ преній подмастерье сталъ уличать своего хозяина въ употребленіи чародѣйства для расширенія практики. Мастеръ, въ свою очередь, обвинилъ Фіалковскаго въ томъ, что онъ ему подавалъ совѣты и доставлялъ средства для колдовства. Изъ показаній свидѣтелей выяснились обстоятельства даннаго дѣла, при чемъ оказалось, что почти всѣ мастера прибѣгали къ таинственнымъ средствамъ для усиленія своего заработка. Средства были весьма разнообразны. Между ними самое важное мѣсто занималъ отрѣзокъ отъ веревки, которая служила для звона въ колокола на колокольняхъ. Бывши еще въ обученіи ткацкому ремеслу, Фіалковскій замѣтилъ, что его хозяйка, добывъ такой отрѣзокъ, окуривала имъ станокъ съ какимъ-то шептаньемъ. Во время отсутствія работы у новаго хозяина, онъ присовѣтовалъ ему это средство и, по его просьбѣ, отрѣзалъ кусокъ веревки на колокольнѣ. Но словъ для нашептыванія онъ не зналъ, и потому средство это было признано недостаточнымъ. Затвардзяловичъ употребилъ другое, состоявшее въ томъ, что онъ принесъ изъ церкви антидоръ, намочилъ его въ святой водѣ и окропилъ ею станокъ. Когда, не смотря на это, заказовъ не поступало, онъ повбивалъ въ щели станка пряди той же веревки, которая служила для окуриванія, и, наконецъ, призвалъ въ помощь славившуюся своимъ знаніемъ старуху Микитиху. Послѣдняя снабдила его какимъ-то чернымъ порошкомъ и посовѣтовала насыпать его въ голенище, причемъ приговаривала: „нехай-ся до васъ всё добре привертае“. Увѣренный въ дѣйствительности этого средства, мастеръ похвалился товарищамъ своимъ. Одинъ изъ нихъ, Телицкій, немедленно побѣжалъ къ Микитихѣ просить такого средства; другой, Желиховскій, сказалъ, что онъ въ немъ не нуждается, потому что онъ уже

*) Книга Каменецкаго магистрата, № 4440, листъ 450 и 451.

имѣетъ средство, посовѣтованное болѣе искусною, чѣмъ Микитиха, старухою. Микитиха на судѣ объявила, что она, дѣйствительно, даетъ мастерамъ извѣстный ей порошокъ, что отъ употребленія его усиливается количество заказовъ, но вреда никакого произойти не можетъ. Судъ призналъ большинство обвиненій незаслуживающими вниманія, но, основываясь на сознаніи мастеровъ, въ наказаніе за то, что они прибѣгали къ „бабскимъ колдовствамъ" и занимались предразсудками, постановилъ: Затвардзяловича отрѣшить отъ должности цехмистера до слѣдующихъ выборовъ; Телицкому и Желиховскому занимать на цеховыхъ сходкахъ послѣднія мѣста и исполнять цеховыя порученія также до слѣдующихъ выборовъ. Всѣ три должны, сверхъ того, смотря по вѣроисповѣданію, пожертвовать въ костелъ, или церковь извѣстное количество воска (См. №№ 5, 6 и 7).

Въ 1707 году въ Каменецкій же магистратъ была принесена жалоба братчиками церкви св. Николая на вдову Гапку изъ Острога о томъ, что она, заказавъ въ церкви обѣдню, во время ея приказала своему сыну отрѣзать на колокольнѣ нѣсколько кусковъ веревки. Мальчикъ былъ пойманъ на мѣстѣ преступленія ученикомъ братской школы, и братство потребовало разъясненія дѣла (См. № 8).

Въ 1717 году въ Каменцѣ возникла тяжба между двумя шинкарями: Маньковскимъ и Колецкимъ, о томъ, что послѣдній распустилъ слухъ о женѣ Маньковскаго, будто она завлекаетъ въ свое заведеніе тѣмъ, что держитъ въ шинкѣ добытый ею у палача отрѣзокъ веревки, служившей для повѣшенія преступника. Она, будто бы, совѣтовала Маньковскому употребить также это средство. Судъ призналъ этотъ слухъ клеветою, приговорилъ Колецкаго къ тюремному заключенію и къ отдачѣ 12 фунтовъ воску въ магистратскую каплицу (См. №№ 25 и 26).

Кромѣ прибыли въ хозяйствѣ и ремеслѣ, чародѣйство могло причинить пользу и во всевозможныхъ предпріятіяхъ и снискать расположеніе лицъ, въ милости которыхъ нуждались прибѣгавшіе къ чарамъ. Не рѣдко слуги и крѣпостные прибѣгали къ чародѣйству для снисканія себѣ расположенія пановъ, но въ этомъ отношеніи разсчетъ ихъ оказывался не вѣренъ. Почти во всѣхъ процессахъ, цитированныхъ до настоящаго времени, мы видимъ, что магистратскіе суды, разбиравшіе обвиненія въ чародѣйствѣ, относились къ подобнымъ обвиненіямъ мягко и снисходительно. Магистратскіе урядники старались или покончить дѣло миромъ, или, легкими штрафами и наказаніями, пресѣчь вредъ, могущій, по ихъ мнѣнію, возникнуть отъ чародѣйства. Но въ совершенно другое, исключительное

положеніе поставлены они были въ тѣхъ случаяхъ, когда истцомъ являлся дворянинъ, помѣщикъ. Шляхтичи, представители тогдашней интеллигенціи, смотрѣли на чародѣйство не какъ на простое примѣненіе знанія тайнъ природы, а приписывали ему болѣе серьезное, антирелигіозное значеніе. Опасаясь отъ чародѣйства весьма чувствительнаго вреда, они требовали, чтобы магистраты примѣняли къ обвиненнымъ ими лицамъ всю строгость Магдебургскаго кодекса, вмѣсто обычнаго права, основаннаго на народномъ взглядѣ на колдовство. Вотъ образецъ процесса, происходившаго въ подобныхъ условіяхъ.

Въ 1730 году помѣщикомъ Лукою Малинскимъ представлена была въ Кременецкій магистратъ его крѣпостная женщина, Мотруна Перистая, обвиненная имъ въ чародѣйствѣ, съ требованіемъ, чтобы съ нею поступлено было по всей строгости закона. Пять свидѣтелей односельцевъ показали, что Мотруна въ присутствіи ихъ сказала слѣдующія слова: „я уже барыню прибрала къ рукамъ; если бы мнѣ удалось обезпечить благосклонность самого барина, то я бы боялась тогда одного лишь Бога“. Сверхъ того, два свидѣтеля показали, что, въ спорѣ съ ними, обвиненная произносила слѣдующія угрозы: „тогда средства твои поправятся и отдашь замужъ дочерей своихъ, когда волосы выростутъ у тебя на ладони. Ты будешь нагъ и бѣденъ подобно тому, какъ нага ладонь твоя“. Обвиненную допросили въ магистратѣ. Она сказала на допросѣ: „уповаю на Господа Бога, на барина и на барыню; лишь бы луна свѣтила надо мною, а звѣзды колоМъ побью. Сознаюсь я, или нѣтъ, все равно я должна погибнуть“. Судъ призналъ это показаніе неудовлетворительнымъ и, примѣняясь къ статьямъ Магдебургскаго закона, подвергнулъ обвиняемую пыткѣ. Три раза растягивали ей члены блоками и веревками; три раза прикладывали къ ней раскаленное желѣзо, она постоянно утверждала, что никакихъ чаръ не знаетъ, и что все обвиненіе возникло изъ сплетень, распространенныхъ на ея счетъ ея сосѣдкою Корнеихою. Судъ, разсмотрѣвъ показаніе, не смотря на отрицаніе обвиненной, основалъ свое рѣшеніе исключительно на показаніяхъ свидѣтелей и, примѣнивъ всю строгость Магдебургскаго кодекса, приговорилъ обвиненную къ смертной казни, главнымъ образомъ за угрозы, произнесенныя ею противъ помѣщиковъ (См. № 34).

Въ процессѣ, упомянутомъ уже выше, возникшемъ по поводу обвиненія крестьянки Анастасіи Иванихи въ колдовствѣ, между прочимъ, ее уличали въ слѣдующемъ: будто она присовѣтовала какому-то слугѣ Нѣмцу таинственныя средства, для снисканія милости его господина. Обвинен-

ная созналась въ томъ, что она, дѣйствительно, по просьбѣ Нѣмца, снабдила его тремя корешками травы, называемой „ручки Пресвятой Богородицы“, съ совѣтомъ, чтобы онъ умывался этимъ зельемъ, читая молитву къ Богородицѣ; при томъ она дала ему землю изъ-подъ корня той же травы, приговаривая при этомъ слѣдующій заговоръ: „подобно тому, какъ всѣ мы любимъ дары Божіе, произрастающіе изъ этой земли, такъ пусть всѣ паны тебя любятъ и оказываютъ тебѣ милость“. Приговоръ суда по этому дѣлу не сохранился (См. № 61).

Въ 1733 году каптуровый судъ Подольскаго воеводства приговорилъ 8 человѣкъ крестьянъ къ смертной казни за разбой. При разбирательствѣ дѣла оказалось, между прочимъ, что обвиненные, отправляясь на промыселъ, пытались обезпечить успѣхъ своего предпріятія чародѣйствомъ. Въ числѣ приговоренныхъ было три брата: Семенъ, Иванъ и Микола, мать которыхъ, зная о предпринятомъ ими походѣ, предварительно читала надъ ними какія-то таинственныя заклинанія, обезпечивавшія ихъ предпріятіе (См. № 39).

Въ 1749 году въ Каменецкомъ гродскомъ судѣ отобраны были показанія отъ семи крестьянъ и одного шляхтича, проживавшихъ въ селѣ Пудловцахъ, обвинявшихся въ томъ, что они, безъ вѣдома двора, отрыли кладъ на земляхъ, принадлежащихъ тому же селу. Изъ показаній явствуетъ, что обвиняемые клада не нашли, хотя очень усердно отыскивали его въ теченіи 4-хъ недѣль. Желая обезпечить за собою успѣхъ предпріятія, они прибѣгали также къ колдовству; вотъ въ чемъ заключался весь ходъ дѣла, который можно подробно возстановить изъ отобранныхъ показаній. Двое изъ крестьянъ, возвращаясь ночью изъ церкви, увидѣли падающій аэролитъ. Они заключили, что это горятъ деньги и, пригласивъ нѣсколькихъ сосѣдей, отправились отрывать кладъ. Проработавъ нѣсколько ночей, они наткнулись на твердую поверхность, показавшуюся имъ каменною плитою, но, пока они расчистили эту плиту отъ грязи и освѣтили яму, плита исчезла. Тогда они рѣшились искать помощи и объясненія дѣла у ворожки. Одинъ изъ нихъ поѣхалъ въ сосѣднее село Пораевку и обратился къ свѣдущей старухѣ. Вошедши въ избу, онъ потребовалъ, чтобы ворожка узнала, по какому дѣлу онъ пріѣхалъ. Ворожка вылила воскъ и объявила, что у него случилось бѣдствіе въ хозяйствѣ. Крестьянинъ промолчалъ. Тогда ворожка смутилась, вылила въ другой разъ воскъ и, разсмотрѣвъ его внимательно, объявила, что дѣло идетъ объ отыскиваніи клада; что, дѣйствительно, деньги зарыты въ данномъ мѣстѣ въ мѣдномъ котлѣ, но что находятся

на западъ отъ того мѣста, гдѣ вырыта яма; что слѣдуетъ продолжать работу; что, по очереди, въ землѣ окажутся большой камень, затѣмъ мусоръ, затѣмъ черные черепки, и уже подъ ними деньги; что послѣднія слѣдуетъ добывать въ полнолуніе, ночью, послѣ того, какъ два раза запоютъ пѣтухи. Ободренные этими подробными сказаніями, искатели клада продолжали рыть яму по ночамъ въ теченіи четырехъ недѣль, но, кромѣ обожженныхъ кирпичей и обломковъ горшковъ, ничего не нашли. Огонь, который они высѣкали, сидя въ ямѣ, обратилъ на себя вниманіе сосѣдей, и, въ свою очередь, былъ сочтенъ пламенемъ горящихъ денегъ. Независимо отъ первыхъ кладокопателей составилась другая компанія и, не вдалекѣ отъ нихъ, стала рыть другую яму. Наконецъ, экономія узнала объ этихъ предпріятіяхъ и арестовала обѣ компаніи. По показаніямъ старожиловъ оказалось, что на мѣстѣ, гдѣ происходили работы, существовалъ когда-то давно покинутый кирпичный заводъ; благодаря предубѣжденію и обстоятельнымъ показаніямъ ворожеи, кладоискатели потратили много труда и времени и, въ заключеніе, попали подъ арестъ и слѣдствіе (См. №№ 64 и 65).

Не менѣе широкое, чѣмъ въ хозяйствѣ, примѣненіе чародѣйство находило и въ юридической практикѣ того времени. Къ нему прибѣгали и для того, чтобы открыть виновника преступленія, и для того, чтобы скрыть преступленіе. Посредствомъ чародѣйства можно было, какъ полагали, заставить свидѣтеля дать желаемое показаніе на судѣ и предотвратить чувство боли во время пытки. Въ иныхъ случаяхъ судьи и исполнители приговоровъ должны были наблюдать, чтобы виновные и подсудимые не нарушили таинственными способами нормальнаго теченія юридическаго процесса. Если случалась кража и некого было заподозрить въ совершеніи ея, то прибѣгали къ колдовству для того, чтобы открыть виновнаго. Такъ, напримѣръ, изъ дѣла, возникшаго въ Каменецкомъ магистратѣ въ 1710 году, мы узнаемъ слѣдующія подробности: у райцы магистрата, Станислава Святовича, пропалъ талеръ; онъ заподозрилъ въ кражѣ слугу свою, мѣщанку Костецкую; послѣдняя, желая очиститься отъ подозрѣнія, стала поститься по воскресеньямъ, въ полной увѣренности, что вслѣдствіе этого средства воръ откроется. Между тѣмъ заболѣла жена Святовича и умерла; тогда Святовичъ обвинилъ передъ судомъ Костецкую въ причиненіи смерти его женѣ, утверждая, что она, постившись по воскресеньямъ, вѣроятно, задумала на *безголовье* его женѣ *).

*) См. книгу Каменецкаго магистрата, № 4440, листъ 521.

Въ 1717 году, въ Каменецкомъ магистратѣ разбиралось дѣло о взаимныхъ оскорбленіяхъ между мѣщанками Фарановскою и Фурикевичевою, между прочимъ, и о томъ, что Фарановская распространила невыгодные слухи о противницѣ послѣ того, какъ была призвана въ ея домъ для ворожбы. Она посредствомъ измѣренія воды должна была угадать, кто похитилъ платокъ Фурикевичевой, но, вмѣсто требуемаго указанія, она распространила молву, что въ домѣ Фурикевича происходитъ что-то недоброе, потому что во время измѣренія воды, послѣдняя вспыхивала пламенемъ (См. № 24).

Въ 1738 году Барскій замковый судъ разсматривалъ жалобу дворянина Василевскаго на дворянина Скоржевскаго: Василевскій утверждалъ, что пропавшая у него лошадь была украдена Скоржевскимъ и въ доказательство представилъ свидѣтельство, выданное знахаремъ или „ложнымъ пророкомъ“, какъ его называетъ документъ. Судъ оправдалъ Скоржевскаго, а съ Василевскаго взыскалъ $2^1/_2$ гривны штрафа за то, что онъ прибѣгалъ къ помощи знахаря и „поклонился кумирамъ“ (См. № 43).

Въ 1740 году въ городѣ Олыкѣ случился пожаръ. Въ поджигательствѣ обвинены были кузнецы по показаніямъ знахарки, и едва могли оправдаться. Изъ дѣла видно, что та же ворожка давала указанія на виновниковъ случившейся въ городѣ кражи (См. № 45).

Въ томъ же городѣ, два года спустя, случилась крупная пропажа въ домѣ мѣщанина Павла Савоновича. Для раскрытія виновниковъ онъ опять обратился къ ворожеѣ, мѣщанкѣ Казанихѣ, которая указала, что кража совершена женою пострадавшаго и ея братомъ, Григоріемъ Чайковскимъ. Дѣло поступило въ магистратскій судъ, который оправдалъ оговоренныхъ, а Савоновича приговорилъ къ тюремному заключенію въ теченіи недѣли за то, что онъ прибѣгалъ къ чародѣйству. Ворожка за ложное показаніе приговорена была къ 50-ти ударамъ (См. № 48).

Въ 1719 году Каменецкій магистратъ, подозрѣвая въ колдовствѣ попадью изъ села Устечка, приговорилъ ее къ пыткѣ, съ цѣлью пресѣчь постоянно случавшіеся въ той мѣстности воровство, разбои и чародѣйство (См. № 29).

Въ 1710 году въ Луцкій гродскій судъ подана была жалоба отъ имени Дымерскаго старосты Петра Лоска на слугу его, Франциска Рогозинскаго, о томъ, что послѣдній укралъ у Лоска 800 червонцевъ и потомъ прибѣгалъ къ чаровницамъ, желая скрыть свое преступленіе (См. № 14).

Въ 1736 году замковый Барскій судъ разсматривалъ дѣло по жалобѣ дворянина Самуила Галузинскаго, обвинившаго крестьянина Трофима Лукашенка въ покражѣ у него вола. Въ доказательство истецъ представилъ свидѣтеля, дворянина Андрея Сохацкаго; но Сохацкій далъ противорѣчивыя показанія и, наконецъ, сознался передъ судомъ, что Галузинскій подкупилъ его, поставивъ въ свидѣтели. Тогда Галузинскій объявилъ суду, что обвиненный Лукашенко, вмѣстѣ съ тещею своею, околдовали Сохацкаго и заставили его, такимъ образомъ, дать сбивчивыя и ложныя показанія во вредъ истцу. Судъ, разсмотрѣвъ дѣло, оправдалъ Лукашенка, приговорилъ Галузинскаго къ штрафу за ложное обвиненіе и предоставилъ ему право взыскать убытки съ Сохацкаго (См. № 42).

Въ 1724 году въ Каменецкій магистратъ представленъ былъ помѣщикомъ Верещатынскимъ его крѣпостной человѣкъ, Василій Гуцулъ, съ требованіемъ подвергнуть его пыткѣ, по подозрѣнію въ воровствѣ лошадей и воловъ у помѣщика и въ сношеніяхъ съ разбойниками. Во время пытки, обвиненный ни при растягиваніи членовъ, ни при жженіи огнемъ не показалъ обыкновенныхъ признаковъ страданія. Онъ ни въ чемъ не сознался и, во время производства пытки, былъ спокоенъ, не стоналъ и не кричалъ. Судъ приговорилъ его, тѣмъ не менѣе, къ смертной казни на томъ основаніи, что помѣщикъ съ 5-ю другими дворянами подтвердилъ присягою свое подозрѣніе. Отсутствіе-же сознанія обвиненнаго магистратъ объяснилъ тѣмъ, что онъ несомнѣнно имѣлъ при себѣ чары и, вслѣдствіе этого, во время пытки „проявилъ завзятіе и терпѣніе, необычное въ человѣческомъ тѣлѣ“ *).

Если обратимъ вниманіе на предметы и самые пріемы чародѣйства, то замѣтимъ, что таинственная сила полагается или въ такихъ предметахъ или дѣйствіяхъ, которые поражали воображеніе странностью, рѣдкостью или уродливостью формы, или-же въ предметахъ и дѣйствіяхъ самыхъ обыкновенныхъ, которые, какъ полагали, пріобрѣтали таинственную силу отъ сопоставленія съ другими предметами и дѣйствіями, неестественными въ обыденной жизни, отъ употребленія для такихъ цѣлей, для которыхъ предметы, по своему назначенію, служить не могли, или, наконецъ, отъ исполненія надъ ними дѣйствій хотя обычныхъ, но въ обратномъ порядкѣ. При томъ, всякій предметъ или дѣйствіе, котораго назначеніе или свойство не были вполнѣ понятны и извѣстны, подавали поводъ къ подозрѣнію въ таинственномъ ихъ значеніи. Чѣмъ менѣе было реальныхъ знаній, а,

*) См. „Архивъ Юго-Западной Россіи“, ч. V, томъ 1, стр. 302.

вмѣстѣ съ тѣмъ, чѣмъ менѣе предметовъ обслѣдованныхъ, тѣмъ шире раскрывался кругъ для мистическихъ гипотезъ и подозрѣній. Очевидно было для всѣхъ, что многія растенія мѣстной флоры обладаютъ цѣлительными или вредными свойствами. Но изслѣдованіе этихъ свойствъ не подлежало критической разработкѣ. Узнавали ихъ только медленнымъ. случайнымъ, эмпирическимъ путемъ. Собравъ немного данныхъ въ этомъ отношеніи, предполагали область невѣдомаго гораздо обширнѣе, чѣмъ она была на самомъ дѣлѣ, и потому травы составляли любимое поле, на которомъ знахари искали полезныхъ и вредныхъ средствъ для своего искусства. Общество смотрѣло также на растительное царство, какъ на богатый запасъ сокровенныхъ средствъ, и всякое употребленіе травъ (зілля) считало весьма серьезнымъ цѣлительнымъ или враждебнымъ для себя средствомъ.

Съ чародѣйственною цѣлью травы употреблялись во всевозможныхъ видахъ: свѣжія, толченыя, сушеныя, но чаще всего въ отварѣ. Отваръ предлагался въ питьѣ, въ ванну, но чаще всего служилъ для таинственнаго *обливанія, подливанія и переливанія*. Такъ-какъ облить кого-либо противъ его воли было невозможно и опасно, то для этого прибѣгали къ разнымъ хитростямъ: *обливали* данное лице во время сна, или въ безчувственно-пьяномъ состояніи, или, еще чаще, *переливали* ему путь, полагая, что средство произведетъ тоже дѣйствіе, если человѣкъ, или даже животное, перейдутъ чрезъ то мѣсто, гдѣ былъ вылитъ составъ. Дѣйствительно узнанныя, или предполагаемыя свойства травъ составляли секретъ знахарей. Въ большинствѣ случаевъ они не называли той травы, которую употребляли. Они чаще отдѣлывались передъ судомъ общимъ терминомъ *зілля*, и только въ рѣдкихъ случаяхъ, находясь въ относительно трудномъ положеніи, высказывали болѣе точныя указанія. Въ числѣ актовъ, которыми мы пользовались, только четыре раза названы тѣ травы, которыя употреблялись съ лѣчебною или чародѣйственною цѣлью. Такъ, истолченная горчица признавалась средствомъ лѣчебнымъ; полынный корень, вмѣстѣ со многими другими, самыми странными веществами, употреблялся какъ средство противъ безсонницы; чемерица (veratrum nigrum) славилась какъ средство, отнимающее сообразительность и предотвращающее супружескую ревность, и, наконецъ, ростки травы, называемой „ручки Пресвятой Богородицы“, носились съ цѣлью снискать милость знатныхъ особъ (см. №№ 38, 35 и 61).

Но, кромѣ спеціальныхъ свойствъ травъ, мы встрѣчаемъ указаніе на то вѣрованіе, что, вообще, съ цвѣткомъ травы недугъ могъ переносить-

съ одного лица на другое, и потому считалось опаснымъ брать или давать цвѣты незнакомымъ лицамъ (см. № 67).

Изъ числа животныхъ признавались годными для колдовства или такія, которыя обыкновенно вселяютъ отвращеніе наружнымъ видомъ, или такія, надъ которыми были произведены необычныя дѣйствія. Такъ, ожидали, что произойдетъ особенный вредъ, если подъ голову спящаго подложена будетъ *жаба* (лягушка) въ глиняной посудѣ; не менѣе вреднымъ средствомъ считалась кожа змѣи, сброшенная ею весною во время линянія. Смерть могла произойти отъ курицы, если она, по повелѣнію колдуньи, пѣла пѣтухомъ подъ окномъ чьего-либо дома; наконецъ оскопленіе кота угрожало здоровью его хозяина (См. №№ 18, 19, 58, 21).

Отъ домашнихъ животныхъ нѣкоторыя части служили также для чародѣйства, какъ, напримѣръ, рогъ служилъ вмѣстилищемъ для различныхъ вредныхъ средствъ, которыя желали подбросить во дворъ сосѣда. Пометомъ домашняго скота замазывали ротъ упыря передъ его сожженіемъ, какъ это мы видимъ въ дѣлѣ о сожженіи Матковскаго (см. №№ 51, 53, 55).

Особенная сила признавалась за нѣкоторыми металлами. Такъ, золото, вѣроятно, въ силу своей цѣнности, входило въ составъ лѣкарственныхъ препаратовъ. Желѣзо считалось символомъ крѣпости и закапывалось подъ порогомъ дома, чтобы сообщить желѣзную крѣпость здоровью жильцевъ. При этомъ въ основаніи лежало тоже убѣжденіе, что и при переливаніи пути.

Вода имѣла самыя разнообразныя употребленія. При употребленіи извѣстныхъ заговоровъ, она служила для всѣхъ видовъ обливаній, подобно отварамъ изъ травъ. Но, сверхъ того, она имѣла и свое спеціальное примѣненіе. Водою лѣчили отъ *переполоха*, переливая эту болѣзнь вмѣстѣ съ водою на собаку. Особенными пріемами измѣренія воды узнавали виновника кражи. Наконецъ, вода служила единственнымъ средствомъ для прекращенія засухи. Съ этою цѣлью, водою изъ рѣки поливали кресты при дорогахъ и, наконецъ, въ ней-же заставляли плавать вѣдьмъ, какъ выше было указано (см. 59, 60, 15, 24).

Самъ человѣкъ, члены его тѣла, пища, питье, одежда и всѣ предметы домашняго обихода представляли также богатый матеріалъ для колдовства.

Обрѣзанные волосы и ногти могли служить какъ для излѣченія, такъ и для причиненія болѣзней. Мы видѣли, что съ первою цѣлью больному обрѣзывали ногти, отрѣзывали нѣсколько прядей волосъ и, вмѣстѣ

съ различными другими веществами, забивали въ дверныя лутки осиновыми гвоздями. Подбрасываніе отрѣзанныхъ волосъ, особенно подъ подушку, считалось особенно вреднымъ для здоровья. Зубы и вообще кости мертвеца употреблялись съ цѣлью ускорить замужество (См. №№ 19, 22).

Земля, вынутая изъ-подъ слѣда человѣка, могла служить для той-же цѣли, хотя могла также употребляться и для другихъ, гораздо болѣе вредныхъ назначеній. Наконецъ, всѣ члены человѣческаго тѣла подвергались, для излѣченія, особеннымъ мистическимъ пріемамъ, причемъ по большей части ихъ перевязывали красными нитками и тесёмками, съ особенными заговорами и нашептываніями.

Всѣ почти вещества, употребляемыя въ пищу или питье, служили предметами чародѣйства, хотя не сами по себѣ, а какъ лучшій способъ для того, чтобы заставить принять внутрь, подмѣшанное въ пищу или напитокъ, какое-нибудь болѣе дѣйствительное средство. Изъ приведенныхъ актовъ мы видимъ, что чародѣйственныя снадобья подмѣшивались въ борщъ, въ пироги, въ муку, въ пшено, въ макъ, въ яйца и т. д. (см. №№ 27, 58, 4).

Но, сверхъ того, питательныя вещества иногда и сами по себѣ употреблялись для колдовства, но, въ такомъ случаѣ, употреблявшій ихъ не разсчитывалъ, что онѣ будутъ приняты внутрь, а, напротивъ того, давалъ имъ самыя оригинальныя назначенія. Такъ, напримѣръ, калачъ, вылѣпленный изъ сыраго тѣста и повѣшенный на деревѣ, наводилъ страхъ на владѣльца сада, и члены магистрата считали нужнымъ лично его освидѣтельствовать. Не менѣе страшнымъ средствомъ считалось пиво, если его лили по каплѣ черезъ ножъ съ извѣстными заговорами.

Изъ приведеннаго выше разсказа объ обмываніи частей своего тѣла въ сывороткѣ мы видимъ, на-сколько приписывали мистическую силу извращенному употребленію питательныхъ веществъ (см. №№ 28, 33).

Мы встрѣчаемъ менѣе указаній объ употребленіи частей одежды для колдовства. Во всякомъ случаѣ, оторваніе куска одежды считалось дѣломъ подозрительнымъ. При разслѣдованіи одного изъ дѣлъ о чародѣйствіи, немаловажную улику противъ обвиненной личности составило показаніе свидѣтельницы о томъ, что подсудимая когда-то отрѣзала у ней кусокъ пояса (см. № 28).

Ремесленники для поправленія своихъ дѣлъ сыпали пыль въ голенища (см. №№ 5, 6, 7).

Изъ числа предметовъ домашняго быта мы уже видѣли значеніе, какое придавали ниткамъ при лѣченіи болѣзней. Въ связи съ ихъ зна-

ченіемъ, находилось понятіе о чародѣйственномъ значеніи веретена. Такъ, въ 1742 году въ Дубенскомъ магистратѣ обвинена была въ чародѣйствѣ мѣщанка Параска Янушевская за то, что она явилась въ церковь въ Макавеевъ день освящать, согласно съ обычаемъ, разныя травы, среди которыхъ она спрятала для освященія веретено, перевязанное красною лентою. Магистратъ потребовалъ отъ нея объясненій на счетъ значенія веретена, но Янушевская, опасаясь разслѣдованія, скрылась изъ города и не могла быть представлена въ судъ (см. № 50).

Большое значеніе, какъ средство для чародѣйства, имѣла веревка вообще, и особенно такая, которая прежде служила для какой-либо исключительной цѣли. Мы уже видѣли, что ремесленники повсемѣстно считали весьма дѣйствительнымъ средствомъ для снисканія большаго количества заказовъ забиваніе кусковъ веревки въ щели своихъ станковъ, причемъ пытались добывать веревку, или висѣвшую у колокола на колокольнѣ, или, еще болѣе, ту веревку, на которой былъ повѣшенъ преступникъ (см. №№ 5, 6, 7, 8, 25, 26).

Вообще, потряхиваніе веревкой считалось пріемомъ предосудительнымъ. Такъ, въ 1710 году, въ Каменецкій магистратъ жаловался священникъ Іоаннъ Ставицкій на жену священника Бабиженка о томъ, что послѣдняя угрожала женѣ перваго смертью, говоря: „попадья будетъ пухнуть, и ее раздуетъ, и она треснетъ". Вслѣдъ за тѣмъ угрожавшая стала ходить у воротъ дома Ставицкаго, потряхивая постоянно веревкою, въ чемъ священникъ видѣлъ ясное чародѣйство (см. № 11).

Многіе пріемы колдовства были связаны съ домашнимъ очагомъ. Утаскиваніе изъ печи уголья и *печины* (куски вывалившагося изъ печи кирпича) считалось дѣйствіемъ весьма враждебнымъ и могущимъ нанести вредъ здоровью и хозяйству, равно какъ и перебрасываніе этихъ предметовъ изъ своего двора на чужой. Самъ огонь служилъ если не для колдованья, то для ворожбы. Посредствомъ огня старались открыть вора, раскаленными угольями ворожили о возвратѣ въ домъ любимаго человѣка (см. №№ 51, 53, 24, 66).

Еще болѣе дѣйствительнымъ средствомъ для ворожбы считался воскъ. Его расплавливали, выливали на воду и, всматриваясь въ случайные изгибы его, старались вывести указаніе, какъ поступать въ начатомъ дѣлѣ. Пріемъ этотъ особенно подробно разсказанъ въ выше приведенномъ дѣлѣ объ отысканіи клада (см. № 64).

Смола и деготь, вѣроятно вслѣдствіе замѣченныхъ дезинфекціонныхъ свойствъ этихъ веществъ, считались специфическими средствами, необхо-

димыми при сожиганіи упырей. Мы видѣли, что одному изъ нихъ, передъ казнью, завязали глаза тряпкою, намоченною въ смолѣ, другого сожгли въ бочкѣ, наполненной смолою (см. № 55).

Наконецъ, изъ предметовъ, встрѣчающихся въ домашнемъ быту, важное значеніе приписывалось сору. Нерѣдко возникали процессы за выбрасываніе сора въ чужую усадьбу, причемъ этому дѣйствію приписывалось постоянно мистическое значеніе, и виновнику его вмѣнялось намѣреніе очаровать сосѣда (см. №№ 23, 36).

Даже исполненіе религіозныхъ обрядовъ могло, какъ полагали, обратиться въ средство для колдовства, весьма вредное, если только обряды эти исполнялись въ ненормальныхъ условіяхъ. Такого рода чародѣйство считалось самымъ опаснымъ и, въ общественномъ мнѣніи, влекло за собою смерть того лица, на *безголовье* котораго было задумано. Къ пріемамъ такимъ относились слѣдующія дѣйствія: если кто-нибудь ставилъ передъ образомъ въ церкви свѣчу, задумавъ на душу другого, то прилѣпливалъ ее пламенемъ внизъ, а не вверхъ. Точно такъ-же можно было причинить вредъ врагу, рѣшившись поститься на его „безголовье“; въ такомъ случаѣ постъ долженъ былъ соблюдаться въ скоромный день и, по преимуществу, въ воскресенье. Вообще смертоносную силу приписывали проклятью, особенно, если оно настойчиво и часто повторялось (см. № 41).

Наконецъ, всякое дѣйствіе, почему-либо казавшееся страннымъ, безцѣльнымъ и обращавшимъ на себя вниманіе, хотя-бы по существу самое невинное, возбуждало подозрѣніе въ чародѣйствѣ, а иногда и совершенную въ немъ увѣренность. Таково, напримѣръ, было вѣрованіе въ зловредное значеніе для посѣвовъ *завитокъ*, въ чародѣйство женщинъ, если онѣ выходили ночью изъ дому раздѣтыя и даже если ночью встрѣчались на улицѣ и т. п.

Разумѣется, всѣ перечисленные предметы и дѣйствія рѣдко могли оказать пользу или вредъ сами по себѣ. Для приданія имъ таинственной силы, необходимо нужно было знать формулы особенныхъ заговоровъ, заклинаній (incantaciones) и шептаній, которыя способны были направить силу даннаго предмета или дѣйствія къ той цѣли, къ которой стремился употреблявшій. Конечно, формулы эти не высказывались на судѣ ихъ обладателями; впрочемъ, по нѣсколькимъ встрѣтившимся образцамъ, можемъ судить, что онѣ были довольно несложны и лишены всякаго мистическо-религіознаго характера. Заклинатели заявляютъ въ своихъ формулахъ желанія, чтобы средство дѣйствовало такъ, или иначе. Или употребляли подобіе или сравненіе, какъ, напримѣръ, заклинаніе при зарытіи желѣза подъ порогомъ, или обращались съ молитвою къ Спасителю, къ Богородицѣ и Святымъ; или, наконецъ, произносили слова случайныя, неимѣвшія даже связи другъ съ другомъ.

В. Антоновичъ.

ПРИЛОЖЕНІЕ

(Документы о колдовствѣ, извлеченные изъ Кіевскаго Центральнаго Архива).

1.

1700—1713. Показанія свидѣтелей по дѣлу о заподозрѣніи жены Каменецъ-Подольскаго цехмистра Петра Дерочевскаго въ томъ, что она, при посредствѣ злого духа, причинила болѣзнь мѣщанину Костю.

Testes ex parte Petri Deroczeskiego:

Primus testis, Kazimierz Jabłoński sic recognovit: iż ja, będąc u Kostia w domu, tom słyszał z ust Kościowych: „iż ja nie mam tej choroby ni od kogo, tylo od żony Piotrowej“. W tym razie powiedli Kościa do cerkwi. To jeszcze słyszałem, że Łobodzińska na podsieniu, przedemno i cechmistrzem młodszym, powiadała i mówiła te słowa: „bodaj was Bóg zabił z cechmistrzem waszym, iże *nasłał* na człowieka *czarta,* iże cirpi niewinnie, tom słyszała w cerkwi“. To zeznał pod sumieniem.

Testis secundus, Sobestian Łuczyński tak zeznał: iż ja słyszałem to od samej Kostychi: ‹iż się obezwał *zły duch* przez mego męża, który zesłany jest przez cechmistrzową naszą Piotrową›. I to jeszcze słyszałam od żołnirki Marcinowej na ulicy Dominikańskiej, iż taż żołnirka powiedziała, że *zły duch* jest nasłany od cechmistrzowej Piotrychi. Zeznał pod sumieniem.

Testis tertius, Ławrzyniec Partman to zeznał: iż my, idąc z kościoła, a że Łobodzińska nam na ulicy powiedziała, iż: ‹panowie! gdy się nie ujmiecie o tym Kośtiu, i to wam wszystkim będzie, gdyż nasłała Piotrowa cechmistrzowa *czarta* na Kościa, bo w cerkwi się obzywał i mówił, żem tu przysłany od chrypliwy cechmistrzowej Piotrowej›.

Testis quartus, Kazimirz Baranowicz tak zeznał: iż mie prosił Piotr, abym poszedł do Kośtia, abym mu mówił: „czemu udajesz mie i żone moje, aby żona moja nasłała *czarta* na niego“. Co ja mówiąc tkaczowi K., on odpowiedział mie: „że ni od kogo to ja mam i cirpie ten ból, tylko od żony Piotrowej cechmistrzowej, iż *grzeje mnie wewnątrz*“. Co zeznał pod sumieniem.

Na co pars citata i sama zeznała: „żem to i ja przyznaje jako te świadki powiedzieli i zeznali, co poprzysięgli“.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 426 на оборотъ.

2.

1700. Постановленіе Луцкаго гродскаго суда о производствѣ слѣдствія по дѣлу между дворянами Костюшкевичами и Сенковскими о взаимныхъ обидахъ и оскорбленіяхъ.

Костюшкевичи, между прочимъ, обвиняли Сенковскихъ въ томъ, что послѣдніе приказали крестьянкѣ своей Хведоннхѣ, искусной въ чародѣйствѣ, околдовать хозяйство истцовъ, отчего у нихъ случился падежъ скота, убыль въ пасѣкѣ и т. п.

Roku tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Aprilis szóstego dnia.

Na roczkach sądowych grodzkich Łuckich, od dnia ośmnastego miesiąca Marca roku teraz idącego, wyż na akcie mianowanego, przypadłych i sądownie odprawować się zaczętych, przed nami: Wojciechem Stanisławem Czermińskim, podczaszym Wołyńskim, podstarościm, Jerzym Stanisławem na Markowiczach Hulewiczem, wojskim ziemskim Włodzimirskim, sędzią, i Wawrzyńcem Stanisławem z Pepłowa Pepłowskim, wojskim ziemskim Łuckim, pisarzem,—urzędnikami sądowemi grodzkiemi Łuckiemi,—przypadła sprawa z regestru sądowego, za przywołaniem woznego generała—szlachetnego Adama Walowskiego, apparitora sądowego, między instigatorem sądowym i jego delatorami, urodzonemi ich mościami pany: Benedyktem i Apollonią Porwanieckiego, rodzicami, Eliaszem i Anną Zorzewskiego, synem i synową, Kościuszkiewiczami Chobułtowskiemi, małżonkami, dziedzicami części pewnych wsi Olizarowa, cum assistentia maritorum debita sprawy swojej aktorami i pozwanemi, a urodzonemi ich mościami pany: Stanisławem i Anną Kopczyńskiego, primi voti Janową Bereznicką, secundi ad praesens voti Sękowskiemi, małżonkami, rodzicami, także pannami: Anną, Katharzyną Bereznickiemi, i panią Zofią Bereznickiego Burbińską, ex primo voto spłodzonemi córkami, tudzież panem Łukaszem Sękowskim, synem, niemniej Sylwestrem Kopczyńskim, bratem rodzonym jej mości paniej Sękowskiej, cum assistentia, którzyby jej potrzebowali, de jure debita, a niepotrzebującemi samemi przez się, także swojej sprawy pozwanemi i aktorami, za pozwami grodzkiemi Łuckiemi mutuo od stron po siebie wydanemi na termin sądzenia się sądów grodzkich Łuckich i u sądu niniejszego produkowanemi, które za podniesieniem od stron oboch były czytane, i jest pierwszy tenoris sequentis:

Athanazy na Miączynie Miączyński, podskarbi nadworny koronny, Łucki, Krzepicki, Łosicki etc. starosta. Urodzonym ich mościom panom: Stanisławowi i Annie Kopczyńskiego, primi voti Janowej Bereznickiej, secundi ad praesens voti Sękowskim, małżonkom, rodzicom, także pannom: Annie, Katharzynie Beraznickim, i paniej Zofiej Bereznickiego Burbińskiej, ex primo voto spłodzonym córkom, tudzież panu Łukaszowi Sękowskiemu, synowi waszmościów, niemniej jego mości panu Sylwestrowi Kopczyńskiemu, bratu rodzonemu waszmości, pani Sękowska, cum assistentia, którzyby jej potrzebowali, a niepotrzebującym samym przez się, pozwanym,—z osoby i ze wszystkich generaliter dóbr waszmościów, leżących i ruchomych, zwierzchnością jego królewskiej mości a moją władzą starościńską przykazuję, abyście waszmość przede mną samym, albo urzędem moim grodzkim Łuckim, na roczkach grodzkich Łuckich, które w roku teraźniejszym—tysiąc siedmsetnym dnia czwartego Februarii przypadną i sądzone

będą, vel his difficientibus in aliis subsequentibus, sami oblicznie i zawicie stanęli, na instantią i prawne poparcie instygatora sądowego i jego delatorów— urodzonych ich mościów panów: Benedykta i Apolloniej Porwanieckiego, rodziców, Eliasza i Anny Zorzewskiego, syna i synowej, Kościszkiewiczów Chobułtowskich, małżonków, dziedziców części pewnych wsi Olizarowa, cum assistentia maritorum debita aktorów, którzy waszmożciów pozywają o to: iż waszmość, przepomniawszy bojaźni Bożej, prawa pospolitego, tudzież i sąsiedzkiej przyjaźni, ale w ścisłym sąsiedztwie zostając, nie kontentując się dawniejszemi krzywdami, szkodami, oppressyami, tak aktorom jako poddanym onych poczynionemi, śmieliście i ważyliście się różnych czasów *owcom kości końskich na szyję wiązać*; za poddanemi z dobytą szablą gonić; Trochima poddanego posiec; sianożęć, ogrody i grunta aktorom należące odebrać; ryb w stawie tamejszym łowić nie dopuszczać; poddanego Charka wygnać; prosa Demkowi wypaść, rodziców, to jest jednych z aktorów, nieraz słowami nieprzystojnemi i uszczypliwemi zelżyć. O czym pierwsza protestatia, process i dekret przez zeszłego jego mości pana Łukasza Porwanieckiego, dziada jednych z aktorów, toczący się szerzej w sobie mają. Coraz tedy i dalsze waszmość czynicie prepeditie: ogród, nazywający się Charkowski, płotem ogrodzony, za dworem swoim violenter odebraliście. Consequenter, roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt szóstego poddaną swoję Chwedonichę waszmość subordynowawszy, aby Jana Mosnowskiego, chłopca actoris, pobiła i pokrwawiła, ktora do dwora actoris przypadszy, tychże aktorów dyffamując, *będąc w czarach i gusłach podejrzana, publice przechwalała się: „obaczysz co ja wam uczynię"; albowiem od tegoż czasu konie, bydło i drobiazki gospodarskie marnie padną i zdychają; żadnego w pasiece pożytku, miodu ani roju, actoris nie mają, i na zdrowiu coraz znacznie uszczerbek chorując ponoszą; która to Chwediunycha, jako teraz jej gusła przez ludzi dobrze tego wiadomych wyjawiają się, że jakowemiś węzełkami wruży*; ponieważ i roku tysiąc sześćset dziewiędziesiąt siódmego, na Wniebowstąpienie Pańskie, według kalendarza Ruskiego, *przed wschodem słońca drogie we wsi Olizarowie wodą z skopca przelewała*, którą roboczy Chweśko Sawczuk, dziedziczny poddany jego mości pana Jajkowskiego, i drugi parobek na imię Sydor, z noclegu nadjechawszy, widzieli i upominali, w czym ona, aby tego nikomu nie powiadali i nie głosili, prosiła. O czym actores dowiedziawszy się prosili bez przyjacioł, aby to onej zganiono było i sprawiedliwości z mianowanego chłopca uczynili, tedy waszmość nie uczynili, owszem poblażyli, i tak w te nadzieje i dotąd co roku takoweż *przelewanie ulicy i niciami przeplatania czyni*. W roku tysiąc sześćset dziewiędziesiąt ósmym roboczego Hawryła Wieliczuka, poddanego actoris, woły pasącego na polu ad praesens jego mości pana Jajkowskiego, nie w żadnej szkodzie, sam waszmość, panie Sękowski, zbiłeś i pokrwawiłeś; sianożęci cerkiewnej część niemałą sobie przywłaszczyłeś. Potym, tegoż roku taż Chwedunicha z wyżrzeczonemi pannami córkami waszmościów po pasiece nieopowiednie chodziła. Tegoż roku, z przychodem wojska cudzoziemskiego, ochraniając ruinę całej wsi poddanym, stacje, rathę i ugodę za wszystko pogodził, jednak ducta proportione do gromady poddanym swoim waszmość przyłożyć się zabronili, przez co waszmość pani Sękowska konfuzyą wielką aktora nieraz nakarmiła. Na ostatek, roku

tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątego przez całe lato waszmość źrzebiąt pięcioro bez pastucha puściwszy po zbożu ozimym i jarym, pasący się w zbożu aktorów, niemałą szkodę uczyniliście; drogę przez żyto i jęczmień waszmość umyślnie na szkodę aktorów czyniąc, utorowaliście; miedzy poprzeorywać kazaliście. Tegoż lata konie aktoris za górą przerzeczonemu panu Łukaszowi Sękowskiemu zająć kazawszy, przez trzy dni w chlewie głodem morząc, zaledwie wypuściliście. Jeszcze na tym nie mało mając, waszmość pani Sękowska wyżrzeczonego na zdrowie actoris pana Sylwestra Kopczyńskiego, rodzonego swego, sprowadziłaś, który, zjechawszy na pole actoris własnym, ile przy słabości zdrowia jego napadszy, zarówno z czeladzią cum armis, dnia trzydziestego pierwszego Augusta roku terazniejszego, i z koni pozsiadawszy, verbis laesivis confudując, sam pan Kopczyński aktora za piersi porwawszy, po ziemi włoczył bił, a jego mość pan Olszewski, który zarówno z nim przypadł, za barki trzymał, a gdyby nie ludzie, w polu będące, przybiegszy aktora nie salwowali, pewnieby był szablą rozciął i o śmierć przyprawił,—jednak z diffidacyą publiczną na zdrowie aktora odjechała. Tegoż dnia jadącego aktora z pola też wyżmianowane panny córki waszmościów, ze dworu wypadszy swego, osobliwie panna Anna Bereznicka, tak samego aktora jako i matki onego słowami nieprzystojnemi lżyli i sromocili. W kilka dni potym czeladnika actoris, urodzonego Jana Szymańskiego, jadącego z lasu, przerzeczony jego mość pan Kopczyński, z czeladzią swoją zastąpiwszy, mało nie zabił. W tejże nadziei waszmość, panie Sękowski, postępując, chłopców poddanych actoris różnie prześladujesz i bijesz. a samego aktora z religiej najgrawasz się: tandem dzień Wniebowzięcia Najświętszej Panny Maryej, święta Rzymskiego, w cerkwi będąc, na konfuzyą aktora, a bardziej urazę Boską, kitajkowę zasłonkę przez aktora daną, odrzucić kazawszy, a swoję płócienną, prezbitera przy znacznej confuzyej, odrzucić kazaliście; a gdy aktor tamtą kitajkową zasłonką obraz Najświętszej Panny zasłonić kazał, bez uszanowania nabożeństwa cerkiewnego i ofiary Boskiej, z krzykiem i hałasem, aktora sromociłeś. Na ostatek, dawno będąc winni od wypłaconych półtorasta złotych prowizyi półósma złotego za półrocza, osmakę żyta pożyczonego—złotych pietnaście, jako i zatrzymanych miarek pastuchom umówionych, jako też Trochimowi, poddanemu aktorów, półmacy żyta Horochowskiej — valoris złotych sześćdziesiąt, — oddać i zapłacić nie chcecie; owszem aktorów publicissime dishonorujecie, na zdrowie odpowiadacie. Przez coście waszmość w winy prawne popadli, do szkod niemałych przyprowadzili, — na termin wyżoznaczony pozywają, na którym, jako na zawitym, abyście waszmość stanowszy, tak processowi i dekretowi pierwszemu w różnych pretensyach ferowanemu, co którego się actores przychylając, jako i różnych wiolencii, oppressii, przez waszmościów tudzież i przez czeladź i poddanych, osobliwie: Chweduniche *gusłów różnych czynić dopuszczacie,*—Jana Mosnowskiego, chłopca actoris, pobicia, we dworze aktorow, diffamowania, Hawryła Wieliczka pokrwawienia, pobicia,—pana Kopczyńskiego, brata swego, na zdrowie actorów sprowadzenia, przez którego na aktora cum armis i z czeladzią napadnienia, dyffamowania, za piersi porwania, po ziemi włoczenia, bicia, przez pana Olszewskiego za barki trzymania, i mało o śmierć nie przyprawienia, na zdrowie diffidowania, przez

panny na drodze zastąpienia aktora, łżenia, sromocenia,—itidem przez pana Kopczyńskiego, z czeladzią swoją zastąpiwszy, Szymańskiego mało nie zabicia, —chłopców różne prześladowania i bicia,—z religiej najgrawania się,—w cerkwi z obrazów Najświętszej Panny zasłonki kitajkowej, przez aktora danej, odrzucenia, przytym aktora sromocenia:—do przysłuchania się win prawnych. A zaś względem sianożęci, ogrodów i gruntów odebrania, ryb w stawie łowić niedopuszczenia, poddanego Charka wygnania, prosa Demkowi wypasienia, ogroda Charkowskiego odebrania, sianożęci cerkiewnej przywłaszczenia Niemcom prowentów przyłożyć się zabronienia, przez źrzybiąt pięciorga w zbożu ozimym i jarym szkody naczynienia, drogie przez żyto jęczmiń actoris umyślnie czynienia, miedzy poprzeorywania, koni za góro zajęcia, przez trzy dni morzenia, prowiziej od sta pięciudziesiąt zlotych za pół roku i za osmakie żyta niezapłacenia, miarek pastuchom umówionych, i Trochimowi, poddanemu actoris, półmacy żyta miary Horochowskiej—valoris złotych sześćdziesiąt nieoddania. A zatym do oddania z sowitością tego wszystkiego i szkód nagrodzenia i winom prawnym przysłuchania się, i we wszystkim, co czasu prawa proponowano i deklarowano będzie, sądownie odpowiadając, skutecznie się usprawiedliwili. Pisan w zamku Łuckim, roku tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Januaru dnia jedynastego.

Drugi zaś pozew tak się w sobie ma: Athanazy na Miączynie Miączyński, podskarbi nadworny koronny, Łucki, Krzepicki, Łosicki etc. starosta. Urodzonym ich mościom panom: Stanisławowi i Annie Kopczyńskiego, primi voti Bereznickiej, secundi ad praesens voti Sękowskim, małżonkom, cum assistentia mariti, z osob i ze wszystkich generaliter dóbr waszmościów, leżących i ruchomych, zwierzchnością jego królewskiej mości, a moją władzą starościńską przykazuję, abyście waszmość przędemną samym, albo urzędem moim grodzkim Łuckim, na roczkach grodzkich Łuckich, które w roku terazniejszym—tysiącznym siedmsetnym, die 4 Februarii przypadną i sądzone będą, vel his dificientibus in aliis subsequentibus, sami oblicznie i zawicie stanęli na instancią i prawne poparcie instygatora sądowego i jego delatorów, urodzonych ich mościów panów: Benedykta i Apolloniej Porwanieckiego, rodziców, Eliasza i Anny Zorzewskiego, syna i synowej, Kościuszkiewiczów Chobołtowskich, małżonków, dziedziców częsci pewnych wsi Olizarowa, cum assistentia maritorum debita aktorom, którzy waszmościów do stawienia przed sąd grodzki Łucki, przechylając się do swojej protestatiej i pozwu principalnego, względem przysłuchania się win prawnych i szkód nagrodzenia za uczynki przez nich popełnione, to jest: pana Jana Olszewskiego, który zarówno z jego moścą panem Kopczyńskim na aktora cum armis napadszy, tam na zdrowie nastąpienia, mało o śmierć nie przyprawienia, tudzież czeladzi różnych waszmościów różnych wiolencyi, kryminałów, szkód czynienia dopomagającemi i zarówno z waszmościami czyniącemi, w pierwszym pozwie i terminie opisanemi, a waszmościom po imionach i przezwiskach lepiej wiadomemi i znajomemi, osobliwie Chwedonichy, przez którą Jana Mosnowskiego, chłopca actoris, pobicia, i aktorów we dworze diffamowania, będąc *w czarach i gusłach podejrzaną*, tamże publice przechwalania się, przez co *koni, bydła i drobiazków zdychania i pasieki niefruktifikowania, przez nię po pasiece niewiadomie chodzenia*,—do stawienia, a w niesta-

wieniu—samym waszmościom za nich odpowiadania, na termin oznaczony pozywają; na którym, jako na zawitym, abyście waszmość stawszy, pomienionych, to jest: jego mości pana Olszewskiego, tudzież czeladź i poddanych, przed sąd stawili, w niestawieniu sami za nich odpowiadali, i na wszystko, co czasu prawa proponowano i deklarowano będzie, sądownie odpowiadając skutecznie się usprawiedliwili. Pisan w zamku Łuckim, roku tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Jannuarii dnia jedynastego.

Trzeci pozew od ich mościów panów Sękowskich i innych po ich mościów panów Kosciuszkiewiczów, małżonków, i innych, temi jest pisany słowy: Athanazy na Miączynie, Maciejowie i Pułajowie Miączyński, podskarbi nadworny: Koronny, Łucki, Krzepicki, Łosicki starosta. Urodzonym ich mościom panom, Alexandrowi Jajkowskiemu, Eliaszowi Kostiuszkiewiczowi Chobułtowskiemu Stephanowi Ladzie, jedne zmowe z sobą mającym, i powodów spólnie oppri mującym, z osoby i z dóbr waszmmościów generaliter wszystkich powagą jego królewskiej mości a władzą urzędu mego starościńskiego przykazuję, abyście waszmość przedemną samym albo urzędem moim grodzkim Łuckim, na roczkach grodzkich Łuckich, roku terazniejszego tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Martii ośmnastego dnia przypadających, albo jeśliby te nie doszli — na innych najbliżej przypadłych i najpierwiej sądzących się, sami przez się oblicznie i zawicie stanęli, na instantią i prawne poparcie instygatora sądowego i jego delatorów — urodzonych ich mościów panów: Stanisława Stępkowskiego i Joanny Kopczyńskiego, pierwszego małżeństwa urodzonego niegdy jego mości pana Bereznickiego, powtórnego jego mości pana Stanisława Sękowskiego małżonki, cum assistentia et authoritate tegoż jego mości pana Sękowskiego, małżonka i opiekuna swego małżeńskiego, którzy, przychylając się do protestaciej swoich przeciwko waszmościom w grodzie Luckim zaniesionych, pozywają o to: iż waszmość, mościpanie Jajkowski, w dobrach wsi Olizarowie część pewną prawu dożywotnemu powodki jej mości paniej Sękowskiej, a prawu dziedzicznemu urodzonych pani i panien: Katharzyny urodzonego jego mości pana Stephana Borbińskiego małżąki, Anny i Zofiej panien Bereznickich, z pierszym powodki małżonkiem spłodzonych córek,—podległe, od nienależytego possessora, a raczej prawa własnego i słusznego interceptora, trzymając, i zatrudniwszy znać powodów i dziatki ich w tejże części wsi Olizarowa usiłując wycisnąć, żadnego dnia prawie nie przepuszczasz, któregobyś ciężkiej i nieznośnej powodom nie zadawał krzywdy, które anteriores zapomniawszy, a raczej Panu Bogu oddawszy, w roku przeszłym—tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątym, dnia dwudziestego ósmego miesiąca Julii, poddanego powodów Olizarowskiego Chwedka, parobka dworskiego, na dobrowolnej drodze mianowicie waszmość, panie Jajkowski, zbiłeś, skaleczyłeś! Lewka parobka w lewą rękę obuchem w staw, gdzie się kości do łopatki schodzą, uderzyłeś, że ręki podnieść i nią robić bez półroka nie mógł; uderzyłeś znowu tego parobka w tymże roku, tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątym, dnia trzynastego miesiąca Augusta powtórnie, obuchem zbiłeś, skrwawiłeś, że do tego czasu władać sobą i robić nie może, do ostatniej zdrowia ruiny i skaliczenia przywiodłeś; konie i woły swoje na włoce i pode dworem powodów leżącej w owies i w insze zboża za-

siane na złość wpędzasz, zboża tratujesz, wypasasz; w roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątym owsa kop cztyrydzieści wypasłeś, że powodowie i zebrać go dla wielkiej spaszy nie mogli; gdy powodka, jej mość pani Sękowska, woły i konie waszmości w owsie zostawszy, zająć chciała, waszmość zajmować nie dopuściłeś, też konie i woły odbiłeś, a suspitiej, jakoby o tych koniech i wołach, w owsie powodów pasących się, powodom dał wiadomość urodzony Błażej Oszczepalski, czeladnik powodów; waszmość dnia szesnastego miesiąca Augusta, rano bardzo, na samym świtaniu, na dwór powodów, in absentia na ten czas powoda, jego mości pana Sękowskiego, w obozie będącego, naszedszy, tegoż urodzonego Oszczepalskiego, we drzwiach sieni stojącego, zastawszy na podwórze wyciągnołeś, obuchem zbiłeś, w ręce lewej kość piszczel między ramieniem przetrąciłeś i na rękie lewą skaliczyłeś; powodkę, jej mość panią Sękowską, na ten czas na łóżku spiącą, tym tumultem obudziłeś, gdy w białym odzieniu prawie wyszła i „czemuby czeladnika jej biłeś"? pytała, słowy żelżywemi połajałeś, posromociłeś, „żeś bił i jeszcze bić będziesz"—pochwalałeś się i odpowiadałeś; a gdy powodka, jej mość pani Sękowska, urodzonego jego mości pana Sylwestra Kopczyńskiego, brata swego rodzonego, prosząc abyś waszmość od wiolencii, gwałtów supersedowałeś, posłała, a jego mość pan Kopczyński, brat rodzony powodów, dnia ostatniego miesiąca Augusta tegoż roku tysiąc sześćset dziewięćdziesiąt dziewiątego, do waszmości przyjechał, a waszmość, mości panie Eliaszu Kościuszkiewiczu Chobułtowski, zastał i o poprzestanie tychże wiolencyi prosił,—waszmość niesłusznemi poswarkami i zarzutami, urodzeniu szlacheckiemu przeciwnemi, tegoż jego mości pana Kopczyńskiego napadliście, wprzód na polu sieć i rąbać chcieliście, z szablami, przybrawszy do siebie jego mości pana Łada z czeladzią Szymańskim i Hawryłem do samego dworu gnaliście, na gwałt w cerkwi we dzwon bić kazaliście niepojednokroć, „że się po tysiącu złotych złożymy a Kopczyńskiego i Sękowskiego zabijemy" odpowiadacie i grozicie, i inne gwałty i wiolencye, w protestacyach wyrażone, do których i ten pozew referować się powinien, powodom, jako waszmościom na terminie szerzej zarzucono i dowiedziono będzie, zadajecie i czynicie; przez co waszmość winy prawne na się zaciągneliście, powodów do szkód niemałych przywiedliście; do których win na waszmościach wskazania, szkód nagrodzenia, taxy razów zapłacenia, fidejussora za bespieczeństwo zdrowia stawili—powodowie waszmościów na termin wyż oznaczony pozywają, na którym, jako na zawitym, abyście waszmość stanąwszy, skutecznie odpowiadając, usprawiedliwili się. Pisan w zamku Łuckim, roku Pańskiego tysiącznego siedmsetnego, miesiąca Januarii jedynastego dnia.

Po których podniesieniu i przeczytaniu pozwów, strony spólnie u sądu prosiły i domawiały się, aby onym na spólne actorati i reati sprawienie nakazał; a potym strony obie, ich mość panowie Kościuszkiewiczowie, małżąkowie, aktorowie, per maritum personaliter, a jego mość pan Stanisław Sękowski, pozwany, suo et aliorum nomine personaliter, u sądu niniejszego stanowili się, i, w tych sprawach rozprawę prawną między sobą mając, kontrowersowali. Których kontrowersyi sąd niniejszy grodzki Łucki do siebie wniesionych wysłuchawszy i z onych dobrze wyrozumiawszy, ex quo strony obie pretensye grun-

towe, o ogrody, grunta i o wiolencye, do siebie ab utrinque allegują, co bez cognitiej na gruncie rozsądzone być nie może (dla tego potrzebno być uznawa officii condescensio i przyjaciół locatio), i nakazuje, aby strony obie urząd niniejszy, absentia unius vel duorum non obstante, od aktu niniejszego za niedziel dwie najbliższe spólnym kosztem na grunt sprowadziły i przyjaciół po jednemu wysadziły, gdzie urząd, inkwizycyej na wiolencye i spólne stron pretensye wysłucha, strony z ich mościami pany przyjaciołami ex re oculis subjecta, rozsądzą, pomiarkują, ex aequo et justo pomoderują, satisfakcyą, komu będzie należała, nakażą; którego aktu strony impugnować nie będą, owszem dosyć uczynią, dawszy luitę trzesh grzywien przez strone stronie, a sądowi tyleż natychmiast, co strony obie ziścić powinne pod winą banicyej, którą sąd w niedosyćuczynieniu na stronie spreciwiającej się zaraz wskazuje, a publikaciej oraz ukrzywdzonej prosekucyej termin na sądach grodzkich Łuckich po sprzeciweniu się bliższych zawity zachowuje causa statuitionis ad eundem terminum suspendituret conservatur. Co wszystko dla pamięci do xiąg niniejszych grodzkich, jest zapisano.

Книга гродская Луцкая, декретовая, годъ 1700—1706, № 3062; листъ 272.

3.

1701, февраля 12. Рѣшеніе Каменецъ-Подольскаго магистрата, по которому онъ признаетъ бездоказательною жалобу мѣщанина Судца на гречанку Антоновую о томъ, что она посыпала порогъ въ домѣ истца какимъ-то порошкомъ.

Judicium necessarium banitum Cameneci in Podolia, die Sabbatho ante festum sancti Valenti, die 12 Februarii, anno Domini millesimo septingentesimo primo.

W sprawie pana pocztarza Sudca, aktora, przeciw greczynki Antoniowej, ratione *sypania czarów* jakichś, to jest *prochu na progu* sypania.

Sąd tedy niniejszy Kamieniecki subdelegentski, z obostron pilnie uważywszy i dobrze wyrozumiawszy partium propositiones et allegationes, i z inkwiziciej wywiedzionej i świadków wysłuchania, iż nie pokazało się dokumentnie z omówionej greczynki, aby co *złego sypania i czar* było, więc sąd nakazuje, aby pomienioną greczynka poprzysięgła ad proximum judicium samotrzeć, iż nie wie o tym nic i nie sypała żadnego proszku, ani z naprawy czyjej nie czyniła żadnych czarów w domu pana Sudca, pocztarza jego królewskiej mości, i tym się w życiu swym nigdy nie bawiła.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437, листъ 39 на оборотъ.

4.

1702, февраля 24. Жалоба мѣщанки Маріанны Бахчинской на мѣщанина Северина Хржановскаго и жену его.

Хржановскіе оклеветали Бахчинскую, будто бы она посредствомъ чародѣйства лишила разсудка дочь Хржановскихъ; между тѣмъ какъ сами они похвалялись разстроить колдовствомъ семейную жизнь дочери Бахчинской и пытались подсылать ея мужу какіе-то околдованные пироги.

Actum in officio advocatiali Camenecensi in Podolia, anno 1702, die 24 Februarii.

Do urzędu i akt niniejszych, wojtowskich, Kamienieckich, ormeńskich, przyszedszy personaliter pani Marianna Bachczyńska, protestowała się na pana Seweryna Chrzanowskiego w ten niżej opisany sens i punkta.

Pierwszy punkt: że słyszałam jakoby była mowa przy jego mości panu burgrabim Kamienieckim, żem ja córkę pana Chrzanowskiego *oczarowałam*, iż *szaleć musi*, a z okaziej tej, żeby pan Biernacki córkę moją wziął. Na co o świadków pana Chrzanowskiego proszę.

Drugi punkt: jako się cieszył i chwalił pan Chrzanowski, mówiąc, że po weselu córki pani Bachczyńskiej żyć długo nie mają; na co jest swiadkiem pan Grzybowski, pan Anastas, na co gotowi poprzysiądź.

Trzeci punkt: że *pirożki* kazała nosić panu Biernackiemu do kordygardy, na co jest świadkiem żołnierzka regimentu jaśnie wielmożnego jego mości pana wojewody Kijowskiego, która przy inquisitiej u jego mości pana burgrabiego zeznała tylko, że się tego ważyć nie śmiała i brała się nosić mu te pirożki. I to przy protestaciej zapisuję i waruję sobie, aby mi napotym na dom mój i na dziatki moje czego uczynić nie chciała, bo jeżeli mi się co stanie, to na nię wszystkie wine składać muszę, bo się naważyła na moj dom. O co wszystko protestując się, zachowuję sobie salve w tym prawnie czynić.

Czwarty także punkt: jako się szczyciła pani Chrzanowska, iż nad niedziel trzy pan Biernacki z córką moją żyć z sobą dobrze nie będą, jakož się tak stało, na co i świadczę się.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4439, листъ 38.

5.

1704, іюля 7. Показанія свидѣтелей по дѣлу объ обвиненіи цехмистра Яна Затвардзевича въ употребленіи чародѣйственныхъ средствъ для усиленія своихъ заработковъ.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho post festum Visitationis Beatissimae Mariae Virginis proxima, anno 1704.

Bazyli Fiałkowski, aktor, sic retulit: iż robiąc u pana czechmistrza Jana Zatwardziewicza za warsztatem, przyszła na tenczas Mikitycha, która panu

czechmistrowi *dała prochu w płatku czarnym i tak mówiła: „посыпъ *) собі за холевы того проху, нехай ся до васъ все добре привертае“*. Przyszedł wieczor do pana czechmistrza pan Feliczki; pan czechmistrz rzekł panu Feliczkiemu: *„прынісла міні тётя Микитыха пороху, подить й вы возміть собі“*. W tym pan Feliczki poszedł zaraz do domu swego i tam wziowszy mąki szedł do tyi (sic) Mikitychi, a jam natenczas, idąc z wodą, rzekł do mnie pan Feliczki: „хвала Богу, Василю, щось мене перешовъ зъ полнымъ, буде счасця!„ A jam rzykł: „где идете, пане ойче?“—„Пійду до Микитихи просити, щобы міні такого пороху дала, якъ пану цехмистрови“.

Idem sic retulit: iż będąc u pana czechmistrza zarobiłem u niego złoty, a natenczasz byłem winien do czechy funt jeden wosku, w tym przyszedłem do pana czechmistrza, upominając się o złoty, pan czechmistrz tak odpowiedział: „coś ty winien do czechu wosku, to ja za ciebie zapłacę“; w tym pan czechmistrz z bracią, nie kupiwszy wosku do kościoła, tylko pili, on złoty przepili, na co jest i cała czycha.

Ex parte Basilii Fiałkowski, actoris, testis Jakub Hąsirkowicz sic retulit: iż, poszwarzywszy się aktor z panem czechmistrzem młodszym, z swoim majstrem, poczeli sobie na oczy wytykać, jako to, aktor czechmistrowi: „a wy się bawicie czarami“; w tym czechmistrz, wygnawszy go z domu, poczoł mówić przedemną: „on mnie chce w kłopot wprowadzić, a on sam do tego początkiem, bo *z czerkwi sznura orznął*“. Com słyszał, to zeznaję.

Mikitycha denuo sic retulit: iżem dała znowu tego prochu na to, ale żeby jeno robota była.

Basilius Fiałkowski, actor, sic retulit: iżem był namowiony od czechmistrza młodszego, ażebym był *poszedł na Rozdwo na dzwonnicę i sznura od dzwona urznął*, z którym sznurem gdym przyniosł, czechmistrz wziowszy *on sznur w dziury u warsztatu* pokładł; także strony daru z czerkwi gdym przyniosł w ręce, on odemnie odebrawszy ten dar, *włożył w wodę święconę i oną pokropił*.

Judicium praesens deliberat ad proximum.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 231 на оборотъ.

6.

1704, іюля 14. Показанія подмастерья Василія Фіялковскаго объ употребленіи тремя мастерами ткацкаго цеха въ Каменцѣ чародѣйственныхъ средствъ для снисканія работы.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho post festum sanctae Margarethae virginis proxime, anno 1704.

Interrogatoria illustri Basilii Fiałkowski, aktoris:

Iże kiedym był w Kozowie u majstrowy pewny, i roboty nie bywało, wtym tamta majstrowa moja posłała syna swego, aby *urznoł sznura od dzwonu*. A

*) Латинскую транскрипцію Южно-Русской рѣчи мы замѣнили Русскими буквами. *П. Г.*

jam natenczasz (sic) spał. I widziałem, że jak przyniosł syn majstrowy ten sznur, majstrowa, wziowszy on, kurzyła nim i coś przymawiała. Potem, jakem przyjechał tu,do Kamieńca, stanołem u pana czechmistrza młodszego zą czeladnika, u którego gdym służył, roboty nie bywało. Wtym ja mu przypomniał Kozowkie roboty strony tego sznura. Wtym pan czechmistrz poczoł mie prosić, abym i ja tego *sznura urznął*, i mnie, podczasz (sic) takich mrozów niemającemu sukień, dał swego pan czechmistrz kożucha, ażebym poszedł i urznoł. Co dla jego prożby uczynił. Z którym sznurem on nić nie robił, tylko kurzył, ale przymówki żadnej nie bywało; także strony daru, iż, jeno włożywszy w wodę święconę, tym darem kropił.

Idem sic retulit: iżem raz siedział na warsztacie, przyszedł do mnie w dom pana czechmistrza Fedor Żelichoski, rzekł do mnie: „круто коло мене було; колыбы не една баба мене подратовала, пришло бы се сгинути“. A jam na to odpowiedział: „a która już to baba, czy Mikitychą?“—Ой, не, odpowiedział, не та Микитыха, але инша“.

Czechmistrz młodszy sic retulit:„iż my o wszystkich czarach z panem Tyliczkim wiemy i z Fedorem Żelichowskim“.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437, листъ 233 на оборотѣ.

7.

1704, іюля 21. Приговоръ Каменецкаго магистрата, опредѣляющій наказаніе тѣмъ мастерамъ, которые прибѣгали къ употребленію чародѣйства для снисканія себѣ работы.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho ante festum beatae Magdalenae proxima, anno millesimo septingentesimo quarto.

W sprawie między Wasylem Fiałkowskim, rzemiosła tkackiego, aktorem niniejszym, a uczciwemi: panem Janem Zatwardziałowiczem, cechmistrzem młodszym rzemiosła tkackiego, Janem Felickim i Fedorem Żelichowskim, magistrati tegoż rzemiosła tkackiego, pozwanemi o zadanie zabobonów pewnych. Iż pozwani, przez namowe samegoż aktora, dla gęstszej i ustawicznej roboty, zaciągneli babe na usługę zabobonną, która swemi *machiawelstwami* i *chytrościami* podwiódszy pozwanych na to przywiodła, iż ją radzi słuchali i, według jej namowy, sprawowali się. Sąd niniejszy wojtowski Kamieniecki, mając to w rozsądku dla dokumentów, aby aktor dowodził, zdał na inquisitią, interim jako nieosiadłego aktora a jeszcze hultaja, kazał do więzienia, z którego aby dowodził. A że ten hultaj, zadawszy tę kalumnią pozwanym, z więzienia uciekł, dla tego sąd niniejszy wojtowski Kamieniecki, widząc, iż to plotki jakieś wznicił aktor, ponieważ nie dostawał sprawy; a przecie, że się pozwani dobrowolnie przyznali, iż tych gusłów babskich zażywali, także i nauki aktorowej słuchali i podwieść się dali, nie przestrzegając Boga i sumienia, ważyli się zabobonami zabawiać,—przykazuje, ażeby młodszy cechmistrz urząd swój deponat aż do elekciej; ci zaś dwaj pozwani magistrowie powinni na końcu najniższym zasiadać i wszelką usługę cechową odprawiać także aż do elekciej; każdy z nich

ma dać wosku po ćwierci kamienia, to jest cechmistrz młodszy z Janem Telickim do kościołów Katedralnego i Franciszkańskiego, Chwedor zaś Żelichowski do cerkwie świętej Trójcy katedralnej Kamienieckiej; na miejscu zaś cechmistrza młodszego wolno sobie obrać nominata do upodobania aż do elekciej; skromność też wszelaka zakazuje się, aby żaden tym pozwanym do uczciwości z tej okaziej nie przymawiał, pod winami kamienia wosku i więzienia ćwierć roku, przykazuje; ajeżeliby którykolwiek tak z magistrów jako i z młodszych miał hałas uczynić w cysze, takowy podpadać będzie winy zwyż opisanej.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 234 на оборотъ.

8.

1707, мая 19. Жалоба Свято-Никольскаго братства на мѣщанку Гапку изъ Острога о томъ, что она приказала своему сыну, вѣроятно, съ цѣлью произвести колдовство, отрѣзать веревки отъ церковныхъ колоколовъ.

Actum Cameneci in Podolia, feria secunda post Dominicam Rogationis proxima, anno Domini 1707.

Do urzędu i akt niniejszych Kamienieckich radzieckich veniens personaliter, sławetni bratstwo cerkwi świętego Nikołaja Greko-Ruskiego, czyniąc solenną protestacią naprzeciwko z Ostroga wdowie, która mieszka u Bazylego Haczkewicza. Iż pomieniona Hapka, przyszedszy do cerkwi i dawszy na służbe Bozą, a namówiwszy syna swego, aby został się w tejże cerkwi świętej, który zostawszy się, a podczas elevatiej samej przyszedszy przed cerkiew, gdzie dzwony wiszą, *urznoł od dwóch dzwonów postronków na jakieś czary*. Gdzie widząc, student ze szkoły Łebkiewicz złapał chłopca na tym, gdy rznął, syna pomienionej Hapki, i odjoł od onego chłopca nóż i kawałek postronka, a z drugim kawałkiem uciekł. Co czyniąc solenną protestatią z oną pomienione bratstwo cerkwi świętego Nikołaja, mieć akcją, na co, i dla czego to rznąć kazała synu swemu; na co, solenniter protestują się.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 699 на оборотъ.

9.

1709, іюля 24. Жалоба мѣщанки Агнессы Шагиновой на мѣщанку Клецкую за клевету, будто Шагиновая занимается чародѣйствомъ и состоитъ въ связи съ летавцемъ (перелетнымъ злымъ духомъ).

Actum Cameneci in Podolia, feria quarta in vigilia sancti Jacobi Apostolis proxima, anno 1709.

Agneta Szahinowa—aktorka, Grzegorzowa Klecka—citata.

Aktorka proponit: 1) iż mie niepotściwie udała przed ludźmi pozwana; 2) idąc z wesoła od pani Wojciechowej powiedziała pozwana: „iż tam *letawiec* wleciał"; 3) mówiła i obnosi mie pani Grzegorzowa, iż daje jakieś korupcie

panom; 4) dotego opowiada i mie obnosi i udaje pani pozwana, iżbym u niej koszule pożyczała jakeś brudnej.

Pozwana odpowiada na pirwszy (sic) punkt: iżem nie udawała aktorke i nie wim (sic) ni o czym; 2) i tegom nie mówiła *o latawcu* i nie wim (sic); 3) i tegom nie mówiła, aby jakie korupcie dawała pani aktorka; 4) odpowiadam: iże u mnie aktorka chciała koszuli brudnej i szukała u mnie, ale nie wim (sic) na co.

Datur dilatio super inquisitionem.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 753 на оборотѣ.

10.

1710, мая 27. Рѣшеніе магистратскаго суда города Выжвы, по которому опредѣлено, чтобы мѣщанинъ Данило Олифировичъ испросилъ прощеніе у мѣщанина Никиты Веремейчика въ томъ, что онъ голословно заподозрилъ его жену въ колдовствѣ, вслѣдствіе котораго будто капуста перестала рости въ огородѣ Олифировича.

Actum die 27 maja.

Przed nami: Hawryło Olifirowiczem, Semenem Wołczkiem, burmistrami, Olexą Tyszkiewiczem, Syłą Jwaniukowiczem, przysięźnemi, uskarżał się sławetny Mikita Weremejczyk na sławetnego Daniłę Olifirowicza, jako męża, a na żone jego, jako pryncypałkę, o to i takowym sposobem: „Iż, moi łaskawi panowie, zadaje mi względem żony mojej jakoby coś naksztalt *czaródziejstwa,* jakoby gdy żona moja była w ogrodzie ich w dobry sposób, *nie urodziła się kapusta*, czy prawda, czy nie; przez co teraz nam zadaje. Upraszam waszmościów o uwagę i dowody, jeżeli mają jaki dokument".

Pozwany Daniło Olifirowicz takowę odpowiedź uczynił: „Iż, moi łaskawi panowie, prawda, że wymówili się z żoną moja respektem, że żona Mikity Weremejczyka jak pójdzie kraj ogroda mego sadzić kapustę dla córki swojej, zawsze mi nieurodzaj kapusty staje się. Zaczym więcej nic mu i żonie jego nie zadaje".

Sąd niniejszy, wysłuchawszy obodwóch stron kontrowersyej, ponieważ pozwany Daniło, stawając w imieniu żony, potwierdza, choć jak powiada nie ma żadnego inszego dokumentu naksztalt, mówiąc po Rusku, „прыкрѣпу": kapusta nie rodzi się,—za ten bez dowodu występek słowny nakazujemy dekretem niniejszym: aby za zniewagę i słowa złe przeprosił z ludźmi w domu, wyklad prawny wrócił, zakładając na upartego—ktoby się ważył toż samo bez słusznego dokumentu zadawać—winy, to jest kop 2, tak na zwierzchność zamkową, jako i na nasz urząd miejski Wyżewski; a jeżeli pozwany ma krzywdę przez aktora ratione przejścia,—wolne salwe zachowujemy o to do pozwania. Obiedwie strony kontenci dekretem naszym.

Книга магистрата города Выжвы, годъ 1710—1725, № 1294; листъ 264 на оборотѣ.

11.

1710, іюня 25. Жалоба священника Ивана Ставицкаго на мѣщанина Григорія Бабиженко о нанесеніи ему различныхъ оскорбленій, между прочимъ, о томъ, что Бабиженко упрекалъ истца въ знакомствѣ со злымъ духомъ и подсылалъ свою тещу производить чародѣйства концомъ веревки противъ дома истца.

Actum Cameneci in Podolia, feria quarta in crastino festi sancti Joannis Baptistae proxima, anno Domini 1710.

Wielebny ociec Jan Stawicki—aktor, Hrehory Babiżenko—pozwany.

Aktor proponuje i uskarża się na pozwanego: iż pierścień ukradła żona moja, to zadawała żona pozwanego i jeszcze do tego mówiła: „iż tak będzie tobie, jako popadie, i będziesz się *trzaskała*, jako popadia, i *obduła się, i opuchła,* i *będzie puchła*"; i żadała żonie mojej: „*żeś bihała za diakiem i podłóżnicą onegoż była* i *z moim mężem toś czyniła*". I do tego sam pozwany mówi: „że ma ten pop djabła, i poprzysięgnie, iż z nim nikt nie wskura. Będąc teszcza pomienionego pozwanego w domu z onym mieszkając i chodząc popodle wrót moich, motuzkiem jakimś chwiała i wiele czarów czyniąc. O co upraszam, aby mi nie czynił tego, i o sąd sprawiedliwy upraszam waszmościów panow".

Pozwany odpowiada: o pierścień nie wiem, ani znam się, o żonie nic nie wiem, czyli to zadawała i opuchłości nie znam się, ani żona moja; o podłóżnice może to i być, może to i mówiła żona moja żonie pana aktora, i tom słyszał od Piotra nieboszczyka; o djabła mówiłem to i z mowy hospodyna: „iż postawię przed tobą djabła"; z strony teszczy nie znam się i nie interesuję się do tego.

Dan dilatio stronie aktorowej do dnia jutrzejzego.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4437, годъ 1700—1713, листъ 866.

12.

1710, іюня 28. Приговоръ радецкаго Каменецъ-Подольскаго суда по дѣлу между священникомъ Іоанномъ Ставицкимъ и мѣщаниномъ Григоріемъ Бабиженкомъ.

Судъ призналъ Бабиженка виновнымъ въ клеветѣ и приказалъ ему публично извиниться; въ случаѣ-же повторенія обиды, постановилъ подвергнуть его болѣе строгому наказанію.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho in vigilia sanctorum Petri et Pauli Apostolorum proxima, anno Domini 1710.

Sąd niniejszy Kamieniecki radziecki, wyrozumiawszy z inquizytiej wywiedzionej i dekretu pirszego (sic) między stronami uważony i położony, ma we wszystkich punktach onego wykonać, jako przepisany jest die ante festum sanctam Haedvigis electam viduam proxima, a są strony punktów jeszcze terazniejszych,

iż sam się pozeznał, i to mówiła żona onegoż, iż *bihała za diakiem* po Karwasarach.

Sąd, uważywszy, uznaje, aby uczyniła rewokacią publice na ratuszu, i honor jako panu aktorowi tak i małżonce onego przyznała. Vadium sąd zakłada inquantum by się pokazało więcej na pozwanego i żonę onego, aby tak słowa szpetne i kalumnie, i pana aktora i aktorkę publikowała pomiędzy ludźmi, ma zostawać i być pod surowym karaniem publicznym. Koszta mają powrócić decretis praesentis vigore.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4437, годъ 1700—1713, листъ 867.

13.

1710, іюля 20. Жалоба мѣщанина Григорія Бабиченка на мѣщанина Ѳедора Яцева о томъ, что онъ заподозрилъ его въ чародѣйствѣ и унесъ изъ его дома лѣкарство, назначенное для ребенка.

Actum Cameneci in Podolia, feria secunda ante festum sanctae Mariae Magdalenae proxima, anno Domini 1710.

Hryhory Babiczenko—aktor, Fedor Jacew—pozwany.

Aktor uskarża się na pozwanego: iż ja *dla dziecięcia swego chorego ziele* przystawił do pieca, a pozwany—nie wim, jakim sposobem—wzioł to ziele już dni kilka, i mówi, że to czary, bez bytności mojej i żony.

Pozwanego córka odpowiada: iżem ja nie brała tego ziela, tylo wzieła barycka bez wiadomości aktora i aktorki.

Sąd Kamieniecki radziecki, wyrozumiawszy z propositiej stron, odsyła do sądu pana wojta.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437, листъ 789.

14.

1710, ноября 16. Жалоба старосты Дымирскаго, Петра Ласка, на слугу своего Франциска Рогозинскаго о томъ, что онъ, похитивъ у истца значительную сумму денегъ, старался утаить свой поступокъ посредствомъ чародѣйства и потомъ, уличенный въ кражѣ, оклеветалъ Трипольскаго передъ судомъ.

Roku tysiąc siedmsetnego dziesiątego, miesiąca nowembra szesnastego dnia.

Na urzędzie grodzkim, w zamku jego królewskiej mości Łuckim, przede mno, Alexandrem na Bakowcach Tomaszewskim, podczaszym Bracławia Litewskiego, burgrabim grodzkim Łuckim, personaliter comparens urodzony jego mość pan Maciej Trypolski, towarzysz chorągwi pancyrnej wielmożnego jego mości pana Piotra Łaska Dimirskiego, nomine tegoż jego mości solenniter, przeciwko urodzonemu jego mości panu Stanisławowi Pałuskiemu, miecznikowi Żytomirskiemu, burgrabiemu grodzkiemu Włodzimirskiemu, i na

miejscu jego mości panu namieśnikowi zostającemu, także urodzonemu Franciszkowi Rogozińskiemu, przedtym słudze, wspomnianego wielmożnego jego mości pana starosty Dymirskiego, zdrajcy, niesłuszno protestacyą po ucieczce żałował (sic) przed pomienionym urzędem przeciwko wielmożnemu jego mości panu staroście Dymirskiemu, panu swemu, podającemu, solenniter świadczy i protestuje się o to:

Iż pomieniony Franciszek Rogoziński, będąc przedtym na usłudze niegdy świętej pamięci wielmożnej jej mości pani Maryanny z Potoka, primo voto Łaskowej, stolnikowej Kijowskiej, secundo Snanieckiej, chorążyny Czerniechowskij, a potym, post fata onej, służąc przerzeczonemu wielmożnemu sui protestantis rachmistrzowi, podczas liczenia summ pieniężnych, po tejże wielmożnej jej mości paniej Manieckiej, chorążyny Czerniechowskiej, pozostałych, ośm set czerwonych złotych złodziejskim sposobem z skryni wzioł i na swoje obrócił potrzebę. Potym o wspomnione pieniądze stała się inwestigatia z pisanych, gdzieby się mieli podzieć? Ex quo i w dyspozycyi pomienioneby pieniądze, żadnej nie dał excussyi ani wywoda, tylko fictis rationibus excusował się tym, gdy wielmożny jego mość pan starosta Dimirski, suspensa ulteriori vestigatione, odjeżdżając do dóbr swoich Łokacz, wyżpomienionego pana Rogozińskiego zostawił w dobrach Zarzyckich. Zostawiony, chcąc się ex delicto suo illicito wyśliznąć, *ad maleficia, do czarownic we wsi Michlinie udał się*, arrepta potym fuga, consilio założywszy sobie longius iter do Łokacz, dla eliberowania swoich rzeczy tam będących suprapraeventionis wielmożnego jego mości pana starosty animatis passibus divertens. Od sług wielmożnego jego mości pana starosty przerzeczony uciekać poczoł, lecz potym dogoniony i prowadzony, a gdy przy nim w bótach na piętkach naleziono, żadnej z tego wszystkiego nie dał z siebie excusacyej. Więc za tak oczewistemi dowodami i za licem dwóchset pięcdziesiąt złotych Polskich w skrzyni jego w Łokaczach będącej, a dwódziestu czerwonych złotych, przy nim znalezionych, i innymi świadectwy, sequestrowany został i do grodu tutejszego oddany był. Którego gdy grod niniejszy dla publicznych incursiej ad carceres przyjąć nie chciał, w majętności pana starosty sufficientia victus cognita zatrzymany, gdzie przez ten czas vacantibus judiciis bywszy, nescio qua arte elapsus, miasto tego, aby miał szukać łaski i clementiej tegoż wielmożnego jego mości pana starosty, protestacye w grodzie Włodzimirskim, die 1 Decembris anno millesimo septingentesimo sexto uczynione, moris criminationibus et imposturis na pomienionego, honorem intaminatum crudissime opisał. A jego mość pan burgrabia Włodzimirski, czyli przez się samego, czyli też loci tenentem, pomienioną śmiał i ważył się do akt przyjąć protestacyą, jako et impossessionato et notato crimine furti człowieka. Ratione tedy tak niesłusznej nienależycie uczynienia i pomienionej protestacyey, jako też i nieprawnie do akt urząd Włodzimirski przyjęcie, iteratis manifestowawszy się i protestowawszy vicibus, ofiarował pro paenis legum jure agere wielmożnego jego mości pana starosty nie zaniechać, salvam zostawiwszy tej manifestaciej meliorationem augendi vel minuendi, a terazniejszej, wkrótce napisanej, mnie, urzędu, prosił, co i otrzymał.

Книга гродская Луцкая, поточная, № 2591, годъ 1709; листъ 750 на оборотъ.

15.

1711, мая 29. Замѣтка изъ книгъ Дубенскаго магистрата о томъ, что, по настоянію управляющаго имѣніемъ, дворянина Өедора Ковнацкаго, заставляли плавать женщинъ, заподозрѣнныхъ въ произведеніи засухи, и послѣ испытанія ихъ, отпускали на поруки къ мужьямъ.

Roku 1711 *panowała susza* na tutejszym goryzoncie przez niedziel kilka abo kilkanaście, że ziemia, upragniona deszczu, pracowitemu gospodarzowi słabą otuchę w obfitości prognostikowała. A tak z woli wielmożnego jego mości pana Teodora Kownackiego, ekonoma dóbr jaśnie oświeconego xięcia jego mości, nam wielce mościwego pana, *według dawnych zwyczajów*, mając *do niewiast suspicią, kazano onych w wodzie kąpać*, probując onych, jeżeli która będzie pływała. Gdzie kąpali wiele niewiast w wodzie, między któremi pływali te, to jest: ze wsi Pohorilec: 1) Krawczycha, 2) Jaroszycha, 3) Myszczycha Marłoczyka, 4) Lubicka, 5) Kowaleniatycha, 6) Jurczycha, 7) Marijczycha, 8) Burgaczycha, 9) Hawrylicha, która była gospodynią we dworze, 10) Susicha Nikonowa. *Tych* tedy *wszystkich wzięto za wartę* do Dubna *do zamku*. A że nastąpiła *prożba mężów* tych niewiast pomienionych, wyręczając onych i z więzienia, tedy zwierzchność na prożbę onych *kazali wypuścić* do czasu; którzy mężowie *mają znowu* onych żonek swoich *do sądu przystawić, kiedy każą*. Co dla pamięci jest zapisano, die 29 Mai, anno ut supra.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1381, годъ 1703—1712; листъ 180.

16.

1813 г. мая 18. Приговоръ Каменецкаго магистрата, по которому опредѣлено, чтобы мѣщанка Марина Дубеняцкая приняла очистительную присягу въ томъ, что она не занимается колдовствомъ.

Actum Cameneci in Podolia, feria secunda ante festum Pentecostes proxima, anno Domini millesimo septingentesimo tertio.

Aktor — Mathias Roskowski, żołnierz z pod regimentu jaśniewielmożnego królewicza jego mości, przeciwko pozwanej Marynie Dubieniackiej.

Aktor proponit: że żone moje nieuczciwemi słowami zelżyła i mnie *obiecała oczarować*, jako się pokaże z inquisitiey.

Citata odpowieda: że mi Mathiaszowa zabroniła z sobą jechać: „jak mi ta nic dobrego pojedzie z solo za mężem, to ja z nim nie będę mieszkała", a o czarach nie poczuwam się, ani się znam do nich.

Sąd niniejszy radziecki, wyrozumiawszy z inquisitiej świadków, iż pozwana aktorke znieważyła słowami nieuczciwemi, przeto ma trzy grzywny dać, i dwa dni siedzieć więzienie, i aktorke przez ludzi przeprosić. Strony zaś czarów, aby miała oczarować Mathiasza, ma się od tego odprzysiąć, ponieważ z świadectwa nie pokazuje; jeżeliby zaś miało na nie co pokazać napotym za dowodem słusznym, aby sie miała czarami bawić i z Mathiaszem konwersować, ma

być u pręgi przez mistrza czwiczona i z miasta wypędzona, i koszta prawne aktorowi ma oddać — dekretem niniejszym nakazuje.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1700—1713, № 4437; листъ 387 на оборотѣ.

17.

1714 г. декабря 11. Письмо крестьянина Ивана Боровскаго къ мѣщанину Михаилу Трублаенку.

Въ этомъ письмѣ Боровскій грозитъ разрушить таинственнымъ образомъ городскую плотину и мельницу, въ случаѣ, если не уплатятъ слѣдующей ему отъ города суммы.

Feria tertia post festum Immaculatae Conceptionis Beatissimae Virginis Mariae proxima, anno Domini 1714.

Ad officium actaque praesentia, castrensia, capitanealia, Laticoviensia personaliter veniens ministerialis regni generalis, providus Mathias Pęk, officii praesentis apparitor, obtulit officio praesenti et ad acticandum porrexit litteras ad honoratum Michajło Trubłajenko, oppidanum Laticoviensem, per laboriosum Joannem Borowski, molendinatorem Szcodroviensem scriptas, quorum tenor sequitur ejusmodi: Mnie wielce mości panie Michale, kumie mój, z serca ukochany! Nizki ukłon posyłam waszmości wielce memu panu serdecznemu kumowi, i mile pozdrawiam wespół z panią małżonką waściną, a kumą moją. I to donoszę waszmości, memu mościpanu: który winien gubernator złotych czterdzieści za pracę, com zajmował groblę, tedy ja proszę waszmości, mego mościpana, abyś, jako kum i przyjaciel, tę kartę dał przeczytać, gdyż ja winien Mosiowi Ślepemu złotych czterdzieści; niechże jego mość pan gubernator za mnie zapłaci Mosiowi, za mój dług, aby oddał Mosiowi Ślepemu mojej pracy złotych czterdzieści. Jeżeliby nie chciał jego mość pan gubernator, pan Czarnołuski, oddać tych złotych czterdzieści, to niech sobie nie rozumi, żebym go nie miał pociągnoć do grodu. Jeżeli nie uważa na grod, *tedy niech uważa, aby nietylko Szczodrowska grobla cała była, ale i miejska;* będę się starał o to za jego nieuwagę; nietylko ja sam miałby się starać, ale i dziatki moje i antecessorowie moje będo się starać o to, aby na moim kawałku chleba nikt nie używał, bo to żal uwagi nie ma. Jeżeli chce kto używać chleba kawałek mego, tedy niech da na cerkwie Latyczowskie złotych sto, i niech mu Pan Bóg da z tego chleb, jeszcze go będe błogosławił, jak mi się pokłoni, a jeżeliby nie miał, na moję prożbę uważając, uczynić, tedy surowo przypisuję — *niech się postrzegają we wszystkim.* Tedy prosze waszmości, mego mościpana kuma kochanego, aby ta karta była przeczytana przed wszystkim urzędem miejskim; prosze, i powtórnie prosze waszmości kuma, aby waszeć memu szwagrowi slusarzowi, panu Mikołajowi, abyście byli przy tym — jakim sposobem do mnie będą pisali, i prosze waszmościów moich panów, pana Mikołaja i waszeci mego kuma, abyście odpisali do mnie—czyli źle, czyli dobrze. A mielnikowi tak przypisuję: niech Pana Boga prosi za mego zięcia i za siostrę moję,

gdyż byłem tam we młynie, *żem mu w kamień nie zagłąbił ręce, wtenczas by mię poznał*. Jeżeli nie uważa na mój dekret i na moje przywitanie, nie wiem, czy jemu zaszkodzi, czy mnie, że się on ważył na moję pracę. Więcej nie oznajmuję, tym kończę, żem jest życzliwy Jan Borowski, mielnik Szczodrowski. Intitulationis ex altera parte tenor sequitur talis: Memu wielce mości panu Michałowi Trubłajowi, a memu kochanemu kumowi, w Latyczowie do rąk własnych oddać należy. Post ingrossationem vero originale idem offerens ad se recepit, et de recepto officium praesens quietawit.

Книга гродская, Летичевская, „записовая" и поточная, годъ 1714, № 5253; листъ 264.

18.

1715 г. сентября 28. Показанія, отобранныя въ Каменецкомъ магистратѣ отъ мѣщанки Регины Рожицкой по дѣлу о попыткѣ мѣщанки Васинской околдовать мѣщанина Андрея Гродзицкаго.

Actum Cameneci in Podolia, Sabbatho ante festum sancti Mihaelis Archangeli proxima, anno 1715.

Sławetny Jędrzej Grodzicki — aktor, przeciwko pozwanej szynkarce pana Adama Stupalskiego.

Aktor proponuje: „a ponieważ sąd nakazał, abyśmy pokazali dokument tej kłutni, więc prosimy kontenuacyą tej sprawy i kłutni, którąśmy mieli z mojego aktoratu, więc pozwana, a jako jest tu, tego się nie przeczy i to wszystko przyznaje, iż to tak było, a nie inaczej."

Pozwana odpowiada i daje in scriptis responsoria naprzeciwko propositiej aktora, prosi, aby było aktikowane, de tenore tali: stosując się ja ad propositionem jego mości pana aktora et defensora ejusdem causa, czy juste, czy nie juste producentis, jako samo prawo pokazuje defendere et judicare secundum justitiam et æquitatum każdego świętobliwego sądu, ale czytałem in „Speculo Saxonico": „nemo condemnatur, nisi jure victus"; zaczym w tym terminie inter partem actoream et citatam zaszedł termin et quidam supra jus qui tragit criminalis paenas, więc tedy, excusando każdy innocentiam suam, powinien mieć excusationem niewinności swojej. Ponieważ jego mość pan aktor proponit ream esse in sua propositione, ja zaś deduco innocentem też pomienione Reginę, iż primario służyła taż szynkarka u pana sędzica grodzkiego, subdelegata miasta Kamieńca-Podolskiego, a potym pani Grzegorzowa Wisińska odmawiała ją od pana Jędrzeja Grodzickiego, dając sposób, aby stamtąd poszedłszy nie do niej ale do siestrzenice, którą nie wiedząc taż szynkarka, gdzieby mieszkała siestrzenica, trafiła do Surmackiego, i stamtąd wzięta w dom pana Jędrzeja Grodzickiego. Po którą sam przychodził, potym ją karać kazał, mówiąc: „dla czegoś ty odemnie poszła?" Odpowiedziała, że mnie pani Wisińska odmówiła, aby u pana Jędrzeja nie zostawała, to mi deklarując, iż miejsce masz u mnie, nie waruj się nikogo, ja tobie panią będę i co będzie należało zapłacę należycie; o to cię proszę, chciej to uczynić i potrafić, abyś *ty żabę w szkorupie podłożyła pod pańskiemi głowami pod słomę*. Która obieco-

wała spodnicę i stęge bogato. Co ja słysząc, zlękłam się, coby to za tajemnica była, i tego nie chciałam uczynić, ani się spodnicy i stędze radować. Po tym pobiciu do pana Adama Stupalskiego służyć poszła, jak mnie kazał bić pan Jędrzy Grodzicki. Tę karę otrzymawszy, tom wymówiła: „panie, niewinnieś mię kazał karać, ale gdybyś ty wiedział, co tobie pani Grzegorzowa myśli, wtenczas byś mię niewinną być uznał". To się zaniechało przez czas długi. Co sobie przypomniawszy, pan Jędrzy Grodzicki, i coś mu do głowy przyszło, przychodzi do pana mego, Adama Stupalskiego, toties quoties vicibus prosząc mnie: „moja panno, miełaś mi coś opowiedzieć, tom sobie teraz przypomniał, o paniej Orłowskiej". Któremu się zbraniała, a niesnaski między niemi czynić nie chciała, dowodnie to wiedząc, jako mnie mówiła pani Orłowska. Więc tedy usilnie prosił mię pan Jędrzy Grodzicki kilka razy, abym mu to opowiedziała, com po pobiciu niewinnym mówiła, zaklinając się pan Jędrzy po kilka razy: „powiedź mi, panno, co to jest za fundament tej twojej mowy, poprzysięgam ci, że tylko Bóg o tym wiedzieć będzie, w tym cię obezpeczam, ani żadnej wiadomości mieć kto o tym może, i w każdym terminie gotowem cię defendować, bronić i zastępować". Jako to prawdziwie mówię, doskonale przy tej mowie swojej zostaję, i ludźmi dowodzić, jako mię molestował pan Jędrzy Grodzicki, któremu ten sekret musiałam wydać, którego przysięgam, ponieważ mnie na to wokowano, to prawdziwie świętobliwemu sądowi waszmożciów panów donoszę.

Aktor zatem uprasza o delacją na odpowiedź jako protestaciej, tak i responsoriów.

Sąd tedy niniejszy wojtowski Kamieniecki, wyrozumiawszy z stron kontrowersyi, a ponieważ pan aktor uprasza o delatią, więc daje delatią ad proximum terminum, aby stali z słusznemi munimentami.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719, листъ 413 на оборотъ.

19.

1715 г. сентября 30. Заявленіе мѣщанки Варвары Висинской о томъ, что показанія Регины Рожицкой, будто Висинская пыталась околдовать Гродзицкаго, — ложны и вымышленны.

Actum Cameneci in Podolia, feria secunda in crastino festi sancti Michaelis Archangeli proxima, anno 1715.

Do urzędu i akt niniejszych wojtowskich Kamienieckich przyszedszy personaliter utściwy pan Grzegorz Wisiński, mieszczanin Kamieniecki, wespół z małżonkę swą Barbarą, solenniter reprotestując się naprzeciwko protestacyej, uczynionej w sądach jego mości pana burmistrza od Reginy Rożyckiej, panny, a szynkarki utściwego pana Adama Stupalskiego, mieszczanina Kamienieckiego, i jej samej, o to: iż ta protestantka, udając w swojej protestacyej i opisując i publikując niewinnie i niesłusznie panią reprotestantkę, iżby onę miała przywieść do jakiejś konfuzyej, turbacyej i wstydu i jakiegoś pobicia, do którego

pani reprotestantka ani się w tym zna, ani się czuje, i aby miała namawiać protestantkę, to jest Rozalią, do jakiegoś uczynienia i dawania *w szkorupie a włożenia w siano żabę i włosy jakieś czarne*, obiecując onejże spodnicę, stęgwi bogate w darunku. Więc nie czując się ni w czym w tym pani reprotestantka uprasza, aby tego wszystkiego dowodziła słusznemi dowodami i ludźmi godnemi, iżby to wszystko było przez panią reprotestantkę, jako udawała i opisała w swej protestaciej, i żeby to było wszystko z informacyej i namowy paniej reprotestantki sławetnemu panu Jędrzejowi Grodzickiemu, ławnikowi Kamienieckiemu, ułożenie nad głowami w siano na górze. Do tegoż ta pani reprotestantka reprotestuje się, aby tęż miała dziwkę Rozalią odmawiać od wyżpomienionego pana Jędrzeja Grodzickiego — aby, odstawszy od onegoż, u paniej reprotestantki służyła. I to jest niesłuszne opisanie w protestatiej swej uczynione, bo tego nie potrzebowała ani potrzebuje. Więc iterum atque iterum solenniter reprotestując się uprasza i powtórnie, aby tego cokolwiek w swej protestatiej wszystkiego, jako opisała, dowodziła.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712 — 1719, листъ 414.

20.

1715, Октября 2. Мировая сдѣлка между мѣщанами: Гродзицкимъ, Высинскою и Рожицкою.

Рожицкая признаетъ, что показанія ея о мнимомъ чародѣйствѣ Высинской вымышлены; Высинская-же и Гродзицкій отказываются отъ преслѣдованія ея за клевету.

Actum Cameneci in Podolia, feria quarta ante festum sancti Francisci Confessoris proxima, anno 1715.

Do urzędu i akt niniejszych wojtowskich Kamienieckich przyszedszy personaliter sławetny pan Jędrzy Grodzicki, tudzież sławetny pan Grzegorz Wisiński z Barbarą, małżonkowie, będąc aktorami przeciwko wstydliwej pannie Reginie Różyckiej o zadanie przez pomienioną panom aktorom, a osobliwie panu Grzegorzovi i Barbarze małżonkom, rzeczy jakichś nieutściwych, którzy aktorowie, chcąc dochodzić pomienionej judicialiter, będąc ohydzonemi na honorze, ktorym zadawszy tym pomienionym nie dowiodła, i toż pomieniona do kontinuaciej sprawy tychże panow aktorów nie dopuściwszy, wzięty honor publice przywrociła, i ile tego potrzeba będzie przywrócić będzie gotowa, tychże solennie z ichmościami zakonu Dominika świętego przeprosiła. Czym się kontentując, panowie aktorowie, a więcej dla miłości Boskiej to czyniąc, tęż pomienionę Reginę, żadnego sobie prawa nie zachowując i od processów swoich odstępując, kwitują. Jakoż i pomieniona wstydliwa panna Regina, znając się być już winną, tak de litis expensis, jako inszych pretensyi, kwituje, i rękami swemi własnemi podpisują. Zaś ich mość panowie aktorowie, jako i panna pozwana, affektowali o założenie słusznego vadium,—jeżeliby się kto miał tak z pomienionych stron, jako i obcych ludzi, zwyżpomienione zadawanie i kalumnie reindukować, na takowego zakłada się grzywien czworo cztyrnaście, rewokacya publiczna więzienia in fundo ćwierć roku. Quod actis

est impressum. Andrzej Grodzicki, manu propria. Jako nieumiejące pisma, kładniemy znaki krzyża świętego rękami swemi: Grzegorz Wisiński †, Barbara Wisińska †. Jako assistens tejże sprawy Jakub Dadumowicz, i imieniem onejże podpisuję, a ona, jako nieumiejętna, krzyż święty kładnę Raina Różycka †.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719; листъ 416 на оборотѣ.

21.

1716, Іюля 2. Приговоръ магистрата города Выжвы, предписывающій, чтобы мѣщанка Супруниха и ея дѣти извинились передъ мѣщанкою Ламазянкою въ томъ, что публично ее обвинили въ причиненіи смерти посредствомъ чародѣйства нѣсколькимъ лицамъ.

Actum die 2 dnia Julii, 1716.

Przed nami: Jackiem Potapowiczem, landwojtem, Jackiem Weremejczykiem Maxymem Paszkowiczem, burmistrzami, Semenem Merczukiem, Lukaszem, ławnikami przysiężnymi, stanowszy Lomazianka protestowała się, uskarżając na Suproniukow w ten sposob i o to: iż, moi łaskawi panowie, obżałowani Suproniukowie, zawziowszy z dawnych czasów rankor i niechęć przeciwko całemu domowi mojemu, wszelkich sposobów wynajdują, aby mię zgubić mogli. Jakoż na to usadziwszy się i do rzeczy przywodząc, czasu pewnego przypadszy, pierwiej córka Suproniowej *pod chate moją płakać poczęła*, mówiąc i narzekając, że nam Lomazianka *zjadła matkę naszą*. Potym *przypadszy* syn Supronowej, Lukasz, *do okna* mego, poczoł znieważać, szkalować, *czarownicą nazywać*, powiadając: ‹zjadłeś Tokaryka i Chiłczuka, a teraz nam *zjadłeś matkę*; postój no czarownico, nie ujdzie to, zaraz, by pare wolów odważyć, poszlemy zaraz po kata, wnet my cię sprobujemy, nie *nasyłać* było *kury pod chatę* naszę, *aby śpiewała na szkodę* naszę›. Nie tylko, moi łaskawi panowie, mnie tak wniwecz obracali, ale córkę moję Ahapkę, jak się im upodobało, szkalowali. Zaczym, moi łaskawi panowie, upraszam waszmościów tej protestacyej do rozprawy prawnej do xiąg zapisania i oraz świadków wysłuchania.

Swiadkowie, parobcy pańscy zamkowi, Nikon i Jarosz, zeznali pod sumieniem w te słowa przed przysiężnym Semenem Merczukiem: „iż jakeśmy szli na Sobolowszczyzne, aż Suproniukowie na Lomaziankę wrzeszczą, znieważają, czarownicą nazywali, że ty nic dobrego tak wiele ludzi pojadłaś, jeszcze chcesz nam i matkę tak zjeść, jako Tokaryka, abo Chiłczuka, i tam więcej co mogło im do gęby przyjść przymawiali, konfudowali.“ Co jest do xiąg connotatum.

Przeciwna strona, stanowszy, takową obrone wnosiła, to jest sama Supronowa z synem Sawko: „iż, moi łaskawi panowie, jakem ja zemdlała, dzieci moje, prawda, z żalu narzekali na Lomaziankę, że z twojej okazyej Tokaryk i Chiłczuk z tego świata zszedł. Bo prawda, moi łaskawi panowie, ja sama powiadam, niech co chce ze mno czyni; jak się z kimkolwiek zerwie, zawsze

darmo nie minie, i Tokaryk z Chiłczukiem jak się stali z nią prawować, z tej przyczyny poumierali, na to nie trzeba świadków, jak mówiłem tak i mówię— z jej okazyej z świata poschodzili." Potym taż strona inaczej odpowiedziała: „żem ja, co słyszałam od ludzi, to mówiłam, a najbardziej z serca wymówiłam." Co my podajemy do uwagi.

Sąd niniejszy, wysłuchawszy obodwóch stron controwersyej, przychylając się do samej słuszności prawa pospolitego, ponieważ pozwana strona pierwiej i sama przed nami urzędem zeznawała, że taka Lomazianka, że z tej okazyej ludzie poumierali, to jest Chilczuk i Tokaryk, a potym inaczej na ostatku odpowiedziała—„że to ja mówiłam z serca a nie z prawdy",—nakazujemy niniejszym dekretem naszym: aby Supronowa z synami, używszy zacnych ludzi, w domu Lomaziankę za takową napaść i konfuzyą przeprosiła i wykład prawny wróciła; a za takową odwagę, że się ważyła, jako powiedziała sama Supronowa z serca przymawiać, że jak się z kim zerwie, darmo się nie wywinie, jako Tokarykowi i Chiłczukowi,—aby winy za to na urząd nasz kop dwie Litewskich, a drugie dwie kop na zwierzchność zamkowę zapłaciła, a potym w zgodzie mieszkali; a miałaby która strona powstać na którą zakładamy winy także po kop dwie Litewskich na urząd i na zamek. Strony obie kontenci dekretem naszym.

Книга магистрата города Вижвы, годъ 1710—1725, № 1294; листъ 156 на оборотѣ.

22.

1716, Іюля 23. Приговоръ Каменецкаго магистрата, которымъ опредѣлено подвергнуть пыткѣ нищую Марину за попытку очаровать домъ войта Армянскаго— Павла Святовича.

Actum Cameneci in Podolia, feria quinta in crastino festi sanctae Mariae Magdalenae proxima, anno 1716.

Jakub Badumowicz, jako instigator, przeciwko Marinie, obwinionej.

Aktor proponit: iż ta białogłowa jest pojmana, która u pana wojta natiej Ormieńskiej przyszedszy *z czarami, w chustce zawiązanemi, sypała pod okna*, którą, złapawszy, dano do więzienia. Więc prosze sądu sprawiedliwego o świętą sprawiedliwość na one.

Tandem judicium praesens ad liberam confessata przystępuje. Mariana tak zeznała: „iżem z Brodow rodząc się, miała męża na imie Marcina, z którym Marcinem brała szlub tamże w Brodach. Mąż mój pomarł już 13 lat. Jam po śmierci męża poszła tu na Podole szukać dziedzica. I tu przyszedszy bawiłam się i żyłam o chlebie proszonym." To przyznała: „iż ja przyszedszy do domu pana Pawła Swiatowicza, i tam dziewczyna mie powiedziała: „iż *nie mogę pojść za mąż, gdybyś mi co poradziła.*" Jam rzekła: „że ja tobie uczynie, że pójdziesz za mąż." I poszłam, i chciałam się układść spać u pana wojta Ormieńskiego. I tam mie złapano z tym prochem. Prochu tego nabrałam na drodze i chciałam one dziewczyne *odurzyć swoimi zabobonami.*" Czary są prezentowane—*proch i ząb z umarłego.*

Sąd tedy niniejszy burgrabski zamku miasta Kamienca Podolskiego, wespoł z sądem wojtowskim tegoż miasta Kamenca Podolskiego wyrozumiawszy stron kontrowersyej, tudzież z konfessat dobrowolnych i przyznania się dobrowolnego, a ponieważ obwiniona Maryna przyznaje, iż, poszedszy w dom panów Swiatowiczów i radziła dziwce, iżby miała pójść prędzej za mąż, a gdy poszedszy z prochem, w którym proszku i *kości były i ząb człowieczy*, jako i sama przyznaje, iż z tym złapano w domu pana wojta natij Ormieńskiej,—więc judicium one dobrze ztrutynowawszy, one nature wyexaminowawszy, nakazuje, aby wzięta była na konfessata korporalne, i *ogniem ma być palona;* na co odsyła ad executionem do sądu miejskiego wojtowskiego. Executia ma być in instanti; konfessat korporalnych z sumptu czopowego na expensa.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719, листъ 522.

23.

1716, Ноября 15. Жалоба мѣщанки Солтовской на мѣщанку Фурикевичеву о томъ, что послѣдняя несправедливо оклеветала истицу въ чародѣйствѣ.

Actum Cameneci Podoliae, Sabbatho post festum sancti Martini Episcopi proxima, anno millesimo septingentesimo decimo sexto.

Aktorka—pani Janowa Czerniechowska, pozwana—pani Marcinowa Furikiewiczowa.

Aktorka proposuit, skarżąc się nie na pana Marcina, ale na panią Marcinową, o to: *o żądanie czarów przez przyjście* jakoby aktorki w *dom* pozwanej i tam *miała zbierać śmiecie i trzaski.* Gdzie postrzegszy jakoby aktorka, porwawszy kropidło ze *święconą wodą, kropiła, przestrzegając onym czarom,* na których by się lepiej znała, i potym, publice wszedszy między ludzie, te słowa powiedziała, „że była tu u mnie Sołtowska, trzaski i śmiecie zbierała, jam, postrzegszy, wodą święconą kropiła," co ludźmi obwieścić gotowam.

Pozwana odpowieda, żem nie widziała pani Sołtowskiej, anim kropiła, tylko dziewka szła po miód do piwnice, a wyszedszy z piwnice, rzekła do mnie dziewka: „tu była pani Sołtowska." I pytała się: „czego waszeć szukasz?" Ona odpowiedziała, że „krawca szukam Stanisława, była z synem swoim małym." Dziewka na to odpowiedziała: „że tu pan Marcin mieszka, a nie krawiec."

Sąd niniejszy, wyrozumiawszy kontrowersie, potrzebne uznaje w tej sprawie między panią Sołtowską, aktorką, a pozwaną Marcinową Furikiewiczową inquisitię, którą naznacza na przyszłych sądach vigore praesentis decreti.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712 — 1719, листъ 576.

24.

1717, Іюля 5. Приговоръ Каменецкаго магистрата, предписывающій миромъ окончить тяжбу, возникшую по поводу обвиненія мѣщанкою Фурикевичовою мѣщанки Фарановской въ колдовствѣ.

Actum Cameneci Podoliae, feria quarta post festum Visitationis Beatae Mariae Virginis proxima, anno 1717.

Aktor—pan Faranowski, pozwany—Marcin Furykiewicz.

Aktor, proponując o kontrowersie między stronami, iże ze złości przed sądem niniejszym pani pozwanego żona wyjawiła, zadając *gusła mierzeniem wody*, tudzież i *o ogniu* wmieniała, wróżąc przez aktora żonę *o płatek zginiony* Furykiewiczów, o który się aktorka odprzysięgła we dworze Dłużeckim; a teraz, idąc z sądu, żonie mojej mówiła: „murwa publiczna, poczekaj no."

Pozwana strona odpowiedając powiedziała: iżem *zapewnie mierzeniem wody wróżyła* aktora żonie, a o ogień wiem, iże gorzał na kominku jego, ale tego nie mowię, iże buchał z wody; względem iżem murestwa nie zadawałam, ani łajałam panią aktorke.

W sprawie niniejszej między Grzegorzem Faranowskim i małżonką jego, aktorami, a pozwanym Marcinem Furykiewiczem i małżonką jego, sąd cum matura deliberatione stron controversiej wysłuchawszy, uznaje: że ponieważ neguję w propositiej aktora wyrażone zadawania pozwana, zaczym, oczyszczając aktorke i aktora z nienależytej zadawania vexy, ma pozwana na przyszłe sądy odprzysiądź się w rotę niżej opisaną, jako nic aktorce nie zadawała ani zadaje, vigore praesenti decreti nakazuje się.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719; листъ 633 на оборотѣ.

25.

1717, Іюля 7. Показанія, отобранныя въ Каменецкомъ магистратѣ по дѣлу объ обвиненіи мѣщанки Маньковской солдаткою Колецкою въ томъ, что она успѣшно ведетъ торговлю въ питейномъ заведеніи вслѣдствіе колдовства.

Actum Cameneci Podoliae, feria quarta post festum Visitationis Beatae Mariae Virginis proxima, anno 1717.

Aktor—Adam Mankowski, citatus—Wojciech Kołecki.

Aktor proposuit: stosując się do dekretu, iżem wywiodł świadków, wywodząc niewinność moję w zadaniu sobie i żonie mojej nieznośną kalumnie przez pana pozwanego, jako uczy wyżej propozycia; zaczym prosze o święta sprawiedliwość, aby teraz i napotym takowe wywoływania i zadawanie tu sie w Kamieńcu nie działy, z lesią honoru jej mości paniej Axentowiczowej, u ktorej przedtym aktora syna służyła.

Pozwana strona odpowiada: stosując się do dekretu przeszłego, ale nie dopuszczam panu aktoru, aż pokaże abszejt od służby; a potym, jako że mieszkam

czynszowym sposobem wielkim kosztem, gdzie czasu pewnego siedząc pani Adamowa na przyspie i z życzliwości swojej widząc żal żony mojej („że czynsz drogi,oszynku nie mam żadnego, trunek kwaśnieje“), na co żonie mojej aktora żona rzekła, mówiąc słowa takowe: „głupia, ja sama bym była szynku nie miała, gdybym *od* Michałka *kata postronek* nie miała, *który od złodziejów zostaje* się.“ Ale my takiemi rzeczami nie bawiąc, zdaliśmy sie na łaskę Pana Boga. A że mi zadaje aktor złodziejstwo, niech dokaże, jako mi w izbie mojej powiadali, a ja z żoną moją gotowiśmy na słowa i przysiądź. Na ostatek i te, że mówiła aktora żona („proś Stanisława, to ci to uczyni, tylko jak się upije, aby cie nie wydał“), zdaję się też na świadka miecznika, którego pan aktor, uprzedziwszy, wywiodł do inquisitiej.

W sprawie niniejszej między panem Adamem Mankowskim, aktorem, z jednej, a z drugiej Wojciechem Kołeckim, pozwanym, sąd niniejszy, wyrozumiawszy z propositiej i excusatiej stron controversiej, uznaje: aby ante omnia pan aktor przyniósł uwolnienie od służby regimentowej, albo pozwolenie od commendy; pozwany zaś aby dokumenta lepsze i doskonałe produkował i świadki wywodził—przy kim to aktora żona podmawiała pozwanego żonę—nakazuje się pod grzywien czternaście obo*n* (sic) stronom i więzieniem termin zawity, vigore praesentis decreti ad proximum.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719, листъ 633.

26.

1717, Іюля 21. Приговоръ Каменецкаго магистрата, по которому назначены штрафъ и тюремное заключеніе въ наказаніе за бездоказательное обвиненіе въ колдовствѣ.

Actum Cameneci Podoliae, Sabbatho ante festum sancti Jacobi Apostol proxima, anno 1717.

Dekret między Adamem Mankowskim, aktorem, a pozwanym Wojciechem Kołeckim.

W sprawie generalnej i finalnej między panem Adamem Mankowskim i Orszulą, małżonkami, aktorami, stawającemi rozpirającemi się z panem Wojciechem Kołeckim i Anną, małżonkami, pozwanemi, — o zadanie niesłuszne od pozwanych aktorom *o postronek jakiś złodziejski* dla szynku: jakoby aktora żona miała pozwanego żonę uczyć, aby trzymała. A że per omnia rozpirając się pozwani aktorom nie dowiedli tego, i sami libere confessi coram judicio moderno, iż wracamy ore nostro proprio panom aktorom honor, poczciwość,—zaczym sąd niniejszy cum matura deliberatione zważywszy decernit: aby podobne in futurum nie działy się zadawania niesłuszne, paenibilem uznaje pozwanego, naznaczając perpetuum in futurum silentium nie tylko inter partes, ale i kto kolwiek ważyłby sie tymże podobne wznawiać akcye, będą podpadać pod rygor kamienia wosku i rok więzienie ratuszne; a teraz ma pozwany instanti zasięść więzienie ratuszne póty, póki wosku nie odda funtow dwanaście

do kaplice radzieckiej; litis expensa aktoru aby pozwany oddał prawne, tudzież co go kosztuje abszyt połowe obdał; potym w dom aktora cum honestissimis status przyszedszy pozwany, solenną deprecatią aby uczynili—nakazuje sub rigore et vigore paenae banitionis et infamiae colli, vigore praesenti decreti.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, № 4442, годъ 1712—1719; листъ 641 на оборотъ.

27.

1718, іюня 17. Показанія, отобранныя въ Каменецкомъ магистратѣ отъ Евреекъ, заподозрѣнныхъ въ колдовствѣ.

Roku 1718, die 17 Junii, przy zachodzie słońca, postrzeżono żydówkę jednę na imie Chajkę Szmujlichę, która *garnek* wyniozszy *w gnój zagrzebała*. I tę Hajkę przyprowadzono na urząd, i pytana była, coby to był za garnek? Ona zeznała: że Josiowa dała mnie szostaczek, żebym ten garnek zaniosła i zarzuciła; a ja jako uboga wziołem szostaczek i tom uczyniła, ale nie wiem co w tym garku było. A gdy Josiowę ową, muzykantkę, przyprowadzono, pytano, coby to był za garnek, który posłała zarzucić?—Josiowa zeznała to: że od dni kilka coś się stało córce mojej, *zły wiatr one podwienoł*, a tak na twarzy ma *rumieniec dziwny i tęskni sobie* i nic jeść nie może; dla czego radziłam się ludzi, niewiast różnych. A tak niewiasta jakaś zachoża przyobiecała, że te odchodzi tej dziwce, która niewiasta kazała mi nagotować *nici, jajec i wosku, mąki, maku, jagieł*. I ja, to zgotowawszy, dała; alem nie widziała, co ona z tym robiła; tylko że w garnek kazała, wkładszy to, odnieść, gdzie ludzie nie chodzą, w wodę, aboli gdzie. I dałam żydówce szostaczek za to. Na to ja sumieniem zeznaję i wolno córkę moję obaczyć. Których żydówek pomienionych za wartę pobrano do zamku.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1709—1739, № 1370, листъ 81 на оборотъ.

28.

1718, іюня 27. Обвиненіе мѣщанки Потаповичевой мѣщанкою Демeничовою въ попыткѣ принести ей вредъ, посредствомъ ненадлежащаго употребленія сыворотки.

Actum die 27 Junii, 1718.

Przed nami: Tomaszem Zdaniukiem, lantwojtem, Jackiem Wieremejczykiem, na miejscu burmistrowskim uproszonym, Mikołajem Wremejczykiem, burmistrzami, Omelianem Osyjkiem, Semenem Wołczkiem i Iwanem Koladyczem, ławnikami przysiężnymi, uskarżał się sławetny Jacko Potapowicz, burmistrz, z żoną, za zniewagę i *zadania czarodziejstwa* żenie onego, na Annę Semenową Demeniczowę Praczowę, w ten sposob i o to: Iż, moi łaskawi panowie, *prosiła* u żony mojej pozwana Traczowa żona *syrwatki*; miała dać; a potym nie wied-

zieć dla czego nie brała, którą syrwatkę samiśmy zgotowali i zjedli. Ona tedy, nie wiedzieć z czego, poczęła osławiać przed ludźmi, powiedając, że jakoby żona moja miała, zakasawszy się, płókać w syrwatce. O czym ludzie poczęli szemrzeć, rozumiejąc po żenie mojej co inszego. I to się wlekło z tydzień. Czasu jednego potym, jak wyszła żona moja, usłyszała, że rozmawia pozwana żona Traczowa z białogłowami, że jakobyś *dzicie lepiła z ciasta*. I mówi na to żona moja: „jest to plotki, tak to nie jest prawda, jak o mnie Annuska Traczowa niesłusznie gada." Która zaraz powiedziała: „aboż nie prawda? jam to sama widziała, coś robiła." Za co żenie mojej żal stało, dała w gębę, a za tym jeszcze kurwą, złodziejką Siennicką i Rzepnicką nazwała. O co ja, widząc takowe zadanie i zniewagę, upraszam sprawiedliwości.

Pozwana strona takową odpowiedź uczyniła: iż, moi łaskawi panowie, miałam ja potrzebę na wsi Starej Wyżwie, gdzie bywszy powróciłam do domu, Aż żona burmistrza Jacka na wodzie chusty płócze, i mówię: „nie wiem gdzie moje dzieci i wiem, że już nie mają czego jeść." Która, prawda, obiecała mi dla dzieci syrwatki dać, a ja obiecałam trawy nażąć za to. I zaraz poszła do komorki. Ja, nie wiedząc ni o czym, spójrzalam przez dylę, którędy mi ma podać. Aż widzę, że żona burmistrzowa, zciedziwszy z gorków syrwatkę, zakasawszy się, coraz *rękę obmoczywszy, między nogi!* Co ja postrzegszy, zaraz pobiegłam do Uliany wdowy, siostry burmistrzowej, i oznajmiłam o tym, i radziłam się, co mam czynić, jak mi da syrwatkę? Powiedziała: „jeżeli przyniesie, to oddasz wieprzykowi, a sama nie jedz." Ja mówię: „mam ja brać, a wziowszy darmo mam trawę żąć! nie będę brała." I jakoż ona mi nie przynosiła, a ja i owszem temu była rada. I tylko tego było. Potym nieprędko, nie wiem od kogo, dowiedziała się żona burmistrzowa i, przyszedszy pod chatę do mnie, gdzie tak wiele białygłów siedziało: naprzód Juskowa Olifirczukowa, druga Pilipowa, trzecia Pawłowa Sykuńcowa i Winniczka, a wtym przyszła i Cichoszycha; tam tedy rozmawialiśmy różnie z sobą: raz, że słyszeć jakoby miał Kijów zgorzeć, drugi raz, że jakoby miał ktoś z ciasta dzicie zlepić, i o Lewkowym zięciu. Gdzie, przyszedszy żona burmistrzowa, dawszy „pomaga Bóg", usiadła przy nas i mówe: „niech nas więcej będzie, ale to nie prawda co ludzie brzeszą, tak na mnie i ty, kumo, mówisz niesłuszne rzeczy, żebym ja miała tak czynić z syrwatką." Mówię ja na to: „aboż nie prawda? ja sama widziałem." Za có mie zaraz w gębę dała raz i drugi, mówiąc na mnie: „że ty, *kurwo*, żydówko, tyś za pana Fałkowskiego za połem co chciała nosiła i podłożnicą onego była." Ja z żalu mówiłam: „*sama ty kurwa* jesteś Siennicka, boś za pana Kołobockiego i w turmie siedziała."

Na dowod aktora skargi świadek 1-szy Chweśka Pawłowa Sykuńcowa żona, pierwiej będąc sumieniem obowiązana, a potym w te słowa zeznała: iż ja idąc od rzeki do domu, aż siedzi Filipicha pod chatą Semena Tracza, a sama Semenicha przez okno patrzy. I jam tamże, odpoczywając, usiadła tamtędy; i Semenicha, wyszedszy z chaty, między nami usiadła; i poczeli rozmawiać to strony Kijowa, że zgorzał, to strony dziecięcia, że ktoś robił z ciasta. W tym razie, przyszedszy do nas żona Jacka burmistrzowa, mówi na to wszystko: „to nie prawda, co ludzie brzeszą, i ty na mnie, kumo, powiadasz, żebym ja miała

niesłuszne rzeczy czynić.“ A Semenicha, wstawszy, mowi: „abož nie prawda? jam sama widziała, że ty *syrwatką między nogami*, zakasawszy się, *myła*, i gotowam na to przysiąć.“ A żona burmistrzowa za to, porwawszy się, pchneła, tego nie widziałam—czy uderzyła, czy nie. A Semenicha wzajem do niej się porwała i nazywała złodziejką Siennicką. Tedy za to, oświadczywszy sie, dała mnie i Pilipisie po groszowi. Jam, grosz porzuciwszy na ziemi, poszłam do domu. Więcej tam co było—nie wiem. Na dowod jeszcze tenże świadek przysięgę wykonał.

Drugi świadek—Mikity Winnika żona, pierwiej pod sumieniem zeznała: iż jakeśmy siedzieli pod chatą z żonkami Semena Tracza, gdzie poczeli rozmawiać, że jakoby ktoś miał lepić dziecie z ciasta, i tam dalej rozmawialiśmy z sobą, aż przyszedszy żona Jacka burmistrza, mówi: „wszystko to nie prawda, tak właśnie jak i ty mówisz na mnie niesłuszne rzeczy.“ Semenicha mówi: „abož nie prawda? jam sama widziała, że ty syrwatką między nogami myła.“ Za to żona Jackowa w gębę razy dwa dała i trzeci raz w głowę. Semenicha, jak się porwała do niej, tedy taż żona burmistrzowa jak pchneła, i nogi Semenicha zadarła. A ja tymczasem do rzeki do chust poszła, i tam jak się swarzyli, nie uważałam tego i nie słyszałam więcej nic. Na dowod świadectwa ten świadek poprzysiągł przed nami urzędem.

Trzeci świadek—Anna Koleniakówna Pilipowa Lebediukowa, wprzód wykonawszy jurament, w te słowa zeznała: iż jakeśmy siedzieli pod chatą Semena Tracza i rozmawialiśmy różnie między sobie, i spominali, że coś za człowiek lepił z ciasta dziecie,—w tym razie przyszedszy burmistrzowa mówi: „czy to wszystko prawda? albo jak i ty, kumo, powiadasz na mnie niesłuszne rseczy.“ Mówi na to Semenicha: „albo nie prawda? ja sama to widziała, i gotowam przysięgą poprawić, że ty syrwątkę zciedziwszy w garnek, rękę obmoczywszy, między nogami tarła razy kilka.“ Mówi na to burmistrzowa: „tobie nie dana wiąra, żydowski narodzie.“ A Semenicha mówi: „chyba tobie, że ty jesteś Siennicka i siedziałaś w turmie za siano.“ Burmistrzowa dała razy dwa w gębę i w głowę obierącz. A zatym, jak się stali wadzić, poszłam do domu. Więcej nie słyszała.

Czwarty świadek—Juskowa Olifirczukowa żona, wykonawszy przysięgę, w te słowa zeznała: iż, moi łaskawi panowie, jakeśmy zeszli się do kupy pod chatę Semena Tracza, bylo tam nas kilka, i rozmawialiśmy z sobą różnie. Aż burmistrzowa, przyszedszy, mówi: „wszystko nie prawda, tak właśnie jak ty, kumo, powiadasz na mnie niesłuszne rzeczy.“ Mówi Semenicha: „abož nie prawda? i teraz powiadam, że ty syrwatką między nogami myła.“ Mówi burmistrzowa: „a cóż na tym? *ludzie i głowy myją swoim dobrem.*“ I za to, porwawszy się burmistrzowa w gębę dała razy dwa i w głowę. Semenicha porwała się była do burmistrzowej,—nie dopuściła jej, odepchneła od siebie, i jedna drugą znieważała, kurwą nazywała, Semenicha burmistrzowę—Siennickę, a burmistrzowa mówi: „a ty kurwa Fałkowskiego.“ A dalej odszedłam od nich.

Świadek od Semenowej Traczowej—Uliana, poprzysiągszy, zeznała: iż jak przybiegła do mnie Semenicha, powiada: „że burmistrzowa obiecała mi dać syrwatki i poszła do komory, ja spójrzałam, kędy ma mi podać. Aż ona, zcie-

dziwszy z garków w garnek syrwatkę, podkasawszy się, rękę obmoczywszy, ręką między nogami myła; co mam czynić z tym?“ Mówię ja: „jeżeli przynie-sie, to wylej świniom.“ I prawda, moi łaskawi panowie, razu jednego mnie zastąpiwszy w domu swoim, powiedziała: „żeś ty mi pokarm odebrała,“ i porwawszy pasa mi kawałek urznęła.

Sąd niniejszy, wysłuchawszy obodwóch stron kontrowersyej, przychylając się do samej słuszności prawa pospolitego, i oraz wysłuchawszy świadków, do których najbarziej stosując się, ponieważ nie pokazało się z świadectwa, aby jaki był słuszny dokument zadania pozwanej stronie, tylko szczególnie sama jedna strona aktorowa twierdzące i dowodząc pozwanej stronie zadaje, nie mając na to ludzi, którzy to widzieć mogli,—zaczym my, urząd, zważywszy wszelkę okoliczność prawa pospolitego, które tak pisze: „że każdy ma być bez dowodu słusnego pozwany albo raczej w czym kolwiek poklepany człowiek bliższy do odwodu,“—do którego tenoru prawa stosując się, nakazujemy: aby pozwana strona, ponieważ się nie poczuwa w zadaniu, samowtór poprzysięgła, to jest mąż z żoną, dnia 3 po dacie dekretu naszego; wykład zaś prawny z obodwóch stron wyłożony umarza się; po przysiędze powinna strona jedna drugę przeprosić; po przeproszeniu miała która strona co zadawać, na takowę winę zakładamy na urząd i na zwierzchność zamkową po kop Litewskich 5. Kontenci obie strony.

Книга магистрата города Выжвы, годъ 1710—1725, № 1294; листъ 209.

29.

1719, марта 21. Распоряженіе староетинскаго Каменецкаго суда.

Этимъ распоряженіемъ подвергнута пыткѣ попадья Евфросинія, подозрѣваемая въ причиненіи цѣлой мѣстности различныхъ бѣдствій посредствомъ чародѣйства.

Actum Cameneci Podoliae in iudiciis burgrabialibus capitanealibus, die Sabbatho ante Dominicam Palmarum, anno Domini millesimo septingentesimo decimo nono.

Które libera confessata przeczytawszy i one matura deliberatione, zważywszy, a ponieważ tu *w naszym kraju ustawiczne dzieją się złodziejstwa, rozboje, tak też i czary,* sąd zaś starościński Kamieniecki Podolski ponieważ nie może się informari, pomienione Pryśke, popadie Uścieczką, corporalem inquisitionem uznaje idque instanti, aby przez mistrza publicznego była turturowana per omnes tractus etiam admoto igne et pro executione ad officium civili advocatiale odsyła, co exequi powinno sub paena banitionis perpetuae sumptu partis actoreae, decreti praesenti vigore.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1719—1799, № 4562, листъ 174.

30.

1720, марта 15. Показанія свидѣтелей, собранныя Дубенскимъ магистратомъ о сожженіи жителями мѣстечка Красилова стодвадцатилѣтней старухи Проськи Каплунки, заподозрѣнной въ томъ, что она распространила моровую язву.

Roku 1720, dnia pietnastego Marca. Inkwizycya wywiedziona z dziesiątnika Krasiłowskiego, imieniem Chweśka Winnika, z drugiego—Chwedora Mielnika, zięcia Kapłunki, *o spalenie* tejże *Prośki* Kapłunki, *mającej lat sto dwadzieścia, pomówionej o upierstwo*, od mieszczan Krasiłowskich. Której inkwizycyej tenor następuje taki: Na zaczynaniu się w mieście Krasiłowie *powietrza*, jak *ludzie poczęli umierać*, wzięła się rada między pospolstwem, ażeby szukali *znachora* alias *wrożbita*, od któregoby się dowiedzieli przyczyny umierania ludzkiego. O którym dowiedziawszy się, wysłali z między siebie ordynowanych. A jednak uczyniwszy jakieś podejrzenie na Prośkę Kapłónkę, onę w sekwestr wzięli i powkładali jej kłody na szyję, ręce i nogi, i tak trzymali pod wartą swoją do piątego dnia. O czym wiedział pan administrator tamejszy Stetkiewicz. A potym, za płaczem i usilną prozbą dzieci, wnucząt i zięciów, gdzie jeden z nich chodził do pana administratora, nazwiskiem Chwedor Mielnik, prosząc, ażeby ją kazał wypuścić, deklarując dotrzymanie i stawienie onej, wypuszczono ją, którą dzieci prawie za wpółumarłą od pospolstwa z sekwestru odebrali. Wtym Chwedor Mielnik, zięć Kapłónczyn, wziąwszy żonę swoję, dziecię i tęż Kapłónkę teszczę swoję, uciekli z miasta nad Słucz do Ługu. Wtym gromada Krasiłowska wysłali do wróżbita wzwyżwspomnionego Chweśka Winnika i z drugim Chweśkiem Wojtkiem. Którzy posłani, powróciwszy od wróżbita, wzbudzili pospolstwo przeciwko Kapłónce. I tak zgromadziwszy się ludzi bardzo wiele, wysłali do Ługu po tęż białogłowę, ordynowawszy z między siebie ludzi czterech. I tak ci ordynowani, gwałtownie Kapłónkę i zięcia jej Mielnika wsadziwszy na powoz, pod Krasiłów przywiezli. Gdzie, pod miasto przyjachawszy, przy drogach krzyżowych zastali ludzi wielo zgromadzonych, czekając na tych przyprowadzenie. A wtym wzięli doł zaraz kopać, i chróstu gotowość do palenia wszelka była. Którą to Kapłónkę, z wozu zsadziwszy, nie pytając ją o najmniejszą rzesz—jeżeli się ten pomorek z jej przyczyny dział, albo nie, ani jej dawszy czasu do żałowania za grzechy, ani jej popa dla ostatniej dyspozycyi przyprowadziwszy, — prosto w doł wewlekli tamże po same ramiona wsadzili, a potym ziemią osypali i mocno wokoło niej ziemię drągiem obili, głowę tylko z trochą ramion na wierzchu zoztawiwszy; a wtym chróstem około głowy i na wierzch głowy obłożyli, i on chróst zapalili. Podczas którego palenia tej Kapłónki, Chwesko Winnik, dziesiątnik, przypadszy do Chwedora Mielnika, zięcia nieboszczki, kijem około niego wykręcając i zbytecznie łając, według swego upodobania, koniecznie następował o kamień na Chwedora. Który to mielnik przymuszony gwałtownie, gdyż piąciu ludzi z nim posłano do młyna, musiał wyjąć kamień młyński, i tym kamieniem przywiezionym to samo miejsce, gdzie spalili Kapłunkę, przywalili (przez co i pańska intrata, ze młyna należąca, do tego czasu wakuje). Którą Kapłunkę psy z pod kamienia, ile się w głąb mogli dobyć, jedli.

Specyfikacya ludzi, podanych przez dziesiątnika Chweśka Winnika, którzy byli okazyą do spalenia wzwyżmianowanej Kapłunki, tak żywych jako i umarłych. Regestr i teraz żyjących: Chwedor Łysenko, Chwedor Szponka, Andrzej Demianenko, Jliasz Dziekciarz, Charko Rzeźnik, Wasyl Juchnowski, Daniło Owadeć, Semko Bułka, Andrzej Berezowski, Petro Berdniczek, Proćko Petrenko, Ostop Wandyn, Decyk Kozaczek. Regestr pomarłych: Stefan Bułka, Michało Kozaczek wojt, Kondrat Kiwajczuk, Prokop Kiwajczuk, Ichnat Łysenko, Iwan Łysenko, Matwiej Antonenko, Iwaśko Wawaczenko, Chweśko Damianenko.

Ta inkwizycya z pieczęcią i podpisami urzędowych wydaną jest.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719—1749; листъ 11 на оборотѣ.

31.

1720, мая 6. Показанія свидѣтелей по дѣлу о причиненіи выкидыша мѣщанкѣ Поповичевой.

Между прочими обстоятельствами указано на симпатическое лѣченіе ненормальной беременности.

Inkwizycya wywiedziona se strony Jana Skorobohatego o napaść, poturbowanie niewiasty Stefanowej Popowiczowej, w roku 1720 dnia 6 Maja.

Świadek pierwszy, Maryanna Dyduszycha, wdowa, już stara niewiasta, wykonawszy jurament, seznała: żem ja stała w rynku zdaleka i widziałam, że Iwan Skorobohaty coś do niewiasty Stefanowej żony mówił, a ona go potężnie łajała plugawemi słowami, siedząc za mąko tamże w rynku. A gdy długo znieważała, tedy dragan do niej rzucił się, mówiąc: „a pókiż tego będzie?" I przystąpiwszy wziął onę niewiastę za ramie, mówiąc: „chodź za wartę." Ona jednak siedziała a łajała. A wtym Skorobohaty rzekł do dragana: „daj pokoj, odctąp się od tej *napaśnicy.*" I tak dragan zaraz i odstąpił, a ona, jak siedziała nad mąko, tak i nie ruszyła się. Tam ją i odeszli Skorobohaty, a więcej żadnej turbacyej iej nie było. I to mówiła taż wdowa Dyduszycha, że ona miała defekt swój przed tym, o czym Turczenicha żydówka powie, bo lepi wie o tym.

2. Hapka Dmitrycha te słowa, poprzysięgszy, zeznała: żem ja widziała, kiedy Iwan Skorobohaty upominał się o pobor u Stefanowej Popowiczowej żony, która poczeła go łajać stojąc przy żydówce w rynku. A gdy to posłyszał dragan, że go łaje, rzekł: „co za szelma, nic nie daje i łaje!" Na to rzekł Skorobohaty: „at, weź ją za wartę." I tak dragan ją za ramie tylko wzioł, mało co i trzymał, bo ona rzekła: „idź do domu do męża, a ja tu nie mam ci czego dać." Tedy dragan onę i opuścił, i nic więcej jej nie czynili wtenczas.

3. Bazyli Kowalski, żołnierz, ten który wzioł był za ramie tę niewiastę, przysiąg należycie i zeznał to: iż ja szedłem z poborcą Skorobohatym przez rynek i, obaczywszy Skorobohaty tę niewiastę Stefanową, upominał się o pobor.

Ona go poczeła znieważać, besztać brzydko. A tak poborca Skorobohaty kazał mi: „jeżeli ona nic nie daje i jeszcze łaje, weź ją za wartę.“ Tedy ja, wziowszy ją za rękę, pociągnołem, mowiąc: „chodź za wartę.“ Co widząc żydówki i drugie niewiasty poczeli mówić mnie: „daj jej pokoj, bo to niewiasta ciężarna.“ Na co i poborca rzekł do mnie: „daj jej pokoj.“ A tak ja zaraz i opuściłem onę i odstąpiłem się.

4. Semen Szlachtycz przysiąg należycie i zeznał: że, bywszy w domu u siebie, słyszał od swojej komornicy, że mówiła te słowa: „iż ja słyszałam od baby Iwanichy te słowa, że jakoby w niedziele pierwszo postu wstąpiwszy na tym tygodniu, pszenicę czyli mąkę wioząc upadła i dziecie wtedy w sobie zatłukła.“ A gdy ta Iwanicha baba przyszła z motkami tkać płutna do nich, tedy sie skarżyła Stefaniche tej babie, że nie czuje w sobie dziecięcia od upadnienia. Na co ona rzekła: „a czemuś nie kazała, żeby ciebie *strzęsiono do góry nogami, tobyś dziecie w sobie poczuła.*“

5. Urodzona Maryanna Sławucina, wdowa, poprzysięgszy, zeznała: żem ja słyszała z ust Iwanichi Szwydkiej, że ona mówiła mnie: „iż darmo turbują.“ Owo wnet zezna sama Iwanicha, ta która wie o wszystkim, i ta stoi teraz w sieniach tu u waszeciów, która mówiła, że *w pierwszy tydzień zepsowała w sobie potomka.*

6. A tak stanowszy Iwanicha Szwidka, przysięgszy, zeznała te słowa: iż ja, mając motków osnowy na trzy hubki, poszłam do Stefana Popowicza, żeby mnie wyrobił. Gdzie, gdy bywszy, oddawszy osnowę, odeszłam z domu. A gdym wyszła z chałupy, wyszła za mno i żona Stefanowa, która poczeła skarżyć się w swoim defekcie, mówiąc: „nieszczęście moje, że ja, wioząc pszenice do młyna, upadła ciężko, gdzie będąc brzemienną zepsowałam w sobie, i słyszę, że *coś dziwnego we mnie dzieje się,* że już i *materya niewieścia odchodzi* ze mnie przez te tak ciężkie upadnienie; zmiłuj się, matko, ratuj mnie!“ Tedym zapytała: „jak dawnoś tak się ztłukła?“ Odpowiedziała: „w pierwszy wstępny tydzień to mi się stało, po zapustach na pierwszym tygodniu.“ Tedym rzekła na to: „moja kochana, trzeba było zapobiegać zawczasu takiemu spadkowi, i żeby ciebie kto był *przewrótił według niewieścich sposobów,* a teraz i ja tobie rady dać nie mogę.“ O co ona, stękając, westchneła, i odeszliśmy od siebie. Jednak najwięcej Turczynicha stara o wszytkim wie lepi, bo się to tkneło i do niej w tym defekcie. Co pod sumieniem zeznała.

7. Juskowa żona, pierwszego małżeństwa Samujlicha, zeznała pod przysięgą: żem ja dowiedziała się o tym defekcie Stepanichi od babki, która tam babiła, co ona najlepi zezna.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719—1749; листъ 14.

32.

1729, ноябрь. Обвиненіе въ чародѣйствѣ черезъ обливаніе.

Anno Domini 1729, mense Novembri.

Między uczciwemi: Stefanem, aktorem, a pozwanym Jurkiem, Ochrymczukami, małżąkami i bracio rodzonemi, stawającemi stronami do sądu wojtowskiego majdeburskiego, ratione tak najpierwej wydania się *o wykurzenie i wymiecenie z domu,* i chwalenie się na brata starszego, pozwanego, i *zawdanie słów czarodziejskich* i innych jeden drugiemu, in praesentia ludzi godnych, przeciwnej stronie.

Sąd tedy wojtowski majdeburski, stron onych kontrowersyi wysłuchawszy i one dobrze wyrozumiawszy, a ponieważ sam aktor wydaje się w tym, sąd tedy jednakże nie mogąc wziąć fundamentu, nie mając świadków dokumentalnych, tedy nakazuje: aby aktor Stefan odprzysiągł się za żonę i teszczą swoję z godnym wiary człowiekiem, jako żona i teszcza nie znają się do czarodziejstwa, ani kogo nie namawiali *obliwać* pozwanych, ani czarodziejstwa żadnego nie czynili; co strony mają strzymać i zadosyć uczynić dnia 11 ejusdem praesentis, to jest w poniedziałek; a po wykonanym juramencie pozwany będzie powinien aktora zgodzić z ludźmi, dawszy..... *), a w niewywiedzeniu się tego pod tąż winą skassowawszy wykłady,—co nakazujemy i stwierdzamy dekretem niniejszym. Józef Malinowski.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1729—1734, № 1968, страница 13.

33.

1729, ноября 22. Приговоръ Каменецкаго магистрата, присуждающій мѣщанку Феську Чумаковую подвергнуть за чародѣйство тѣлесному наказанію ста ударами.

Actum in praetorio civili Camenecensi Podoliae in judiciis proconsulariorum consiliorum, feria tertia in crastino festi Praesentationis Beatissimae Virginis Mariae, annó Domini 1729.

In continuatione sprawy między sławetnym Łukaszem Łasińskim, bednarzem y mieszczaninem Kamienieckim, aktorem, a pracowitą Feśką Andrzeiową Czumakową z Ruskich Folwarków, oskarżoną. Ponieważ Andrzeiowa Czumakowa sądownie przyznała, iż, wziąwszy u aktora *półgarca piwa y nóż,* tamże w sieni nad sklepem z iakąś białogłową *szepty robiła: nóż w piwo maczaiąc po schodach kapała y przymawiała,* powiadaiąc, że to *od gnilcu y bolączek* dla męża swego, z radą wspomnioney białogłowy, czyniła. A tey białogłowy do sądu ninieyszego (iako iey dekretem, w tychże sądach, sabbatho in crastino festi

---

*) Въ рукописи не проставлено количество штрафа.

sancti Martini episcopi, anno praesentis ferowanym, nakazano) nie stawiła y owszem zataiła, y że ią nie nie wie—firmiter twierdzi.

Przeto sąd ninieyszy, burmistrzowski, radziecki, Kamieniecki Podolski, zabiegaiąc takowym przeciwko prawa Boskiego y ludzkiego szeptom, winną pracowitą Andrzeiową Czumakową bydź wynayduie, y, lubo by na inne większe zasłużyła kary, iednak, że strona aktorowa non urget, przeto sąd ninieyszy, ad mitiores paenas descendendo, uznaie, aby taż Andrzeiowa Czumakowa, za pomieniony swóy występek, pląg sto kanczukami natychmiast odniosła, y więcey, pod surowym karaniem, podobnych szeptów poprzestała—nakazuie.

Книга Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1729—1734, № 4454; листъ 23 на оборотѣ.

34.

1730, іюня 10. Показанія свидѣтелей, уличающія крестьянку Марину Перистую въ томъ, что она, посредствомъ чародѣйства желала снискать себѣ расположеніе господъ своихъ.

Здѣсь также помѣщены: протоколъ показаній, отобранныхъ у обвиненной по этому дѣлу подъ пыткою, и приговоръ Кременецкаго магистрата, осуждающій Перистую на смертную казнь.

Działo się w mieście Werby wielmożnego jego mości pana Łukasza Jeło Malińskiego, 1730, die 10 Junii, przed sławetnymi: Bazylim Pawłowiczem, lentwojtem, Teodorem Furakiewiczem, burmistrzem, Kondratem Żurkowskim, rajco, przysiężnymi.

Inkwizycya, wywiedziona przez świadków niżej wyrażonych, przeciwko obwinionej roboczej Motrunie cognomine Perystej.

Juramentem potwierdziwszy, primus testis—roboczy Chwedko Bojko sędziwy zeznał: poswarka stała się między synami tejże Motruny a synami togoż Chwedka, i pobili się. O czym pozywając się z sobo, ze dworu od wielmożnej jej mości dobrodziejki idąc z Jaśkiem i z Bojkiem i Wasylem Pecelem, nagania Chwedorycha Maryna nas, w dzień poniedziałkowy, i pyta się: „zkąd idziecie?“ Rzekliśmy: „ze dworu.“ I wybadując się nas: „czyliście skończyli między sobą?“ odpowiedzieli tejże Marynie: „czy to tak skączyć!“—„Powiadam wam—połedwie co będzie z tego.“ Bo my piorąc chusta z Chwedczychą, powiadała nam, chwaląc się: „imość dobrodziejkę *mam w rękach*, gdyby mi jeszcze *samego* jego mości *uchodzić*!“ Na które słowa bojaryn oświadczył się nami, i mówiąc Marynie: „żebyś nie zataiła się!“ Rzekła: „nie zataję się nigdy.“

2. Chweśka wdowa Korniycha zeznała: piorąc chusta z tąż Maryną obwinioną, zeznała nam tak wielom chwaląc się: „że mam dobrodziejkę w rękach swoich, gdyby mnie jeszcze jegomości samego!“

3. Roboczy Jaśko Osiński, poprzysiągszy, zeznał: słyszałem słowa od Chwedczychi, że Motruna obwiniona powiadała, chwaląc się: „że imość, dobrodziejkę mam w rękach swoich, gdyby mi jeszcze jego mości samego!“ (to jest wielmożnego jego mości Malińskiego).

4. Chwedor roboczy zeznał przysiągszy: słysząc od żony swojej, a żona Chwedorowa słyszała od Motruny tejże obwinionej po kilka razy: „jak włosy będziesz miała na dłoni, to ty w ten czas będziesz się dobrze miała i córki swojej rozporządzisz." I te słowa o imości od Korniychy, jako sama słyszała od Motruny: „że mam imość w garści, gdyby jeszcze samego jegomości!"

5. Peceło Wasyl świadek, także przysiągszy, zeznał: szedszy ze dworu z tymiż ludźmi inkwizytorami wieczorem, zeznała przedemną, jako chwaliła się Motruna Perysta: „że już imość w rękack swoich, gdyby mi jeszcze samego jegomości, tobym tylko samego Pana Boga bałabym się". A co na mnie chwaliła się sama Motrunicha: „jak goła dłoń twoja, tak goło i czysto będziesz się miał". I po kilakroć razy chwaliła się na mnie.

Konfessata dobrowolna tejże obwinionej Motruny:

Zeznała: „dufam w Panu Bogu i w jegomości i w imość, *byle na mię miesiąc świecił, a gwiazdy kołem obżenę*, to tym świadkom mówiłam: „posyłałam syna do Ochmatkowa, zkąd jesteśmy, o ludzi o wywod ten i zawdanie te, i boję się, żeby tam syna nie zatrzymano". To jeszcze zeznała: „choć się przyznam się, choć się ni znam, *jednakowo mnie zginąc*".

A ponieważ taż obwiniona Motruna Perysta nic na dobrowolnych konfessatach nie zeznała, a dowodząc świadków pięciu juramentem potwierdziwszy, i dowodzą nie z ankoru żadnego, — przeto sąd majdeburyi Krzemienieckiej skazuje onę Motrunę na konfessata korporalne, dla skuteczności większej, przez mistrza swego, Marcina Krzyżańskiego, i zdawa.

Konfessata korporalne tejze Motruny.

Za pierwszym pociągnieniem nic nie zeznała, tylko Panem Bogiem świadcząc się: „*czarów żadnych nie znam* i nie mówiłam o imości, *tylko plotki to wszystko* z Korniychy". Za drugim — toż samo. Za trzecim pociągnieniem toż samo. Za pierwszym przyciśnieniem ognia: „nic a nic nie wiem". Za drugim: „nie znam żadnych czarów"; i trzecim: „nic a nic do czarów nie znam się, choć mie zpieczcie i zetnicie — nie przyznam się.

Będąc na konfessatach korporalnych obwiniona Matwiycha Motruna, Perysta przezwiskiem, wdowa, poddana wielmożnego jego mości pana Łukasza Jeło Malińskiego, cześnika Wiskiego, strony czarodziejstwa, o którym sama zeznała przed białogłowami tak wielu, jako przez inkwizycyą poprzysiężoną czterech gospodarzów osiadłych, sędziwych i godnych, a piąta wdowa Chwedora Korniycha, Chwedko Bojko, Jaśko Osiński, roboczy Chwedor, Wasyl Peceło, zgadzając się słowo w słowo według inkwizycyej niżej opisanej, zeznawszy taż obwiniona Motruna: „że mam swoję imość dobrodziejkę w rękach, jeszcze gdyby mnie samego jegomości", a zeznawszy na dobrowolnych konfessatach przed nami urzędem i całą gromadą: „choć się przyznam, choć nie przyznam, to jednakowo mnie zginąć", — co my sąd majdeburyi Krzemienieckiej zważywszy, według opiniej Saxonu Majdeburskiego i inkwizycyej poprzysiężonej, przeto, za

tę winą i grożenie na wielmożnych ich mościów swoich panów dobrodziejów, skazujemy gardłem karać, to jest mieczem sciąć przez mistrza swego publicznego, Marcina Krzyżańskiego, dnia jedynastego tegoż miesiąca.

Книга Кременецкаго магистрата, № 1968, годъ 1729—1734, страница 56.

35.

1731, февраля 28. Приговоръ Барскаго замковаго суда о взаимныхъ оскорбленіяхъ между дворянами Гальчинскимъ и Новосельскимъ.

Новосельскій подалъ поводъ къ враждѣ, похваляясь, что онъ могъ бы вступить въ любовную связь съ женою Гальчинскаго, причемъ съумѣлъ бы усыпить подозрительность мужа посредствомъ порошка чемерицы.

Anno 1731, die 28 Februarii.

Między jm. p. Bazylim Nowosielskim, powodem, z jednej, a urodzonym jm p. Hrehorym Halczyńskim, pozwanym, z drugiej strony, sprawa do sądu swego zaszła o to: iż jm. p. Halczyński, pozwany, szablą wyciął gębę panu Nowosielskiemu, a to z tej racyi, że pan Nowosielski posądził żonę pozwanego, mówiąc: „że gdyby pani Halczyńska terazniejsza w Popowcach mieszkała, pewniebym oszukał jej męża, i czyniłbym z nią to, co mi się podoba, a do tego dałbym mu *czemierzycy z przyprawami*, żeby on o niczym nie wiedział". Jak się tedy dowiedział p. Halczyński, póty szukał sposobu do pomsty, póki nie porąbał pana Nowosielskiego.

Sąd tedy terazniejszy kontrowersyi stron obydwóch wysłuchawszy, jego mość pana Halczyńskiego winnym być uznaje, i za takowy nienależyty postępek, za poranienie pana Nowosielskiego, cerulika zastąpić i ugodzić powinien, żeby p. Nowosielski był zagojony; za poczynione zaś wiolencye i hałasy niesłuszne, jego mość pan Halczyński na zamek, alias sądowi swemu, grzywien Polskich 15 po przeczytanym dekrecie zapłacić powinien, mocą niniejszego dekretu.

Книга замковаго Барскаго суда, № 5684, годъ 1731—1732, листъ 36.

36.

1731, апрѣля 30. Обвиненіе въ чародѣйствѣ мѣщанъ Хилькевичей мѣщаниномъ Леончикомъ, утверждавшимъ, что Хилькевичи подбрасывали соръ на его дворъ, съ цѣлью причинить ему вредъ колдовствомъ.

Działo się na ratuszu miasta jego królewskiej mości Krzemieńca, 1731, die 20 Aprilis, przed sławetnymi: Bazylim Pawłowiczem, lentwojtem, Teodorem Jerozolimcem, bormistrzem, Semionem Jakielewiczem, bormistrzem, Janem Marczenkiem, Leontym, Mikito — rajcami, Marcinem Zacharczykiem, przysiężnym.

W sprawie akcyej między sławetnymi: Janem, Leonczykiem, aktorami, małżonkami personaliter, a pozwanymi: uczściwą Troecychą Chilkiewiczową, wdową,

tudzież Demianem, synem, personaliter, a to ratione *porzucenia śmiecia z domu* Chilkiewiczów przez córkę w leciech dwanaści; a że dowiedziawszy się matka Trocycha, tedy *te śmiecie zabrała z gruntu i podworka* sławetnych *aktorów*, w czym strona pozwana submittuje się całym domem odwieść się juramentem — jako z swywoli porzucone było śmiecie, *a nie żadnej namowy a czarodziejstwa żadnego.*

Sąd tedy majdeburski, kontrowersyej stron wysłuchawszy i one dobrze wyrozumiawszy, zezwala stronie pozwanej juramentem odwieść się po Przewodnej niedzieli we środę,—jako nie z namowy ani dla żadnych złych uczynków było porzucone; a za nachodzenie do domu Demiana sławetnego aktorów i za nieuczściwe poslikowanie żony aktora, — tedy teraz instanty przeprosić i wykłady prawne nagrodzić aktorowi; a że strona oboja nie mając przegrodzonego podworza, tedy powinni płot postanowić sobie zobopolnie. Co wszystko strony mają uczynić oboja, sprzeciwieniu się dekretu niniejszego pod winą grzywien czterech na urząd cały majdeburski, — moco dekretu nakazujemy i stwierdzamy. Tedy strona pozwana, nie kontentując się dekretem, a to że nie zawdawali tych słów, od których juramentem także chcąc odwieść się, i prosiła o appellacyą, którym sąd tej appellacyi zezwolił do terminu naznaczonego i zezwala. Józef Malinowski, wójt dziedziczny Krzemieniecki.

Книга Кременецкаго магистрата, № 1968, годъ 1729—1734, страница 103.

37.

1732, Іюля 14. Жалоба мѣщанъ Еткевичовъ на мѣщанку Анастасію Залѣсскую о томъ, что она, состоя съ ними въ тяжбѣ, публично похвалялась, что можетъ посредствомъ чародѣйства лишить ихъ жизни и здоровья.

Działo się na ratuszu miasta jego królewskiej mości Krzemieńca, 1732, die 14 Julii, przed sławetnemi: Teodorem Furakiewiczem bormistrzem, Teodorem, Jerozolimcem, Janem Marczenkiem, Leontym, Mikito—rajcami, Andrzejem Pawłowiczem przysiężnym.

Stanowszy oczewiście przed urzędem i aktami magdeburskiemi Krzemienieckiemi sławetna Ludwika Adamowa Jetkiewiczowa, nomine męża swego protestując się solenniter naprzeciwko macochi swojej, zostającej wdowie po ojcu swoim zmarłym, Anastazyej Zaleskiej secundo voto, która, chwaląc się i jeszcze grożąc, takim sposobem: miawszy zapis na grunt pewny od ojca swego świętej pamięci w posagu, tedy taż macocha upierając się w ten grunt i pozywając do dworu, w czym chwaląc się publice przed ludźmi na gospodzie u Srola: „żem *pierwszy* dawszy *pozef* Adamowi—*zachorował*, *drugi* dawszy — *rękę złamał*, a jak *trzeci* dam pozef, tedy już *szyję złamie*"; i nie tając się oczewiście, jako słysząc uczściwy Alexander Klimczuk zeznał, i posyłając sławetnego Andrzeja Pawłowicza przysiężnego do Klimczuka i żydówki Srolichi toż samo zeznał: „jeszcze samę Adamowę będzie *kręciło i łamało*". Co protestanci małżonkowie, przestrzegając zdrowia et ulterioris vitae suae, protestowali się ite-

rum atque iterum naprzeciw macochi swojej; co jest zapisano dla pamięci i zdania dworskiego za dzierżawy wielmożnego jego mości pana Antoniego Krzuckiego, dzierżawcy Krzemienieckiego.

Книга Кременецкаго магистрата, № 1968; годъ 1729—1734, страница 186.

38.

1732, октября 1. Дѣло по обвиненію мѣщанки Анны Дембской солдатомъ Степаномъ Гембаржевскимъ въ томъ, что она причинила ему болѣзнь, развѣшивая на его заборѣ какое-то истертое зѣлье.

Die 1 Octobris, 1732 anno.

Na urzędzie majdeburyi Dubieńskiej, przede mną, Piotrem Antonim Piątkowskim, wojtem majdeburyi, przy bytności pana Franciszka Kruszwickiego, lantwojta, między Stefanem Gębarzowskim, regimentu zamkowego żołnierzem z jednej, a Andrzejem Dęmbskim i żoną jego Anną, z przedmieścia Surmickiego obywatelami, z drugiej strony, *o podejrzenie i inwektywę oczarowania domu* Stefana Gębarzowskiego *i jego samego* przez Annę Andrzeja Dębskiego żonę *ziołami*, agitowała się sprawa tym sposobem: iż jakoby, już temu niedziel kilka, matka Andrzeja Dębskiego, a świekrucha żony jego Anny, imieniem Tekla, zawoławszy przez płot żony Stefana Gębarzowskiego, te formalia wyrzekła: „Hapko, nie wydaj mię z tego sekretu, moja synowa Anna *tłukła ziele i na płot pokładła* od twego domu, a nie kładła od kowalowego". Te słow Hapka żona Gębarzowskiego posłyszawszy, mężowi swemu Stefanowi Gębarzowskiemu opowiedziała, który widząc ziele po płocie rozłożone, ludźmi obwiodł, oświadczając się niemi, a potym widząc się *słabym na ciele*, a przez niedziel siedm, jako powiada, *nie mogąc przyść do siebie*, suspikuje na Annę Andrzeja Dębskiego żonę, iż z okazyi tego ziela na płocie od domu jego pokładzionego choruje; w czym, za zleceniem zwierzchności zamkowej, przypozwał Annę Andrzeja Dębskiego żonę wyrażony Stefan Gębarzowski do sądu majdeburyi Dubieńskiej.

Sąd tedy miejski Dubieński majdeburski, przy stanowieniu się stron obodwóch, tak Stefana Gębarzowskiego, aktorowej, jako Andrzeja Dębskiego i żony jego Anny, obżałowanej, zważając kontrowersyę między niemi, inkwizycyi z ludzi Stefana Gębarzowskiego, któremi obwodził ziele po płocie rozłożone przez żonę Dębskiego od domu jego, wysłuchał. Po wysłuchanej z tych ludzi inkwizycyi, nie mogąc mieć z nich dokumentów o suspicyi czarownictwa na żonę Andrzeja Dębskiego przez Stefana Gębarzowskiego, żołnierza, wzniesionej,—nakazał stawić tak świekruchę Anny Andrzeja Dębskiego żony, imieniem Teklę, jako i żonę Gębarzowskiego aktora, imieniem Hapkę. Przy stanowieniu się tych obodwóch u sądu, Hapka żona Stefana Gębarzowskiego naocznie świekrze żony Andrzeja Dębskiego, imieniem Tekli, domawiała formalibus: „że ty mnie te słowa mówiła: Hapko, moja synowa potłukła ziele, i nie położyła na płocie od kowala, tylko od twego domu na płocie rozłożyła, nie wydaj mię".

Czemu Tekla, świekra Anny, Andrzeja Dębskiego żony, negując to, wyrzekła: „że ja nie mówiłam tych słów, ale tylko te jedynie: że moja synowa *tłukła gorczyce dla dziecięcia swego chorego*". Do czego i Anna Andrzeja Dębskiego żona ustawicznie przed sądem allegowała się i exkuzowała, iż *gorczycę dla chorego dziecięcia* potłukłszy, *że surowa była, rozłożyłam po płocie dla wyschnienia*. Na co gorliwie pod sumieniem tak ona, jako i jej mążAndrzej Dębski submittowali się.

Sąd tedy w tej sprawie wysłuchawszy kontrowersyi i oną dobrze wyrozumiawszy, ponieważ żadnego dokumentu słusznego Stefan Gębarzowski, aktor, ku suspicyi oczarowania jego samego i domu jego naprzeciw Annie żonie Dębskiego, obżałowanej, ani z ludźi ani z żadnych przyczyn nie produkuje, i lubo świadki stawił, tedy ci tylko to przyznali, że widzieli jakieś ziele potłuczone a po płocie rozłożone, — tak decyduje: aby Anna, Andrzeja Dębskiego żona, od suspicyi czarownictwa juramentem się odwiodła w tę rotę: jako nie insze ziele tylko gorczycę dla chorego dziecięcia tłukła i nim smarowała; jako nie na żadne czary i złe rzeczy na płocie od domu Stefana Gębarzowskiego rozkładała, tylko aby ta gorczyca wyschła. Tudzież, aby Tekla, świekra Anny Dębskiego żony odprzysięgła w ten sposób: jako nie mówiła tych słów: że synowa moja ziele tłukła i nie kładła od domu kowalowego tylko od twego, nie wydaj mię,—ale te szczególnie: że synowa moja gorczycę tłukła dla dziecięcia swego chorego. Te juramenta sąd na dzień trzeci praesentis, to jest na piątek zachowuje. A po wykonanych juramentach Anna, żona Dębskiego, od suspicyi takowych wolna zostanie z świekrą swoją Teklą; strona zaś aktorowa, Stefan Gębarzowski, za objekcyą tej suspicyi czarownictwa Annę Andrzeja Dębskiego żonę i Andrzeja Dębskiego samego przeprosić powinna będzie, mocą dekretu. Według tego dekretu strona pozwana gotowa była do wypełnienia juramentów na oznaczonym terminie, ale strona aktorowa też juramenta kondonowała.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719 — 1749, листъ 74

39.

1733, января 25. Приговоръ каптуроваго суда Подольскаго воеводства, осуждающій 12 человѣкъ крестьянъ на смертную казнь и на крѣпостныя работы за разбой.

Между прочимъ опредѣлено отдать подъ судъ мать троихъ изъ приговоренныхъ за то, что она оказала помощь предпріятію сыновей посредствомъ какихъ-то заклинаній.

Actum feria 5 post festum sanctae Agnetis proxima, anno 1733.

Inter magnificum Stadnicki et statuendos comparitio ut supra. Judicium terrestre Podoliæ, post eductas itaque inquisitiones supra incorruptionem testium per generosum Antonium Puchalski comprobatas, ad lectionem earundem condescendit, quibus lectis et per omnes circumstantias examinatis, quoniam tam ex confessatis libere depositis luculenter probantur laboriosi Jacko Trojanczuk ex occasione ademptionis fundorum aratilium, ad casam post nobilem

Terlecki derelictorum, cum olim laborioso Ostap, advocato Rożycanensi, contentiones frequentasse, laboriosus Fedor Trojan incarceratus mediationem praetensam filio suo interdixisse, imo saepe saepius eidem Ostap, advocato, interfectionem minasse; Fedor Kołomyjec incarceratus, Mikoła Parobek, tum Waśko, Nikoła gener pastoris, et Sawka, jam demortuus, Semen, Jwan et Mikoła tres germani, *adhibita quadam incantatione a matre sua*, de bonis Hryniowce, anno immediate preterito 1732, die nona Aprilis, nocte profunda, casam laboriosi Ostap, advocati Rożycensis et Anastasiae Czochtorowna conjugum irruisse, eosdemque secure cubantes memoratus Fedor Kołomyjec laboriosum Ostapa cuspide per varia corporis membra confodisse, caput ejusdem per repetitos ictus crudeliter amputasse, pectus, mamillas concussisse, laboriosae Anastasiae, ejusdem consortis, verticem capitis cum tractione ossium concussisse, in medio spinae dorsi vulnus inflixisse, latus inter costas cuspidis aliquot visibus confodisse, et utrosque conjuges crudelissime e vivis sustulisse, ad extremum corpus exsangue Anastasiae Wojtowa cinere et carbonibus conspersisse, post patratumque scelus nefandum in domo Fedora Trojana crematum potasse et manus eodem cremato lavisse, res varias intercepisse et depraedasse, laboriosos Lesko Stadnik, Łuka, Michajło Trojanczuk et Jacko Trojanczuk licet in parte sciverint, curiæ non detulisse, imo inter se celasse. Proinde punibiles omnes et quidem: laboriosos Fedora Trojana capite plectendum, Fedora Kołomyjca, Mikołę Parobka de bonis Rożyczna, Waśka, Nikołę generum Pastucha Semena, Iwana et Nikołę tres germanos vivos dilaniandos, et per partes palis affigendos, per publicumque ministrum exequendos, et, ubicunque reperivi poterint, captivandos declarat, et ad judicium civile pro attentandis praemissis remittit. Jam vero Leska Stadnika, Łukę, Michajła et Jacka Trojanczuka ad publicos carceres exercendosque labores circa fortalitium Camenecensium per spatium unius anni continuandos assignat, et tam circa ingressum, quam egressum, centum fustibus coram cancellaria castigando sententiat. *Quoniam vero mater Semena, Iwana et Nikoły in bonis Hryniowce commanens, fautoratum quoddam illicitum filiis suis praebuisse deducitur*, proinde, suspensis et conservatis inquisitionibus, decernit, quatenus pars actorea pro statuitione memoratae vetulae ordinaria juris via agat et prosequatur.

Книга каптуровыхъ судовъ Подольскаго воеводства, № 3645, годъ 1724 — 1737, листъ 54 на оборотѣ.

40.

1733, мая 7. Жалоба дворянъ: Стефана и Θеофилы Верповскихъ на дворянъ Луку и Анастасію Ярмолинскихъ о томъ, что они причиняютъ истцамъ разныя обиды и, между прочимъ, похваляются причинить имъ смерть посредствомъ чародѣйства.

Roku tysiąc siedmset trzydziestego trzeciego, miesiąca Maja siódmego dnia.

Na urzędzie grodzkim w zamku jego królewskiej mości Owruckim, przede mną, Janem Niewmirzyckim, vicesregentem i namieśnikiem protunc grodzkim

Owruckim, i xięgami niniejszemi, grodzkiemi Owruckiemi, comparens personaliter urodzony jego mość pan Stefan Zuszczenko Werpowski, swym i urodzonej jej mości pani Teofili Łukowskiego Werpowskiej, małżonki swej, imieniem, przeciwko urodzonym ich mościom panom: Łukaszowi i Anastazyi Kobylińskiego Jarmolińskim, małżonkom, solenniter świadczył i protestował się w ten niżej opisany sposób i o to: iż ich mość obżałowani, osobliwie sama pani Jarmolska, będąc do ustawicznych kłótni, niesnasek między spokojnym sąsiedztwem i wiolencyi przyzwyczajona, mając też pobłażanie od braci swoich, przed tym nefanda scelera popełniających, niepojednokroć na wieś Werpę, domy ich mościów panów Jarmolskich i Werpowskich, cum vario armorum genere najeżdżających, i dalej w swojej nie ustając zawziętości, co raz na dom comparentes violenter nabiega, drzwi i okna w izbach wybija, protestantów słowami nieprzystojnemi, honorowi szlacheckiemu wielce szkodzącemi, łaje, beszta, dyffamuje, złodziejstwa (czego nigdy dokazać nie może) zadaje, co może mieć sił na całą wieś krzyczy, różne kalumnie, napaści wymyśla, przed różnemi ludźmi honor szczypie, *czarodziejstwem nieżywić i wykorzenić przechwala się*, nim zaś to nastąpić może, sama osobą swoją i braci swych, zabiciem gdziekolwiek spotkawszy odgraża, owo zgoła nieznośne, czasu prawa inkwizycyą dowiedzione, popełnia oppressye; nadto jeszcze, suum factum in alios retorquendo, illicite przez pozwy swoje ich mość obżałowani protestantów opisują, punkta nieprawdziwe dokładają, do szkód i kosztów prawnych przyprowadzają. O co wszystko, ut praemissum est, idem comparens suo et nomine quorum supra iterum iterumque świadcząc i protestując się, salwam meliorationem zostawił, i prawnie o to czynić niezaniechać deklarowawszy się, o przyjęcie jej do akt prosił, co i otrzymał. † Stefan Werpowski.

Книга гродская Овруцкая, записовая и поточная, № 3233, годъ 1733 — 1734, листъ 393.

41.

1733, мая 17. Жалоба мѣщанки Екатерины Гломбовичевой на мѣщанку Елену Козицкую о томъ, что послѣдняя, въ досадѣ, что ея женихъ измѣнилъ ей и женился на Гломбовской, прокляла его и тѣмъ причинила ему смертельную болѣзнь, похваляясь притомъ, что онъ скоро умретъ.

Actum Cameneci Podoliae in judiciis proconsulariorum consiliorum, sabbatho post dominicam Exaudi proximo, anno Domini 1733.

Między sławetną Katarzyną Głombowiczową, mieszczką Kamieniecką, w assystencyi pana Michała Gidla, aktorką, osobiście, a sławetną Heleną Kozicką, wdową, mieszczką Kamieniecką, pozwaną, itidem osobiście. Proponowała aktorka, iż pozwana z mężem jej, jeszcze jak był młodzianem, mając jakąś przyjaźń czyli konkurrencyą, że nie ją ale terazniejszą aktorkę pojął za małżonkę, zaraz po szlubie przed różnemi ludźmi małżonka aktorki *przeklinała* i iże *niedługo życ ma odkazywała*; jakoż teraz zostaje tejże aktorki małżonek na śmiertelnym łożu. Pozwana odpowiada, iż to prawda, że go przeklinała,

bo jej słowa nie dotrzymał, przez kilka lat uwodząc i chleb jej jedząc, innych konkurrentów z jegoż okazyi upuściła, ale słabości jego nie jest żadną okazyą.

Sąd niniejszy burmistrzowski, radziecki, Kamieniecki-Podolski, stron controwersyi wysłuchawszy, potrzebną bydź uznaje inquizycyą, którą obiedwie strony mają wyprowadzić na przyszłe sądy, pod terminem zawitym.

Книги Каменецъ-Подольскаго магистрата, годъ 1729 — 1734, № 4454, листъ 264.

42.

1736, марта 2. Приговоръ Барскаго замковаго суда по дѣлу между дворянами Самуиломъ Галузинскимъ и Иваномъ Кнышемъ-Лопатинскимъ о покражѣ вола и о чародѣйствѣ.

Działo się w zamku Barskim, roku Pańskiego 1736, miesiąca Marca 2 dnia.

Między szlachetnym Janem Knyszem-Łopatyńskim, aktorem, z jednej, osobiście, swoim i synów swoich imieniem, pracowitym Trochimem Łukaszenkem, Knyszowym zięciem, itidem aktorem, w dobrach Hałuzińcach mieszkającemi, a urodzonym im. p. Samuelem Mikołajenkem Hałuzińskim, dóbr wsi Hałuziniec pewnej części dziedzicem, pozwanym, z drugiej strony, sprawa i akcya do sądu pułkownikowskiego i ekonomskiego ordynacyi Barskiej, między stronami zachodzącą, w niżej opisany sposób i o to: iż strony obedwie, tak aktorowa jako i pozwana, wzajemne pozadawały sobie kalumnie.

Zaczym sad pułkownikowski i ekonomski, kontrowersyi stron obodwóch wysłuchawszy, nakazuje stronie pozwanej, to jest urodzonemu jm p. Samuelowi Mikołajenkowi Hałuzińskiemu: aby świadków starych, wiary godnych, na poniedziałek przyszły, to jest na dzień 5 miesiąca Marca w roku terazniejszym, 1736, przypadający, o zadanie Knyszowi, żonie jego, synom i zięciowi Trochimowi Knysza, i pierwszemu na imie Wasylowi Hembos zięciowi, według opisanych punktów do sądu reprodukowanych, pod banicyą wieczną i grzywnami zamkowemi, dowodził czary dla lepszej informacyi sądu swego, mocą niniejszego dekretu. A że na terminie wyżej wyrażonym strony obedwie stanęli, i świadków pozwana strona, to jest urodzony jm. p. Samuel Mikołajenko Hałuziński, pozwany, według dekretu stawił, zaczym zadosyć judicato uczynił. Że zaś pomieniony urodzony jm p. Samuel Hałuziński, według wydanego pozwu swego, na sądy pułkownikowskie ordynacyi Barskiej, na instancyą swoją, urodzonym ich mościom panom: Wojciechowi Sieczyńskiemu, dóbr Hałuziniec pewnej części dziedzicowi, Janowi Wasiutyńskiemu, Samuełowi Janenkowi Hałuzińskiemu, Józefowi Wojciechowskiemu, de actu et data onej zeznanej relacyi w zamku Barskim, roku 1736 miesiąca Marca 5 dnia, przez opatrznego woźnego Bazylego Chodzińskiego, aktów niniejszych apparytora, o zadane czary Jwana Knysza starego żonie i synowi ich, na imie Romanowi, w dobrach Hałuzińcach mieszkającym, za gubernii natenczas wielmożnego jm. pana Skowroń-

skiego, cześnika Smoleńskiego, jakowych świadków godnej wiary stawił, że natenczas byli i słyszeli *o wytrzęsieniu czarów* u starej Knyszychi i syna jej Romana, i bicie onego kańczukami, według opisanych punktów, przez jm. pana Samuela Mikołajenka Hałuzińskiego podanych, i ręką jego własną podpisanych, sprowadził; na którym terminie, że Knysz stary — Jan Łopatyński, z synami swemi i zięciem, na imie Trochimem, pomienionych świadków in accessorio excypowali i na onych nie pozwolili, dając racyą, że ci świadkowie świadczyć nie mogą, ponieważ i oni według opisanych punktów, przez jego mości pana Hałuzińskiego podanych, mają jakowoś pretensyą.

Przeto sąd, non intrando in cognitionem w tej sprawie, salvam agendi viam z Janem Knyszem, żoną jego, synami i zięciem Trochimem do rozsądzenia się między sobą w sądach tutejszych zamku Barskiego zostawuje; in negotio vero principali, stronom rospierać się nakazuje; a w rospieraniu tenże sąd pułkownikowski i ekonomski, uważając de libera maturaque deliberatione stron obodwóch kontrowersyi, tudzież zapatrzywszy się na świadectwa dwojakie Jędrzeja Sochackiego, et quidem pierwszego, de actu et data onego w zamku Barskim dnia 13 miesiąca Decembris roku 1735, że Trochim na imie, Knyszów zięć, miał ukraść wołu własnego urodzonego jego mości pana Samuela Hałuzińskie go, powtórnego świadectwa tegoż Jędrzeja Sochackiego cum proclamatione, de actu et data onego, dnia 30 miesiąca Grudnia roku 1735, tu, w grodzie zamku Barskim zeznanego, i ręko własną obedwie świadectwa znakiem krzyża świętego podpisanych, reklamując powtórnym świadectwem, że był skorumpowany od urodzonego jm, pana. Samuela Hałuzińskiego; że tedy dekret pułkownikowski ordynacyi Barskiej eo nomine nastąpił de actu et data ejus w zamku Barskim, roku 1736, miesiąca Stycznia 30 dnia, zapatrzywszy się na świdectwa Jędrzeja Sochackiego co raz to insze, i pomienionego Sochackiego na korporalne konfessata destynował, ażeby od pomienionego dekretu za niedziel dwie przez mistrza publicznego był ciągniony, dla tego, żeby zeznał, które jest prawdziwe świadectwo, dla lepszej informacyi sądu, jeżeli był na to korumpowany czyli nie; a że z tegoż Jędrzeja Sochackiego na korporalnych konfessatach, przy urzędzie miejskim Barskim, de actu et data onych die 3 Februarii 1736 anno, pokazało się, że był nakorumpowany od jego mości pana Samuela Hałuzińskiego, pro ut fusius w sobie opiewają konfessata, strona zaś pozwana, zadawszy punktami swemi, to jest jego mość pan Hałuziński, *czary* Knyszowej żonie, synowi Romanowi Knyszowemu synowi (o co salva jest zostawiona) i ultza do odprzysiężenia samotrzeć przed sądem swym zabiera się, dając racyą, że i ten świadek musiał być *sczarowany* od Knyszowej żony, i konfessat Jędrzeja Sochackiego attentować nie chciał i przy tym nie był, pro ut eo nomine manifest de actu et data onego w zamku Barskim roku 1736 miesiąca Lutego 10 dnia przez szlachetnego Jana Knysza Łopatyńskiego przeciwko urodzonemu jm. panu Samuelowi Mikołajenkowi Hałuzińskiemu ratione contraventiononis pomienionemu dekretowi, tudzież nieattentowania konfessat Jędrzeia Sochackiego.

Przeto sąd pułkownikowski i ekonomski nakazuje: aby urodzony jm. p. Samuel Mikołajenko Hałuziński, klęknowszy na kolana pod ukrzyżowanym Chrystusem, samotrzeć w tę rotę przysiągł, jako Jędrzeja Sochackiego nigdy przed

świadectwem nie znał, ani pierwszy do niego respektem szkody swojej najmniejszego słowa nie mówił, jako onego nie korumpował, nie namawiał, nie groził, i jako mu nic dać nie obiecywał, żeby świadczył na Trochima zięcia Knyszowego o ukradzenie wołu, a to natychmiast. A ponieważ szlachetny Knysz Łopatyński Jan ociec, z synami swemi i zięciem Trochimem, zięciem swoim, jego mości panu Samuelowi Mikołajenkowi Hałuzińskiemu przysięgę judicialiter darowali, przeto sąd ekonomski ordynacyi Barskiej zadosyć w uczynieniu dekretowi wolnym bydź uznaje jegomości pana Hałuzińskiego. Że zaś skuteczniej sąd informować się w tej sprawie między stronami nie może, z różnych kategoryi między stronami lubo zachodzących, li pokazało się z konfessat korporalnych Jędrzeje Sochackiego, że w tej sprawie był korumpowany od jm. pana Samuela Hałuzińskiego w sprawie z Janem Knyszem i Trochimem zięciem jego,—zaczym tenże sąd, stosując się do świętej sprawiedliwości (wysłuchawszy stron obodwóch kontrowersyi), winnego być pracowitego Trochima Knyszowego zięcia uznaie, oraz nakazuje, aby do urzędu miejskiego Barskiego był dla indagacyi na dobrowolne konfessata odesłany, jeżeli wołu im. pana Samuela Mikołajenka Hałuzińskiego ukradł czyli nie, gdzie się natenczas bawił, z kim nocował, gdzie mieszkał i o którym czasie na majdan stanoł do roboty, i jak długo tu na majdanie bawił, a to natychmiast. A ponieważ pracowity Trochim Knyszow zięć, według dekretu wyżej wyrażonego ordynacyi Barskiej, był na terminie do sądu miejskiego wójtowskiego i burmistrzowskiego odesłany, i przez urząd na dobrowolnych konfessatach wysłuchany, de actu et data tych konfessat 1736 roku dnia 8 Marca, nic więcej nie zeznał, tylko to, że jako nigdy wołu jego mości pana Hałuzińskiego nie kradł, o nim nie wie, kto by go ukraść miał? — o tym ani słyszał, tylko od świadka Sochackiego, niesłusznie świadczącego przed sądem pułkownikowskim, to słyszał, i na korporalne konfessata zdawał się, mówiąc: „że choćbym był najbardziej męczony, więcej nic nie powiem, tylko według dobrowolnych konfessat“. Zaczym sąd, zważając różne między stronami zachodzące kategorie, między sobą przeciwne, stosując się jednak do świętej sprawiedliwości, zważywszy z stron obodwóch kontrowersyą, do skutecznego rozsądzenia stron obodwóch przystąpił, żeby w dalszą protellacyą ta sprawa nie uwodziła, nakazuje: aby urodzony jm. p. Samuel Mikołajenko Hałuziński, od aktu niniejszego za niedziel dwie, naprzód za wołu złotych 48, za prawne expensa przez Knysza i zięcia jego Trochima erogowane złotych 54 — Knyszowi przez połowę wrócił, pod banicyą wieczną i grzywnami zamkowemi na terminie publikowaną, oddał i zapłacił, to jest złotych sto dwanaście; po których wypłaconych pieniędzach Knyszowi, Jędrzej Sochacki przez mistrza publicznego ma być karany pod pręgerzem, tu w mieście Barze, po razy trzy, to jest podczas trzech targów, za fałszywe świadectwa onego, po plag 50 co raz to inaksze; a po wypełnionej karze, tenże sąd pułkownikowski i ekonomski Jędrzeja Sochackiego urodzonemu jego mości panu Samuelowi Mikołajenkowi Hałuzińskiemu, jako kłutnika między ludźmi, wydaje,—moco niniejszego dekretu.

Книга Барскаго замка, № 5686; годъ 1735—1737, листъ 36.

43.

1738, марта 31. Рѣшеніе Барскаго замковаго суда по дѣлу о покражѣ лошади, возникшему между дворянами Скоржевскимъ и Василевскимъ.

Судъ приговорилъ Василевскаго къ штрафу за то, что онъ взвелъ обвиненіе на Скоржевскаго, основываясь исключительно на показаніи ворожбита.

Działo się w zamku Barskim, roku 1738, miesiąca Marca 31 dnia.

Między panem Samuelem Skorzewskim, aktorem, osobiście, z jednej, a panem Janem Wasilewskim, pozwanym, osobiście, z drugiej strony, sprawa i akcya do sądu pułkownikowskiego zachodząca w ten niżej opisany sposób i o to: iż pan aktor wydanym terminem swoim w zamku Barskim roku 1738 miesiąca Marca 24 dnia, o pokazanie *karty od fałszywego proroka* mianej, ratione ukradzenia konia pana aktora. Strona zaś pozwana odwodzi się: że dla tego konia jego zapłacono, że jeździł w drogę daleką, do Warszawy, i dano mu za drogę.

Sąd niniejszy pułkownikowski, stron obydwóch kontrowersyi wysłuchawszy i one należycie zważywszy, od impetycyi jego mości pana Skorzewskiego jego mości pana Wasilewskiego, pozwanego, wolnym być uznaje; pana Wasilewskiego zaś i z Korodziejowską, teszczą jego, winnymi uznaje o to: iż się ważyli, *przeciwko przykazaniu Boskiemu* i prawom kościelnym, *bogów cudzych szukać i do wróżbitów się udawać*, sąd niniejszy nakazuje, aby za ten excess pan Wasilewski i teszcza jego dali po półtrzeci grzywny sądowi swemu, nie wychodząc z zamku; jeżeliby więcej takowe excessa nachodziły się na nich, tedy publicznie karę odnieść będą powinni,—mocą niniejszego dekretu.

Книга Барскаго замка, № 5685; годъ 1731—1743, листъ 89.

44.

1739, мая 22. Приговоръ Олыкскаго магистратскаго суда, о наказаніи ста ударами мѣщанки Анны Шкопилихи за то, что она бездоказательно обвинила въ чародѣйствѣ мѣщанку Анну Райскую, утверждая, будто послѣдняя причинила смерть ея сыну, наваривъ ему какого-то зелья.

Feria secunda, die 22 Maii, anno 1739.

Na tymże terminie, powstawszy z miejsca swego sławetny pan Alexander Rayski, rajca, uproszony od pani Anny z Łagowskich Rayskiej, szwagrowej alias bratowey, plenipotent, zanosił skargę na Annę Szkopilichą, mieszczankę Ołycką, o to: iż wszędy aktorkę osławiła przeklinając, jakoby aktorka syna jej *oczarować* miała, y presse *z jej przyczyny umarł*. Aby tego dowodziła upraszam.

Pozwana, stanowszy, odpowiedziała: że ja nie mówiła; ale jednego czasu, gdym szła do domu, Gabryel Lemkiewicz z żoną swą przestrzegał, mówiąc: „niechaj syn twój nie chodzi do pani Rayskiej, bo dla syna twego *czary nagotowała*.

Przypozwany od stron Gabryel Lemkiewicz z żoną, stanowszy naocznie pozwanej, powiadali, że nigdy tego nie mówili, ani wiemy, ani znamy.

Sąd, stron kontrowersye wysłuchawszy, kazał ustąpić, communicato inter se consilio. Ponieważ przypozwany Gabryel Lemkiewicz na kilkakrotnym urzędowym examinie, ażeby się nie taił, jeżeli pozwanej z żoną swoją nie mówił, jako pozwana donosi, że od nich słyszała, i żeby dla bojaźni ludzkiej, nie zawodząc sumienia, przyznał się, jeżeli by miał mówić. A że usilnie zapierał się, jako nigdy ani w pomyśleniu nie mieli o takich rzeczach mówić ani gadać, — a tak sąd, skłoniwszy się do słusznej jego exkuzy, nakazuje tym dekretem, aby przysiągł na tym, jako on sam, ani żona jego nie mówiła pozwanej w sekrecie i jawnie, żeby syn nieboszczyk nie chodził do aktorki. Po wykonanym juramencie, pozwana, za niesłuszne zadanie aktorce y gadanie, oraz niesłuszne pociąganie niewinnych ludzi, które się juramentem odwiedli, ma otrzymać rózeg 100. W przyszłym zaś czasie, in quam by ważyła się takową rzecz znowić lub przed kim gadać, za słusznym dowodem ma wziąć pod gankiem plag 200. Co wszystko zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739 — 1750, № 3354, листъ 5 на оборотъ.

45.

1740, іюля 9. Допросъ, снятый съ ворожеи членомъ Олыкскаго магистрата о причинахъ пожара, случившагося въ городѣ Олыкѣ.

Actum in praetorio Ołycensi, sabbatho, die 9 Julii, 1740 anno.

Coram toto officio stanowszy sławetny pan Jędrzej Trochimowicz, rajca, z Mikołajewiczem Demianem, będąc deputowany z przydania urzędu pana Mikołaja Nahajkiewicza, lentwojta miasta Ołyki, na instancyą Piotrowej Szepielskiej, dla wysłuchania inquizycyi *baby worożki*, w Kotowie będącej, ratione *podpalenia od kowalów*. Który zeznał: że gdy pytał, czy przyjeżdżała Piotrowa pytać, odpowiedziała, że była ale w inszym interessie, i odpowiedziała, że *samo zapaliło się z iskry*. I to donosił, że było tu trzech ludzi z Ołyki, z których tylko jeden Stelmach bardzo mi dokuczał, pytając się o czerwony złoty, co zginoł u Piotrowej, kto by wzioł? Która przestrzegała, aby się mieli na ostróżności z ogniem w poniedziałek, to jest 11 Julii, a co kowale to nie byli u mnie. Tenże pan Jędrzej zeznał, iż od Demiana kowala słyszał w sekrecie, że Piotrowa przyjeżdżała do worożki pytać, czy nie kowale zapalili? Co jest zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 60.

46.

1741, апрѣля 17. Рѣшеніе Дубенскаго магистрата по дѣлу между мѣщанами: Михайлюкомъ и Халичевою.

Мужъ Халичевой обвинялся въ томъ, что, похвалившись способствовать таинственными средствами беременности жены Михалюка, отравилъ ее, и затѣмъ бѣжалъ изъ города. Судъ приговорилъ его жену къ уплатѣ 100 злотыхъ изъ его имущества на пополненіе расходовъ Михалюка.

Anno Domini 1741, die 17 Aprilis.

Na urzędzie majdeburyi Dubieńskiej, przede mną, Piotrem-Antonim Piątkowskim, wojtem, przy bytności sławetnych: Hrehorego Skorobohatego, Tymosza Denyszczuka, Andreja Parchomczuka i Kondrata Jarmołowicza, burmistrzów, stanowszy oczewiście Jan Michajluk, aktor, z Demkową Chaliczową, zapozwana, agitowała się sprawa między Janem Michajlukiem, aktorem, z jednej, a Demkową Chaliczową, pozwanką, sołtyską, z drugiej strony, w tym i o to:

Iż Jan Michajluk żalił się i uskarżał na Demka Chaliczuka, sołtysa, który, uczyniwszy się *worożbitem czyli doktorem*, zniosszy się z żoną moją Oryną która ze mną lat od trzydziestu mieszkając, a żadnego potomstwa nie miała śmiał i ważył się moje żone namawiać: że *ja tobie uczynie, że ty będziesz miała dziecie*; jakoż i uczynił, że moja żona niby brzemienną będąc, udawał-chlubił się po wsi: „że ja to uczynił Oryni, a żonie mojej"; która chodząc niemal bez półtora roku w cięży zmyślonej, i na krzciny mnie prosiła, abym się był przygotował, mówiąc, że na Mikole albo po Mikole będzie. Co ja zważywszy i z ludźmi wyrozumiawszy, udałem się *do doktora i bab biegłych*, które powiadały, że nic z tego nie będzie, a widząc, że się zle ma żona moja, posłałem do doktora do Ostroga, i tam była u niego przez dwie niedzieli z kosztem moim niemałym, jako też i po babach jeżdżąc, prosząc, niemałom stracił, gdyż wydałem na złotych 500, i z fortuny zsiadłem, a do ubóstwa przyszedłem, i żony nie wykurowałem, bo musiała umrzeć, a wszystko z okazyi Demka Chaliczuka sołtysa wróżbitę, z którego sprawiedliwości upraszam. A ponieważ on sam uciekł, ale jego chudoba tu się została, prosze mnie z chudoby jego to nagrodzić.

Na co stojąca Demkowa Chaliczowa sołtyska odpowiedziała: „wszakże wiesz, że gdybym wiedziała, to bym go tobie wydała, ale nie wiem gdzie się obraca, ale miej baczenie na moje sieroctwo, zkąd ja tobie tak wielką summę mogę wystarczyć? bądź łaskaw, wszak wiesz, żem ja wdową za niego szła, a teraz chyba dzieci wniwecz obrócę, bo na tę summę nie wystarczę. Na którą Demkowę Chaliczową Jan Michajluk patrząc i niechcący jej i dzieci do sieroctwa przyprowadzać, mając miłosierdzie, rzekł: „mam na trzysta złotych gotowych szkody, ale to dla ciebie czynię, że daj mi 100 złotych, a ja te 100 złotych oddam za duszę jej, niech Pan Bóg obróci czy za jej duszę, czy za wasze, a gotowem ciebie kwitować ze wszystkiej pretensyi i twego męża, niech się nawróci do ciebie i dzieci wasze".

Sąd majdeburyi, zważywszy tę sprawę i dobrze ztrutynowawszy, między Janem Michajlukiem, aktorem, a Demkową Chaliczową sołtyską, pozwaną, po nieważ ta Demkowa nie stawiła męża swego do usprawiedliwienia się, nie mogąc go znaleść, ani dopytać się,—zaczym godząc Jana Michajluka za koszta wszystkie, które łożył koło starania nieboszczki żony swojej Oryny, aby była zdrowa, którą zbawił zdrowia i życia Demko, powinna dać taż Demkowa Janowi Michajlukowi złotych 100 na Zielone świątki przyszłe, a Jan Michajluk powinien kwitować z odebrania pieniędzy i ze wszystkich pretensyi tak do męża jej, jako i dzieci mianych,--mocą niniejszego dekretu.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719 — 1749, листъ 118 на оборотѣ.

47.

1741, іюля 24. Приговоръ Дубенскаго магистрата по дѣлу объ обвиненіи дьячка Григорія Комарницкаго въ томъ, что онъ соблазнилъ дѣвицу Екатерину Сахнюковую.

Комарницкій доказалъ alibi, высказавъ предположеніе, что преступленіе могъ совершить злой духъ, принявъ на себя его образъ. Судъ призналъ обвиненіе несправедливымъ.

Roku Pańskiego tysiąc siedmset czterdziestego pierwszego, miesiąca Lipca dnia dwudziestego czwartego.

Na urzędzie majdeburyi Dubieńskiej, przede mną, Piotrem Antonim Piątkowskim, wojtem, przy bytności sławetnych: Alexandra Romanowicza, Hrehorego Skorobohatego, Michała Jankowskiego, Jerzego Synicy, burmistrzów, agitowała się sprawa między Hrehorym Sachniukiem i Kaśko, córko jego, aktorami, obywatelami Ptyckiemi, z jednej, a Hrehorym Komarnickim, inkarcerowanym, w tym i o to:

Iż Hrehory Komarnicki, przestąpiwszy przykazanie Boskie, śmiał i ważył się, przyszedezy do Ptyczy roku przeszłego w dzień ś. Piotra Ruskiego, do domu Hrehorego Sachniuka, gdzie nie zastawszy samego ojca, jeno tylko Kaśkę, córkę jego, ani matki, gdyż sam był w Winnicy, a matka w Dubnie, a przyszedłszy drugim razem *w nocy*, gdy spała Kaśka, otworzył sień i izbę i, wszedłszy, *położył się na łużku z nią i tam jej z rozumu zwodził namowami swemi, z której namowy i dziewczyna urodziła się*. Z którego sądu o sprawiedliwość upraszam.

Naprzeciwko stojąc Hrehory Komarnicki odpowiadał: iż ja, idąc z Ostroga do Korszowa przez Dubno na Ptyczą, i na gościńcu spotkał się z Harasymczukiem, z którym przywitawszy się wsiadł do niego na woz i do Ptyczy zajechał; wieczerzą u tego Harasymczuka zjadłszy, poszedł od niego ku miastu i cerkwi Jurowickiej; a idąc mimo chałupe Sachniukową, aż widzę Bednarzowe Pachołczyche z córko Sachniuka i inne dziewczęta stojące przed domem. A obaczywszy mnie, poczeły witać i prosić na wstęp, co się działo w dzień ś. Piotra przeszłego roku. Aż wtym idą tamtejsi diacy i witają się ze mną, potym poszedłem do izby, tam, zjadszy chleba kawałek, podzię-

kowałem, i wtym wychodzę od Sachniuczki, aż mówi do mnie Pacholczycha: „proszę waszeci do siebie.“ Jam się deklarował, a potym poszedłem do dawnej gospody swojej, gdzie będąc za dziaka w Ptyczy w niej miałem mieszkanie, to jest u Antonichy. I zjadszy wieczerzą u Antonichy, poszedłem do Pacholczychy, która mnie prosiła. A obaczywszy, że się nie świeci, tak ja bez okno „dobry wieczor“ dałem jej. A ona mnie odpowiedziała mówiąc: „przepraszam, że już spać kładziemy się.“ I poszedłem do swojej spać do Antoniuczki, która mnie w komorze zamkneła i klucz do siebie wzieła, a nazajutrz, przyszedszy, otworzyła mi i wypuściła. A ja nie postałem u Kaśki w domu Sachniukowym, więc w nocy ani jej gwałtu nie czyniłem, anim otwierał do niej, *chyba bies w mojej postaci i osobie był u niej i grzech z nią pełnił, nie ja.* Na co gotowem poprzysiądz. Ale ja, jak za dziaka służyłem w Ptyczy, to do mnie do komory Antoniuczki Kaśka Sahniuczkówna chodziła mi gorzałke i nosiła, którą pijaliśmy, a żadnego grzechu z nią nie pełniłem.

Sąd majdeburyi Dubieńskiej; zważywszy tę sprawę między Hrehorym Sachniuczkiem i Kaśko, córko jego, aktorami, a Hrehorym Komarnickim, pozwanym, niby o gwałt uczyniony Kaśce, córce Sachniuka, przez Hrehorego Komarnickiego, którego gwałtu ani dobrowolnego zezwolenia strona aktorowa tak świadkami, jako i ludźmi wiarygodnymi nie wyprobowała, ani dowiodła Hrehoremu Komarnickiemu, tylko presse, napaścią idąc, zadawała, jako też i Hrehory Komarnicki, siedząc w więzieniu, nie mógł mieć żadnego świadka do oczyszczenia się; tylko Pana Boga wzywając na pomoc, jako też i ludzi niektórych miał zalecenie o poczciwym zachowaniu i na usługach cerkiewnych wstrzemięźliwości, tak w Ptyczy, jako i w Smordwie i po innych miejscach, że nic o nim złego słychać nie było ani jest;—zaczym sąd majdeburyi Dubieńskiej, zważywszy wszelkie cyrkumstancye Hrehorego Komarnickiego, nakazuje mu, aby się, według prawa Majdeburskiego, xięgi pierwszej, artykułu ośmnastego, odprzysiągł w te niżej słowa: „jako będąc w Ptyczy podczas s. Piotra Ruskiego, przeszłego roku, u Sachniuczki Kaśki, z nią konwersował poczciwie przy ludziach, a potym poszedł do Antoniuczki i tam nocował w spiklerzu u niej, która go zamkneła kluczem, i nie wychodziła, aż mu znowu zrana otworzyła, i nie był w nocy w domu Sachniuka i Kaśki, nie nocował z nią i gwałtu jej nie czynił, ani namowy, ani dobrowolnego zezwolenia między nie było na cielesny grzech, zkąd ta dziewczyna urodziła się“. Po którym juramencie wykonanym wolnym Hrehory Komarnicki od sprawy zostanie Sachniuka; a zaś Kaśka Sachniuczka powinna odebrać karę pięćdziesiąt barbar za to, że powołała napaść na Hrehorego Komarnickiego, a nie dowiodła zrobienia sobie dziewczyny, a potym stronom obodwom wieczne milczenie wkłada się, mocą niniejszego dekretu.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343; годъ 1719—1749, листъ 124.

48.

1742, апрѣля 16. Рѣшеніе Олыкскаго магистрата по дѣлу объ отъискиваніи мѣщаниномъ Павломъ Савоновичемъ виновника случившейся въ его домѣ покражи, посредствомъ колдовства.

Actum in praetorio Ołycensi, feria secunda, die 16 Aprilis, 1742 anno.

Hryhory Czaykowski. Paweł Sawonowicz.

Ad continuationem sprawy zaczętey in proxime praeterito termino o zadanie złodzieystwa i przewodni, Hrehory Czaykowski upraszał sprawiedliwości.

Czeladnik stawił świadka, Hryhorego Sawonowicza, który zeznał, iż słyszał to od matki swojej, że Kasanicha mówiła, że dwoje ich, żona jego i brat jej, temu przyczyną: ona wzieła, a on przewiodł; 2-do Sawonicha toż samo zeznała.

Sąd, po wysłuchanych kontrowersyach i świadectwie, kazał stronom na dekret ustąpić, communicato inter se consilio. Ponieważ z świadectwa pokazało się, że Paweł Sawonowicz, mając szkodę, ważył się, nie prosząc Pana Boga o wyjawienie, *udawać się do szeptunki,* co i sam twierdzi, która, przyszedszy w dom Sawonichi, opowiedziała fałszywę inwektywę, ciągnąc na żonę i szwagra Pawłe Sawonowicza. Która przed sądem stanowszy, gdy jej naocznie świadczyli jej *worożbistwo*, zapierała się; a oni do juramentu zabierali się.

Więc sąd, nie zawodząc sumienia, tak decyduje: Paweł Sawonowicz, że się ważył *zażywać gusłów*, ma wysiedzieć wieży ratusznej tydzień. Hrycko zaś, że, usłyszawszy od matki *zeznanie worożki,* śmiał oznajmić czeladnikowi, a czeladnik in publicum wynieść, tedy ma aktora z Pawłem, zszedszy w dom z godnemi ludźmi, przeprosić i wykłady wrócić; a teraz, nie schodżąc z ratusza, ma położyć winy grzywien trzy, czeladnik zaś ma otrzymać plag dwadzieście, a Kasanicha, że się ważyła fałszywę inwektywę zadać nigdy nie notowanym w takim excessie osobom, za to ma wziąć rózgami plag pięćdziesiąt; aktor zaś z siostrą, jako nigdy nie notowany, ma przy wszelkiej zostawać uczciwości. Co zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 158.

49.

1742, мая 28. Показанія дворянки Варвары Костецкой о томъ, какія мѣры она предпринимала по порученію дворянки Викторіи Рабчинской, для наведенія злыхъ духовъ на мужа послѣдней—Роха Рабчинскаго.

Roku tysiąc siedmset czterdziestego wtórego, miesiąca Maja dwudziestego ósmego dnia.

Przed urzędem i aktami niniejszemi, grodzkiemi, Winnickiemi, i przedemną, Antonim Mierzwińskim, namieśnikiem burgrabstwa i regencyi grodzkim

Winnickim, comparens personaliter opatrzny Jakób Makowski, woźny generał województwa Bracławskiego, te konfessata przez siebie wysłuchane per oblatam podał, tenoris sequentis.

Konfessata dobrowolne, przez urodzoną jej mość panią Barbarę Kostecką, wdowę, u dworu wielmożnej jej mości pani Teofili Czosnowskiej, chorążyny Bilskiej, służącą, a potym przez jejmość panią Wiktoryę z Czosnowskich, primo Modelską, secundo voto Rabczyńską, *na otrucie lub zczarowanie albo złych duchów nasłanie* do siebie przemówioną, in praesentia nobilium, videlicet generosorum: Michaëlis Kłosowski, Michaëlis Jeżowski, Josephi Cetys et aliorum adstantum, tum ministerialis providi Jacobi Makowski, anno millesimo septingentesimo quadragesimo secundo, die decima octava Mai zeznane. Primo: zeznała, że, służąc u jej mości pani Czosnowskiej chorążyny Bilskiej, matki jej mości Rabczyńskiej, została przez tę jej mość panią Rabczyńską odmówiona do siebie na służbę; która gdy, pojachawszy od dworu jej mości pani Czosnowskiej, bawiła przez niedziel dwanaście u ciotki swojej, pani Kamińskiej, we wsi Berezowej; a potym kiedy częste do jej pani Rabczyńskiej nastąpiły na częste przesiadywanie do siebie namowy, w czym akkomodując się córce przyszłej swojej pani, gdy zjachała, rozumiejąc, że na jakowe usługi inne była tentowana, *aby sprowadziła lub namówiła kobitę,* z Czerniechowa, *któraby mogła ztruć albo zczarować* jego mości pana Rocha Rabczyńskiego, męża tejże jej mości. Która kobita już była namówiona przez panią Krzyszkowską, mieszkającą na wsi jej mości pani Czosnowskiej. Gdzie jej mość pani Kostecka pojachawszy wraz z jej mością panią Rabczyńską do Czerniechowa w nocy do tej kobity, i te *czary czyli trucizne* zastali gotowe. W czym pani Kostecka, widząc niewinnego człowieka, na zgubę życia przychodzącego, swojemi sposobami sekretnemi wywoławszy do sieni i tynfa jej dawszy, od złego uczynku odwróciła. Która baba, będąc odwrócona perswązyą pani Kosteckiej, dała takową racyą: „że *ja go nie mogę struć ani oczarować, gdyż on ma u siebie starszego diabła jak mój, któren mu co noc nosi ziemie z granicy*". Secundo: gdy taż jej mość pani Rabczyńska, poalterowawszy się zawodem tej kobity, inszych sposobów do zgubienia męża swego szukać poczeła, i prosiła, aby jej inszą jaką kobitę albo człeka znającego się do tego naraiła. I tak taż kobita naraiła we wsi Dobrywodach człeka takiego, któren był zczarowany, i kazała się go pytać, kto go wylieczył z tego paroxyzmu? to ten może potrafić w to. I tak panią Kostecką jej mość pani Rabczyńska posłała do Dobrywod do tego człeka, aby się wywiedziała, kto go z czarów wylieczył? Gdzie przyjachawszy, powzieła od tego człeka relacyą: „że takowy człek znajduje się w Świniuchach, ale ten mie człek nie lieczył, tylko matka jego, jednak on od matki swojej wszystko umie, która już umarła, a ten człowiek zowie się Liekarczuk". Tertio: zeznała taż pani Kostecka, że jej pani Rabczyńska, nie mając subtelniejszego sposobu widzieć się z tym człekiem, wymyśliła drożkę na miejsce święte do Podkamienia, na Najswiętszą Pannę Zielną, tysiąc siedmset czterdziestego pierwszego, i wziąwszy z sobą w kompanią, na odpust idąc, jej mość pannę Zofię Lubiszewską, siestrzenicę swoję rodzonę, jej mość pannę Dobrzańską, Jędrzejowską, służącą jej mości pani

Czosnowskiej, i panią Kostecką, gdzie umyślnie trakt obrócili na Świniuchy, i, przyszedszy do Świniuch, staneła sama w karczmie na odpocznenie, i panią Kostecką posłała do tego człeka z informacyą takową, że jeżeli jest w domu, to sama do niego pójdzie za daniem znać, niby dając racye, że człeka ma zczarowanego, aby go wyleczył, a w tym się interessie rozmówić miała. A kiedy pani Kostecka, powróciwszy, uczyniła relacyą, że tego człeka niemasz w domu, ale poszedł do Olexińca, zaczym pani Rabczyńska znowu poszła do Olexińca dla tego interessu i widzenia się z tym człekiem. Gdzie bywszy i tego człeka do siebie zwabiwszy, prosiła go, aby nasłał złych duchów na męża jej, obiecując mu za to dać wołów parę, złotych dwieście i krowę. A ten zaś człek tym się wyexkuzował (miawszy przestrogę od pani Kosteckiej): „że ja tego czynić nie chce, bo moja matka, pamiętam, że jednej dziewce to była uczyniła, to i tę dziwkę *zły duch zamordował*, i moję matkę, to i ja się boje bo mam żonę i dzieci". I tak, nie skurawszy nic, prosiła pani Kosteckiej, ażeby na spowiadzi tego przed xiędzem nie powiadała, i, przyszedszy do Podkamienia, wszyscy spowiadali i pani Kostecka z tego się spowiedała. Quarto: zeznała, że jej mość pani Rabczyńska wyprawiła szlachcica, pana Nahaczewskiego, do Juskowiec pod Jampol, dowiadując się o chorągwi jego mości pana wojewody Rawskiego, i gdzie stoi. Któren pan Nahaczewski, powróciwszy, uczynił relacyą, że nie zastał nikogo w Juskowcach we dworze i nie wie nikt gdzie ta chorągiew stoi. Potym zaraz na świętę Wiktoryę pojachała jej mość pani Rabczyńska do Zbaraża na spowiedź, powiadając, że tam się dowiem o wszystkim od wielebnego jego mości xiędza Strutyńskiego, kanonika Łuckiego, proboszcza Zbarazkiego. I tak, powróciwszy z Zbaraża, zaraz posłała woźnice do Berezowicy do pani Kosteckiej, opowiadając, że ta chorągiew stoi o mil dwie za Pohrebiszczami, i karteczkę w tym interessie posłała do niej, ażeby czekała czasu wyjazdu do Pohrebiszcz, gdzie ta chorągiew miała się znajdować, i potym w czasie upewnionym, aby jachała struć jego mości pana Rabczyńskiego, męża jej mości. Która pani Kostecka, mając obowiązek sumienia, sekretnie przechowując się u ciotki swojej w Berezowicy, odgłos dała, że do Pohrebyszcz pojachała, in spatio tygodnia według umowy opowiedziała jej mości pani Rabczyńskiej, że była w Pohrebyszczach, ale chorągwi tej tam nie zastała. Quinto: zeznała, że potym w kilka niedziel przysłała znowu do pani Kosteckiej jej mość pani Rabczyńska z tą propozycyą, że już wiem doskonale, gdzie mąż mój stoi z chorągwią, jest zapewnie w Winnicy. I tak gdy pojachała jej mość pani, za kilkakrotnym posyłaniem, do jej mości pani Rabczyńskiej, tentowana była od niej, żeby jego mości pana Rabczyńskiego koniecznie, pojachawszy do Winnicy, otruła. Która pani Kostecka, widziawszy oczewisto niewinność zgubę życia jego mości pana Rabczyńskiego, podjeła się niby otruć, i kiedy mówiła do pani Kosteckiej jej mość pani Rabczyńska: „czym że go otrujesz?",—tedy odpowiedziała pani Kostecka, że mam arszenik, że go zapojeniem otruję". A potym jej mość pani Rabczyńska prosiła pani Kosteckiej, żeby jej te trucizne pokazała. Tedy pani Kostecka, nie miawszy żadnego arszenika ani trucizny, nie mogła się żadnym innym sposobem wyexkuzować, tylko, poszedszy, wzieła chleba miętkiego i ukrenciła z niego gałkę dużą, i, troche

przysuszywszy, przyniosła do pani Rabczyńskiej, mówiąc, że te gałke troche rozpleszcze, i należycie wysusze, a potym utre na proszek, i dam jego mości panu Rabczyńskiemu w trunku lub wleję w potrawe. Na co powiedziała jej pani Rabczyńska: „że ja ci poradzę jakim sposobem dasz mu tę truciznę: jak przyjedziesz do Winnicy, szukaj sposobu, żebyś mogła być u tej chorągwi, gdzie mąż mój ma kommendę, i zabierz z nim znajomość, jeżeli cię będzie częstował gorzałko — to nie pij, jeżeli zaś miodem — to powiedz, że chyba z imbirem, a ten proszek miej gotowy utarty; to jak dadzą miodu z imbirem — pij do mego męża, a potym, wypiwszy, wsyp z imbirem ten placuszek utarty, to on będzie rozumiał, że to imbir, i wypije." Sexto: zeznała, że po tej poradzie, dawszy pani Rabczyńska pani Kosteckiej koni pare z wozem i człeka, dwa czerwone złote na droge, chleba, omasty i inne victualia, wyprawiła do Winnicy. Która, przyjachawszy, najpierwiej o półmili od Winnicy spotkała się z doboszem tej chorągwi, i, rozmówiwszy się z nim na drodze, powiedziała: „że mam interess do jego mości pana Rabczyńskiego od żony jego w zły sposob, żeby go otruć, ale ja mam sumienie, nie chcę tego czynić". Co jakeśmy z ust naszych dobrowolnych konfessatach pani Knsteckiej słyszeli, tak rękami naszemi podpisujemy. U tych konfessat, per oblatam podanych, przy przyciśnionych pieczęciach podpisy ręki temi słowy: K. N. Moszczyński; Antoni Wąsowski, S. B. mp. Szymon-Antoni Mierzwiński, N. B. i R. G. W.; Franciszek Kropiwnicki. Locus sigilli.

Któreże to konfessata, za podaniem i prożbą podawającego, a za moim urzędowym przyjęciem, wszystkie z początku aż do końca do xiąg są ingrossowane.

Книга гродская Винницкая, „записовая" и „поточная," № 4627, годъ 1742, листъ 129 на оборотѣ.

50.

1742, іюля 12. Приговоръ Дубенскаго магистрата.

Этимъ приговоромъ постановлено подвергнуть судебной отвѣтственности, въ случаѣ поимки, мѣщанку Параску Янушевскую за то, что она пыталась освятить въ церкви, для чародѣйства, веретено, повязанное красною лентою.

Anno Domini 1742, die 19 Julii.

Na urzędzie majdeburyi Dubieńskiej, przede mną, Piotrem-Antonim Piątkowskim, wojtem, przy bytności sławetnych: Alexandra Romanowicza, Hrehorego Skorobohatego, Romana Biłousa, burmistrzów, agitowała się sprawa między uczciwym Jankiem Staszowiczem, instygatorem sądowym, i jego delatorem, aktorami, a sławetną Odarką Michałową Mielnikową i Paraską Januszewską babką, pozwanemi, w tym i o to:

Iż jakoby przypozwana Odarka Michałowa Mielnikowa, pod czas blizko przeszłego święta, według kalendarza Ruskiego, *na Makaweja, według zwyczaju kazała przygotowane oświęcić ziele, między którym* zielem znajdowało się *wrzeciono, czerwoną stążką obwiązane.* Które wrzeciono postrzegszy ludzie na cmentarzu, iz zielami dła poświęcenia będącemi, u Paraski Januszewskiej

babki, obwieścili do urzędu, iż ta babka święciła między zielem wrzeciono nie na co inszego *tylko na czary*, przydając, iż to Odarka Michałowa święcić kazała.

Urząd zaś w tym punkcie, destinując Janka Staszowicza, to ziele z wrzecionem kazał do urzędu przynieść, które obaczywszy, iż się znajdowało wrzeciono, czerwoną wstążką obwiązane, kazał przypozwanym stanąć na zarzut czarów dla odpowiedzi.

Jakoż, stanowszy oczewiście Odarka Michałowa, takową dawała exkuzę: „iż ja, prawda, nagotowała ziela do święcenia, ale w nie żadnego wrzeciona nie kładła, anim kłaść rozkazowała. Ponieważ to ziele jeszcze nie było czasu święcić, zostawiwszy w domu, sama poszłam do miasta dla sprawunku, oczekiwając jak prędko zadzwonią do cerkwi. A tak, zdybawszy się z swojemi sąsiadami i kumami, poszliśmy na gospodę. A tym czasem beze mnie przyszedłszy Paraska babka i wzieła to ziele i poszła z niem do cerkwi, ale tego nie wiem, dla czego ona wrzeciono między te ziele włożyła? Na co gotowa jestem z całym domem sumieniem poprawić.“

Sąd niniejszy, chcąc powziąć doskonalszej wiadomości, kazał stanąć Parasce babce: dla czego wrzeciono między zielem święciła, i kto jej to rozkazał? Lecz ona, nie czekając na odpowiedź w urzędzie, najpierwiej w mieście schroniła się, którą gdy kazano szukać, nareszcie i z miasta uszła.

Sąd majdeburyi Dubieńskiej, zważywszy tę sprawę, pomienioną Odarkę Michałową niewinną być uznaje, według świadectwa najpierwiej domowych — iż w tym zielu żadne nie znajdowało się wrzeciono, potym z ludzi wiary godnych: Piotra Daniłowicza, Maryanny Ferensowej i innych, z któremi w mieście zabawiła się—iż Odarka Michałowa natenczas w domu nie była, kiedy ta Paraska baba to ziele do święcenia wzieła,—więc wspomnioną Michałową od wszelkich dyskwizycyi prawnych wolną czyni, gdyż się cale nie pokazuje, ażeby z jej instynktu albo rozkazu to wrzeciono było poświęcone. A co się zaś tycze zbiegłej Paraski Januszewskiej, baby, która tym wyściem dała podobieństwo, iż to sama uczyniła i to wrzeciono na jakieś gusła święciła między zielem, więc onę każdego czasu tenże sąd majdeburyi Dubieńskiej za aktualną guslarkę, według prawa majdeburskiego i artykułów jego, sądzić deklaruje i naznacza,—mocą niniejszego dekretu.

Книга Дубенскаго магистрата, № 1343, годъ 1719—1749; листъ 112 на оборотъ.

51.

1743, октября 30. Протоколъ засѣданія магистратскаго суда города Олыки съ участіемъ депутатовъ отъ духовнаго вѣдомства.

Въ засѣданіи выслушаны были взаимныя жалобы: мѣщанина Еремія Максимовича и президента города Олыки Петра Шепельскаго. Максимовичъ, между прочимъ, обвинялъ Шепельскаго въ многовратныхъ попыткахъ околдовать его домъ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria quarta, die 30 Octobris, 1743 anno.

Coram officio nobilis ac generosi domini Constantini Antonii Prokopowicz,

advocati Ołycensis, nobiliumque dominorum: Antonii Dominici Rayski, Martini Maxymowicz, Nicolai Nahaykiewicz, praesidentium, et famatorum dominorum: Stephani Alexandrowicz, Alexandri Rayski, Andreae Trochimowicz, consulum, nec non honestorum: Marci Czuchelewicz, Nicolai Pilkiewicz, Francisci Zabłocki, Stephani Bernacki, scabinorum juratorum, civium Ołycensium, in assistentia perillustrium ac reverendissimorum dominorum: Sebastiani Koziorowski, custodis, Joannis Cantii Kaydankowski, cancellarii praelatorum insignis collegiatae Ołycensis, uti ad hunc actum et causam praesentem, ad obligationem celsissimi Michaelis Casimiri Radziwiłł, ducis in Ołyka et Nieśwież, Birże, Dubinki, Kleck, sacri Romani imperii principis, comitis in Mir, Szydłowce, Kroże et Biała, haereditarii domini in Żołkiew, Złoczow et Pomorzany, castellani Vilnensis, campiductoris magni ducatus Litvaniae, Człuchoviensis, Krzyczewiensis, Camenecensis, Cremenecensis, etc. etc. capitanei, domini nostri clementissimi, ab illustrissimo ac reverendissimo domino Georgio comite de Lascaris, Dei et apostolicae sedis gratia episcopo Zenopolitano, sacrae congregationis indulgentiarum consultore, praeposito infulato insignis collegiatae Ołycensis, uti ab illustrissimo, excellentissimo ac reverendissimo domino loci ordinario delegato, subdelegatorum judicum, comparens personaliter sławetny Jeremiasz Maxymowicz, mieszczanin Ołycki, uskarżał się na szlachetnego pana Piotra Szepielskiego, prezydenta i obywatela miasta Ołyki, i żonę jego, o to: iż, co mając przez różny czas *dom swój czarowany*, to jest *przez podlanie, rogów z kołtunami, lump gaszonych, pieczyny i ziół podrzucenie*, dla czego, strzegąc się i obawiając, żeby nie szwankował na zdrowiu i fortunie, a chcąc się dowiedzieć zkądby, od kogo i przez kogo takowe ponosił, co by było cum detrimento zdrowia i substancyi, persekucye, — na wschodzie miesiąca, o którym czasie nieraz znajdowali się takowe przez podlanie domu, podrzucenie pieczyn, absurda, zasiadłszy, pilnowałem z żoną. Gdzie niemały czas w noc zostając, poszedłem pić do izby, a żonę zostawiłem. Która w tym czasie, kucharkę czarującą dom mój, na imie Marynkę, złapała. I gdy była (za uczynieniem gwałtu przez żonę moję, nie mogąc jej dotrzymać, aż musiałem sam wybieżeć) do izby wprowadzona i pytana, od kogo by, po co i z czym była przysłana, — dobrowolnie odpowiedziała i zeznała, iż od swego pana i pani, to jest Piotra i Piotrowej, co kilka razy twierdziła. A w tym punkcie sama pani Piotrowa z przybranemi ludźmi nadbiegszy, okna powybijali, drzwi w sieniach i w izbie wybiwszy, z tłumem i hałasem wielkim wpadszy, mnie, żonę, czeladź i brata bili i zabijali obuchami, kijami i inną armaturą, jako się obszerniej pokaże w inkwizycyach, juridice wyprowadzonych, sub actu feria secunda, die 16 Septembris, anno nunc currenti. W czym wszystkim pars actorea upraszała sprawiedliwości.

Pozwana strona, pan Piotr Szepelski, prezydent miasta Ołyki, stanowszy reposuit: że wtenczas chłopiec mi uciekł, o którym ludzie powiedzieli, że jest w mieście, którego ja wieczorem posłałem szukać kucharkę swą Marynkę, kazawszy się jej przestroić, żeby nie poznano. A tak szukając i nie nalazszy, gdzieś o godzinie ósmej w noc z czeladnikiem moim do domu powracała, którą strona aktorowa, na dobrowolnej drodze porwawszy i do domu swego wciągnowszy,

zbiła jako fusius et clarius obductio testatur, sub actu die 16 Septembris, eodem anno, uczyniona.

A zatym była pytana actorea pars, jeżeli by stronie pozwanej miała czarów dowodzić? Instabat coram supra scripto officio, że chce dowodzić. Citata zaś pars zabierała się na odwód. A ponieważ strona powodowa zabierała się na dowód, a pozwana na odwód, — zaczym sąd ante omnia necessariam inquisitionem decrevit utrique parti, naznaczając czas, aby ze wszelką gotowością dokumentów na przyszłą srodę, to jest pro die 6 Novembris, bez przypozwów stawali.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 270 на оборотъ.

52.

1743, ноября 6. Продолженіе дѣла между Олыкскими мѣщанами: Максимовичемъ и Шепельскимъ о взаимныхъ оскорбленіяхъ, въ томъ числѣ и о чародѣйствѣ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria quarta, die 6 Novembris, 1743 anno.

Coram eodem officio supra nominato et subdelegatis, in termino praefixo, podług dekretu nakazanego eadem in causa, ad continuationem onej, stanowszy od stron uproszeni urodzeni ich mość panowie procuratores ad hanc causam, wnieśli illacye in eum tenorem:

Między sławetnemi Jarmołem i Maryanną Maxymowiczami, małżonkami, tudzież sławetnym Demianem Maxymowiczem, powodami oczewistemi, mieszczanami i obywatelami Ołyckiemi, a szlachetnemi Piotrem i Anną z Zaruszkiewiczów Szepelskiemi, małżonkami, obywatelami i prezydentami miasta Ołyki, pozwanemi, personaliter. Ponieważ strony powodowe naprzód o gwałt domowy to jest o najście w nocy i tamże w domu swoim o zranienie i pobicie siebie, aktorów, i czeladź swoję, jako też o poczynienie szkody, ad contenta uczynionej obdukcyi una cum manifestatione przeciwko stronie obżałowanej wnoszą i domawiają się, a przeto sądu pars actorea postulavit, ażeby in instanti pars parti interrogatoria spisane kommunikowała, i regestr świadków spisawszy, strona stronie oddała i spisanych stawiła, i w tejże sprawie directe respondere sola in causa facti domawiała się.

Conclusio ex parte citata: ponieważ sprawa o zarzut czarodziejstwa nie tylko aktorów, ale i samego jaśnie oświeconego xięcia jego mości dobrodzieja, przez stronę aktorową stronie pozwanej attentowana, do sądu swego decidenda przychodzi, lubo strona aktorowa causam facti obsanguinolationis et invasionis domus, segregando a causa objecti o czarodziejstwo, decidendam wnosi; jednak ponieważ causa objecti o czarodziejstwo et causa facti invasionis acsi domus, ex uno fonte videntur emanasse motivis et mutamentis, antecedenter od lat kilku przez stronę aktorową stronie pozwanej imprimowane były i zadane, jako to: przez odmówienia czeladzi, przez strzelania do niektórych, przez zastępowania na dobrowolnej drodze czeladzi strony pozwanej, onych bicia i kaleczenia, jako o tym cały intentowany process in se enarrat, która bez inkwizycyi obejść się nie może,—przeto sąd nasz, computata affectata segregatione causae

*

facti a causa objecti, necessariam esse inquisitionem super utramque causam per testes fide dignos, rei gestae bene gnaros, in processum non intrantos, nec notatos, nec consanguineos, juxta contente protestationum et obductionum, instantanee uznał i nakazał, tudzież interrogatoria i regestr świadków spisać et ad invicem sobie kommunikować i pokazać injunxit. Ex parte actorea in oppositum: lubo strona pozwana affectat et judicialiter domawia się, aby inter partes utrasque, tam ratione objecti czarodziejstwa, jako też ratione facti et violentiarum procedatur, jednakże, że causa invasionis causam objecti o czary perimere nie powinna, quod maximum, że o inwazyach prawo Majdeburskie i Koronne praescripsit, aby inwazora, raniącego gospodarza w domu, gardłem karano, a zaś objecti złoczyństwa i czarodziejstwa większe w prawie dla siebie ma kary, że spaleniem w ogniu, ciągnieniem szczepcami, kręceniem w koło, biciem u pręgierza publice w rynku sobie dla winowajców ostrzegło,— a zatym, że causa objecti wielkich dowodów, czasu, miejsca, od kogo i przez kogo, kiedy i gdzie, jakim sposobem i dla jakich przyczyn, wraz cum causa violentiarum et invasionis decidi nie powinna, lecz swoim traktem obserwowane, distinctim et non junctim, divisim, pars actorea sądzenia expostulat; similiter in causa objecti o czary taż strona aktorowa suo loco, post finitam causam facti, dowodzić chce.

Adjunctum ad conclusionem partis citatae: ponieważ actori nulla datur exceptio juxta mentem legis, i owszem, vir bonae famae in primo termino emundować się powinien, przeto tak sprawy o zarzut czarodziejstwa, tudzież uczynkowej ratione obsessae stratae publicae, nihilominius incarcerationis indebitae strony pozwanej, szlachetnych Szepelskich, małżonków, prezydentów miasta Ołyki, jako też i służącej Marynki, bez przewodu prawnego, i służącego Gabryela Iowchimowicza, mieszczanina Kowelskiego, które sprawy, uti praemissum, bez inkwizycyi obejść się nie mogą, ex uno motivo pullulantes, — przeto circa praemissam conclusionem partem citatam conservari upraszał.

A tak sąd, communicato consilio, stosując się do dekretu, sub actu feria quarta, die 30 Octobris, anno currenti ferowanego, lubo actorea pars expostulat, ażeby causa facti pierwiej sądzona była, a potym causa objecti, citata zaś uprasza, żeby insimul tam facti quam et objecti, że jednak te sprawy są conjunctae i jedna z drugiej pullulavit, -przeto sąd decernit, aby strony obiedwie świadków pro suo parte indukowali, interrogatoria et regestrum testium sibi communicent, sąd zaś świadków z obydwóch stron na obiedwie kategorye zosobna examinować będzie. Protestatur pars actorea ex ratione junctim, non distinctim, nakazania causam prosequi, et salvam jus, ubi de jure venerit, cavet dla siebie in judicio. Reprotestatur cum parte citata judicium contra partem actoream, ex ratione praetensae distinctim disjudicandae causae objecti cum causa facti, ex iisdem motivis pullulantis, iż tak z prawa y słuszności być w tej sprawie decisum zrozumiał. Citata pars ponieważ upraszała dylacyi na przygotowanie się na jutro na godzinę dziewiątą, więc sąd, non praecipitando causam, pozwala, sub rigore centum marcarum pro utraque parte contraveniente.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 272 на оборотъ.

53.

1743, ноября 22. Рѣшеніе духовнаго суда Олыкскаго капитула, по которому мѣщане Шепельскіе признаются невинными въ взводимыхъ на нихъ обвиненіяхъ въ чародѣйствѣ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria sexta, die 22 Novembris, 1743 anno.

Coram eodem supranominato officio et delegatis, in termino praefixo, anterius supranominato, ferowanego, in causa objecti, in praesentia totius magistratus, wielmożni ich mość xięża komissarze, jako i w sprawie duchownej de imputato crimine veneficii, sami dekret ferowali, ut sequitur:

In causa et actione inter famatos Heremiam et Mariannam Maximowiczowie, conjuges, cives Ołycenses, actores, ex una, et nobiles Petrum et Annam Szepelskie, praesidentes civitatis Ołycensis, citatos, partibus ex altera, occasione objecti criminis veneficii et incantationis, ac aliorum, in protestatione originali et in processu causae fusius specificatorum et in judicium deductorum, licet: quidem famati Maxymowiczowie, actores, ad probandum maleficium, per se nobilibus Szepelskie imputatum et objectum, inducebant faeminam quandam, nomine Hrypam, famulam suam ad praesens, in ante vero famulam nobilium Szepelskie; quae quidem, judicialiter interrogata, respondit, quod cum serviret nobilibus Szepelskie, absente ipso nobili Szepelski, jussa fuerit herbas quasdam in exitus viarum ferre et exponere, se vero ob timorem in via exorta easdem herbas post portam civitatis, non in loco destinato, objecisse, et inde nescire se quid evenerit, boni aut mali; deinde eadem Hrypa dixit, eodem vespere et nocte dictam dominam Szepelska herbas quasdam coxisse, et anum quandam, ab ea conductam, verba secreta insusurrasse, media nocte vero, alias herbas cremando, domum suam cum fumo ter circuisse. Quia tamen dicta Hrypa, ad praesens famula actorum, in sua relatione variat, primo enim dixit, cum jussa esset in exitus viarum herbas ferre, protunc ipsum dominum Szepelski in Brody fuisse. dominam vero Szepelska eodem nocte et die subsequenti in arce Ołycensi detentam; ac deinde retulit, eadem nocte dominam Szepelska herbas cum anu coxisse et domum suffumigasse, — ut constat ex inquisitione officiosa, die 24 Septembris anno currenti deducta. Item interrogata. quo tempore et quot personis haec nunciasset, respondit, se nonnisi semel et uni personae tunc nunciasse, cum verberata fuisset a nobilibus Szepelskie, in servitio existens, idque se fuisse ex condolio et rancore, cum tamen eadem Hrypa etiam alteri dixerit, id ipsum, idque ab iisdem Szepelskie cum esset incarcerata in praetorio, uti deposuit testis sextus partis actoreae, ad 11;—unde eidem Hrypae, uti varianti et instabili, et quod ex condolio et rancore se narrasse et revelasse asserit, et quod sit de domo actoris, quodque non sit credibile, citatos Szepelskie mulierem, sibi ad tempus famulantem, tam grandium secretorum consciam esse voluisse, fidem dari non posse, cum sit singularis, et legitime testari non possit et nullum contestem habeat, quia licet testes sextus et septimus partis actoreae, ad 11 et ad 16, se de iis audisse deposuerunt, non ab alio, tamen nisi ab eadem Hrypa, cum incarce-

rata esset, ex occasione a nobilibus Szepelskie, proinde ex malicia sparsisse dictum rumorem praesumitur, licet vero ad praesens interrogata idem asserat, semper tamen ex rationibus allegatis contra ipsum maliciae erga citatos, aut favoris erga actores, ut dominos suos, stat praesumptio. Ulterius fundando suam intentionem pars actorea intulit judicio nostro: quod nobiles Szepelscy Mariannam, famulam suam, cum veneficiis in domum actorum sera nocte submiserunt, eamque Mariannam pars actorea sub fenestris domus suae in actu veneficii deprehendisse et captivasse se asseruit, pro ut fusius manifestatio in actis praetorii Ołycensis, die 15 Septembris anno currenti, eo nomine facta obloquitur; quia tamen eadem pars actorea non probat se aliqua signa maleficii penes eandem Mariannam, famulam nobilium Szepelskie, invenisse, aut actum aliquem, ad veneficium directe vel indirecte spectantem, exercuisse; licet testis tertius ad 14 deponat, quod sub fenestris dicta Marianna capta sit, non constat tamen, tam ex eodem teste, quam ex aliis, utrum dicta Marianna aliquid gesserit, quod veneficium arguat, an potius, transeundo per viam publicam, ad quam jacet domus actorum, sit deprehensa, praesertim cum non sola, sed cum famulo eorundem nobilium Szepelskie sit inventa; quod autem eadem manifestatio, de actu et data ut supra, innuit inventas in domo actorum et sub fenestris carbones sive lampades extinctas, cum non constet quando, a quo et in quem finem posita sint, — nihil contra citatos probare censentur. In subsidium probationis suae contra citatos, pars actorea remon, strari petiit cornu quoddam, crinibus, carbonibus et terra adusta repletum quod inventum erat sub domo actorum; quod quidem cornu, ita ut praemis, sum est, judicio nostro remonstratum, crines, carbones et alia id genus continebat, sed a quo, quando et in quem finem sub domo actorum positum erat nec ex testibus, nec ex aliis conjecturis investigari potuit. Ad extremum, parte actorea instante, ad revisionem citatorum judicialiter magistratus Ołycensis descendit, et herbas aliquas, cum imagine in lamina depicta, in sacculo a collo dominae Szepelska, citatae pendente invenit, quas herbas pars actorea veneficiales esse inferebat, ex ea praesertim ratione, quod inter herbas praedictas fragmentum massae cujusdam apparuit, quam massam de stercore bovino coagulatam esse eadem pars actorea imaginabatur; cum tamen easdem herbas in judicio nostro totius magistratus Ołycensis revidisset et eam ad rem etiam artis medicae gnarum virum probum, verum catholicum, adhibuisset, compertum est herbam esse unius speciei scilicet Serpillum, vulgo macierzanka dictum, fragmentum vero aut ex floribus et foliis ejusdem herbae concretum, aut, uti viri consulares ex magistratu censebant in colligendo praedictam herbam, massam de terra aut de alia materia ad mixtam esse et simul collectam; ex citata vero questione unde haberet, aut in quem finem portaret citata praedictam herbam, maritus ejus a religiosis patribus Basilianis conventus Żołkoviensis, ibidem in Żołkiew, in festo sancti Joannis anno praesenti, ob contactum corporis venerabilis Joannis Szoczawski, in ecclesia dictorum patrorum Basilianorum jacentis, acsi virtute quadam imbutam praedictam herbam cum aliis fidelibus distribuetur, sibi quoque datam esse, et in ejus rei documentum fidem totius militiae celsissimi principis campiductoris magni ducatus

Litvaniae, tam praesidii Żołkoviensis, quam Ołycensis, protunc Żołkieviam conductae, se appellere respondit, seque similem herbam ab iisdem patribus Basilianis et testimonium prioris herbae sibi ab iisdem datae procuraturum submisit, uxori vero suae praegnanti eandem herbam deferendam dedisse, persvasum habens, quod ab abortu praeservet. In contrarium vero, cum ex dictis et depositionibus duodecem testium juratorum, virorum honestorum et per partem actoream admissorum, constet et deducatur, nobilem Szepelska, citatam, honeste natam et catholice educatam, ac post in matrimonium nobili Szepelski elocatam, ultra viginti annos laudabilem, sine nota, vitam duxisse, nec a quoquam similia sibi objecta fuisse, cum et ipse actor apud eosdem nobiles citatos artis suae rudimentae exerceret, et per aliquot annos in domo eorum moraretur, nec tamen unquam aliquid mali de iisdem citatis suspicaretur, et devulgaret, — constat, quod tota litium et inimiciciarum ac suspicionum occasio ex emulatione utrius utrique artis et ex anilibus nugis et fabulis praesertim dictae Hrypae in antecessum nobilibus Szepelskie, famulantis, et cum ingratiis de domo eorum expeditae, promanavit.

Proinde nos, infrascripti, ad causam praesentem ab illustrissimo ac reverendissimo domino Georgio, comite de Lascaris, Dei et apostolicae sedis gratia episcopo Zenopolitano, sacrae congregationis indulgentiarum consultore, praeposito infulato insignis collegiatae Ołycensis, uti ab illustrissimo ac reverendissimo domino loci ordinarii delegato subdelegati judices, ex praemissis et aliis rationibus, animum nostrum permoventibus, de maleficio per partem actoream nobilibus Szepelskie, citatis, imputato et objecto, non constare concludimus et declaramus: quia tamen ex ejusmodi objectionibus, judicialiter ventilatis, licet non deductis et non probatis et ex anilibus nugis ac fabulis praesertim in delictis occultis et difficilis probationis suspicio imputati criminis oriatur et rudis plebs quinimo et prudentiores viri scandalisentur, etiam fabulis partim veri, quandoque inesse humano vitio alstumnantes, ut in casu praesenti, ne suspicioni de nobilibus Szepelskie sit locus, praesertim ex ratione inventarum herbarum, acsi sacrarum, penes citatam dominam Szepelska, quia vir bonus etiam suspicione carere debet, — ideo decernimus: quatenus dicti nobilis Szepelskie, citati, ambo, cum quinque testibus vicinis, bonae famae et conversationis, in quos nulla criminis cujusvis cadat nota, juramento se purgent, citati quidem ambo, in eum sensum: quod objecti maleficii sive veneficii non sunt sibi conscii; quod famulas suas, tam priorem Hrypam, in exitus viarum cum herbis, ut imputatur, non miserint, nec modernam Mariannam in domum actorum, famatorum Maxymowiczow, cum maleficiis, scilicet cornu, herbis, aut aliis hujusmodi, destinaverint, aut alter eorum destinaverit; quod nulli, tam celsissimorum principum, dominorum suorum, quam aliis personis, concivibus suis, sive per se, sive per subordinatas personas, nocumentum aliquod intulerint, aut per artes maleficas inferre quaesiverint; quod herbas apud se inventas habeant a patribus Basilianis conventus Żołkoviensis, illisque nihil malo fine miseuerint et eas tamquam res benedictas, bona fide, sine admixtione alicujus maleficii aut superstitionis, deferat. Contestes vero seu compurgatores in eum sensum jurabunt: quod dictos citatos nobiles Szepelskie, uti vicinos suos, cre-

dant objecto maleficio operam non dedisse et crimini ejusmodi non esse obnoxios; quod juramentum eorum, hac de re praestitum, sit verum et justum. Postquam vero nobiles Szepelskie, cum suis compurgatoribus, ejusmodi juramentum praestiterint, eosdem ab objecto et imputato maleficio, uti immunes et innocuos, liberos pronunciamus, actus quosvis laesivos, hac in causa factos et subsecutos, ex actis quibus vis per partem actoream eliminari, nihilque bonae famae citatorum nocere debere declaramus, et perpetuum silentium in causa objecti maleficii partibus utriusque indicimus; Mariannam, famulam nobilium Szepelskie, uti innocuam, e carceribus dimitti liberamque ab omni impetitione fore et esse mandamus; causam vero facti et violentiarum, inter partes praedictas in judicio motam et vertentem disjudicandam, tum quoque Hrypam, famulam famatorum actorum, et alias mulieres, nugas spargentes, pacem civium et bonam famam laedentes, pro sumendis paenis plagarum, pro qualitate delicti unius cujusque personae afligendarum, ad judicium magdeburiense Ołycense remittimus,—decreto praesenti, ad praemissa omnia mediante. Actum et datum in praetorio civitatis Ołycensis, die 23 Novembris, 1743 anno. Sebastianus Koziorowski, insignis collegiatae Ołycensis custos, ad praemissam causam judex subdelegatus, manu propria. Joannes Cantius Koydankowski, cancellarius insignis collegiatae Ołycensis, ad praemissam causam subdelegatus, manu propria.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 275.

54.

1743, ноября 22. Приговоръ Олыкскаго магистрата по тому же дѣлу.

Этимъ приговоромъ мѣщанинъ Шепельскій присужденъ къ уплатѣ штрафа и тюремному заключенію за обиды, нанесенныя мѣщанину Максимовичу. Притомъ приговорены къ тѣлесному наказанію женщины, подавшія поводъ распространеніемъ ложныхъ слуховъ къ обвиненію Шепельскаго въ чародѣйствѣ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria sexta, die 22 Novembris, 1743 anno.

In continenti, po publikowanym dekrecie in causa objecti, sąd nasz maydeburski, in praesentia tychże wielmożnych ich mościow xięży komissarzów, sola in causa facti, po wyprowadzonych z obu stron inkwizycyach y po wysłuchanych kontrowersyach, communicato inter se consilio, tak decydował: luboby strona pozwana, za nayście domowe, a zwłaszcza nocne, y gwałt uczyniony, powinna być karana, iako sonat in „Speculo Saxono" libro 2, articulo 64, jure municipali articulo 36, 37 et 38, glossa 22, a że stał się tumult z popędliwości białogłowskiey, tumult z racyi wziętey Maryny, służebki pozwanych, z suspicyi iakoby miała pod dom aktorów z czarami podchodzić, iednak, że nie rekwirowała sprawiedliwości wzięcia oney u żadnego sądu y urzędu, — więc sąd, mitius postępuiąc w tey sprawie, pozwaney stronie, mianowicie panu Piotrowi Szepelskiemu, pro incontinentia uxoris, naznacza siedzenia wieży ratuszney ćwierć roku, a za nayście domowe profunda nocte, cum tumultu, ma dać winy

na zamek jaśnie oświeconego xięcia jego mości dobrodzieja kop Litewskich sto, na reparacyę ratusza kop pięćdziesiąt, sądowi i stronie kop tyloż pięćdziesiąt; za zadanie ran tak samemu aktorowi, jako i zbicie aktorki, ma z godnemi ludźmi i osiadłemi w dom aktorów wejść i deprekacyą uczynić, wykłady na prawo spendowane wrócić; za bol aktorów i stratę czasu w rzemiestwie ich, oraz i za nakład na medyków lecząc się, za osobliwym pokazaniem a juramentem komprobowanym na regestrze, expensy i straty stronie aktorowey, sine ulla dillatione, wrócić ma i powinna będzie taż strona pozwana. Hrypa zaś y inne białogłowy, tak w inkwizycyi wyrażone i dla informacyi do sadu stawione, z których plotki same pokazały się, i do kłótni strony oraz i niemałego kosztu przyprowadzili,—za co ma wziąć Hrypa, jako pryncypąlna do zwady i obiekcyi, rózgami publicznie plag sto i co instanti z miasta powinna będzie ustąpić; inne zaś—za kratą po plag pięćdziesiąt. Któren to dekret stronom publikowawszy, podług ordynansu pańskiego jaśnie oświeconego xięcia jego mości, pana i dobrodzieja, ad approbandum odsyła się. Z którego strona aktorowa appellavit in toto, tam in causa facti quam et in causa objecti, ex ratione, że non ad mentem legis et justitiae ferowano, et protestatur summo cum dolore contra eandem partem, nobiles Szepelskie, et ad id negotium regulantes. Similiter pars citata appellavit, una cum protestatione, ut in copia dabitur. Datum in curia Ołycensi, 1743 anno, die 22 Novembris.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354; листъ 280.

55.

1746, апрѣля 10. Показанія свидѣтелей по дѣлу о сожженіи дворянина Михаила Матковскаго жителями села Гуменецъ, полагавшими, что онъ есть упырь.

Interrogatoria ex parte actorea nimirum magnificorum Makowieckich, pincernidarum Podoliensium, et nobilis Matkowska, relictae viduae, ex vi decreti officii pleni castrensis, capitanealis, Camenecensis Podoliae, hic, in castro Camenecensi Podoliae, feria secunda ante festum Sanctae Catherinae virginis et martyris proxima, anno elapso, 1745, contra haeredes et possessores bonarum Huminice et totam communitatem Huminecensem, conscripta et ad indigationem porrecta.

Primo. Jako świadek wi, widział, albo słyszał, iż w roku 1738 nieboszczykowi Michałowi Matkowskiemu koni dwa zgineło.

Secundo. Jako świadek wi etc. Iż pod czas powietrza, w tymże roku grassującego, podczas ceremonii processyalney Ruskiey, koło wsi Huminiec chodzącey, gromada Huminiecka, w tejże processyi assystująca, nieboszczyka niegdy Michała Matkowskiego, z uzdeczką koni swoich szukającego, napadła gromada Humieniecka y parobcy tameczni, tegoż *okrutnie bili, zkrwawili*, y wpół umarły na miejscu zostawiony został.

Tertio. Jako świadek wi etc. Iż na dobra dziedziczne wieś Przewrocie ichmość panów Makowieckich, na stancyą nieboszczyka Matkowskiego nocnym sposobem gromada Huminiecka z różnym orężęm, jako to: *z strzelbami, spisami, kosami, cepami, drągami* dom tegoż pana Matkowskiego do porwania strzegła, a nazajutrz w południe tegoż nieboszczyka pana Matkowskiego z domu jego właśnego gwałtownie toż poddaństwo Humienieckie wywłekło i do Humieniec zaprowadziło.

Quarto. Jako świadek wi etc. Iż z poniedziałku na wtorek, w roku 1730, w tydzień, po s. Michale, z dóbr Przewrocia do dóbr Humieniec, tegoż niegdy pana Michala Matkowskiego do domu Andruszka Safranczuka, *diaka, w dybach* i *związanego* taż gromada i szlachta Humienieccy przyniosła. Ztamtąd do dworu imć pana Kaczkowskiego, terazniejszego podwojewodzego, taż gromada z panom Łobudzkim i Woiciechem regentem, Dzikim nazwanym, okrutnie położonego biła.

Quinto. Jako świadek wi etc. Jż po tak niewinnie zadanej karze, tenże pan Łobudzki i Wojciech Dzikij, regent nazwany, pastwiąc się nad stworzeniem Boskim, nieboszczykowi niegdy imć panu Matkowskiemu *kamyki w uszy pchali i obręcz rzemienny na głowę wcisneli. Tenże pas rzemienny, na głowie pana Matkowskiego wcisniony, knyplami kręcili* i różne morderstwa wyrządzali.

Sexto. Jako świadek wi etc. Iż pan Skulsky *słotych sto pieniądzy* swoich przykładnym był, *aby co prędzey spalony był.*

Septimo. Jako świadek wi etc. Iż przed smiercią niegdy imci pana Matkowskiego pracowity Andruszko Szafranczuk, *dziak, szmatą, w dziegciu czyli w smole uwalaną i umoczoną,* temuż imci panu Matkowskiemu, nie wiedzieć dla jakiej racyi. *oczy zawiązywał.*

Octavo. Jako świadek wi etc. Iż toż pospolstwo i poddaństwo Humienieckie bez żadney racyi, dokumentu, dekretu i prawa przewiedzenia, żywcem imci pana Matkowskiego *na stos rospalony wrzucili i spalili.*

Nono. Jako świadek wi etc. Iż po spaleniu nieboszczyka Matkowskiego Romana, mielnikowego syna, po *odzienie nieboszczyka* Matkowskiego przysłali i tę odzienie *na tymże ogniu spalili.* Wiktoryn Makowiecki, m. p. Jako nie umiejąca pisać, znakiem krzyża świętego swiadcząc, podpisuję się Katarzyna Matkowska.

Inquisitiones ex actoratu magnificorum Makowieckich, pincernidarum Podoliensium, tum nobilis Catarinae Matkowska, olim nobilis Michaelis Matkowski consortis, derelictae viduae, matris, et Euphrosinae Matkowska, filiae, et aliorum contra reatum relictae et successorum olim magnifici Constantum Jełowiski, dapiferi Pinscensis, magnifici Francisci Kaczkowski, vicepalatini Podoliensis, et Constantiae Jełowicka conjugum, vigore decreti castrensis Camenecensis Podoliae, in judiciis terminorum tactorum sub celebratione terminorum quaerelarum, feria secunda ante festum sanctae Catherinae virginis et martyris proxima, 1745 anno, inter partes supra scriptas prolati, et sub celebratione terminorum quaerelarum feria secunda post dominicam conductus Paschae, anno Domini 1746 ex testibus infras scriptis eductae.

Primus testis nobilis Ioannes Brzozowski post praestitum juramentum recognowit. Ad primum: Wiem o tym, że nieboszczykowi Matkowskiemu para koni zginęła. Ad secundum: Słychałem od Jendruszka Chycia, że Matkowski nieboszczyk, szukając koni koło Humieniec, wtenczas kiedy processia chodziła koło wsi Humieniec, parobcy go z Humieniec napadli i pobili. Ad tertium: Wiem o tym, że gromada z Humieniec świtaniem do Przewrocia przybiegła na dom pana Matkowskiego, i chcieli go wziąć; a potym się ich ja pytał: „jeżeli za pozwoleniem dworskim to wy robicie?“ Powiedzili, że ni. Y posłał ia do imci pana Makowieckiego, i z ich gromady poszło czterech. A długo niemogąc się wiadomości doczekać, pojechałem sam i opowiedziałem, co się dzieje. A imć pan Makowiecki powiedził: „nie wezmie nikt z' dóbr moich.“ A ja, jak się powrócił, już nie zastałem: wzieła gromada Humieniecka Matkowskiego i zaprowadziła do Humieniec. Ad quartum ignorat. Ad quintum: Słyszałem od Grelowskiego, który tam był, że jak przyprowadzono pana Matkowskiego do Humieniec, nasamprzód zaprowadzili do Szafranczuka, diaka, i tam się pytali: „coś ty sa człowiek?“ A on odpowiodział, że koni szukał. A potym *w dyby go zabili* i zaprowadzili do dworu imci pana Kaczkowskiego i tam *różne męki zadawali;* a pan Łobucki *obręcz na głowę wciskał i męczył*. Ad sextum: Słyszałem od Grelowskiego, że pan Skulski deklarował dać *złotych sto, żeby prędko spalili* pana Matkowskiego. Ad septimum ignorat. Ad octavum: Słyszałem od ludzi, że pana Matkowskiego poddaństwo z Humieniec bez żadnego. dekretu *na stós drew wrzuciło i spaliło*. Ad nonum: Słyszałem, że po spaleniu pana Matkowskiego posłali i po *odzienie* jego do dworu pana Kaczkowskiego, ktore przyniosszy, *spalili*. Nobilis recognoscens, ignarus litterarum crucem, posuit †.

Secundus testis nobilis Georgius Komarnicki praestito juramento recognowit. Ad primum: Słyszałem, że koni dwoje zgineło panu Matkowskiemu, ktorych szukał blisko Humieniec, chodząc z uzdeczkami podczas processyi w powietrze, która była w nocy, a parobki, postrzegłszy go, złapali y pobili. Ad secundum recognovit in primo puncto. Ad tertium: Wiem o tym, że na samym świtaniu gromada z Humieniec z kosami, cepami i strzelbą naszli na Przewrocie i obskoczyli dom pana Matkowskiego i chcieli wziąć. A myśmy pytali: „za czyim' rozkazem?“ A że swoią wolą chcieli brać. My nie chcieli wydać, i poszło kilku ich do imci pana Makowieckigo. Y szlachcic Brzozowski pojechał (na ten czas mieszkał w Humieńcach, a teraz w Letawie), ktory, prędko powróciwszy się, mówił do gromady Humknieckiej: „teraz macie czas, bierzcie, już pozwolił pan Makowiecki.“ Y tak, chałupę rozłamawszy, w samo południe wzieli y mnie, żem go bronił, pobili y rozkrwawili. Ad quartum: Słyszałem, że do Humieniec jak pana Matkowskiego przyprowadzili, zaprowadzili do dworu imci pana Kaczkowskiego. Y tam słyszałem, że pan Lobucki, szlachcic, *pasem rzemiennym głowę ściskał* pana Matkowskiego. Ad quintum: Słyszałem, że Lobucki, jak *obręcz rzemienny* włożył *na głowę* panu Matkowskiemu, to *kamyki podkładał i gnyplem zakręcał*. Ad sextum ignorat. Ad septimum: Słyszałem, że *diak* Szafranczuk *szmat, w dziegciu czyli smole zmaczawszy, oczy zawiązywał* panu Matkowskiemu. Ad octavum: Słyszałem, że, bez żadnego dekretu, gromada Humieniecka *żywcem na stos drew wrzuciła i spalila* pana Matkowskiego.

Ad nonum: Słyszałem, że po spaleniu Matkowskiego *wrzucili na ogień serdak, pas i buty* i spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Tertius testis nobilis Thomas Sużański praestito juramento recognovit. Ad primum: Słyszałem, że, *podczas powietrza*, grassującego koło Kamieńca, zginęło para koni panu Matkowskiemu. Ad secundum: Słyszałem od ludzi, że pan Matkowski szukał koni, a *processya koło Humieniec chodziła* y obaczyli parobcy pana Matkowskiego z uzdeczką, y złapali y zbili. Ad tertium: Słyszałem, że gromada z Humieniec do Przewrocia przyszła przededniem y, obległszy około budynek pana Matkowskiego, czekali do południa, a w południe gwałtem wzięli do Humieniec. Ad quartum: Słyszałem od ludzi, że jak wzięli Matkowskiego, zaprowadzili do Humieniec do diaka Szafranczuka y tam *dyby* na niego *włożyli*, a potem do dworu imci pana Kaczkowskiego zaprowadzili. Y tam pan Łobucki, *ukroiwszy pasz surowcu, na głowę wkładał* y gnyplem zakręcał. Ad quintum recognovit in quarto puncto. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski do ludzi mówił: „*palcie go prędko, ja dam sto złotych! ma on nas i dzieci nasze pogubić*, wolimy my jego." Ad septimum: Słyszałem, że, po spowiedzi przed śmiercią, diak Andruszko Szafranczuk *szmatek w dziegciu zmaczał y oczy zawiązał*, y potym wzieli go na wóz y zawiezli do stosa drew y wrzucili y *spalili*. Ad octavum: Wiem o tym y szłyszałem, że bez żadnego prawa y dekretu spalili pana Matkowskiego. Ad nonum: Słyszałem, że i odzienie Matkowskiego *spalili*, jako to: *pas, czapkę, serdak i buty*. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Quartus testis nobilis Antonius Grylowski praevio juramento recognovit. Ad primum: Słyszałem od samego nieboszczyka pana Matkowskiego, jak go przyprowadzono z Przewrocia do Humieniec, że koni szukał, że mu było dwoje zginęło. Ad secundum: Słyszałem od tych ludzi, co Matkowskiego, zdybawszy w polu, bili, ci powiedali, że Matkowskiego od Przewrockiego pola *podczas powietrza y processyi na polu, na ten czas chodzącey po polu*, zdybali Matkowskiego y, złapawszy, zbili, zmordowali y na mieyscu porzucili. Y ja potym widziałem, że tego Matkowskiego pobili. Ad tertium: Ja bylem na tenczas na podstarostwie u pana Kaczkowskiego w Humieńcach, y gromada bez woli dworskiey zmówiwszy, *maiąc porozumienie, że Matkowski upier*, poszly wraz, z czym kto miał, do Przewrocia y ztamtąd wzieli gwałtem pana Matkowskiego y przyprowadzili do Humieniec. Ad quartum: Wiem o tym, że w samo południe w poniedziałek, w roku 1738 przyprowadziła gromada Matkowskiego z Przewrocia do Humieniec, y przyprowadzili go przed diaka Andruszka Szafranczuka, gdzie *dyby na nogi zabiwszy osikowe*, odprowadzili do dworu imci pana Kaczkowskiego. Ja wyszedłem z gumna, mówiłem: „co wy robicie?" A oni nie słuchali, ale zaraz położyli i bili; *dali 50 albo sto plag*. Bili jego: pan Lobucki i Wojciech Dziki, regent, a Michaylina chłop trzymał y *łayniaki w gębę tkał*. Ad quintum: Wiem o tym y widziałem, że pan Lobucki *pas z rzemienia na głowę* Matkowskiemu włożywszy, *kamyki koło uszu zakładał y gnyplem kręcił* z Wojciechem regentem Dzikim. Ad sextum: Wiem o tym, że pan Skulski przyjechał na koniu, wołał: „palcie go czym prędzej, ja dam sto zlotych." A pan Wyprzyński powiedział: „jak to palić szlachcica bez prawa?" Y ja mowiłem:

„dajże wasześć na siebie cerograw.“ Mówił: „zaraz ja mam kałamarz.“ A potym mówił: „nie mam czasu pisać, palcie!“ Gromada się została y mowiła: „palić trzeba!“ *Y pop mowił żeby palić.* Ad septimum: Nie wiem, kto oczy zawiązywał w tumulcie, tylko widziałem, że jakimś szmaciskiem miał oczy zawiązane, jak iuż był na woz położony Matkowski. Ad octavum: Wiem o tym, że *pop Humieniecki mówił* do gromady: *„nie był areszt od pana Matkowskiego?“* Odpowiedzieli: „nie był.“ *Powiedział pop: „ja do duszy, a wy do ciała, palcie iak nayraniey.“* Y spalili, na stos drew wrzuciwszy, bez żadnego prawa i dekretu. A do tego palenia był motorem Deyneka Wasyl, Dołhy Wasyl, Mazur Błaszko, Wasyl Kręcichałupa y wszystka gromada. Ad octavum: Wiem o tym, że odzienie Matkowskiego zostało we dworze imci pana Kaczkowskiego, a jak spalili Matkowskiego, przysłali y po odzienie, y spalili serdak nowy, buty, czapkę y pas. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Quintus testis nobilis Michael Suranski praevio juramento recognovit. Ad primum: Wiem o tym, że *podczas powietrza w roku 1738*, panu Michałowi Matkowskiemu koni dwoje zgineło. Ad secundum: Wiem o tym, że Matkowski nieboszczyk koni szukał, a gromada go obaczyła z Humieniec w nocy, bo *na ten czas po polu chodzili,* y parobcy go zbili y *ręce mu potłukli y serdak mu przecieli.* Nazajutrz po pobiciu przyszedł Andruszko Chyc y pytał się, czy żyje Matkowski, co go parobki z Humieniec pobili pod Humieńcami? A dowiedziawszy się, że żyje, nazad do Humieniec poszedł. Ad tertium: Słyszałem od pana Brzeżowskiego Jana, że gromada na godzinę przede dniem z Humieniec przyszła y iuż słońce podeszło było w góre, jak się ja dowiedział o tym. Y ja poszedłem do pana Matkowskiego nieboszczyka, a pan Matkowski prosił: „biegajcie do pana, niech mię nie wyda, bom nic nie winien.“ Y my z panem Brzeżowskim pojechali y uczyniliśmy relatią. A jego mość powiedział: „nie może nikt brać bez mojej woli.“ My powrócili, już nie zastaliśmy, bo iuż gromada Humieniecka zbrojnie, z czym kto miał, wzieła y zaprowadziła pana Matkowskiego do Humieniec przez gwałt. Ad quartum: Słyszałem od ludzi, że gromada do diaka Szafrańczuka pana Matkowskiego zaprowadziła y tam go okrutnie bili, a zbitego do dworu imci pana Kaczkowskiego zaprowadzili. Ad quintum: Słyszałem od ludzi, że iak zaprowadzili Matkowskiego do dworu, to pan Lobucki rzemienny pas na głowę jego włożył y *kamyki pod pas na głowie wkładał* y gnyplem kręcił. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił: „palcie go, a ja dam sto złotych.“ Ad septimum: Słyszałem od ludzi, że Andruszko *diak oczy y gębę umaczaną szmatą w dziegciu czyli smole zawiązywał* panu Matkowskiemu. Ad octavum: Słyszałem od ludzi, że gromada Huminiecka na stos drew bez żadnego dekretu pana Matkowskiego *spaliła żywcem.* Ad nonum: Słyszałem, że gromada Romana, mielnika Hrynka syna, posłała po suknie Matkowskiego do dworu, y te suknie Roman iak przywiózł, spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Sextus testis nobilis Ioannes Bereźnicki praevio juramento recognovit. Ad primum: Wiem o tym, że w roku 1738 koni pana Matkowskiego zgineły, ktorych szukał. Ad secundum: Słyszałem od ludzi, że pan Matkowski, iak mu konie zgineły, szukał, a na ten czas *processia* z Humieniec *w nocy chodziła pod*

czas powietrza, y obaczyli parobcy z tey processyi człeka, to iest pana Matkowskiego, którego złapali y zbili. Ad tertium: Słyszałem, że *pod czas powietrza* przyszła y gwałtem o samym południu wziela p. Matkowskiego do Humieniec. Ad quartum: Słyszałem od ludzi, że, iak wzięto Matkowskiego, zaprowadzono do Humieniec nasamprzód do Szafrańczuka diaka. A potym gromada wzieła go y zawiezła do dworu imci pana Kaczkowskiego y tam go biła. Ad quintum: Słyszałem, że we dworze pana Matkowskiego zaniesionego gromada męczyła, obręcz rzemienny na głowę włożywszy, kamyki koło uszu podkładali y gnyplem kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił: „spalcie go, ja za niego sam dam sto złotych.“ Ad septimum: Słyszałem od ludzi, że Szafranczuk diak mokrą chustą zawiązał oczy Matkowskiemu przed smercią. Ad octavum: Słyszałem, że bez sądu y prawa gromada Humieniecka pana Matkowskiego na stosie drew spaliła. Ad nonum: Słyszałem, że y odzienie pana Matkowskiego na ogniu tymże spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Septimus testis nobilis Jacenty Mikłaszewicz-Matkowski praevio juramento recognovit. Ad primum: Wiem o tym, że panu Matkowskiemu parę koni zgineło y szukał ich. Ad secundum: Słyszałem, że Matkowski szukał koni y przyszedł pod Humieńce, jak *processya* wychodziła *pod czas powietrza w roku 1738*, a potym wrócił się nazad; parobcy obaczyli, *rozumieli, że ucieka*, dognali y zbili. Widziałem sam palce pobite y serdak przecięty na Matkowskim. Ad tertium: Wiem o tym, że samym switem gromada z Humieniec przyszła do Przewrocia y chcieli wziąć. My nie chcieli dać, ale udaliśmy się do imci pana Makowieckiego. Y Berezowski, co w ten czas w Humieńcach mieszkał, a teraz w Letawie, poiechał, zaraz się powrócił y mówił: że pan cześnik pozwolił wziąć: „bierzcież, macie czas“! Y zaraz go wzieli, a my, powróciwszy, iużeśmy nie zastali. Ad quartum ignorat. Ad quintum: Słyszałem od ludzi, co tam byli, że Wojciech Dziki regent i Lobucki obręcz rzemienny zrobili, kamieni w ucha nakładli y ten obręcz na głowę wcisneli panu Matkowskiemu y, drąg założywszy, kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił do gromady: „wolicie go spalić, niżeli żywego puścić, ja sam (jeżeli przyjdzie za niego płacić) dam sto złotych, niżeli *nasze dzieci y nas ma ieść.*“ Ad septimum: Słyszałem, że diak Szafranczuk umaczał w coś chustą przed samą śmiercią y oczy zawiązał Matkowskiemu. Ad octavum: Wiem o tym, że, bez żadnego sądu, przywiozszy *ze 40 fur drew y słomy ze 20*, y na stos wrzucili pana Matkowskiego y *spalili*. Ad nonum: Słyszałem, że gromada kazała y to spalić, co przy nim było, y spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Octavus testis nobilis Pawlus Brzozowski praevio juramento recognovit. Ad primum: Wiem o tym, że panu Matkowskiemu *pod czas powietrza* zaszli byli gdzieć konie, ktorych, uzdeczkę wziąwszy, szukał. Ad secundum: Wiem o tym, że w samo południe gromada z Humieniec wzieła Matkowskiego, na ten czas mieszkającego w Przewrociu. A był na ten czas *pryncypałem* do tego wzięcia p. Berezowski, co teraz mieszka w Letawie, pod *Jezuitami*, któren go kazał brać. Ad quartum: Słyszałem, że jak go wzieli, zaprowadzili do Humieniec do Szafranczuka, a od Szafranczuka do dworu

imci pana Kaczkowskiego. Ad quintum: Słyszałem, że Łobucki y Wojciech Dziki regent obręcz rzemienny włożyli na głowę Matkowskiego y kamyki wkładali pod rzemień y gnyplem kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił: „palcie go, ja sam dam złotych sto, jeżeli przyidzie za niego płacić.“ Ad septimum: Słyszałem, że diak Szafranczuk szmatę w dziekciu zmaczał y oczy zawiązał Matkowskiemu. Ad octavum: Wiem o tym, że bez żadnego dekretu gromada Humieniecka spaliła pana Matkowskiego. Ad nonum: Słyszałem, że serdak, pas, czapkę y buty gromada kazała spalić iuż po spaleniu Matkowskiego. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Nonus testis nobilis Ioannes Kropiwnicki praevio juramento recognovit. Ad primum ignorat. Ad secundum ignorat. Ad tertium: Słyszałem, że w południe samo z Przewrocia gromada Humieniecka pana Michała Matkowskiego wzieła do Humieniec. Ad quartum ignorat. Ad quintum ignorat. Ad sextum ignorat. Ad septimum ignorat. Ad octavum: Wiem o tym, że bez dekretu spalili w Humieńcach pana Matkowskiego gromada. Ad nonum ignorat. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Decimus testis nobilis Michał Jaworski praevio juramento recognovit. Ad primum ignorat. Ad secundum: Słyszałem, że Matkowski za końmi, czyli za czym, czegoś chodził koło Humieniec. A *iak processia wyszła, schował się.* Parobcy postrzegli, złapali y zbili y serdak na niem przecięli. Ad tertium: Słyszałem od słusznych ludzi, że gromada Humieniecka przyszła bardzo rano do Przewrocia y, drzwi wybiwszy, o południu do Humieniec wzięła gwałtem. Ad quartum: Słyszałem od Grelowskiego, co tam był, że, wziąwszy Matkowskiego z Przewrocia, zaprowadzili do Andruszka Szafranczuka, a od Szafranczuka do dworu imci pana Kaczkowskiego. Y tam Łobucki go bił, y Berezowski, co teraz w Letawie, był moterem. Ad quintum: Słyszałem, że we dworze Łobucki y inni pas rzemienny na głowie panu Matkowskiemu, podłożywszy kamyki w ucha, zawiązali y gnyplem kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski deklarował dać złotych sto, żeby Matkowskiego spalić. Ab septimum ignorat. Ad octavum: Wiem dobrze, że gromada Humieniecka bez żadnego dekretu y sądu spaliła pana Matkowskiego. Ad nonum: Słyszałem, że serdak, buty, czapkę y pas po śmierci iuż spalili pana Matkowskiego. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Undecimus testis nobilis Łukasz Jaworski praewio juramento recognowit. Ad primum. Wiem o tym, że pana Matkowskiego para koni *pod czas powietrza* zgineła. Ad secundum: Słyszałem, że pan Michał Matkowski chodził za końmi z uzdeczką koło Humieniec, a na tenczas *gromada* Huminiecka *z processyą chodziła* y, obaszywszy, parobcy go dogonili y pobili. Ad tertium: Wiem o tym, że gromada z Humieniec ze strzelbą y drągami naszła na Przewrocie y, gwałtem drzwi wybiwszy, wzieli pana Matkowskiego do Humieniec. Ad quartum ignorat. Ad quintum: Słyszałem, że we dworze imci pana Kaczkowskiego Łobucki, Woyciech Dziki regent obręcz rzemienny na głowę pana Matkowskiego włożyli *i kamyków pod rzemień* nakładli y gnyplem kręcili. Ad sextum: Słyszałem od ludzi, że pan Skulski mówił: „palcie nim areszt zajdzie, a ja dam na to sto złotych.“ Ad septimum: Słyszałem, że diak Szafraniuk oczy szmatą za-

wiązał panu Matkowskiemu przed śmiercią. Ad octavum: Słyszałem, że bez żadnego dekretu gromada Huminiecka spaliła pana Matkowskiego. Ad nonum: Słyszałem, że y suknie pana Matkowskiego spalili. Łukasz Jaworski.

Duodecimus testis nobilis Michał Ilnicki praevio juramento recognovit. Ad primum ignorat. Ad secundum: Słyszałem, że Matkowski chodził z uzdeczkami, szukaiąc koni koło Humieniec, a *processya* na ten czas *szła, Matkowski się czegoś uchalał*. Parobcy postrzegli, złapali y zbili. Ad tertium: Słyszałem, że gromada Humieniecka naszła na Przewrocie y gwałtem wzieła pana Matkowskiego do Humieniec. Ad quartum ignorat. Ad quintum: Słyszałem, że we dworze pan Łobucki rzemiennym pasem głowę pana Matkowskiego związawszy y kamyków w uszy nakładszy, gnyplem kręcił. Ad sextum: Słyszałem, że miał mówić pan Skulski: „palcie Matkowskiego prędko, ja dam zlotych sto". Ad septimum: Słyszałem, że chusto zawiązali oczy panu Matkowskiemu. Ad octavum: Wiem, że bez żadnego prawa gromada Huminiecka Matkowskiego na stos drew rozpałony wrzuciła y żywcem spaliła. Ad nonum: Słyszałem, że gromada przysłała do dworu po odzienie Matkowskiego, które mielników Roman odebrawszy, zaniósł, y te wrzucili na ogien i spalili. Recognoscens, ignarus litterarum, crucem posuit †.

Albertus de Zalesie Bojkowski castrensis capitanealis Camenecensis Podoliae subdelegatus juratus, manu propria. Jezephus Ostrowski, castrensis capitanealis Camenecensis Podoliae subdelegatus juratus, manu propria.

Инквизиціи Каменецъ-Подольскаго гродскаго суда, № 4116, пакетъ № 1.

56.

1746, августа 8. Приговоръ Кременецкаго магистратскаго суда по дѣлу между мѣщанами: Иваномъ Зеневичемъ и его тестемъ, Саввою Несторенкомъ.

Изъ дѣла видно, что дочь Нестеренка была насильно выдана замужъ за Зеневича, и что потомъ, съ помощью матери, старалась возбудить отвращеніе къ себѣ въ мужѣ, насыпая ему въ сапоги какой-то порошокъ. Магистратъ отказалъ судить дѣло и передалъ его въ консисторскій судъ.

Actum in praetorio Cremenecensi, feria secunda, die 8 Augusti, 1746 anno.

A ponieważ sub actu die 5 Iulii 1746 anno, w sprawie zaczętey i nakazanym dekretem utściwy Jan Ziniewicz, aktor, z dokumentami na odpowiedź przeciwko Sawce i żonie iego Niestorenkom, tesczy swoiej, nie stanął, osobliwie dnia 29 Iulii roku tegoż w teyże sprawie na termin stanął, iednak bez żadnego dokumentu, a że sąd, nie mogąc niskąd wziąć z strony aktorskiey żadney informacyi, zkąd by się sąd dostatecznie mogł informować,—nakazał die 5 Augusti anni praesentis, ażeby pomieniony Sawka Nesterenko sam swoią osobą za żonę swoię iurament wykonał, ratione zadania *niejakiś lubosczy vel czarów*, o których gdy był tak aktor, iako też i żona inkwirowana,—nie znali się. A że nakazał, ażeby, podług nakazanego sobie dekretu, ut supra specifikowanego, iurament wykonał, któren palam, publice, in praesentia sądów woj-

towskich z bytnością całego magistratu, wyż na akcie wyrażonym, stanąwszy, klęknął do wykonania iuramentu. Tedy tenże sąd zgodnym głosem, naradziwszy się, stali sumienie pomienionego aktora i żony iego różnemi artykułami rozmawiać. Nie dopuściła córka pomienionych pozwanych ojczyma swego do iuramentu zupełnego, nie chcąc sumienia swego ani duszy iego daley zawodzić. Sąd, stosuiąc się do przyznania się do takowych *luboszczy vel czarów y podsypania w bóty proszku* pod uściłki męża swego, pytali: iakimby sposobem? Odpowiedziała: „*aby iuż ze mną mąż nie mieszkał*, y niech mi da pokóy, bom w leciech 10 z nim ślub siłowany przez matkę brała.“ A że sąd, communicato inter se consilio, a ponieważ między małżeństwem takowe zbytne rzeczy znayduią się, obraża Pana Boga, osobliwie nienawiść matki między dziećmi czynienie, — sąd, zważywszy na prawo y artykułów, w nim wyrażonych, odsyła tę sprawę do sądów konsystorskich. W której sprawie wolno onym będzie tak sobie postąpić, iak będzie należało. Jednak ieżeli są iakie pieniądze u ludzi, sąd nakazał, ażeby Sawka wszystkie poaresztował aż do skuteczney między małżeństwem rozprawy, y wszystkie ruchomości, które się znaydować mogą, — mocą sądu nineyszego.

Книга Кременецкаго магистрата, годъ 1746—1759, № 1970; листъ 9.

57.

1746, сентября 5. Рѣшеніе Кременецкаго магистратскаго суда, по которому мѣщанинъ Стефанъ Полторацкій приговоренъ къ штрафу за распространеніе клеветы о солдатѣ Вержбицкомъ, будто жена послѣдняго занимается чародѣйствомъ.

Actum in praetorio Cremenecensi, feria secunda, die 5 Septembris, 1746 anno.

Na tymże terminie, w sprawie pana Wierzbickiego, żołnierza nadwornego, aktora, a Stefanem Półtorackim, mieszczaninem Krzemienieckim, skarżył aktor na pozwanego, iż nibym go *oblał niejakiemiś czarami*, o czym wszystkim upraszał sądu o sprawiedliwość: „niech mi to dokaże, ażebym go czarował, albo obliwał.“ Pozwana strona, stawszy, odpowiedział: iż pomienionego żołnierza żona, wyszedszy w nocy, stała przed wrotyma, y widziała córka moia onę stoiącą. Sąd, zważywszy takowe między stronami kłótnie, nakazał: ażeby aktor, alias Wierzbicki, na to iurament wykonał, w przyszły termin, w te słowa: iako żona iego nikogo nie czarowała, ani pozwanego nie *podliwała*, ani żadnych *rudziaków nie podsypowała*, ani będzie nikomu szkodziło, ani szkodzić będzie, tak w przyszłe czasy, iako też y w teraznieysze czasy. A po wykonanym iuramencie ma być od impetycyi wolnym zostawać. Jednak za niesłuszne zadanie ma koszta stronie aktorskiej eo instanti zapłacić, sławę, honor przywrócić; grzywien na sąd woytowski ma dać 15, wosku na cerkwi trzy funtów 3, na kościoł Franciszkański funt 1, y publice na ratuszu przeprosić.

Книга Кременецкаго магистрата, годъ 1746 — 1751, № 1970, листъ 11.

58.

1746, сентября 18. Жалоба Прокопа Өедоровича на священника Матвѣя Подчашинскаго о томъ, что, по его наущенію, крестьянка Гапка Романиха приготовляла какой-то составъ во вредъ истцу.

Actum dominica die 18 Septembris, anno 1746.

Przede mną, Michałem Wiszniowskim, namieśnikiem woytowstwa Krzemienieckiego, in praesentia sławetnego Michała Jurkiewicza y kollegów iego, burmistrzów, comparens personaliter utściwy Prokop Fedorowicz, zięć wielebnego xiędza Mateusza Podczaszyńskiego, parocha Szpikułowskiego, solennie się manifestował, una cum remanifestatione, przeciwko nierządów pomienionych rodziców żony swey, tudzież *pokazanie czarów* przez Romanichą Apkią, która *suszyła na piecu*, przyznała, że *czary ugotowała na męża swego*, y *barszcz kazała ugotować*, tylko nie ze wszystkim *z trucizną* zgotowany był. Jeszcze *na ratuszu publice pokazywał czary: legowiska z węża y inne iego pierza;* do tego nazywała złodziejem..... etc. co do gęby napadło. O co iterum atque iterum manifestatur, meliorationem sobie zachowuiąc na świadectwo.

Книга Кременецкаго магистрата, годъ 1746 — 1751, № 1970, листъ 11 на оборотѣ.

59.

1746, октября 14. Тяжба между Олыкскими мѣщанами: Андреевичемъ и Остаповичемъ о причиненіи вреда посредствомъ пролитія жидкости на дворъ сосѣда.

Actum in praetorio Ołycensi, feria sexta, die 14 Octobris, 1746 anno.

Coram officio nobilium dominorum: Antonii Dominici Rayski, Martini Maxymowicz, praesidentium, et famatorum dominorum: Stephani Alexandrowicz Alexandri Rayski, Andreae Trochimowicz, consulum, nec non honestorum: Ignatii Obarowiec, Francisci Zabłocki, Stephani Bernacki, Stephani Lemkiewicz, Laurentii Swięcichowski, scabinorum juratorum.

Na tym to terminie stanowszy personaliter Omelian Jędrzeiowicz, mieszczanin Ołycki, uskarżał się na Dmitra Ostapowicza, mieszczanina Ołyckiego, o to: iż gdy *dziecie* iego *zachorowało, przeląkszy się*, radzili *lak wylać*. Co żona iego uczyniła, y za radą ludzi *wylała na psa*, leżącego na gruncie citati. Co y pozwanego żona widziała, a iego wtenczas w domu nie było. A potym pozwany przyszedszy pod okna, poczoł postponować, zadaiąc złodzieystwo, *czarodzieystwo, wołkułactwo* etc. Uprasza w tym sprawiedliwości.

Pozwany, z żoną swoią stanowszy, reposuerunt: primario citata, że przed Przeczystą aktorka w wieczór wyszedszy pod izbę swoją, wyniosła szklankę, y postanowiwszy pod węgłem, potym obszedszy, przyniosła pod dom nasz y wylała. Którey pytałem się: „co ty robisz?“ Odpowiedziała, że „nic to nie szkodzi.“ A gdy przyszła Saga, iam to oznaymiła, boiąc się y dziwuiąc, a ona,

dowiedziawszy się, napadła na mię. Pozwany zaś odpowiedział: iż gdym przyszedł z drogi, żona mi to powiedziała. A gdym przyszedł, chcąc się spytać, on napadł na mnie, nazywaiąc zadrypańcem. A iam odpowiedział, żem ia ryby nie łapał, żebym się miał zadrypać. A on konfundował, mówiąc: „pobratał się, ot pies leży, to twóy brat.“ Manifestatur pars actorea contra citatam o nazwanie na ratuszu *nieczystym*, francowatym etc. Reprotestatur citata: plugawym, nieczystym. Pars actorea pokładała relacyę urzędownie wyprowadzoną. E converso ex parte citata testis: Eudokia Tarasicha zeznała, że przyszedszy pozwana do mnie mówiła, iż nie wiem co Omelczycha z szklanki pod dom móy wylała, a nazajutrz, zobaczywszy się w mieście, poczęła mi mówić Omelczycha, że pozwana ią obnosi. Której gdym poczęła perswadować, że pod cudzy dom wylała niewiedzieć co, a ona odpowiedziała, że *wieprz dziecie przestraszył*, y to psam wołała, chcąc lak wylać. A gdy nie poszedł, iam w oczy chlusneła. A pozwana na to, słysząc, powiedziała: patrzay, żeby to nie szkodziło.“ Drugi świadek nie stanoł, a pozwany upraszał dylacyi.

A tak sąd, communicato consilio, ponieważ pozwany, zabieraiąc się ieszcze nawięcey świadków, którzy teraz do sądu nie stanęli, uprasza dylacyi, więc sąd tę sprawę odkłada do przyszłego terminu, na którym strony obiedwie maią stawać z dokumentami, pod winą sądową. Co iest zapisano.

Книга магистратская города Олыки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 460 на оборотъ.

60.

1746, октября 19. Приговоръ Олыкскаго магистрата, присуждающій мѣщанина Остаповича къ уплатѣ штрафа въ пользу церкви, за выливаніе жидкости на дворъ сосѣда.

Actum in praetorio Ołycensi, feria quarta, die 19 Octobris, 1746 anno.

Omelian Jędrzeiowicz. Dmitro Ostapowicz.

Stanowszy ad continuationem sprawy, zaczętey in praeterito termino, Omelian Jędrzeiowicz z Dmitrem Ostapowiczem, w którey sprawie stawiony świadek, Opanas Moysieiowicz, mieszczanin Ołycki, zeznał: iż gdy Fiłonczukowa żona szła z dziećmi do Dmitra, aktorka, pod swoim domem siedząc, powiedziała: „nie prowadź tam dzieci, bo ia tam wylała.“ Co usłyszawszy pozwana wyszedszy powiedziała: „alboż nie prawda?“ Y wadzili się ad invicem konfunduiąc się.

A tak sąd, communicato inter se consilio, ponieważ actores benevole przyznaią się, że postrzegaiąc zdrowia dziecięcia swoiego, za poradą ludzi lak wylawszy, iako donoszą, in secretis, nie na mieisce, gdzie ludzie nie chodzą, żona actoris wylała, ale na gruncie pozwanych, exkuzuiąc się, że tam pies leżał y na psa wylała, assekuruiąc się, że zdrowiu tak pozwanych iako y kogo inszego nie ma szkodzić, — więc sąd nakazuie, aby aktores, z godnemi ludźmi wszedszy w dom pozwanych, przeprosili y nakład prawny wrócili. A że ciż actores ważyli się do szeptów udawać y zabobonom wierzyć, co się dzieie

z obrazą Pana Boga, przeto za winę maią dać do rożańca Nayświętszey Panny Maryi wosku funtów dwa, a do cerkiew obóch po funtowi; sądowi zaś swemu, nie schodząc z ratusza, grzywien sześć położyć powinni. Ratione zaś dyffamacyi, ad invicem iakoby się mieli konfundować y niesłuszne rzeczy ieden drugiemu zadawać, ponieważ z inkwizycyi świadków nic się nie pokazało, przeto sąd przy wszelkiey uczciwości strony zachowuie. Dekret stronom publikowany, który citata pars acceptavit, actores zaś appellaverunt; którym sąd wyniesienia pozwala ad triduum. Co iest zapisano.

Книга магистратская города Ольки, годъ 1739—1750, № 3354, листъ 464.

61.

1747, мая 28. Допросъ, снятый въ Дубенскомъ магистратѣ съ крестьянки Анастасіи Ивановой изъ села Гурникъ, обвиненной въ чародѣйствѣ.

Обвиненная показала, что она дѣйствительно занимается лѣченіемъ и знаетъ свойства разныхъ травъ; но чародѣйствомъ вовсе не занимается. Одинъ только разъ ей случилось посовѣтовать средство какому-то Нѣмцу, для снисканія расположенія его господина; но и это средство было основано не на чародѣйствѣ, а на религіозныхъ вѣрованіяхъ обвиненной.

Anno 1747, die 28 Maii.

Na urzędzie maydeburyi Dubieńskiey, stanowszy oczywiście, za rozkazem urzędowym, robocza Anastazya Iwanowa z Gurnik, *dla wyprobowania czarodzieystwa*, która to Anastazya Iwanowa z Gurnik, takową urzędowi czyniła replikę: iż będąc ia przy moiey swekrusie, iuż podeszłey w latach, która się *znała na zielach różnych*, y bywało ią ludzie proszą, kiedy kto na *ból głowy* chory, albo na *gościec* y tam inne choroby, to taż swekrucha bywało mnie z sobą bierze kopac różne ziela dla ludzi chorych. Y iak kopie, to mnie ukazuie, że to te ziele od głowy bolenia, a te od gośccu, a te od *suchot*, y na różne choroby pomagaiące. Y tak często bywało ia z nią chodzę kopać takie ziela, które teraz wiem. Jak kto choruie na głowę, na *kolki*, na gościec y inne defekta, to ia tych ziel nakopię y daię chorym ludziom. Ale żebym miała wiedzieć ziela iakie na złe uczynki, albo czary, albo żeby kogo z tego swiata zgładzić, słowem co złego zrobić, — do tego się nie znam, ani to umiem, ani też wiem iakowy to by był sposób do czarowania; gotowam na to sumieniem poprawić. Prawda, że teraz pierwszy raz trafiło się, iż przyszedł do mnie Niemiec młody, a nie tak do mnie, iak do tego Niemca, który się u mnie kuruie na gościec. Y tak gadał to to, to owo a potym rzekł do mnie: „moia staruszko, żebyś ty mi poradziła co, żeby na mnie xiąże iego mość był łaskaw y wszyscy ludzie, bo mnie teraz odprawili y nikt na mnie nie iest łaskaw." Ja tedy poszła w las y ukopała trzy źdźiebełka ziela nazywaiącego się *ruczki Preświatoy Bohorodycy*, y dałam mu, y kazałam mu, żeby się tym zielem umył, a potym żeby się modlił do Preświatoy Bohorodycy. Potym dałam mu ziemi z tego mieysca, z któregom te ziela kopała, mówiąc mu: „iak my wszyscy z tey ziemi lubiemy dar Boży, tak niechay ciebie wszystkie państwo lubi y będą na

ciebie łaskawi." Y tęż ziemię kazałam mu wraz z tymże zielem, ażeby przy sobie nosił, a nikomu nie pokazywał, y dał mi za to trzy tynfy. Urząd zaś ninieyszy ieszcze więcey pretendował od niey, ieżeli ieszcze komu nie dawała iakich ziół na różne rzeczy, to iest: albo dla łaski, albo dla szczęścia, albo dla oszukania iakiego? Na to pomieniona Anastazya negowała: „żem nikomu na złe żadnego ziela nie dawała, szczególnie tylko temu Niemcowi pierwszy raz, tylko co wiem na choroby różne ziela, które mogą pomodz czasem, albo od febry, albo od gośćcu y tam daley, ale co czarodzieystwa—żadnego nie wiem y nie umiem, ani się tym bawię, y do żadnych złych czarodzieystw nie poczuwam się.

Книга Дубенскаго магистрата, годъ 1740—1750, № 1344, листъ 52.

62.

1747, іюля 16. Жалоба и показанія свидѣтелей передъ магистратомъ города Олыки по дѣлу объ обвиненіи мѣщанки Омельчихи мѣщаниномъ Опанасомъ Моисеевичемъ въ томъ, что она причинила болѣзнь его женѣ и ребенку, выливъ какую-то жидкость въ его дворъ.

Actum in praetorio Ołycensi, feria secunda, die 16 Julii, 1747 anno.

In eodem termino, stanowszy personaliter Opanas Moysieiowicz, mieszczanin Ołycki, uskarżał się na Omelczychę, mieszczkę Ołycką, o to: iż pozwana *coś wylała* na ich podworze, co za złe maiąc, przemówili, że nie godzi się na cudzy grunt wylewać, czy złe, czy dobre. A ona, napadszy matkę y żonę moią łżyła, konfundowała, przeklinaiąc y niesłuszne rzeczy zadaiąc. Na co pokładaiąc inkwizycyą urzędową, sub actu feria sexta, die 30 Junii, anno nunc currenti 1747, upraszali sprawiedliwości.

Pozwana, z mężem stanowszy, zabierali się do iuramentu na to: iako koszule wyieżdżaiącemu w drogę Tatarowi wychędożywszy w wodzie z mydłem y dwa motki, wylała na ulicę nie na czary żadne. A oni za to, napadszy, łżyli i czarodziejstwo zadawali, tudzież francowatemi y zarażonemi mieniąc, ludziom chodzić zakazuią. Na co protestowali się.

Ex parte actorea stawiony świadek, Jan Szawałkiewicz, zeznał: że gdy się wadzili aktorowie z pozwanemi, pytali się: „za co?", ludzie powiedzieli, że Omelczycha podlała; a żona moia powiedziała, że ia przez tę kałużę przeszła, y niewiedzieć czy z tego, czy nie z tego, pryszcze osypali samą y dziecię.

Ex parte citata Fedor Jaskiewicz, mieszczanin Ołycki, zeznal: że o tym nie wiem y nie znam, y lat 30 mieszkaiąc w iedney ulice, w niczym nie postrzegłem. 2) Tarasicha słowo w słowo zeznała iak Fedor Jaskiewicz.

A tak sąd, communicato consilio, ponieważ strony obedwie zabieraią się na większe dokumenta świadków, więc do przyszłego terminu odkładaiąc tę sprawę, nakazuie: aby strony obedwie, na tymże przyszłym terminie, ze wszystkiemi stawali dokumentami, w tey sprawie służącemi; a sąd protunc,

informowawszy się dostatecznie, postąpi iak będzie należało. Co iest zapisano.

Книга Олыкскаго магистрата, годъ 1739 — 1750, № 3354, листъ 503 на оборотѣ.

63.

1747, іюля 18. Рѣшеніе магистратскаго суда города Олыки по обвиненію мѣщанки Омельчихи, мѣщаниномъ Моисеевичемъ въ причиненіи болѣзни его семейству пролитіемъ жидкости въ его дворъ.

Магистратъ признаетъ обвиненіе недоказаннымъ и освобождаетъ обвиненную отъ отвѣтственности, подъ угрозою наказанія ея 50 ударами, въ случаѣ если впредь она будетъ проливать что бы то ни было на дворъ истца.

Actum in praetorio Ołycensi, feria quarta, die 18 Julii, 1747 anno.

Coram officio nobilis domini Antonii Dominici Rayski, praesidentis, et famatorum dominorum: Stephani Alexandrowicz, Alexandri Rayski, Andreae Trochimowicz, Marci Czuchelewicz, consulum, nec non honestorum: Terentii Czuchelewicz, Stephani Bernacki, Francisci Zabłocki, Laurentii Święcichowski, scabinorum juratorum, w sprawie zaczętey sub actu feria secunda, die 16 praesentis, anno currenti, ex actoratu Opanasa Moysieiowicza z Omelkiem Jendrzeiowiczem y żoną iego, *o podlanie*, były strony pytane, czy mieli by więcey świadków. Reposuerunt, że nie, y zdawali się na pierwszych świadków.

A tak sąd, po przeczytaniu inkwizycyi y świadków wysłuchaniu, communicato consilio, ponieważ strona powodowa donosi, że żona pozwanego iakoby *na czary podlała pod chlew,* czego żadnemi dokumentami nie probuie że czary, a pozwana exkuzuie się, że nie czary żadne, ale zoła od chust, — więc sąd nakazuie, aby pozwana z mężem na przyszłym terminie poprzysięgła na tym: iako wylała zołę nie na czary żadne, ale dla tego, iako donosi, aby nie było błota; a po wykonaney przysiędze wolna zostanie od obiekciey zarzuconey; wykłady obydwóch stron przepadaią; w zaszłych zaś dyffamacyach ad invicem, że strony obedwie bez rekwizycyi ważyli się spólnie diffamować y złożeczyć sobie, za to maią sądowi swemu położyć po grzywnie iedney; pozwany zaś Omelko Jendrzeiowicz, że, nie skończywszy sprawy, ważył się oyca actoris konfundować, iako i sam nie neguie, więc za to ma przeprosić y wykład prawny wrócić; w przyszły zaś czas, inquantum by pozwana ważyła się ieszcze czy dobre, czy złe na cudzy grunt wylewać, tedy bez wszelkiey defalki otrzyma plag 50; odtąd zaś strony obiedwie w zgodzie mieszkać maią; a ieżeli by która strona drugą stronę ważyła się postponować y napadać, tedy ma zapłacić winy na zamek kop Litewskich 20, a na ratusz 10, a w niewystawieniu winy opisaney ma otrzymać plag rózgami 100. Dekret stronom publikowany; od stron za prawny przyięty. Co iest zapisano.

Книга Олыкскаго магистрата, годъ 1739 — 1750, № 3354, листъ 503 на оборотѣ.

64.

1749. Допросы, снятые съ двухъ крестьянъ изъ села Пудловецъ, обвиненныхъ въ томъ, что они тайно отрыли кладъ на помѣщичьей землѣ и, при отыскиваніи его прибѣгали къ чародѣйству ворожки.

Puncta ad excipienda confessata libera ex incarceratis laboriosis Procko et Michajło, subditis Pudłoviecensis.

1. Poddani Pudłowieccy Procko i Michajło, poprzysięgłszy z sobo, samoczwart *kopali ziemie* na gruncie Pudłowieckim *przez niedziel kilka nocą*, i *nalezli zban poliwany z czerwonemi złotemi*, który stłukłszy podrzucili w insze jame z tego zbana skorupy, a pieniądze sobie wzięli.

2. Jako ich chłopcy widzieli z Pudłowiec, kiedy ten zban wyjmowali.

Confessata libera ex laboriosis Michajło et Procko incarceratis actoribus et adcitatis, vigore decreti castrensis Camenecensis Podoliae in judiciis terminorum tactorum, sub celebratione terminorum querelarum officii ejusdem, feria secunda pridie festi sanctae Mariae Magdalenae, anno Domini 1749, inter eosdem incarceratos et generosum Bartholomaeum Witte, artileriae regni praefectum, citatum et actoratum, ex verbalibus propositionibus partium praelati excerpta.

1. Laboriosus Michajło in haec verba recognovit: Ja, Michajło, poddany ze wsi Pudłowiec wielebnych panien Dominikanek, oskarżony jakoby o wykopane na gruncie Pudłowieckim pieniądze, zeznaję: iż w roku terazniejszym 1749 na Wielkanoc, idąc z cerkw Pudłowieckiej po jutrzni przede dniem z Petrem Bojcunem szwagrem Prockowym i Wasylem, pasirbem moim, postrzegliśmy na trzy staje od cerkwi *wybuchający ogień nad skałą* za wsią między krzakami, któren *trzy razy* dał się widzieć: *raz nizko nad ziemią błysnelo* i zgasło, *drugi raz* w punkcie *błysnelo i wyżej podniesło się*, potym zgasło, *trzeci raz jeszcze wyżej wybuchnelo swiatło* na tymże samym miejscu i zaraz zgasło i więcej już nie pokazywało się. Rzekliśmy tedy między sobą, że *to pieniądze muszą się palić*. A że natenczas był mroz, takeśmy mówili między sobą, żeby pójść na tamto miejsce i patrzyć, jeżeli tam odtajało. I wyprawiliśmy Basila, pasirba mego. Któren poszedłszy tam nie znalazł żadnej przyznaki, tylko jak był mroz, tak jednako wszędy było, i powróciwszy taką nam uczynił relacyą. Potym przyszedł do mnie Petro Bojcun i mówił mi: „pódźmy na wolą Bożą, kopajmy.“ Któremu ja zbraniałem się, obawiając się, i te mu słowa mówił: „ty, bracie, letki, uchowaj Boże czego—ucieczesz, a ja w bidę wpadnę.“ I nie poszedłem natenczas. Potym gdy drugi raz do mnie przyszedł i bawił mię, aby iść kopać, te słowa mówiąc: „idźmy na wolą Bożą, jeżeli znajdziemy, będzie i dwor o tym wiedział, bo srybro, złoto nie utai się.“ I tak poszliśmy w nocy pobrawszy siekiry i rydlów dwa. Gdzie przyszedszy w nocy rąbaliśmy najpierwiej siekierami, bo zamarzło było, a potym rydlami kopaliśmy. Po tym kopaniu znowu taż ziemia umarzła, i ja dla wielkiej pracy nie chciałem iść kopać, a ten Petro rzekł te słowa: „weźmyż kogo z sąsia-

dów do siebie." I zawołaliśmy Procka przysiężnego, mówiąc między nami: że to człek przysiężny, ma przystęp do dworu, jeżeli da Pan Bóg co naleźć, lub ni,—będzie mu dana wiara jako przysiężnemu." I kopał z nami. I *kopaliśmy kryjomo przez niedziel cztery*, jednak nie co nocy chodziliśmy kopać. Potym mówiliśmy z sobą—jak to mamy obrócić, jeżeli nam Pan Bóg da. Procko tedy przysiężny mówił, że trzeba, aby dwór o tym wiedział. I zgodziliśmy wrzyscy na to. Sami zaś *między sobą przysięgliśmy, palce na krzyż składając i ziemię całując*, aby jeden bez drugiego kryjomo nie chodził kopać, tylko aby wszyscy wraz. Kopaliśmy tedy i potym, aleśmy nic nie naleźli. Pokazała się była pod krzakiem (któren wyrąbaliśmy i z korzeniem wykopali) płyta i zdawała się w nocy obszyrna, ale potym nie wiedzieć gdzie się podziała. Chodziliśmy i po ogień dla rozświecenia i szukania tej płyty, aleśmy nie naleźli. Potym wzieliśmy radę między sobą, aby na mszę świętą dać, azali nas Pan Bóg pocieszy. I *daliśmy złoty i groszy sześć na mszę* świętą do cerkwi Pudłowieckiej. A gdy i potym kopając nie naleźliśmy, Procko przysiężny mówił: „*udajmy się do rozumniejszych ludzi, to jest do wróżbitów.*" I udaliśmy się do białogłowy we wsi biskupiej, Porajówka nazwanej, mieszkającej, która białogłowa nie wiem jak się zowie, do której Procko chodził i taką od niej odebrał wiadomość, że *te pieniądze usuneli się ku wschodowi słońca*; i podług tej informacyi kopaliśmy przez noc jednę, czterech nas chłopów: ja jeden, drugi Petro, trzeci Procko przysiężny, i brat przysiężnego Iwaś. Potym pastuszkowie, gdy w dzień poszliśmy na tamto miejsce, wydali nas, powiadając żeśmy coś błyszczącego naleźli i jakoby w ścianie schowali. Na tymże samym miejscu, niżej troche, inni chłopi, to jest: Darmorezow zięć Andryj i Pańko syn Darmorezow i Wolanowski szlachcic, w Pudłowcach mieszkający, kopali i jakieś płyty i czerepy ponachodzili, i na nas to porozumienie—jakoby my znaleźli pieniądze z zbanem i jakoby te czerepy z tego zbana mieli być, za co nas wzięto, i jego mość pan Witte porucznik wziął nas tu i pod wartą tu w Kamieńcu osadził, gdzie już niedziel siedm siedziemy.

2. Laboriosus Procko przysiężny, de iisdem bonis villae Pudłowce subditus, recognovit in haec verba: Ja, Procko, oskarżony jakoby o wykopane na gruncie Pudłowieckim pieniądze, zeznaję: iż Petro Bojcun, szwagier mój, przyszedł do mnie w poniedziałek wielkanocny po obiedzie i zastał mię śpiącego, gdzie żona moja obudziła mię mówiąc, iż cię czegoś Petro potrzebuje. Do którego gdy wyszedłem do sieni, pytałem go, coby za potrzebę miał do mnie. On tedy uśmiechnoł się tylko i nie powiada po co przyszedł. A mnie insza myśl przyszła — że przed swiętami wielkanocnemi zginoł woł arędarzowi tamecznemu, i rozumiałem, czy nie on tego woła zarznoł i przychował, bo rzeźnictwem bawi się, i czy nie w tym chce się zwierzyć. Potym ja sam rzekłem do niego, uprzedzając go, nim mi co powie, te słowa: „jeżeli co dobrego powiesz mi, to będę słuchał, a jeżeli zaś co złego, to i wiedzieć o tym nie chcę." A on na to odpowiedział mi: „nie źle by to było, gdyby nam Pan Bóg dopomogł, co ci powiem." I tak ja mówiłem: „powiedz, jeżeli co dobrego." A wtym on poczoł powiadać, że dnia wczorajszego, to jest na Wielkanoc, idąc z cerkwi po jutrzni przede dniem, widzieliśmy z pasirbem Michajłowym pienią-

dze palące się za ogrodem Michajłowym, w czahrach, za wsią, od chałupy Michajłowej na dwoje stai. Jam mu na to odpowiedział: „nieprawdę powiadasz.“ A on się zaklоł przede mną. I gdym go pytał, jak się pokazywały, powiedział: „że *błysnelo nad ziemią* i rozszyrzyło się *jak koło* i przygasło, potym drugi raz na tymże samym miejscu *błysnelo jak gwiazda i w górę poleciało ku niebu*, a trzeci raz tegoż czasu chłopiec pasierb Michajłów postrzegł, że błysnęło; na tymże samym miejscu od lat trzech Kozaczek, poddany Pudłowiecki, widział *palące się pieniądze*, i probowano już tam, tylko nie wiem kto.“ Tak mi tedy pomieniony Petro powiadał, że i teraz na tym miejscu to *błyskanie widziane było*, i wabił mię do pomocy, prosząc o sekret. Tegoż dnia w poniedziałek wielkonocny Ruski przed wieczorem przechadzałem po podworzu u siebie, poglądając na to miejsce, gdzie mi o pieniądzach palących się powiadał. Gdzie postrzegłszy tegoż Petra z Michajłem, pomyśliłem sobie, że prosił mię o sekret, a tu i drugi z nim chodzi na tym miejscu, i już umyśliłem nie chodzić z nim tam, ponieważ już ten sekret drugi wie. Jednak nazajutrz poszedłem do tego Petra, gdzie zastawszy śpiącego, pytałem: „gdzie Petro“, a żona Petra powiedziała: „chodzili w nocy na zdobycz, i teraz śpie.“ Na które słowa porwał się ze snu z pieca Petro i poczoł na żonę narzekać: „co ty gadasz, na jaką zdobycz chodziłem?“ Potym o czym innym zaczeliśmy mówić. A wtym dziewczyna Michajłowa przyszła po ogień, i ojcu powiedziała, że ja jestem u Petra, gdzie i Michajło przyszedł, i tak gadaliśmy o różnych rzeczach. Potym ja przytoczyłem mowę żony Petrowej, że mi powiadała, jakoby Petro chodził tej nocy na zdobycz, i mówiłem: „gdyby dobra zdobycz, to byście i mnie udzielili“. A Michajło uśmiechnoł się i rzekł: „i ja tam z nim w kupie był.“ I powiadali przede mną że już tam zaczeli kopać. Ja tedy mówiłem do Michajła, że mi o tym Petro powiadał i prosił o sekret, ale widzę i ty wiesz o tym sekrecie. A Michajło na to mi odpowiedział: „żem to ja Petra posłał do ciebie, aby ci o tym powiedział“. Jam mu znowu na to rzekł: „na coż ty do mnie posłał? wszak ty masz ojca swego i braci swoich, to tobie podobnij z swojemi“. Na to odpowiedział mi Michajło: „jużeśmy się radzili tu między sobą—kogoby wziąć z sobą, i wszystkich przerzuciwszy, zdało nam się najlepiej ciebie wziąć, bo masz i brata do pomocy“. Ja pozwoliłem na to, tylkom to powiedział, że ja w nocy kopać nie chcę, ale po dniu, żeby to i dworowi było wiadomo. Na co Michajło odpowiedział, że i my inaczej nie chcemy, tylko żeby o tym i dwor wiedział, jak co Pan Bóg da, i dla tego ciebie spólnie bierzemy z sobą tylko że zaś *w nocy a nie w dzień kopać chcemy*, to *dla tego* aby potym *gdybyśmy w dzień kopali a nie naleźli, tobyśmy śmiech z siebie zrobili, bo to miejsce na widoku całej wsi*, a do tego *takich rzeczy po dniu nigdy nie szukają*. I tak ja posłałem z niemi parobka, brata swego rodzonego Iwana, z poniedziałku na wtorek, z siekirą rąbać ziemię, bo była umarzła. Potym na drugą noc z wtorka na środą i ja z tymże parobkiem Iwanem, bratem moim, i tamtych dwóch: Petro i Michajło — chodziliśmy i całą noc kopaliśmy. Tejże nocy rąbając siekirą po pod krzakiem trafiliśmy na coś twardego, że aż siekira ognia dała. I gdyśmy się przypatrywali, coby takiego było pod tym krzakiem, zdało nam się, że kamiń; i macaliśmy to, twardo było; potym rzuciliśmy wkoło z sie-

kirami kolo tego krzaku wycinać z korzeniem; jakeśmy tedy wydobyli z korzeniem ten krzak, nie znalezliśmy żadnego kamienia; to jednak pamiętam: jakeśmy macali przed wycięciem krzaku, to miejscami ziemia mokra i błoto było. Potym gdyśmy po wywaleniu tego krzaka z korzeniem kopając i siekirami rąbając nie nalezli, rzekłem do nich: „porzućmy, obiecał Pan Bóg, niema nic". I poszliśmy z miejsca tamtego przed Michałowe wrota. Ztamtąd rozchodząc się do domów naszych, ja rzekłem do nich: „przysięgnimy jeden przed drugim, żeby żaden z nas jeden bez drugiego nie kopał. I *palec na palec jeden przed drugim złożywszy przysięgliśmy* i zakleliśmy się. Po tym zaklęciu ja mówiłem do nich: „jeżeliście prawdziwie w tym miejscu wydający się ogień widzieli, to nie żałujcie tego, bo wam powiem: złożmy się i *dajmy na mszą* na tę intencyą, *żeby nas Pan Bóg pocieszył*". Na co wszyscy zezwolili, i daliśmy: ja groszy 18, a Michajło drugie 18 groszy, hospodynowi Pudłowieckiemu złoty, a diakowi groszy sześć z tychże samych pieniędzy. I tegoż dnia, to jest we czwartek, którego msza święta była, poszliśmy na noc wszyscy czterej kopać, i nie nalazszy nic znowu kopaliśmy w piątek i sobotę. A gdy nie mogliśmy nic naleźć, zeszliśmy się w niedzielę Przewodnią u mnie w domu i wzieliśmy radę, aby *jechać do wróżki*. Jakoż ja pojechałem do Porajówki (wsi), do biskupstwa należącej, gdzie się znajduje *kobieta wróżka*, nazwiskiem Popadiuczka. Do której gdym przyjechał, nie wyjawiałem interessu, w jakowym do niej przyjechałem, aż ona sama rzekła, wprzódy *poguśliwszy wylaniem wosku*, jakoby na moim domostwie źle mi się dzieje. Potym gdym ja nic na to nie mówił, zmieszała się i drugi raz inszy wosk wzieła i wylała, któren położywszy na stole *obrusem nakryła*, potym *jak osechł wosk*, wzieła go i *przypatrywała* się na nim, potym przypatrzywszy się powiedziała mi, żeś strony skarbu do mnie przyjechał, są *pieniądze w kotle miedzianym*, na którym *z wierzchu duha żelazna* leży; ale te pieniądze od tego miejsca, gdzie kopacie, na zachod słońca stoją nie daleko, tylko jak raz stąpić pod górę. Powiedziała że *tam jest i przyznaka, kamień* w ziemi leżący *na południe*, a *z południa ku wieczorowi* rum kamieni: i od tego rumu na jedno stąpienie skorupy czarne z garków. Odjeżdżając od niej, pytałem się, *w jakowyby czas* brać się do szukania. Powiedziała mi, że *pod pełnią, jak drugie kury zapieją*, bo choćby co złego miało bydź na przeszkodzie, to już natenczas szkodzić nie będzie. I tak według jej informacyi czyniliśmy. Wlekło to się przez niemały czas szukając pieniędzy, tylko nie mogę wiedzieć wiele niedziel. *Przyznaki*, które mi opowiedziała, *znaleźliśmy na tych miejscach, jak powiedziała*, a pieniędzy nie naleźli; czerepy zaś przy pannie przeoryszy, jak się o tym doniesło, podług informacyi wróżki znaleźliśmy w ziemi na dwa sztychy rydlem wziowszy w calcu; potym i dalej przy tejże pannie przeoryszy kopaliśmy, i *świdrem wielkim* pożyczonym u jego mości pana Olęckiego *wiercieliśmy* w ziemie w różne miejsca, aleśmy nic nie naleźli. Tamże, bez naszej wiadomości, nie daleko tego miejsca, innych ludzi Pudłowieckich dwóch, to jest Pańko Darmorezow syn i Wolanowski szlachcic, trzeci z Biłanówki Jędrzy zięć Darmorezow—*kopali i świdrem długim raz kolo razu wiercieli*, do czego się przyznali, ale nie zaraz, gdzie w ich kopaniu skorupy polewane naleźli się. Przed tym gdyśmy z Michajłem w dzień poszli na to miej-

sce przypatrując się, wydobywał Michajło po kawałku pecyny koło tego miejsca gdzieśmy krzak wycieli, i mówił mi, że to wielkie podobieństwo, — gdy nas pastuszkowie postrzegszy oskarżyli jakobyśmy pieniądze naleźli, które niby Michajło ze mną idąc niosł przed sobą do ścianki. Zacośmy w sekwestr wzięci i tu przez niedziel siedm siedziemy przez jego mości pana Wita porucznika osadzeni.

Инквизиціи Каменецъ-Подольскаго гродскаго суда, № 4118, № пакета 1.

65.

1749. Допросы, снятые съ шести другихъ жителей села Пудловецъ, обвиненныхъ въ тайномъ копаніи клада на помѣщичьей землѣ.

Confessata libera ex nobili Antonio Wolanowski, Iwan Prockow brat, Wasyl pasirb Michajła, Pańko Darmorezow syn, subditis Pudłovecensibus, Andrej Darmorezow zięć, subdito de villa Bilanowka, vigore decreti castrensis Camenecensis Podoliae in judiciis terminorum tactorum, sub celebratione terminorum querelarum officii ejusdem, feria secunda pridie festi sanctae Mariae Magdalenae, anno Domini 1749, inter laboriosos Michajło et Procko przysiężny, actoratos et adcitatos ab una, et generosum Bartholomaeum Witte, artileriae regni praefectum, citatum et actoratum parte ab altera, praelati durantibus iisdem judiciis excerpta.

1. Laboriosus Iwan Prockow brat in haec verba recognovit: „Ja Iwan Procka przysiężnego Pudłowieckiego brat, oskarżony o wykopanie pieniędzy, zeznaję: nie byłem przy początku, jak Procko, moj brat, z Michajłem, atamanowym synem, i Petrem Bojcunem strony pieniędzy palących się na gruncie Pudłowieckim zmówili. Aż potym przyszedł Petro do brata mego, i mój brat Procko, nie wiem, czyli kopał, albo ni, ale chodził na to miejsce, gdzie się pieniądze palili. Potym brat mój Procko mówił do mnie: „cośbym ci powiedział, tylko się nie pytaj co". I po wieczerzy brat mój zawołał mię, żebym z nim szedł. Ja widząc że brat nic nie bierze, tylko fuzyą wziołem i poszedłem za bratem zdaleka. Brat mój poszedł do Michajła, gdzie i ja za bratem przyszedłem. Brat mój u Michajła (gdzie był natenczas i Petro) siadł na ławie na śród izby, a ja siadłem w kącie. Oni o różnych rzeczach gadali długo w noc, a ja kurzył tiutun, a dalej poczołem drzymać, i mówiłem: „zarwaniście (sic) bisowi czego ja mam czekać"? Petro z Michajłem poczeli bratu mówić: „za co on łaje? czyli on jeszcze nie wie, w jakim interesie przyszedł"? A brat mój powiedział: „jeszcze nie wie". I dopiero mnie o palących się pieniądzach powiadali, i mnie mówili, żebym z niemi szedł szukać (to się działo zaraz pierwszego tydnia po i elkiej nocy). I ja z niemi poszedłem. Petro i Michajło wzieli rydle, a ja z bratem bez niczego; poszliśmy na to miejsce w krzaki za Michajłowy ogrod, na pół gonów nad skałą będące. Gdzie przyszedszy Petro z Michajłem kopali, a my stali. A już na tym miejscu we dwóch miejscach pokopane były po trochu miejsca. A że nie rychło w noc poszliśmy kopać, więcej

jak godzin dwie nie kopaliśmy, i poszliśmy do domu, jak dzień miał bydź. A potym w domu zmówiliśmy się i chodziliśmy przez trzy noce kopać i kopaliśmy, aleśmy nic nie naleźli. Po trzech nocach Michajło pojechał po zboże, i wtenczas już brat mój nie chodził kopać, tylko ja, Petro i Michajłow pasirb Masyl; aleśmy właśnie jak nic nie kopali, bo nam dyszcz przeszkodził i nie chciało się nam. Nim jeszcze Michajło jechał w drogę po zboże, jednej nocy jakeśmy wszyscy kopali, zdało się coś jak płyta pod krzakiem na tym miejscu, gdzieśmy kopali. My ten krzak zkopali, a potym nic nie naleźliśmy. Brat mój przeżegnał się, że płyty niema, którą namacywaliśmy pierwiej i ryskalem oskromadzywaliśmy, i brat mój mówił: „chodźmy do domów naszych, nie nam Pan Bóg obiecał“. Poszedszy z tego miejsca poszliśmy przed Michajła i tam przed Michajłem przysięgliśmy jeden przed drugim, żeby jeden bez drugiego nie kopał. Jak zaś Michajło przyjechał, zaraz *panny* dowiedzieli się o szukaniu pieniędzy, i Michajła wzieli do dwora i *kazali w dyby zabić;* a brat jeszcze z pannami na to miejsce, gdzieśmy kopali, chodził, a potym i brata kazali panny zabić w dyby i obydwóch odwieźć do Kamieńca.

2. Nobilis Antonius Wolanowski in haec verba recognovit: ja, Antoni Wolanowski, oskarżony o wykopanie pieniędzy, zeznaję: ja zdybałem Pańka Darmorezowego syna z Ciołkowiec jadącego, z którym stojąc widzieliśmy dwóch żołnierzy w dzień pałaszami koląc ziemię nad skałą w krzakach za Michajłowym ogrodem. Ja pytałem się Pańka, czego oni tam szukają, a Pańko powiedział: „albo waszeć nie wie? oto ja byłem na dole z żołnierzem, i widzieliśmy *pieniądze palące* się na tym miejscu, i dla tego ci żołnierze tam pałaszami pieniędzy szukają“. Którzy szukali a potym do Darmoreza przyszli i upominali się o pieniądze, mówiąc: „wraz widzieliśmy pieniądze palące się, a wyście pierwiej poszli ziemię pokopali i pieniądze wyjeli, oddajcie pieniądze, chciejcie się niemi z nami podzielić, bo jak się nie podzielicie, to będzie o tym dwor wiedział“. Pańko się exkuzował, że nie kopał; jakoż ni, bo to Procko, Michajło i Petro pierwiej kopali, i to miejsce pokopane żołnierze naleźli i na fundamencie tego pokopania upominali się u Pańka o pieniądze. Potym ja się zdybał z Pańkiem i mówiłem: „chodźmy szukać pieniędzy gdzieś widział palące się“. A Pańko nie chciał, mówiąc: „i tak żołnierze kładą napaść, żem szukał“. Jednak z soboty na niedzielę w tydzień po Wielkiejnocy poszło nas trzech szukać: ja, Pańko i Darmorezow zięć, i oni kopali niedaleko od tej jamy, gdzie Procko, Michajło, Petro i Iwan Prockow brat szukali; jamę wielką wykopawszy, pecynę i kamienie powyrzucawszy; a blizko tego wielkiego kopania ciż sami w drugim miejscu byli napoczeli, i my w tym miejscu szukali; ale ja tylko patrzyłem się na nich, jak kopali ryskalem; ja miałem świder wielki, który u mnie od dwóch lat jest; natenczas wziołem to i tym świdrem wiercieliśmy; aleśmy nic nie naleźli, tylko węgle i głównie w jednym miejscu, a w drugim płytę niewielką, a pod płytą nie było nic. Dowiedziawszy się panna przeorysza o kopaniu i szukaniu pieniędzy, miała sama przyjechać. A nim przyjechała, ja za wiadomością dworską ze szlachtą i ludźmi chodziliśmy na to miejsce i widzieliśmy wielką jamę, gdzie Procko, Michajło, Petro i Iwan szukali. Ja sam zaprowadziłem do tej jamy, gdzie my szukali, i w tej jamie już w poruszanej ziemi za-

kopał Wojtek Byczek trzy razy i za trzecim razem, ale w poruszanej ziemi, wykopał szkorupy zielone z jakiegoś zbanka. A że tego czasu jeszcze panna przeorysza nie była, ja te skorupy do siebie wziąłem i nazajutrz oddałem pannie przeoryszy. Panna przeorysza kazała Proćka i Michajła zawołać, pytała się ich jeżeli kopali; oni się zapierali. I tak, że się nie chcieli przyznać, kazała Michajła w dyby zabić. A potym Michajło przyznał się, że szukali i kopali, tylko z bojaźni nie przyznawali się, że chłopcy na nich powiadali, jakoby coś świcącego się nieśli od tej jamy w dzień i w krzaki zanieśli, o co i inkwizycya przez jego mości pana Mita była wyprowadzona. A nim inkwizycya wyprowadzona była, kazała panna przeorysza mnie, Michajła i Proćka zaprowadzić do Kamieńca. Po wysłuchanej zaś inkwizycyi mnie wypuszczono, a Proćko i Mi, chajło siedzą do tychczas.

3. Laboriosus Petro de villa Pudłowce in haec verba recognovit: Ja, Petro Bojcun, oskarżony o wykopanie pieniędzy na gruncie Pudłowieckim panien Dominikanek, zeznaję, że ja, idąc z cerkwi po jutrzni, jeszcze ciemno było, na Mielkanoc się to działo, a szedłem z Masylem Michajłowym i widziałem, że w krzakach nadeskałą *błysnoł ogień* i rozszyrzył się, a potym w góre *ku niebu jak świca poszło*. Masyl zaś powiadał, że trzy razy widział światło, pokazujące się na tym miejscu; ale ja tylko raz widziałem. I zaraz Michajło przed mszą przysłał do mnie Wasyla ażebym poszedł szukać przyznaki. I ten Wasyl powiadał, że już chodził szukać przyznaki, ale nie nalazł, — i ja nie chodziłem. Potym Michajło przyszedł do mnie i mówił mi, żebyśmy poszli szukać, powiadając: „że i ja widziałem z podwórza mego, że się *pieniądze palili*“ (bo już od lat dwóch tenże Michajło szukał tam pieniędzy z komornikiem swoim Leskem dziadem). I my trzech, ja, Michajło i Wasyl, chodziliśmy kopać i naleźliśmy jakąś płytę, która nam gdzieś szczezła. Potym Michajło mówił mnie, żebym poszedł do Proćka i jemu powiedział o pieniądzach, że się paliły, i żeby z nami szukał; do którego ja chodziłem i opowiedziałem mu, a Proćko powiedział „bywa to bida za takie rzeczy, czyli najdziemy, czyli ni, to w kłopocie będziemy“. Jednak pojął się szukać z nami, tylko mówił, żebyśmy na niego zaczekali i nazajutrz przyszedł do mnie, a potym i Michajło nadszedł, i umówiwszy się poszliśmy w nocy szukać. Gdzie szukając już z Proćkiem i bratem jego Iwanem, zaraz pierwszej nocy naleźliśmy płytę pod krzakiem, któren krzak zrąbawszy i podkopawszy, jużeśmy płyty nie naleźli, tylko pecynę, i rozeszliśmy się. A potym umówili się, żeby dać na mszą, i Proćko z Michajłem dali, a ja nie dałem, bom nie miał pieniędzy. Dawszy na mszą popowi, nie szukając już pojechał Proćko do Porajówki *do wróżki*, któremu powiadała o przyznakach, o jakiejście płycie i innych przyznakach; jakoż nie daleko, jak powiadała, od tego miejsca naleźliśmy płytę; szukaliśmy tych pieniędzy z połtory niedzieli, aleśmy nie naleźli. Potym panna przeorysza dowiedziała się, że chłopcy podpatrzyli w dzień Proćka i Michajła, że chodzili do tey jamy, gdzieśmy kopali, i coś błyszczącego się pod połą nieśli i do krzaków zanieśli, — kazała podstarościemu, żeby ludzi zwołał i poszedł szukać przyznaki, gdzie kopano, i podstarości ze szlachtą i z ludźmi chodził, gdzie i ja byłem, i wtenczas szkorupy zielone naleźli, nie w tej jamie, gdzie my kopali, ale gdzie Wolanowski z Pańkiem i Darmo-

rezowym zięciem kopali. Jednak ja sam widziałem, że już nie w calcu, ale w ruszanej ziemi te szkorupy nalezione. I ja, spodziewając, że już Proćko i Michajło naleźli, widząc szkorupy i słysząc, że chłopcy na Proćka i Michajła powiadali, że coś nalezli,—chodziłem do nich, upominając o pieniądze; ale duszę i ciało kleli, że nie naleźli. Potym panna przeorysza kazała wziąć do dwora Michajła, Proćka i Wolanowskiego, i Michajła w dyby zabić kazała, a potym kazała wypuścić. Powtórnie zaś zjechała i kazała nas wszystkich do dworu pobrać; Michajła, Proćka i Wolanowskiego do Kamieńca do więzienia oddano, a nas puszczono. Potym Wolanowskiego wypuszczono, a Proćko i Michajło do tychczas siedzą.

4. Laboriosus Wasyl Michajła pasirb in haec verba recognovit: Ja, Wasyl, oskarżony o wykopanie pieniędzy na gruncie Pudłowieckim, zeznaję: ja na Wielkanoc szedłem z cerkwi po jutrzni i widziałem, że w krzakach, tam gdzie kopali, *pieniądze się paliły*, szyroko sino trzy razy zapaliły się, a że w tenczas jeszcze było zamarzło — nie szukaliśmy; jak się rozmarzło, chodził Proćko, Michajło, Iwan Proćkow brat i ja szukać pieniędzy; szukaliśmy, aleśmy nie naleźli.

5. Laboriosus Pańko Darmorezow syn in haec verba recognovit: Ja, Pańko, oskarżony o wykopanie pieniędzy na gruncie Pudłowieckim, zeznaję: ja, stojąc koło ogroda pana Wolanowskiego, gadałem z nim o różnych rzeczach, gdzie stojąc obaczył Wolanowski żołnierzów na górze w czachrach nad skałą, i pytał się, co to za ludzie. Jam mu powiedział, że to tam pieniędzy szukają; a to tam było żołnierzów dwóch, którzy szpadami szukali, z tey racyi, że żołnierz jeden, Antoni Faudaszko Cembalski, z pod królowy regimentu, widział, że się *pieniądze palili*, i mnie o tym powiedział. Ale to nie pieniądze się paliły, ale jak szukali Proćko, Michajło, Iwan i Petro pieniędzy, *Petro krzesał ogień, a temu żołnierzowi zdało się, że się pieniądze palą.* W dzień tenże żołnierz poszedł na to miejsce i nadybał jednę jamę wielką, a drugą tylko cztery razy ryskalem zakopaną. Co widząc, przyszedł do mnie upominają o pieniądze, rozumiejąc, żem ja kopał i nalazł; a to insi, jakom powiedział, szukali. W wieczor zaś przyszedł do mnie pan Wolanowski i wabił mnie, żebyśmy poszli szukać pieniędzy, a ja nie wiedząc jeszcze, że to tam *ogień krzesano do lulki*, poszedłem z Wolanowskim i Andryjem szwagrem moim; gdzie przyszedłszy, nadybaliśmy dwie jamy, jednę wielką, a drugo mało co napoczęto; szukaliśmy i kopali tej jednej nocy, i nic nie naleźli; tylko jednę niewielką płytę, pod którą płytą wierciełiśmy świdrem pana Wolanowskiego, i w różnych miejscach wiercieliśmy, aleśmy nie naleźli nic.

6. Laboriosus Andryj Darmorezow zięć, de villa Bilanówka, oskarżony o wykopanie pieniędzy na gruncie Pudłowieckim, do wielebnych panien Dominikanek konwentu Kamienieckiego należącym, recognovit in haec verba: Ja, Jędrzy Darmorezow zięć, zeznaję iż ja, jadąc do Makowa na jarmark, wstąpiłem do Pudłowiec do ojca żony mojej; gdzie nadszedł pan Wolanowski szlachcic i długo w noc siedział. Potym Pańko szwagier mój, syn Darmoreza, i pan Wolanowski wabili mnie z sobą. Ja nic wiedząc gdzie poszedłem z niemi i pytałem się ich: „gdzie wy mnie wabicie“? Powiedzieli mnie: „chodź z nami, pójdziemy pie-

niędzy szukać, bośmy widzieli, że się pieniądze palili". Jam mówił: „a z czym idziemy, czym będziemy szukać"? Pan Wolanowski powiedział: „ja mam świder", i miał go pod połą, długi właśnie w pas, i ryskal mieli. I my poszli, naleźliśmy już dołki kopane, jeden w pas głęboki, a drugi mało co zaczęty, i w tym małym szukaliśmy i koło tegoż wiercieliśmy w różnych miejscach i w jednym miejscu nadybaliśmy płytę ładną, większą od stołka, którą dobyliśmy, ale pod płytą nic nie było. W drugim miejscu nadybaliśmy głownie i węglie w calcu, i tam nic nie było; dalej wiercieliśmy pod płytą któróśmy wykopali, ale żadnych pieniędzy nie naleźli, a ni podobieństwa, bo miętka ziemia była pod tą płytą; szukaliśmy i pod krzakiem, ale tam ziemia twarda była; i przestaliśmy wiercieć i kopać, poszliśmy znowu do jamy, gdzie ktoś kopał, ta jama była duża, w pas wykopana, i w tej jamie szukaliśmy, aleśmy nic nie naleźli, w tejże jamie była pecyna. Natenczas nie wiedziałem, kto tam pieniędzy szukał; aż się potym dało mi się słyszeć, że Michajło i Procko szukali, którzy siedzą teraz w Kamieńcu w więzieniu. Którego zaś czasu my chodzili z panem Wolanowskim szukać pieniędzy — nie pamiętam dobrze; ale mi się widzi, że po Wielkiejnocy w terazniejszym roku. I to słyszałem od mojej teszczy, że *na tym miejscu, gdzie szukali pieniędzy, bywała kiedyś cegielnia.*

Инквизиціи Каменецъ-Подольскаго гродскаго суда, № 4118, пакетъ № 2.

66.

1749, іюля 21. Показанія, снятыя съ парубка Андрея, по поводу обвиненія его въ незаконной связи съ дворянкою Рошковскою.

Андрей, разсказывая обстоятельства дѣла, перечисляетъ тѣ пріемы чародѣйства, къ которымъ Рошковская прибѣгала для того, чтобы снискать его любовь.

Confessata libera ex laborioso Jędrzy parobek, incarcerato statuto vigore decreti castrensis Camenecensis Podoliae in judiciis terminorum tactorum, sub celebratione terminorum querelarum officii ejusdem, feria secunda pridie festi sanctae Mariae Magdalenae, anno Domini 1749, inter generosum Martinum Chojecki actoratum et suprascriptum incarceratum statutum praelati durantibus iisdem judiciis excerpta.

Ja, Jędrzy, rodziłem się we wsi Kowalówce koło Kołomyi. Małym mię wyjeli z ojcem do Berezowa Niżnego; jego mość pan Szodkowski, dziedziczny pan, wyjoł mię. W Berezowy byłem z ojcem lat trzy i podczas drugiego roku ociec poszedł do Iwania Pustego, do biskupstwa Kamienieckiego należącego. W Iwaniu jak ociec mój mieszkał przez lat dwanaście, podczas tego czasu pasłem owce lat trzy. Ztamtąd, jak nastąpiła pierwsza rewolucya kozacka, poszedłem z ojcem do Borszczewa nad Prut, pod wielmożnego jego mości pana Czosnowskiego starostę Wierzbowieckiego, i tam z ojcem byłem dwa roki: pierwszego roku chleba zarabiałem z ojcem, a drugiego roku jego mość pan Dębowski, marszałek wielmożnego jego mości pana starosty Wierzbowieckiego, wzioł mię do koni; u którego byłem więcej jak półroku. Od jego mości pana Dębowskiego

uciekłem do Iwania Pustego, w Iwaniu najołem się za parobka u Wasyla Paskaruka, u którego rok cały służyłem. Wysłużywszy rok, poszedłem do Poczapiniec do Pańka mielnika, wuja mego rodzonego, u którego przez lat trzy uczyłem się mielnictwa. Jak ten mój wuj umarł w Poczapińcach, poszedłem do Dunajowiec, do krewnego mielnika Hryńka, u którego byłem przez ćwierć roku. Z Dunajowiec poszedszy byłem w Dumanowie przy Iwasiu mielniku przez półroku. Z Dumanowa poszedłem do ojca swego do Krzywczan, gdzie byłem od Wiejkiejnocy do Pokrowy przy ojcu. Tamże w Krzywczanach na burgu mieszkał jego mość pan Ruszkowski, do którego od Pokrowy przystałem do jego mości pana Ruszkowskiego z namowy samej pani Ruszkowskiej, bo jeszcze przed Pokrową, nim przystałem, *zgrzeszyłem dwa razy cielesnym grzychem*. Podczas tego czasu jego mość pan Ruszkowski był w Kamieńcu i Krzywczu i bawił się przez dwie niedzieli, a pani Ruszkowska brata mego, służącego u nich, i kucharkę wyprawiła do Mukarowa ze zbożem do matki swojej, żeby nikogo nie było w domu, i tego czasu przysłała do ojca mego, aby kazał mnie iść doglądać chudoby; i ja z rozkazu ojcowskiego musiałem pójść; opatrzywszy chudobę, przyszedłem do chałupy i położyłem się spać, pani Ruszkowska przyszła do mnie, poczeła mię namawiać, abym miał społeczeństwo z nią; jam tej nocy uciekł ze dworku jego mości pana Ruszkowskiego do domu nie zgrzeszywszy,—to było z soboty na niedzielę. Tegom nikomu nie powiadał, bom się wstydził. Z niedzieli zaś na poniedziałek taż pani Ruszkowska przysłała po mnie kucharkę, powiadając, że bydło coś porozganiało z podworza, ażebym przyszedł pozaganiać one; jam nie chciał iść, a ociec mnie przysiłował, żebym szedł. I poszedłem na rozkaz ojcowski. Jakem przyszedł, bydło pozaganiał, pani Ruszkowska zawołała mię do izby i *dała mi porcyą gorzałki* i kazała mi w izbie spać, żebym nigdzie nie szedł. W nocy zaś sama przyszła do mnie, tak poczeła mię to *łaskotać*, to *szoportać* koło mnie, ja młody będąc po niej takiej na ławie gdziem spał; drugi raz znowu drugiego dnia w dzień w izbie. Potym przyjechał jego mość pan Ruszkowski i przyjoł mnie na służbę, i służyłem rok i niedziel ośmnaście. Przez ten czas *grzeszyłem z nią* to trzeci dzień, to w tydzień, to we dwie niedzieli albo i więcej niedziel. A jak postrzegła to matka nieboszczyka pana Ruszkowskiego i przyjechał pan Paweł Chojecki, opowiedziała onemu o tym, i miał mię z Mironowiczem, sługą pańskim, zabić. A mnie Sorokowski chłopiec pański przestrzegł, i jam z bratem ze wszystkim (bo brat mieszkał w Żeniszkowcach) uciekłem do Krzywczan do ojca, i przy ojcu byłem od zapust do Pokrowy. Od Pokrowy poszłem z bratem do Wierzbowca na praźnik. Po praźniku poszliśmy z bratem do Żeniszkowiec, do bratniego teścia, i tam piliśmy przez noc. W dzień jego mość pan Ruszkowski, dowiedziawszy się o nas, przysyłał po mnie. Jam się bał póść, i nie chodziłem; a brat mój chodził, i pan Ruszkowski bratu mówił: „niech nie boi się, niech przyjdzie, a ja mu za przeszły i za ten rok zapłacę"; bo mi jeszcze był winien i za pierwszy rok. Jam tego nie słuchał, i poszliśmy nazad do Wierzbowca na popraźniczenie. Dowiedziawsvy się o tym pani Ruszkowska, że my poszli do Wierzbowca, posyłała za nim powiadając, że pan przysłał po mnie. I tak ja piątego dnia z człekiem poszedł do Żeniszkowiec, i już nie zastałem w domu jego mości

pana Ruszkowskiego. Gdzie przyszedszy tak stara pani Ruszkowska, matka, jako też i młoda mówili mi, żebym w domu stajenkę postawił i wszystko posporządzał. To pan obiecał, ci jak przyjedzie zapłacić. Potym jak pan przyjechał, już mię nie puścił. Jam jednak przez ten czas, nim pan nadjechał, nie zgrzeszyłem z nią, i byłem ptzez zimę w Żeniszkowcach, a po Wielkiejnocy zprowadził się do Babiniec i *znowu poczołem grzeszyć z panią Ruszkowską*, jak się trafiło: to trzeciego dnia, to w tydzień, albo i we dwie niedzieli, jak pana nie było; a jak pan był, to grzechu między nami nie bywało. W Babińcach byłem od Wielkiejnocy do Piotrówki. Po Piotrówce, obawiając się, że z nią grzeszyłem, uciekłem do Krzywczan znowu do ojca. Gdzie sama pani Ruszkowska przyjechała po mnie i poczeła przed ojcem powiadać, że ja wiele rzeczy potracił, i straszyła ojca, że jak nie pojedzie, to i ty będziesz za niego odpowiadać. I ociec kazał mi iść, mówiąc: *„jak piwa narobiłeś, tak go pij“*. I ja musiałem póść nazad do Babiniec. I w drodze, jadąc z nią, mówiła mi: „czego się ty obawiasz? póki ja żyć będę, to tobie nic nie będzie, pan tobie nic nie będzie mówił“. Jakoż nigdy mi nic nie mówił, i ja, wtenczas powróciwszy do Babiniec, *grzeszyłem z nią*, gdzie byłem dwa roki. Aż trzeciego roku uciekłem na Wołoszczyznę do Zaleszczyk, do wuja, u wuja byłem trzy dni. Po trzech dniach dniach wuj mój powiedział mi, że w Serafińcach koło mielnika starło, i kazał mi iść do niej; i poszedłem do wdowy i stanołem u niej na służbę na ćwierc roku do młyna za czeladnika. I byłem u niej niedziel dwie, i poszedłem do Senkowa na odpust. Tam pani Ruszkowska z matką swoją była, i znowu mię wzieła do Babiniec. Jak mię przywiozła, wziołem koszulę i czapkę, w tym punkcie zaraz poszedłem nazad do Serafiniec i znowu w Serafińcach byłem niedziel trzy. A jak się dowiedziała o mnie pani Ruszkowska, posłała do mnie z Chodyjowiec Jwana Wereszczaka, któren mówił mi: „jeżeli nie pójdziesz do Babiniec, to z ciebie *ani Bogu świca, ani djablu ożóg nie będzie*. Ja tego nie słuchałem i nie szedłem, alem poszedł do Winohradu na pańszczyznę karczmę pobijać, gdzie *napadło mię coś jak frebra* i *strąciło mię na doł na tarcicę*. Potym do wieczora nie robiłem nic, aż drugiego dnia kołki ciesałem. I tegoż dnia pojechałem do Serafiniec, i drugiego dnia poszedłem do Babiniec, gdzie przyszedłszy nie pokazywałem się pani Ruszkowskiej, ale poszedłem do Krzywcza do Stefana Jałowegi. A jak się dowiedziała pani Ruszkowska, posłała po Jałowegę, żeby szedł do pana Ruszkowskiego, i namawiała Jałowegę, żeby mówił nieboszczykowi panu, aby mię przyjął. Jałowega mówił z panem, a pan powiedział: „co się mu należy, to mu zapłacę, a już go nie chcę, bo wszystko ucieka, nie służy tak, jak się należy.“ Jałowega powróciwszy powiedział mi, że już pan nie chce mię trzymać, i tak ja poszedłem z Wasylem cieślą do Borszczewa i stawiliśmy w Borszczewie dom przez tydzień. W tydzień przysłała pani Ruszkowska pobereżnika Mykitę Kostiuka niby od pana, i ten pobereżnik mówił mi: „pan się naradził i posłał mię, żebyś szedł dosługować.“ I ja tego dnia w wieczor poszedłem z pobereżnikiem do Babiniec i chciałem pójść do pana, a pobereżnik mówił: „nie chodź jeszcze, bo pani mówiła, żebyś się pierwiej widział z mamką.“ Potym przyszła mamka i mówiła mi: „nie chodź jeszcze, aż jutro rano, bo się pan gniewa, ale brat samej pani bardzo

za tobą prosi, i jak przeprosi, to ja tobie dam znać." Nazajutrz mamka przyszła i powiedziała mi: „nie bój się, teraz idź, już się pan nie gniewa." I ja poszedłem, zastałem pana jeszcze na łóżku, i pan mówił do mnie: witajże, słobodzianie," i mówił mi: „czego ty wszystko uciekasz?" Jam powiedział: „wszak wielmożny pan wie, że ja dawno nie chcę służyć." A pan powiedział: „to się porachujmy ze mną." I poczoł się rachować. A jak pani postrzegła, że ja już nie chcę służyć, poczęła pana namawiać i przemówiła pana, bo pan powiedział: „kiedy nie chcesz służyć, to ja tobie odzieży nie dam." I ja znowu przystałem służyć i tylko trzy dni byłem, a jak mię przestrzegł czeladnik, że pan mówił — jak cokolwiek jaką okazyą znajdzie pan na ciebie, to cię zbije okrutnie. I ja usłyszawszy uciekłem do Wierzbowca do ojca. Do Wierzbowca znowu pani Ruszkowska przysyłała do mnie Wasyla Czopyka, któren Czopyk powiedział, że państwo kazało, żebyś przychodził; co już było, to było, a jeszcze pani obiecała ci darowizny serdak i czapkę. Jakoż serdak dała, ja powróciwszy do Czopyka zaszedłem, gdzie mamka Jawdocha przyszła i mówiła: „idź do pani, nie bój się." I ja poszedłem i zastałem w łóżku państwo, i pan mi mówił: „kiedy ty statkować będziesz? już dalej i stary będziesz, a statku nie masz." A więcej mi nic nie mówił, i ja służyłem i *grzeszyłem z panią*. Ale po śmierci pańskiej już nie grzeszyłem, bom w Chreplijowie był. Przedtym ile razy uciekłem, zawsze taż Jawdocha *mamka z roskazu pani guśliła:* to *płotami trzęsła,* to *ogień żar pod próg sypała,* to *rozebrawszy się goła koło budynku biegała;* i jak *nasypie żaru na koszulę pod progiem* i *garkiem przyłoży,* to *koszula nie zgorzała;* i to sobie *za wróżbę miała: kiedy się koszula nie przepali, to się nazad powrócę,* w czym nadzieję pani czyniła. O tym powiadali mi parobcy, którzy to widzieli, i w oczy to mamce przy mnie mawiali, że tak robiła. A ja jej za to łajałem i z siekirą raz za to do niej rozpędziłem się, za co mię pani uderzyła. Byłem już potym aż do śmierci pańskiej. Po śmierci pańskiej, któren tu umarł w Kamieńcu, pan gubernator Krzywiecki napisał do podstarościego do Babiniec, aby mię kazał wziąć. I ten podstarości, związawszy mię, odesłał mię do Krzywcza, a z Krzywcza pan Marcin Chojecki wzioł mię i zaprowadził tu do Kamieńca, gdzie niedziel siedm siedzę.

Инквизиціи Каменецъ-Подольскаго гродскаго суда, № 4118, № пакета 3.

67.

1750, мая 2. Жалоба дворянки Анны Луцевской на дворянина Поляковскаго и крестьянина села Пражова — Сусленка о томъ, что они истязали Луцевскую, заподозривъ ее въ чародѣйствѣ, вслѣдствіе того, что она передала своему ребенку цвѣтокъ, который взяла изъ рукъ ребенка Сусленка.

Roku tysiąc siedmset piędziesiątego, miesięca Maja drugiego dnia.

Na urzędzie grodzkim, w mieście jego kr. mości Żytomierzu, przede mną, Pawłem Żytkiewiczem, namieśnikiem protunc grodzkim generału województwa Kijowskiego, y xięgami niniejszemi grodzkiemi Kijowskiemi comparens perso-

naliter urodzona jey mość pani Anna Łuszczewska, wdowa, windykując niewinney krzywdy, tyrańskiego zbicia i skaleczenia, przez niżey wyrażonych obżałowanych zadanego, solennie naprzeciwko wielmożnemu jego mości panu Polakowskiemu, gubernatorowi Prażewskiemu, nie mniey roboczemu Susłenkowi i innym ludziom do tey nienależytey akcyi przybranym, magno animi cum dolore żali, skarży y manifestuje się o to:

Iż teraznieysza komparentka, przybywszy na odpust do Prażowa, gdzie stancyi dla spoczynku nogom zdrożonym szukając, na niedyskretnego roboczego Susłenka domowstwo natrafiła. Tam bez czas krótki bawiąc się, *dziecięciu małemu*, z sobą będącemu, *kwiatek uwiowszy u dziewczyny tegoż Susłenka dała.* Co obaczywszy zagniewany gospodarz, zaraz *bić horrendissime* komparentkę *począł*, przekładając jej przed oczy, że to *na czary czynić miała.* W czym nigdy notowana nie była, ani tego z jego mości obwinionym dowiodą. Y tym kaliczeniem nie kontentując się, do dworu do urodzonego Polakowskiego obwiniony, z wielkim potrącaniem, szarpaniem, zaprowadził. Gdzie jego mość obwiniony, nulla habita ratione, inwestygacyi żadney nie czyniąc, *tirannissime rózgami y nahajami bić roskazał.* Ad extremum, na większą oppressyę y zgubę sirocińską, widząc podupadłą manifestantkę, że żadnego sposobu do upomnienia się wynaleźć nie może tak znacznego uciemiężenia, *chłopstwu pijanemu pastwić się nade krwią szlachecką dopuścił.* Którzy *horrendissime tak jey mość* manifestantkę, *jako i jej dziecie, w trzech leciech będące, bili*, kaliczyli tak dalece, że, przybywszy do Żytomierza, z wielką trudnością z stancyi do kancellaryi dla oświadczenia się przyść mogła. O co iterum iterumque manifestuje się. Et in continenti, stanowszy oczewiście woźny generał województwa Kijowskiego i innych, szlachetny Michał Bijalski, in vim suae verae ac fidelis relationis, palam, pu lice litereque recognowit: iż on, roku terazniejszego, tysiąc siedmset piędziesiątego, die secunda Maii, na affektacyą i prawną rekwizycyą jej mości pani Anny Łuszczewskiey, mając przy sobie stronę szlachty, ludzi wiary godnych, urodzonych ich mościów panów: Michała Kijowskiego i Michała Szymańskiego, ob majus testimonium sibi adhibitos, był w kancellaryi grodzkiey Kijowskiey, gdzie będąc, widział i urzędownie oglądał, tak u urodzoney affektantki jako i jej dziecięcia, *na grzbiecie rany zbite, spuchłe, zsiniałe, piersi wpuchłe, zsiniałe, oczy popodbijane, włosy z głowy powyrywane, u dziecięcia jagody i ręce zsiniałe.* Co wszystko taż affektantka mieniła sobie być zadane tak przez urodzonego Polakowskiego, jako też roboczych Susłenków y innych ludzi Prażewskich. I prosili—komparentka swoią manifestacyę, a woźny—wizyi relacyę actis connotari; co i otrzymali. † Anna Łuszczewska, pisać nieumiejąca. † Woźny ut supra, ignarus scribendi.

Книга гродская Кіевская „записовая и поточная," годъ 1750, № 60, листъ 692 на оборотѣ.

68.

1750, мая 18. Рѣшеніе Кременецкаго магистрата по дѣлу между мѣщанами: Павломъ Марченкомъ и Адамомъ Сендкевичемъ.

Первый обвинилъ дочь втораго въ чародѣйствѣ: будто она распространяетъ болѣзнь, проливая жидкость на дорогѣ. Магистратъ призналъ обвиненіе неосновательнымъ, такъ какъ изъ разслѣдованія оказалось, что пролитая жидкость была изъ ванны, которую обвиненная принимала для собственнаго излѣченія.

Roku 1750, miesiąca maja 18 dnia.

Sąd mój namiesnictwa wojtowstwa Krzemienieckiego i całego urzędu maydeburskiego, po wysłuchaniu skargi sławetnego Adama Sędkiewisza i zięcia Hrycka Marczenka a córki tegoż Adama, a ponieważ tak się pokazało, że córka Adama, *mając na sobie chorobę, to jest gosczową*, a tak z porady ludzkiej powiedziano, aby się *od tej choroby zielem niejakim obmywała*; więc że strona pozwana, to jest Paweł Marczenko i z żoną swoją, nie wiedząc, że ta jest choroba gosczowa, zadał tey białygłowie, że jest przy niej *choroba zła*, ale też nie doprowadził. Sąd, po wysłuchaniu oboch stron, a ponieważ ta białogłowa, mając na sobie tę chorobę goszczowę, nie powinna tego czynić, aby obmywszy się, te ziele wyliwać, albo też kąpiel, którędy ludzie chodzą czyli też bydło; zaś ten, jeżeli zadał te niesłuszne słowa, że jest przy niej choroba zła, niegodziwie zadał,—tedy obydwie strony powinni być obwinione i obopolnie wykład i przeprosżenie uczynić. A odtąd powinno być wieczne milczenie, jako tej stronie y tey, jako zaś męszczyznom, tako i białegłowom. Jeżeli by zaś pokazało y znowiło się, tedy ta strona, która początkiem zwadki będzie, powinna dać grzywien 30 na wielmożnego jego mości pana wojta, y na sąd radziecki grzywien 15,—mocą sądu niniejszego.

Книга Кременецкаго магистрата, годъ 1746 — 1751, № 1970, листъ 110.

69.

1767. Дѣло объ обвиненіи мѣщанъ: Анны Духинской и Тымки Середы въ томъ, что они занимаются чародѣйствомъ и причиняютъ болѣзни посредствомъ изготовляемыхъ ими составовъ.

Vidua Petrycha niewiasta zeznała to: jako widziała u Anny Duchińskiej, swekruchi swojej, *dwoje ziela, jedne w flascce moczone, kolor czerwony, a drugie w przyskrynku, jak imbier;* naostatek nie przezcy, że mówiła, iż tym zielem miała *podląć* Karpa; ale tego nie wie doskonale i nie widziała, tylko słyszała, że ludzie wiele o tym gadali, że swekrucha *miała zczarować* Karpa; i dla tego obawiała się kupić młyna i budować się na granice, żeby i jej tak nie było, lub jej mężu.

Świadek Gabryel Szybunia zeznał: jako od samego Seredy słyszał te słowa, któren zdybawszy się z nim i przywitawszy, prosił tabaki,—a to na śród miasta

przeciwko Frejdy. Potym na gorzałkę poszli. I tenże Sereda, jak się zmówili o Karpa, któren pod ten czas leżał u Zakrzewskiego na kuracyi, powiedział: *„nie woźmie go bis, tylko do połowy pasa nogi mu odejmie, bo mie o to Jacko mielnik prosił, aby nie chodził, ale on będzie chodził.“* Na co przysiąc gotów.

Świadek Jan Łaszkiewicz, żołnierz, zeznał: jako Tymko Sereda w jego chałupie za ich uproszeniem, jak go sprowadzili do siebie, *aby poradził, żeby dzieci rośli, gotował dwoje ziela, z tych jednego i sam napił się, i dał jemu i żonie jego i przyrzekł, że się dzieci chować będą;* zaś drugiego zostawiłszy jemu, alias przedzieliwszy, reszte z flaszeczkem z sobą za pazuchę zabrał, i poszedł z tym zielem, powiadając, że prosił mie jeden człek, obiecałem mu dać. Służąca zaś baba z Ptyczy jak przyszła do chałupy, i gdy te ziela dwoje zobaczeła w flaszeczkach, które stało na półce, powiedziała: że *jedne ziele niczego, ale co tego drugiego* i w chałupie *nie trzymajcie,* bo się nie godzi takiego ziela w budynku trzymać. I tak te ziele Łaszkiewicz wziołszy z flaszeczką, uderzył o jabłoń i wyrzucił.

Книга Дубенскаго магистрата, годъ 1760—1772, № 1352, листъ 6.

70.

1768, ноября 28. Показанія свидѣтелей въ дѣлѣ по обвиненію мѣщанъ Тимка Середы и Анны Духинской въ чародѣйствѣ и изготовленіи составовъ, вредныхъ для здоровья.

Inkwizycye w sprawie Karpa mielnika, między Jacychą Dzielińską, wyprowadzone pod wykonanym juramentem, podług prawa i świętej sprawiedliwości, die 28 novembris, 1768.

1. Bazyli Pierożyński, żołnierz, zeznał to: że Jacycha była w domu i prosiła o *ziele;* jakowe, na co, i dla czego — nie wie, tylko te słowa słyszał od Seredy, aby ziela dał.

2. Jego mość pan Jastrzębski, sierżant garnizonu Dubieńskiego: jako słyszał od Gabryela Szybuni, syna starego Szybuni, obywatela Surmickiego, iż tenże na stacyi jego mości pana Jastrzębskiego na podworzu te słowa mówił iż, przyszedłszy do domu tegoż Szybuni, Tymko Sereda tak mówił: pódź, Gabryelu, napijemy się piwa lub miodu, dał mi Pan Bóg złotych 8, napijemy się, *swój na swego licha prosił.“* Podtenczas zaś będący Karp mielnik u jego mości pana Jastrzębskiego mówił do Szybuni: „czy ne na mene?“ Zaś on tylko na te słowa tylko mrukną mową: „um, daj pokój.“ Zaś żona jego na drugi dzień powiadała, że na Karpa tego ziela (пробѣлъ въ подлинникѣ); dwoje ziele zaś było gotowane przez Seredę u Łaszkiewicza żołnierza, ale nie wie, na co i dla kogo, tylko tenże żołnierz tę czynił relacyą; z tych zaś zioł jedne dał pić każdemu, a drugie wzioł z sobą.

3. Świadek Gabryel Szybunia, szwiec, zeznał, jako od samego Seredy te słyszał słowa: „że się z tym chwalił przed nim Sereda, iż zdybałszy się z nim na śród miasta, przeciwko Frejdki, do niego mówił: „prawda, jam mu to na proszenie Jacka mielnika: *kaby mu nogi odjełem,* potym w czasie późniejszym.“

4. Chyma Semenicha zeznała: jako jadąc z Arszyczyna dla kupienia pszenicy z wdową Petrychą niewistką Dzielińskiej, a zdaleka zobaczywszy dwóch ludzi, jadących na koniach i woz przodem, mniemając że Moskale, na bok na pola ku gajowi Jwańskiemu dla schronienia się zboczyli. I jadąc bokiem mówiła Chymka do Petrychy: „widzisz jaki to chleb, że i grosz miałszy to ciężko za niego kupić, nie lepiej że miałby ktokolwiek cudzy młyn trzymać, wolelibyście wy sami, jako swoi." Na co niewistka Dzielińskiej odpowiedziała: „ja bym rada, ale się boję, żeby mnie tak nie *ocsarowała swekra*, jak Karpa." Ta Chymie odpowiedziała: „ej, daj pokój, to jego Pan Bóg sam skarał za jego niestatek i nieszanowanie rodziców." Petrycha zaś odpowiedziała: „wiem, bo ona, jak szedł z Szermicz pijany Karp, to go wtenczas w nocy *podlała zielem*, jedno było czerwone w flaszeczce, a drugie jak imbier, a co większa i przedtym jeszcze nim się pobudowali, to też same słowa w chałupie ich powiadała, które słowa i mąż i dzieci jej słyszeli, że się boję budować, żeby mnie tak nie było, jak Karpowi."

Книга Дубенскаго магистрата, годъ 1760 — 1772, № 1352; листъ 6 на оборотъ.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

ПРИЛОЖЕНІЕ.

УКАЗАТЕЛЬ

ЛИЦА

А

Б

В

Г

Д

Е

Ж

З

И

І

К

Л

МѢСТА.

Луцкій уѣздъ.

Новоградъ-Волынскій уѣздъ.

Ольгопольскій уѣздъ.

Остерскій уѣздъ.

Острожскій уѣздъ.

Переяславскій уѣздъ.

Пинскій уѣздъ.

Подольская губернія.

Проскуровскій уѣздъ.

Радомскій уѣздъ.

Радомысльскій уѣздъ.

Ровно.

Печатано по распоряженію Императорскаго Русскаго Географическаго Общества.

Типографія В. Киршбаума, въ д. Министер. Финанс., на Дворц. площ.

Опечатки и поправки.

					Напечатано:	*Должно быть:*
Страница	231	строка	13	снизу:	одна	одно
„	232	„	18	„	заверушить	заворушить
„	—	„	16	„	наженеш	наженеш
„	233	„	3	сверху	ти	тя
„	—	„	8	снизу	сісіль	кисіль
„	—	„	5	„	исходить	шкодить
„	—	„	5	„	бочить	бачить
„	234	„	12	„	наш	нам
„	235	„	10	сверху	ними	ним
„	236	„	7	„	брихнів	брихунів
„	—	„	10	снизу	каштунок	коштунок
„	—	„	5	„	то	той
„	—	„	3	„	кроса	краса
„	237	„	2	„	тітку	тітко
„	—	„	8	„	обізваться	обізвуться
„	242	„	1	„	мое	мае
„	246	„	2	„	іднови	ідваки
„	249	„	11	сверху	дерень	дурень
„	250	„	9	снизу	на	не
„	251	„	3	„	нос	нас
„	—	„	8	„	водять	вадять
„	—	„	19	„	дерми	двермя
„	256	„	15	„	неі	цеі
„	259	„	14	„	Чичко	Личко
„	260	„	6	„	прос	просо
„	262	„	3	сверху	сюдю	сидю
„	—	„	7	„	лежаного	лежачого
„	—	„	15	„	домо	долю
„	263	„	6	„	род—род	рад—рад
„	—	„	7	„	Лики	Ліки
„	264	Послѣдняя пословица под рубрикою „Літо“ должна быть отнесена ниже, к „Лукавству“.				
„	272	„	7	„	ждати	сідати
„	274	„	3	сверху	мило	шило
„	276	„	12	„	зварися	сварися
„	—	„	3	снизу	узами	усами
„	—	„	11	„	задорнути	вдорнути
„	277	„	2	сверху	пересип	Перекоп
„	290	„	10	„	бочились	бачились
„	292	„	6	„	лата	хата
„	294	„	1	снизу	ногу	добу
„	—	„	14	„	насусимо	насушимо
„	296	„	4	сверху	сяди	седи
„	302	„	10	„	хоті	хоть
„	306	„	8	„	літ	мил
„	307	„	8	„	буби	дуби
„	308	„	6	„	прилісом	пролісом
„	312	„	10	„	шлячці	гилячці
„	315	„	4	снизу	прилісом	пролісом
„	—	„	25	„	рості	росте
„	316	„	8 и 9	„	прилісом	пролісом

...turned

Выпускъ шестый, 1864, подъ ред. Н. В. К...ова и В. В. Стасова. Ц. 2 р. 50 к.

Изслѣдованія, описанія и матеріалы: Югозападная часть Томской губерніи.—Артели въ древней и нынѣшней Россіи.—Лѣсопромышленность по Унжѣ и строеніе гусянокъ.—Этнографія Европейской Турціи, съ картою.—Монгольскія сказки.—Великорусскія загадки.—Сборникъ Олонецкихъ словъ.—Библіографическій указатель.

Смѣсь: О скопцахъ. — Суевѣрные обряды при постройкѣ дома въ Подольской губерніи.—Бѣломорскія преданія.—Черемисы Красноуфимскаго уѣзда.—Средне-Вилюйскій улусъ.

Въ приложеніи: О собираніи предметовъ для Этнографическаго Музея Общества.—Программа для собиранія народныхъ юридическихъ обычаевъ.

Записки Общества по Отдѣленію Этнографіи:

Томъ первый, 1867, подъ ред. В. И. Ламанскаго. Ц. 2 р.

Этнографическіе матеріалы по Средней Азіи и Оренбургскому краю.—Бѣлорусскія пословицы.—Скопческая секта въ Симбирской губерніи. — О скопцахъ Перемышльскаго и Лихвинскаго уѣздовъ.—О Лето-Славянскомъ языкѣ.—О матеріалахъ для объясненія народнаго юридическаго быта.—Что̀ сдѣлано у насъ по обычному праву.—Памятники Русской народной рѣчи и словесности.—Свадьба на Угорской Руси.—Преданія о кладахъ, съ замѣткою и чертежемъ.

Томъ вторый, 1869, подъ ред. Л. Н. Майкова. Ц. 2 р. 50 к.

Понятія крестьянъ Орловской губерніи о природѣ физической и духовной.—О Русскихъ жителяхъ береговъ рѣки Оятп.—О Ярилѣ.—Сербскія пословицы.—Галицкія и Угорскія пословицы и поговорки. — Бѣлорусскія пословицы и загадки.—Народныя увеселенія въ Иркутской губерніи.—Круговыя игры и пѣсни въ селѣ Ушаковскомъ, Шадринскаго уѣзда. — Великорусскія заклинанія. — Мурманскій и Терскій берега̀ по Книгѣ Большаго Чертежа.—Народные юридическіе обычаи въ Малороссіи.—Географическія и этнографическія свѣдѣнія о древней Россіи изъ разсказовъ Итальянцевъ.

Въ приложеніи: Указатель сочиненій о коренныхъ жителяхъ при-Балтійскаго края.

Томъ третій, 1873, подъ ред. Л. Н. Майкова. Ц. 2 р. 50 к.

Приданое по обычному праву крестьянъ Архангельской губерніи. — О Куцо-Влахахъ. — Мѣстныя названія Славянскихъ предѣловъ Адріатики. — О племенномъ составѣ населенія въ княжествѣ Сербскомъ, съ картою.—Очерки частнаго быта Евреевъ. — Этнографическія наблюденія на Олонецкомъ юго-востокѣ.—Памятники Олонецкаго народнаго творчества.

Томъ четвертый, 1871, подъ ред. А. И. Савельева. Ц. 3 р. 50 к.

Роспѣвцы секты людей Божіихъ.—Этнографическая карта при-Вислянскихъ губерній, съ объяснительною къ ней запиской. — Остатки языка по-Лабскихъ Славянъ.—Деревня Княжая Гора, Лугскаго уѣзда.—Курилы. — Юридическій бытъ Болгаръ. — Областная карта трехъ автокефальныхъ Славянскихъ церквей на Балканскомъ полуостровѣ, съ объясненіемъ къ ней.

Томъ пятый, 1873, подъ наблюд. О. Ѳ. Миллера и П. А. Гильтебрандта. Ц. 2 р. 50 к.

Календарь по народнымъ преданіямъ въ Воложинскомъ приходѣ, Ошмянскаго уѣзда. — Сборникъ Бѣлорусскихъ пѣсенъ И. Носовича. — Такій же — П. Шейна.

Труды Этнографическо-Статистической Экспедиціи въ Западно-Русскій край. Юго-Западный Отдѣлъ (П. П. Чубинскій):

Томъ первый (въ двухъ выпускахъ), 1872, подъ наблюд. П. А. Гильтебрандта. Ц. 2 р.

Вѣрованія и суевѣрія. — Загадки и пословицы. — Колдовство (документы, процессы и изслѣдованіе).—Указатель.

Томъ третій, 1872, подъ наблюд. Н. И. Костомарова. Ц. 2 50 к.

Народный календарь или дневникъ, съ относящимися къ нему пѣснями, изъ которыхъ значительная часть сопровождается нотами.

Томъ четвертый, 1877, подъ наблюд. Н. И. Костомарова.

Пѣсни обрядовыя.

Томъ пятый, 1873, подъ наблюд. Н. И. Костомарова. Ц. 3 р.

Пѣсни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя.

Томъ шестый, 1872, подъ наблюд. П. А. Гильтебрандта. Ц. 2 р.

Народные юридическіе обычаи по рѣшеніямъ волостныхъ судовъ: Очерки волостнаго суда и обычаевъ.—Систематическій сборникъ уголовныхъ рѣшеній волостныхъ судовъ. — Систематическій сборникъ гражданскихъ рѣшеній волостныхъ судовъ.—Указатель.

Томъ седьмый (въ двухъ выпускахъ, съ тремя картами), 1872, подъ наблюд. П. А. Гильтебрандта. Ц. 3 р. 50 к.

Евреи. — Поляки. — Племена не-Малорусскаго происхожденія.—Малоруссы (статистика, сельскій бытъ, языкъ).—Указатель.

Печатаются:

Записки по Этнографіи, томы шестый, седьмый, восьмый.

Труды Этн.-Стат. Экспедиціи въ Западно-Русскій край. Юго-Западный Отдѣлъ:

Второй томъ (Сказки миѳическія и бытовыя).
